



การศึกษาวิเคราะห์ศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะ



วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาวิเคราะห์ศกุนต์โลปาชยานในมหาภารตะ



โดย
นางสาวสุปรัชญา จัปใจ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2564

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

AN ANALYTICAL STUDY OF ŚAKUNTALOPĀKHYĀNA IN MAHĀBHĀRATA



By

MISS Supreechaya CHABCHAI

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for Master of Arts (SANSKRIT STUDIES)

Department of Oriental Languages

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2021

Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ	การศึกษาวิเคราะห์ศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะ
โดย	สุปรัชญา จับใจ
สาขาวิชา	สันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญามหาบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	รองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.จุไรรัตน์ นันทานิช)

พิจารณาเห็นชอบโดย

.....ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก

(รองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา)

.....ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(รองศาสตราจารย์ ดร.โกวิท พิมพวง)

60116207 : สันสกฤตศึกษา แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทบัณฑิต

คำสำคัญ : ศกุนตโลปาขยาน, มหาภารตะ, วรรณคดีสันสกฤต, ศกุนตลา

นางสาว สุปรัชญา จัปใจ: การศึกษาวิเคราะห์ศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะ อาจารย์ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์หลัก : รองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์คือ 1.เพื่อปริวรรตและแปลศกุนตโลปาขยานจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย 2.เพื่อศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและวรรณศิลป์ 3.เพื่อศึกษาวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางสังคม วัฒนธรรมและประเพณีในศกุนตโลปาขยานและอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์อื่นๆ โดยใช้ต้นฉบับจากหนังสือ วรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหาภารตะ ฉบับของ M.N. DUTT โดยมีขั้นตอนการศึกษาคือ ศึกษาที่มาและขอบเขตเนื้อหาของศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะ ปริวรรตศกุนตโลปาขยานจากอักษรเทวนาครีเป็นอักษรไทย และแปลความหมายจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย จากนั้นศึกษาวิเคราะห์องค์ความรู้ที่ได้จากศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะ ในด้านเนื้อหา คุณค่าทางวรรณศิลป์ อิทธิพล ภาพสะท้อนทางสังคม วัฒนธรรมและประเพณีในศกุนตโลปาขยาน แล้วอภิปรายและสรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษาพบว่าศกุนตโลปาขยาน คือ อุปาขยานเรื่องศกุนตลา เป็นเรื่องแทรกอยู่ในอาทิบรรพของมหาภารตะ มีจำนวน 325 โศลก จัดอยู่ในวรรณกรรมประเภทอิติहाสะ เนื้อหาของศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะจึงเกิดความสมจริงด้วยความเชื่อที่ว่าวรรณกรรมประเภทอิติहाสะอาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ใช้กลวิธีการดำเนินเรื่องแบบลำดับตามเวลา มีลักษณะของเค้าโครงเรื่องที่ไม่ซับซ้อน มีการพรรณนาเรื่องราวโดยสอดแทรกบทสนทนาที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักธรรมและข้อปฏิบัติต่างๆ ตลอดทั้งเรื่อง มีคุณค่าทางวรรณศิลป์โดดเด่น ทั้งยังสอดแทรกภาพสะท้อนสังคมฮินดู เช่น สภาพสังคมแบบวรรณะ ลำดับชั้นของเทวดาและสถานะพิเศษ ข้อกำหนดในพิธีกรรมทางศาสนา ความสำคัญของบุตร ความสำคัญของภรรยา และหลักข้อคิดมากมายที่สามารถนำไปใช้ในชีวิตรประจำวันได้ อิทธิพลของศกุนตโลปาขยานส่งผลต่อการสร้างสรรค์ผลงานด้านอื่นๆ ถูกดัดแปลงจากต้นฉบับโดยกาลิทาสให้เป็นวรรณคดีบทละครเรื่อง อภิษยานศากุนตลัม ซึ่งมีชื่อเสียงอย่างมากและได้รับการเผยแพร่ไปเกือบทั่วทุกมุมโลก ส่วนในประเทศไทยพบการกล่าวถึงศกุนตลาในจารึกปราสาทพนมรุ้ง บทพระราชนิพนธ์และภาพวาดฝีพระหัตถ์ในรัชกาลที่ 6 และเพลงวงสุนทราภรณ์ ทั้งยังปรากฏวรรณกรรมสมัยใหม่ในอินเดียที่ส่งเสริมสิทธิสตรีของอินเดียโดยแสดงออกผ่านตัวละครเอกชื่อศกุนตลา

60116207 : Major (SANSKRIT STUDIES)

Keyword : Śakuntalopākhyāna, Mahābhārata, Sanskrit literature, Śakuntalā

MISS SUPREECHAYA CHABCHAI : AN ANALYTICAL STUDY OF
ŚAKUNTALOPĀKHYĀNA IN MAHĀBHĀRATA THESIS ADVISOR : ASSOCIATE PROFESSOR
SAMNIANG LEURMSAI, Ph.D.

The aims of this thesis are as follows: 1. to transliterate and translate Śakuntalopākhyāna into Thai 2. to analyze the content and rhetoric of Śakuntalopākhyāna 3. to analyze influences, social reflections, culture, and traditions in Śakuntalopākhyāna. The text used in the study is M.N. DUTT. The thesis procedures started by searching data related to Śakuntalopākhyāna, transliteration of the text from Devanagari script into Thai, translating the content from Sanskrit into Thai, analysis of Śakuntalopākhyāna content in terms of the writing system, literary values, influences, social reflections, culture and tradition, discussion, and conclusion.

The results revealed that Śakuntalopākhyāna is the story inserted in the Adi Parva of Mahābhārata. It consists of 325 śloka, classified in the Itihasa genre. The content of Śakuntalopākhyāna in the Mahābhārata is therefore realistic with the belief that Itihasa may be true. It has a sequential storytelling strategy, and the plot is not complicated. The story is portrayed by inserting a dialogue with content about dharma principles and religious practices throughout the story. It has outstanding literary value. It also inserts reflections on Hindu society such as caste society, the hierarchy of angels and special status, religious ritual requirements, the importance of children, the importance of wife, and many proverbs that can be applied in daily life. Śakuntalopākhyāna influenced the creation of other works such as being adapted from the original by Kālidāsa into a dance drama that is very famous and has been distributed almost all over the world. In Thailand, Śakuntalā is mentioned in the inscription of Prasat Phnom Rung 8, there are royal scripts on Śakuntalā and the paintings of King Rama VI, contemporary Thai music, and India also has modern literature that mocks the socialist system of men and promotes women's rights with the protagonist Śakuntalā.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความสะดวกตาจากรองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ซึ่งกรุณาตรวจแก้บทแปลศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะเป็นภาษาไทยอย่างละเอียด และกรุณาอธิบายแนวทางการศึกษาอย่างเต็มที่ ทั้งยังเป็นอาจารย์ผู้สอนภาษาสันสกฤตท่านแรก เป็นบุคคลสำคัญที่เป็นแรงบันดาลใจในการเรียนภาษาสันสกฤตของศิษย์ เป็นกำลังใจให้ศิษย์ได้มีจุดมุ่งหมายที่จะประสบความสำเร็จ และก้าวข้ามความทุกข์ใจในช่วงสถานการณ์ที่ยากลำบากตลอดระยะเวลาที่ทำวิทยานิพนธ์ ผลสำเร็จในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ จึงเปรียบเสมือนกับการเดินทางครั้งสำคัญของศิษย์ที่จะเดินตามครูและก้าวหน้าต่อไปในอนาคตได้อย่างมั่นคง

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ผู้เป็นตั้งบรมครูในการศึกษาภาษาสันสกฤตของศิษย์และประสาทความรู้ต่างๆ ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย ผู้สอนให้รู้จักศกุนตลาและให้คำแนะนำในการศึกษาวิเคราะห์ ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ผู้ให้โอกาสในการเรียนรู้ภาษาสันสกฤตจากผู้ทรงคุณวุฒิระดับนานาชาติ ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.ปรมัตถ์ คำเอก ผู้สอนภาษาสันสกฤตเพื่อนำมาศึกษาค้นคว้าข้อมูล ขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร.นิพัทธ์ แยมเดช ผู้ให้คำแนะนำด้านอรรถาธิบายและตรวจแก้ความถูกต้องของข้อมูล ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.โกวิท ภูมิพงษ์ ซึ่งเป็นกรรมการภายนอกที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ ตลอดจนตรวจแก้ความถูกต้องของวิทยานิพนธ์เล่มนี้

ขอขอบคุณภรรยา วิเศษสิริวรกุล เพื่อนสนิทที่ให้ความช่วยเหลือดูแลทั้งด้านสุขภาพกายและสุขภาพใจอย่างมากมายนับไม่ถ้วน ขอขอบคุณพระมหาทิวา สุขุม, พระมหาภิกขุวิศัลย์ วาปีกุลเศรษฐ์, พระมหาพรภวิทย์ อุปชัย และพระมหาไมตรี กองแสน ที่ให้ความช่วยเหลือด้านเทคนิค ให้ธรรมะ และกระตุ้นให้การทำงานเป็นไปอย่างราบรื่นตามที่คาดหวัง และในภาคต้นของการศึกษาผู้ศึกษาได้รับทุนคิตาอาศรม จากสมาคมคิตาอาศรมแห่งประเทศไทย จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอนอบน้อมแด่เทพและเทวีทุกๆ พระองค์ ซึ่งเป็นพลังใจสำคัญในการศึกษาภาษาสันสกฤตและการใช้ชีวิต ขอขอบคุณศิลปินคนโปรดทุกคนที่ทำให้ความเครียดคลายหายไปในเวลาที่ต้องการผ่อนคลาย ท้ายที่สุดขอขอบคุณครอบครัวที่เป็นกำลังใจและช่วยเหลือให้ผู้ศึกษาทำงานอย่างมีความสุขและไร้ปัญหาที่สุดเท่าที่จะทำได้

นางสาว สุปรัชญา จัปใจ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	7
1.3 ขอบเขตของการศึกษา.....	7
1.4 ข้อตกลงเบื้องต้น.....	7
1.5 ขั้นตอนการศึกษา.....	8
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	8
1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	8
บทที่ 2 การปรัวรรตและการแปลศกุนตโลปาขยาน.....	12
2.1 หลักการปรัวรรต.....	12
2.2 ทฤษฎีการแปล.....	15
2.3 ข้อตกลงในการแปล.....	20
2.4 บทปรัวรรตและแปลศกุนตโลปาขยาน.....	22
อาทิบรรพ สัมภวบรรพ บทที่ ๖๘ เรื่องของทฤษยันต์.....	22
อาทิบรรพ สัมภวบรรพ บทที่ ๖๙ เรื่องของทฤษยันต์.....	28
อาทิบรรพ สัมภวบรรพ บทที่ ๗๐ เรื่องของทฤษยันต์.....	37

อาทิบรรพ สัมภวบรรพ บทที่ ๗๑ เรื่องของศกุนตลา	52
อาทิบรรพ สัมภวบรรพ บทที่ ๗๒ เรื่องของศกุนตลา	66
อาทิบรรพ สัมภวบรรพ บทที่ ๗๓ เรื่องของศกุนตลา	71
อาทิบรรพ สัมภวบรรพ บทที่ ๗๔ เรื่องของศกุนตลา	80
บทที่ 3 การวิเคราะห์เนื้อหาและวรรณศิลป์ในศกุนตโลปาขยาน	116
3.1 การวิเคราะห์ในด้านเนื้อหา	116
3.1.1 โครงเรื่อง	118
3.1.1.1 การเปิดเรื่อง	118
3.1.1.2 การดำเนินเรื่อง	120
3.1.1.3 จุดวิกฤตของเรื่อง	122
3.1.1.4 จุดสูงสุดของเรื่อง	124
3.1.1.5 จุดคลี่คลายของเรื่อง	125
3.1.1.6 การปิดเรื่อง	126
3.1.2 สารัตถะหรือแก่นเรื่อง	128
3.1.2.1 ตัวละคร	129
3.1.2.2 ฉาก	133
3.1.2.3 บทสนทนา	136
3.1.3 กลวิธีการนำเสนอ	137
3.2 การวิเคราะห์ในด้านวรรณศิลป์	139
3.2.1 สมัญญานามและคำไวพจน์ในศกุนตโลปาขยาน	140
3.2.2 รสในศกุนตโลปาขยาน	145
3.2.2.1 ศฤงคารรส	146
3.2.2.2 หาสรส	147

3.2.2.3	กฤษณารศ	148
3.2.2.4	เรทรรศ	149
3.2.2.5	วีรรศ	150
3.2.2.6	ภยานกรศ	152
3.2.2.7	พีภัตสรศ	153
3.2.2.8	อัททรศ	154
3.2.3	อลังการในศกุนตโลปาขยาน	155
3.2.3.1	ศัพทาลังการ	156
1.	อนุปราศ	156
2.	อลังการที่ไม่เข้าพวก	157
3.2.3.2	อรรธาลังการ	158
1.	อุปมา 158	
2.	รูปกะ หรือ รูปกัม	159
3.	อุตเปรกษา	159
4.	อติศยะ หรือ อติศโยคติ	160
5.	อรรธานตรันยาส	160
6.	วยติเรก	161
7.	ชาติ หรือ สวภาโวคติ	161
8.	เหตุ 162	
9.	อุทาดตะ	162
บทที่ 4	การวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคม วัฒนธรรม และประเพณี	164
4.1	ภาพสะท้อนสังคม วัฒนธรรม และประเพณีในศกุนตโลปาขยาน	164
4.1.1	สภาพสังคมแบบวรรณะ	165

4.1.2 เทวดาและสถานะพิเศษ.....	168
4.1.2.1 ฤาษี.....	169
4.1.2.2 นางอัปสร.....	171
4.1.3 พิธีกรรมทางศาสนา.....	173
4.1.3.1 พิธีประจำบ้าน.....	173
4.1.3.2 พิธีแต่งงาน.....	175
4.1.3.3 พิธีต้อนรับผู้มาเยือน.....	181
4.1.3.4 พิธีการออกป่าล่าสัตว์.....	182
4.1.3.5 พิธีชัญชะ (อศวมะธ).....	183
4.1.4 ความสำคัญของบุตร.....	184
4.1.4.1 บุตรคือผู้ทำให้บิดามารดาพ้นจากนรก.....	186
4.1.4.2 บุตรคือความสุขอันประมาณไม่ได้.....	187
4.1.4.3 บุตรคือผู้สืบทอดจิตวิญญาณ.....	188
4.1.4.4 บุตรคือที่ตั้งแห่งตระกูล.....	190
4.1.4.5 บุตรคือสิ่งประเสริฐ.....	190
4.1.5 ความสำคัญของภรรยา.....	191
4.1.5.1 ภรรยาคือผู้เสียสละ.....	192
4.1.5.2 ภรรยาเป็นผู้ให้กำเนิด.....	193
4.1.5.3 ภรรยาเป็นผู้ดูแลปรนนิบัติสามี.....	193
4.1.5.4 ภรรยาคือปุรุษาณะ 4 ประการ.....	193
4.1.5.5 ภรรยาคือส่วนสำคัญในพิธีกรรม.....	194
4.1.5.6 ภรรยาเป็นทรัพย์อันประเสริฐ (ความสุขและความสบายใจ).....	195
4.1.5.7 ภรรยาที่มีความผูกพันทางจิตวิญญาณใน โลกหน้า.....	195

4.1.5.8 ภรรยาคือพลังอำนาจของสตรีที่เป็นครึ่งหนึ่งของบุรุษ 197

4.1.6 สุภายิตและข้อคิด..... 198

4.2 การแผ่ขยายและอิทธิพลของศกุนตโลปายานต่อการสร้างสรรค์อื่นๆ 199

บทที่ 5 สรุปลงและข้อเสนอแนะ 208

5.1 สรุปลงผลการศึกษา 208

5.2 ข้อเสนอแนะ 215

รายการอ้างอิง..... 217

ประวัติผู้เขียน 223



สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ตัวอย่างการใช้ชื่อทุษยันต์	211
ตารางที่ 2 ตัวอย่างโคลกที่ใช้ศัพท์ต่างกัน แต่ความหมายเหมือนกัน	211
ตารางที่ 3 ตัวอย่างโคลกที่ใช้ศัพท์ต่างกัน และความหมายต่างกัน	212
ตารางที่ 4 ตัวอย่างโคลกที่ใช้ศัพท์แตกต่างกันเนื่องจากการสนธิ	212
ตารางที่ 5 ตัวอย่างโคลกที่ใช้ศัพท์แตกต่างกันเนื่องจากการสลับตำแหน่งคำศัพท์ในโคลก	213
ตารางที่ 6 ตัวอย่างโคลกที่ใช้ศัพท์แตกต่างกันเนื่องจากการแต่งเติมโคลก.....	213



บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วรรณคดีสันสกฤต คือวรรณคดีที่เขียนหรือบันทึกด้วยภาษาสันสกฤต สันนิษฐานว่า เริ่มต้นขึ้นเมื่อประมาณสามพันปีก่อน ภาษาสันสกฤตที่ใช้ในการบันทึกวรรณคดีนั้นประกอบด้วยทั้ง ภาษาสันสกฤตพระเวท (Vedic Sanskrit) และภาษาสันสกฤตแบบแผน (Classical Sanskrit) เรื่องราวในวรรณคดีสันสกฤตมีความหลากหลายมาก แสดงให้เห็นพัฒนาการของเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ปรัชญา ความเชื่อ และสภาพสังคมของชาวอินเดียในแต่ละยุคได้ สามารถจำแนกประเภทของวรรณคดีสันสกฤตแบบกว้างๆได้ 4 ประเภท ได้แก่ อาคม ศาสตร์ อติหาสะ และกาวยะ¹

ในยุคแรกของวรรณคดีสันสกฤตหรือยุควรรณคดีพระเวทนั้น ชาวอินเดียมีความเชื่อว่ามีเทพเจ้าหรือความรู้ต่างๆ เกิดจากเทพเจ้าบันดาลให้เหล่าฤๅษีได้ยิน และเทพเจ้าประทานให้ฤๅษีนำมาเผยแพร่แก่มวลมนุษย์ เนื้อหาของวรรณคดีจึงมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาและปรัชญา มุ่งเน้นไปที่การสรรเสริญเทพเจ้าเป็นส่วนใหญ่ นักวรรณคดีสันสกฤตจึงเรียกวรรณคดีประเภทนี้ว่า “อาคม” เมื่อเชื่อว่าคัมภีร์ทางศาสนาไม่สามารถเปลี่ยนแปลงและแก้ไขได้ จึงก่อให้เกิดวรรณคดีประเภท “ศาสตร์” เพื่อทำความเข้าใจในเนื้อหาความรู้ด้านต่างๆในคัมภีร์พระเวทได้อย่างลึกซึ้ง และมักเป็นเรื่องทางวิชาการที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้นทั้งเรื่องความรู้ด้านกฎเกณฑ์ทางภาษาและไวยากรณ์ โหราศาสตร์ ดวงดาว พิธีกรรม การแพทย์ เป็นต้นวรรณคดีประเภท “อติหาสะ” เป็นวรรณคดีมหากาพย์ มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ที่เชื่อว่าเกิดขึ้นจริง เป็นวรรณคดียอพระเกียรติของกษัตริย์หรือการอวดสารของเทพเจ้าองค์สำคัญในยุคโบราณ มีลักษณะของเรื่องราวที่สนุกสนานมากขึ้น มีตัวละคร มีการดำเนินเรื่องที่ซับซ้อน ประเภทสุดท้ายคือวรรณคดีที่ลักษณะภาษามีการตกแต่งเพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึกและวรรณศิลป์อย่างชัดเจน เรียกว่า “กาวยะ” วรรณคดีประเภทนี้ไม่ได้มุ่งเน้นไปที่เรื่องของเทพเจ้าเพียงอย่างเดียวอีกต่อไป แต่เป็นวรรณคดีที่เน้นเรื่องราวเกี่ยวกับมนุษย์ คืออธิบายเกี่ยวกับ

¹ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 9.

กาบรพ (อศฺวเมธิ-กาปรว) อาศรมวาสีกาบรพ (อาศรมวาสีกापรว) เมาสฺลบรพ (เมาสฺลปรว) มหาปรัสถานิกบรพ (มหาปรัส-ถานิกปรว) และสวรคฺคาโรหณบรพ (สวรคฺคาโรหณปรว)⁵

อาทิบรพ เป็นชื่อของบรพแรกในมหาภารตะ บรพนี้มี 225 อัถยายะ แบ่งเป็นบรพย่อย 19 บรพ ได้แก่ อนุกรมณิบรพ (อนุกรมณิกปรว) ปรรพสังครทบรพ (ปรวสังครทปรว) เปาษยบรพ (เปาษยปรว) เปาโลมบรพ (เปาโลมปรว) อาสติกบรพ (อาสติกปรว) อาทิวังศาวตารบรพ (อาทิวังศาวตารปรว) สัมภวบรพ (สัมภวปรว) ชตุคฺคททาบรพ (ชตุคฺคททापรว) หิทฺธิมพวธบรพ (หิทฺธิมพวธปรว) พกวธบรพ (ปกวธปรว) ใจตรรถบรพ (ใจตรรถปรว) สวยัมวรบรพ (สวยัมวรปรว) ไววาทิกบรพ (ไววาทิกปรว) วิฑูรคฺคมนบรพ (วิฑูรคฺคมนปรว) ราษยลัมภบรพ (ราษยลัมภปรว) อรชุนวนวาสบรพ (อรชุนวนวาสปรว) สุกฺภทราหฺรณบรพ (สุกฺภทราหฺรณปรว) หรณหาริกบรพ (หรณหา-ริกปรว) และ ขาณทว-ทาทบรพ (ขาณทวทาทปรว)

อุปาขยาน มาจาก อุป + อาขยาน หมายถึง เรื่องแทรกหรือเรื่องเล่าที่แทรกอยู่ในเรื่องหลัก ซึ่งอุปาขยานอาจมีที่มาจากวรรณคดีมุขปาฐะโบราณที่อยู่ช่วงเวลาเดียวกับมหาภารตะ และเกิดการเสริมเติมแต่งเรื่องราวไปตามช่วงเวลา อุปาขยานส่วนใหญ่มาจากคัมภีร์พระเวทและวรรณคดีปุราณต่างๆ⁶ ลักษณะพิเศษของอุปาขยาน คือ ตัวละครในส่วนนำเรื่อง หรือตัวละครหลักในเรื่องหลัก หรืออาจเป็นตัวละครในเรื่องแทรก มักเป็นผู้เล่าเรื่องราวคืออุปาขยานเหล่านี้ เพื่อมีจุดประสงค์ในการอธิบาย ขยายความ หรือให้ข้อคิดกับตัวละครที่กำลังกระทำเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง ซึ่งเนื้อเรื่องในอุปาขยานแทบไม่ได้ส่งผลต่อการดำเนินเรื่องในขณะนั้น อาจเป็นการให้คำแนะนำ หรือเป็นเหตุผลสนับสนุนของตัวละครในการกระทำบางสิ่งบางอย่าง เป็นต้น โดยเรื่องแทรกมักเป็นเรื่องที่มีตอนจบในตัวเอง เนื้อเรื่องไม่ได้ผูกติดกับเนื้อเรื่องหลัก สามารถแยกเล่าได้โดยไม่ได้ทำให้โครงเรื่องหลักเปลี่ยนแปลงไป

ในอาทิบรพมีอุปาขยานหรือเรื่องแทรกจำนวน 8 เรื่อง ได้แก่ ศกุนตโลปาขยาน (ศกุนต-โลปาขยาน) ยยาดยูปาขยาน (ยยาดยูปาขยาน) ตาปตโยปาขยาน (ตาปตโยปาขยาน) วาสิษฐูปา-

⁵ กลุณิจ คณະฤกษ์, “ขนบการประพันธ์และทรรศนะเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต : ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาวยะ” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 42-48.

⁶ A.K. Warder, **Indian Kāvya Literature**, Vol.2, **The Origins and Formation of classical Kavya**, 2nd ed., rev. (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1992), 10.

ยาน (วาสิษฐปาชยาน) เอารโวปา-ชยาน (เอารโวปาชยาน) ปัญเจนโทรปาชยาน (ปัญเจนโทรปาชยาน) สุนโทปสุนโทปาชยาน (สุนโทปสุนโท-ปาชยาน) และ ศารัทโกปาชยาน (ศารัทโกปาชยาน)⁷

เนื้อหาในอาทิบรรพเริ่มเรื่องด้วยการกล่าวถึงยัญพิธีเพื่อทำลายนาคของท้าวชนเมษยะแห่งจันทรวงศ์ ผู้เป็นเหลนของอรชุน ฤๅชียาสพร้อมด้วยศิษย์ได้มาร่วมในพิธีด้วย พระราชาทรงขอให้ ฤๅชียาสเล่าถึงประวัติของกษัตริย์เการพและกษัตริย์ปาณฑพซึ่งเป็นบรรพบุรุษของพระองค์ ฤๅชียาสได้ให้ศิษย์ คือ ฤๅชิวคัมปายนะเป็นผู้เล่าถวาย โดยเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงการสืบราชสันตติวงศ์ของกษัตริย์ในจันทรวงศ์ตั้งแต่พระเจ้ายาดิลงมาจนถึงกษัตริย์เการพและปาณฑพ และกล่าวถึงความขัดแย้งระหว่างพี่น้องจนต้องแบ่งอาณาจักรออกเป็นสองส่วน กษัตริย์เการพครองเมืองหัสตินาปุระ ส่วนกษัตริย์ปาณฑพไปสร้างเมืองอินทปรสัทและได้นางเทรปาที่เป็นชายาของพวกตนทั้งห้า บรรพนี้จบลงในเหตุการณ์ตอนที่อรชุนได้นางสุภัทรา น้องสาวของพระกฤษณะเป็นชายาอีกองค์หนึ่ง⁸

ศกุนตโลปาชยาน คือ อุปาชยานเรื่องศกุนตลา อยู่ในอาทิบรรพของมหาภารตะ เป็นอุปาชยานเรื่องแรกในสัมภวบรรพ ประกอบด้วยคำประพันธ์ 325 บท คือ โศลกจำนวน 318 บท อุปชาติฉันท 6 บท และวังคีศฉันท 1 บท เนื้อเรื่องเริ่มต้นจากโศลกบทที่ 1 ในอธยายะที่ 62 และจบลงในโศลกบทที่ 49 ในอธยายะที่ 69⁹ คำว่า ศกุนตลา หมายถึง ผู้ที่นึกเลียดู มาจากคำนาม ศกุนต (บุ๋น) กับธาตุ ลา (รับ) ดังปรากฏในศกุนตโลปาชยาน ดังนี้

นิรชเน ตู วเน ยสมาจฉกุนโตเต ปรีวาริตา ।

ศกุนตเลติ นามาสยยะ กฤตฺ จาปี ตโต มยา ॥๑๖॥

ศกุนตโลปาชยาน สัมภวบรรพ อาทิบรรพ
แปลว่า *นกศกุนตจะคอยเฝ้าดูแลนางในป่าอันเปลวเปลี่ยว ด้วยเหตุนี้ ข้าจึงตั้งชื่อของนางว่า ศกุนตลา*¹⁰

⁷ Kṛṣṇadvāipāyanavyāsa, *The Mahābhārata* (Poona : Bhandarkar Oriental Research Institute, 1971), 1 : (7).

⁸ Chakravarthi V. Narasimhan, *The Mahābhārata* (New York : Columbia University Press, 1965), pp. XV - XVII.

⁹ ประทีอง ทินรัตน์, “ศกุนตลา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างฉบับต่างๆ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 17.

¹⁰ ธวัชชัย ดุลยสุจริต, “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิษยานศกุนตลม องค์กรที่ 1-2.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554), 15.

เนื้อหาของศกุนตโลปขยานเกริ่นนำด้วยการกล่าวถึงท้าวชนเมษะที่ขอให้ฤๅษีไวศัมปายนะเล่าความเป็นมาของกษัตริย์ฝ่ายปุรุ ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของตน ฤๅษีจึงได้เล่าเรื่องกษัตริย์ทวยยันต์พบรักกับศกุนตลา และเรื่องราวความรักที่ต้องฝ่าฟันอุปสรรคของทั้งคู่ จนกระทั่งประสูติพระราชโอรส นามว่า “ภรต” อันเป็นกษัตริย์ต้นวงศ์ภารตะ จะเห็นได้ว่าความยิ่งใหญ่ของพระภรตและวงศ์ภารตะ จึงกลายเป็นชื่อเรียกของประชาชนและประเทศอินเดียด้วย¹¹ เนื้อหาโดยสังเขปมีดังนี้

กษัตริย์ผู้ทรงก่อตั้งราชวงศ์ปุรุทรงพระนามว่า ทวยยันต์ ทรงครอบครองดินแดนอันกว้างใหญ่ไพศาลครอบคลุมไปถึงฝั่งมหาสมุทร วันหนึ่งพระองค์เสด็จเข้าสู่ป่าลึกเพื่อล่าสัตว์ เมื่อเสด็จถึงแม่น้ำมาลินีซึ่งบริเวณนั้นเป็นเขตอาศรมของฤๅษีกัณณะ ทรงปรารถนาที่จะนมัสการฤๅษีกัณณะจึงเสด็จเข้าไปยังอาศรม เมื่อไม่ทรงพบผู้ใด พระองค์จึงตรัสถามด้วยพระสุรเสียงอันดังว่ามีใครอยู่บ้าง ศกุนตลาจึงถวายการต้อนรับเนื่องจากฤๅษีกัณณะไม่อยู่ที่อาศรม ศกุนตลาเป็นธิดาของฤๅษีวิศวามิตรกับนางอัปสรเมณฑาผู้ซึ่งพระอินทร์ได้ส่งมาเพื่อทำลายตบะของฤๅษีตนนั้น เมื่อให้กำเนิดนางแล้ว มารดาได้ทอดทิ้งนางไว้ในป่าใกล้แม่น้ำมาลินีแล้วหนีไป นางได้รับการพิทักษ์รักษาจากฝูงนก ฤๅษีกัณณะได้มาพบนางเข้าจึงนำมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม ฤๅษีกัณณะผู้บิดาจึงตั้งชื่อนางว่า ศกุนตลา กษัตริย์ทวยยันต์ปรารถนาที่จะได้นางเป็นชายา นางศกุนตลาทูลขอให้รอให้บิดากลับมาก่อน แต่ทรงขอให้นางแต่งงานกับพระองค์ด้วยพิธีคานธรรพวิวาห์¹² นางศกุนตลาได้เสนอว่านางจะยอมถวายตัวให้พระองค์หากลูกของนางได้เป็นรัชทายาท พระราชาทรงรับและได้นางเป็นชายา ก่อนที่จะเสด็จกลับพระนครพระองค์ทรงสัญญากับนางว่าจะรับมารับนางไปสู่เมืองอย่างสมเกียรติ ฤๅษีกัณณะกลับมายังอาศรมและได้ทราบเรื่องการแต่งงานของนางศกุนตลาจึงได้ให้พรแก่นาง ไม่นานนางเริ่มตั้งครรภ์และได้ให้กำเนิดบุตรชาย

เมื่อบุตรชายของนางอายุได้ 6 ขวบ ฤๅษีกัณณะจึงได้ส่งนางศกุนตลาพร้อมด้วยกุมารไปยังนครหัสตินาปุระ นางได้เข้าเฝ้ากษัตริย์ทวยยันต์และทูลขอให้พระองค์ทรงรับบุตรชายเป็นรัชทายาทตามข้อตกลงที่ทรงให้ไว้ แต่พระองค์ก็ทรงปฏิเสธและตรัสว่าพระองค์ทรงจำนางไม่ได้ แม้ว่าแท้จริงจะทรงจำได้ และต่อว่าศกุนตลาด้วยถ้อยคำที่รุนแรง เมื่อนางได้รับคำปฏิเสธและถูกประณามเช่นนั้นก็อับอายเป็นอย่างยิ่ง จากนั้นทรงขับไล่นางออกไปจากวัง ในขณะที่นั้นมีเสียงสวรรค์ปรากฏขึ้นแก่ท้าวทวยยันต์ว่าให้ทรงรับเลี้ยงโอรสและไม่ให้ดูหมิ่นนางศกุนตลา กษัตริย์ทวยยันต์จึงได้มีพระราชดำรัสแก่

¹¹ ธวัชชัย ดุยสุจิริต, “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิชฌานศกุนตลอม องก์ที่ 1-2.”, 18.

¹² คานธรรพวิวาห์ คือ การวิวาห์โดยความพึงพอใจของทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง โดยไม่ต้องขอความยินยอมจากผู้ใหญ่ หรือผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายไม่ได้รับรู้

บรรดาพราหมณ์และข้าราชการบริพารว่า แม้พระองค์จะทรงทราบเรื่องราวทั้งหมด แต่ก็ไม่ต้องการจะตรัสเองว่ากุมารนั้นคือโอรส เพราะทรงเกรงว่าประชาชนจะสงสัยในความบริสุทธิ์ของกุมาร พระองค์ทรงดีพระทัยที่มีเสียงสวรรค์มาช่วยเป็นพยาน พระองค์ทรงยกโทษให้นางศकुन्ตลาที่นางได้กล่าวล่วงเกินพระองค์ กษัตริย์ทูลขอร้องให้ตั้งรับนางและโอรสอย่างสมเกียรติ ทรงขนานนามโอรสว่า “ภรต” และทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งองค์รัชทายาท ในสมัยต่อมาพระภรตนั้นทรงขึ้นครองบัลลังก์และมีอำนาจเหนือหมู่กษัตริย์ทั้งหลาย

ศकुन्ตโลปายานเป็นวรรณคดีสันสกฤตที่ถือว่ามีชื่อเสียงและได้รับความนิยมมากที่สุดเรื่องหนึ่ง ผลงานวรรณคดีเรื่องนี้ได้ถูกดัดแปลงจากต้นฉบับเพื่อใช้เป็นบทละครรำ จนนำมาสู่การเผยแพร่ที่ยิ่งใหญ่และกว้างไกลไปเกือบทั่วทุกมุมโลกผ่านภาษาที่หลากหลาย โดยนำเรื่องอภิษยานศากุนตลम् ที่แปลครั้งแรกโดย เซอร์ วิลเลียม โจนส์ (Sir William Jones) ในปี ค.ศ. 1789 เป็นบทละครสันสกฤตเรื่องแรกที่แปลเป็นภาษาตะวันตก จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1889 บทละครได้รับการแปลและบรรยายเป็นภาษาต่างๆ อีกหลายภาษา¹³ อิทธิพลของบทละครเรื่องศकुन्ตลาส่งผลกระทบต่อการสร้างสรรค์ผลงานด้านอื่นๆ ของนักประพันธ์เป็นอย่างมาก กล่าวคือ เนื่องจากวรรณคดีเรื่องศकुन्ตลาเป็นวรรณกรรมสันสกฤตที่ถือว่ามีชื่อเสียงและได้รับความนิยมมากที่สุดเรื่องหนึ่งของโลก จึงได้รับการเผยแพร่กว้างไกลไปเกือบทั่วทุกมุมโลก มีการจัดแสดงในต่างประเทศ และบทละครที่แปลออกมานั้นยังได้รับการยกย่องจากนักวิจารณ์และนักแสดงชั้นนำหลายคนด้วยเช่นกัน

สำหรับในประเทศไทย แม้จะมีผู้ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับศकुन्ตลามากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทยที่คุ้นเคยกับพระราชนิพนธ์บทละครรำเรื่องศकुन्ตลา ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาศकुन्ตลาในฉบับบทละครสันสกฤตของกวีเอกกาลิทัส หรือเป็นการศึกษาเปรียบเทียบลักษณะสำคัญของศकुन्ตลาฉบับต่างๆ โดยองค์รวม ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจที่จะปริวรรตและแปลศकुन्ตโลปายานในมหาภารตะเป็นภาษาไทยฉบับสมบูรณ์ เพื่อเป็นการเพิ่มพูนความเข้าใจในเรื่องศकुन्ตลา โดยผู้ศึกษาต้องการเน้นความสำคัญที่ศकुन्ตลาฉบับที่สันนิษฐานว่าเก่าแก่ที่สุดซึ่งปรากฏในเรื่องมหาภารตะจากต้นฉบับที่ถูกตีพิมพ์อย่างสมบูรณ์ โดยเลือกฉบับที่ตีพิมพ์จากสถานที่และเวลาที่แตกต่างจากฉบับที่มีผู้เคยศึกษามาก่อน และวิเคราะห์องค์ความรู้ที่

¹³ Vikram Dhillon, **8 Facts About Abhigyan Shakuntalam**, A Sanskrit Play By Kalidas. Accessed 20 October 2021 . Available from <http://topyaps.com/n-facts-about-abhigyan-shakuntalama-sanskrit-play-by-kalidas>

ได้จากการแปลเพื่อทำให้ความรู้เกี่ยวกับศกุนตลาโดยเฉพาะที่ปรากฏในมหากาพย์ของประเทศไทยมีความสมบูรณ์ครบถ้วนมากยิ่งขึ้น

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อปริวรรตและแปลศกุนตโลปาขยานจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาและวรรณศิลป์ในศกุนตโลปาขยาน
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางสังคม วัฒนธรรมและประเพณีในศกุนตโลปาขยาน และอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์อื่นๆ

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

ผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขตในการปริวรรตและแปลศกุนตโลปาขยานเป็นภาษาไทย จำนวนทั้งหมด 325 โศลก จากหนังสือวรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหากาพย์ ฉบับของ M.N. DUTT, **Mahābhārata Sanskrit text and English translation** (Delhi: Anand Parbat, 2013).

1.4 ข้อตกลงเบื้องต้น

1. การปริวรรตศกุนตโลปาขยานในมหากาพย์จากต้นฉบับภาษาสันสกฤต ผู้ศึกษาจะถ่ายทอดตัวอักษรเทวนาครีของชื่อเฉพาะและคำศัพท์ทางวรรณคดีในภาษาสันสกฤตเป็นอักษรไทยตามอักขรวิธีไทย โดยให้ใกล้เคียงกับการออกเสียงเดิมมากที่สุด
2. การแปลศกุนตโลปาขยานในมหากาพย์จากต้นฉบับภาษาสันสกฤต ผู้ศึกษาจะแปลศกุนตโลปาขยานในมหากาพย์โดยพยัญชนะเป็นหลัก และใช้การแปลโดยอรรถในบางโศลก บางครั้งอาจมีการปรับใช้สำนวนเป็นภาษาไทยที่อ่านเข้าใจง่าย หากมีการใช้คำศัพท์ที่คนไทยนิยมใช้กันอยู่แต่เดิม ผู้แปลก็จะใช้ตามนั้น ชื่อเฉพาะและคำศัพท์ทางวรรณคดีในภาษาสันสกฤต หรือคำยืม ผู้แปลจะเขียนเป็นคำอ่านแบบไทย ส่วนคำศัพท์สันสกฤตที่ปริวรรตโดยใช้อักษรไทยจะใส่ไว้ในวงเล็บขิดท้ายคำเมื่อกล่าวถึงคำนั้นในครั้งแรก เช่น พุชยันต์ (พุชยันต) ไวศม์ปายนะ (ไวศมปายน) เป็นต้น
3. การเรียกลำดับโศลกโดยเรียงตามตำแหน่งในแต่ละบท จะใส่ตัวเลขไว้ในเครื่องหมาย (II II) ท้ายโศลกเช่น (II๑II) หมายถึง โศลกลำดับที่ 1 เป็นต้น

1.5 ขั้นตอนการศึกษา

1. สํารวจและศึกษาเอกสาร ตำรา บทความ งานวิจัย จากแหล่งข้อมูลต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับประเด็นที่ต้องการศึกษาทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ
2. ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง
3. ศึกษาที่มาและขอบเขตเนื้อหาของศกุนตโลปายานในมหาภารตะ
4. ปರಿวรรตศกุนตโลปายานจากอักษรเทวนาครีเป็นอักษรไทย
5. แปลความหมายศกุนตโลปายานเป็นภาษาไทย
6. ศึกษาวิเคราะห์องค์ความรู้ที่ได้จากศกุนตโลปายานในมหาภารตะ
7. จัดลำดับข้อมูลและเรียบเรียงผลการศึกษาที่ได้โดยนำเสนอเป็นบท
8. สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะในการพัฒนางานวิจัยให้มีความสมบูรณ์

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ได้ศกุนตโลปายานในมหาภารตะฉบับปರಿวรรตและแปลเป็นภาษาไทย
2. ได้ทราบถึงเนื้อหา และวรรณศิลป์ของศกุนตโลปายาน
3. ได้ทราบถึงคุณค่า อิทธิพลที่มีต่อวรรณคดีอื่นๆ ภาพสะท้อนทางสังคม วัฒนธรรมและประเพณีที่ปรากฏในศกุนตโลปายาน

1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ธวัชชัย ดุลยสุจิริต¹⁴ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤต อภิชญานศากุนตลมองก์ที่ 1 – 2” โดยศึกษาความหมายและประวัติความเป็นมาของบทละคร อภิชญานศากุนตลมองก์ ศึกษาวิเคราะห์บทละครในด้านวรรณศิลป์ ด้านภาษาและไวยากรณ์ ผลการศึกษาพบว่าบทละครอภิชญานศากุนตลมองก์ของกาลิหาส มีเค้ามาจากเรื่องศกุนตโลปายานในมหาภารตะ ดำเนินเรื่องตามขนบละครสั้นสกฤตที่เรียกว่า นาฏกะ กวีได้สร้างกลวิธีการดำเนินเรื่องที่ชวนติดตาม มีรสทางวรรณคดีที่หลากหลายโดยเฉพาะศฤงคารรส ทั้งยังมีกลวิธีการสร้างบุคลิกตัว

¹⁴ ธวัชชัย ดุลยสุจิริต, “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤต อภิชญานศากุนตลมองก์ที่ 1 – 2,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554).

ละครที่สมจริง บทสนทนาจึงมีความสุขสนาน ใช้ภาษาในบทร้อยกรองที่ไพเราะและใช้อรรถาธิบาย
ความหมาย

เบญจมาศ ขุนประเสริฐ¹⁵ ได้ศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤตอภิษยานุศาสตร์ องก์
ที่ 3 - 4 เกี่ยวกับด้านรสและอลังการ ภาพสะท้อนที่ปรากฏในเรื่อง เช่น สังคม การเมืองการปกครอง
วิถีชีวิต ความเชื่อประเพณีเกี่ยวกับแหวน การต้อนรับแขก การสาปแช่ง เป็นต้น ต้นฉบับที่ใช้ศึกษาใน
ครั้งนี้ คือ ต้นฉบับอักษรเทวนาครีของ เอ็ม.อาร์.กาเล ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ.1969 และต้นฉบับอักษร
เทวนาครีของ โมเนียร์ วิลเลียมส์ ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2419 มีขอบเขตการศึกษาคือบทละครอภิษยานุ-
ศาสตร์ องก์ ที่ 3 และ 4 มีขั้นตอนการศึกษา คือปริวรรตอักษรเทวนาครีเป็นอักษรไทยและแปล
บทละครจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย จากนั้นศึกษาด้านรสและอลังการ ภาพสะท้อนที่ปรากฏใน
เรื่อง เช่น สังคม การเมืองการปกครอง วิถีชีวิต ความเชื่อประเพณีเกี่ยวกับแหวน การต้อนรับแขก
การสาปแช่ง เป็นต้น

ประเทือง ทินรัตน์¹⁶ ได้ศึกษาวิเคราะห์ที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องศกุนตลาฉบับ
ต่างๆ ได้แก่ศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะ อภิษยานุศาสตร์ของกาลิทาส และพระราชนิพนธ์บท
ละครเรื่องศกุนตลา 4 ส่วนวน โดยศึกษาวิเคราะห์บทบาทของตัวละคร ลักษณะคำประพันธ์ และ
คุณค่าทางวรรณคดีเป็นหลัก พบว่าศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะเป็นฉบับแรกเริ่ม และเป็นที่มาของ
ศกุนตลาฉบับของกาลิทาส ส่วนพระราชนิพนธ์บทละครในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
แตกต่างจากฉบับของกาลิทาสบางส่วน เพื่อให้เหมาะกับการนำมาแสดงละครแบบไทย โดยใช้ต้นฉบับ
การแปลศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะจาก Kisari Mohan Ganguli (New Delhi: 1972) ซึ่งมี
จำนวน 303 โศลก แตกต่างจากต้นฉบับที่ผู้ศึกษาเลือกใช้ศึกษาวิเคราะห์¹⁷

¹⁵ เบญจมาศ ขุนประเสริฐ, “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิษยานุศาสตร์ องก์ที่ 3 - 4,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2560).

¹⁶ ประเทือง ทินรัตน์, “ศกุนตลา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างฉบับต่างๆ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526).

¹⁷ อ่านเพิ่มเติมในการสรุปผลการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁸ ได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครรำเรื่อง ศกุนตลาเมื่อพ.ศ. 2455 โดยทรงใช้วิธีการเล่าเรื่องใหม่ โดยทรงไม่ได้แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต แต่ทรงอาศัยฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษของ เซอร์ วิลเลียม โจนส์ (Sir William Jones) เป็นหลัก และทรงแปลโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้สำหรับการแสดงละครแบบไทย

โมนีเยอร์ วิลเลียมส์ (Monier Williams)¹⁹ ได้แปลบทละครศกุนตลาเมื่อค.ศ. 1876 เป็นการแปลร้อยแก้วและร้อยกรองในลักษณะที่สอดคล้องกับต้นฉบับ มีการอธิบายข้อสังเกตเกี่ยวกับภูมิหลังของบทละคร การอธิบายคำศัพท์ที่ใช้ และยังได้ชำระต้นฉบับภาษาสันสกฤตของบทละครเรื่องนี้ และตีพิมพ์เผยแพร่เมื่อพ.ศ. 2419

เอ็ม. อาร์. กาล (M. R. Kale)²⁰ ได้ตีพิมพ์บทละครศกุนตลาเมื่อพ.ศ. 2441 โดยพิมพ์เป็นอักษรเทวนาครีพร้อมคำแปลเป็นภาษาอังกฤษ โดยอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับคำศัพท์และเนื้อหา รวมทั้งแทรกบทความเชิงวิเคราะห์ อรรถาธิบายของราชมัญญะ และเพิ่มเติมการวิเคราะห์ว่าด้วยกวีผู้แต่งและประเด็นเนื้อหาต่างๆ

เมอเรีย เอเมโน (M. B. Emeneau)²¹ ได้ศึกษาเนื้อหาของศกุนตโลปาขยานในมหากาพย์มหาภารตะและบทละครอภิษยานศากุนตลุม ของกาลิทาส การศึกษาพบว่ากาลิทาสได้โครงเรื่องหลักของอภิษยานศากุนตลุมจากมหากาพย์มหาภารตะ ไม่ใช่จากปัทมปุราณะ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับศกุนตโลปาขยานในมหากาพย์มหาภารตะที่เป็นภาษาไทยยังพบน้อยมาก มีเพียงฉบับเดียวที่ปรากฏในงานของ ประทีง ทินรัตน์ ซึ่งเป็นการแปลจากต้นฉบับเพียงแหล่งเดียวที่พบในประเทศไทย และแทบไม่

¹⁸ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ศกุนตลา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2521 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมสิริ วรวรรณ ณ อุยธยา วันที่ 15 มีนาคม 2521).

¹⁹ M. Williams, **Śakuntalā A Sanskrit Drama, in Seven Acts, by Kālidāsa** (Oxford: The Clarendon Press, 1876).

²⁰ M. R. E. Kale, **The Abhijñānaśākuntalam of Kālidāsa** (Delhi: Motilal Banarsidass, 1920).

²¹ M.B. Emeneau, "Kālidāsa's Śakuntalā and the Mahābhārata." **Journal of the American Oriental Society** 82, 1 (Jan. - Mar. 1962).

ปรากฏงานวิจัยบทความ หรือวิทยานิพนธ์ที่มีความสัมพันธ์กับศกุนตโลปาขยานฉบับมหาภารตะเพียงเท่าใดนัก หากพบแต่ฉบับทะเลาะครอภิชญาณศากุนตลของกาลิทาส ที่มีผู้ศึกษาอยู่เป็นจำนวนมาก



บทที่ 2

การปริวรรตและการแปลศกุนตโลปาขยาน

การศึกษาภาษาใดภาษาหนึ่งโดยเฉพาะการแปลไม่สามารถทำได้ในทันที การแปลภาษาหนึ่งไปยังภาษาหนึ่งนั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้ หากภาษาที่ใช้เป็นต้นฉบับในการแปลไม่ได้มีกฎเกณฑ์ทางสัทศาสตร์และระเบียบวิธีทางไวยากรณ์ในลักษณะเดียวกันหรือใกล้เคียงกันกับภาษาแปล โดยเฉพาะประโยชน์ในการอ่านออกเสียงและการถ่ายทอดความหมาย การศึกษาวิเคราะห์ภาษาใดๆ จึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับอักขรวิธี หรือตัวอักษรที่ใช้ในเรียงเรียงเนื้อหาที่ต้องการศึกษา เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในการอ่านภาษานั้นๆ การปริวรรตจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นในการแปลเนื้อหาเพื่อประโยชน์ในการอ่านของผู้อ่าน

2.1 หลักการปริวรรต

การปริวรรต หมายถึง การปริวรรตอักษร หรือ “การทับศัพท์” (Transliteration) คือ การถอดอักษร หรือแปลงข้อความจากระบบการเขียนหรือภาษาหนึ่งไปสู่อีกระบบหนึ่งอย่างมีหลักการ เพื่อให้สามารถเขียนคำในภาษาต่างประเทศด้วยภาษาและอักษรในภาษานั้นๆ ได้สะดวก²² ซึ่งเมื่อปริวรรตแล้วก็จะสามารถนำมาเขียนเปลี่ยนกลับเป็นอักษรหรืออักขรวิธีเดิมได้ ศกุนตโลปาขยานเป็นภาษาสันสกฤต ใช้อักษรเทวนาครีในการบันทึกเนื้อเรื่อง การปริวรรตอักษรเทวนาครีเป็นภาษาไทย มีหลักการดังนี้

1. พยัญชนะเทวนาครีที่มีวิราม (◌्) อยู่ได้ ถือว่าไม่มีสระใดๆ ผสมอยู่ และออกเสียงไม่ได้ เช่น **क् ख् ग् घ् ङ्** ปริวรรตเป็นโรมันได้ดังนี้ **k kh g gh ñ** เมื่อปริวรรตเป็นไทยให้ใส่จุด (.) ได้พยัญชนะนั้น เช่น ก ข ค ฆ ง
2. พยัญชนะเทวนาครีที่ไม่มีวิราม (◌) อยู่ได้และไม่มีรูปสระใดๆ กำกับให้ถือว่าพยัญชนะนั้นมีสระ อะ ผสมอยู่ เช่น **क ख ग घ ङ** เมื่อปริวรรตเป็นโรมันให้ใส่ **a** ที่พยัญชนะ

²² ไทย-สันสกฤต, การปริวรรตอักษรหรือการเขียนคำทับศัพท์ (transliteration), เข้าถึงเมื่อ 15 กุมภาพันธ์ 2565, เข้าถึงได้จาก <https://blog.thai-sanscript.com/transliteration/>

จะได้รูป ka kha ga gha ṅa เมื่อปริวรรตเป็นไทยไม่ต้องใส่เครื่องหมายใดๆ ที่พยัญชนะ เช่น ก จ ฎ ต ป อ่านว่า กะ จะ ฐะ ตะ ปะ

3. พยัญชนะเทวนาครีที่มีวิราม (◌̣) อยู่ใต้ ไม่ว่าจะตามหลังสระใดก็ตาม ให้ถือว่าเป็นตัวสะกดของสระนั้น เมื่อปริวรรตเป็นโรมันให้เขียนเฉพาะตัวพยัญชนะ เมื่อปริวรรตเป็นไทยให้ใส่จุด (.) ใต้พยัญชนะ เช่น

सम्यग् = samyag = สมยค

पापकृत् = pāpakṛt = ปาปกฤต

4. พยัญชนะเทวนาครีครึ่งรูปที่ใช้เป็นตัวสะกดภายในคำ ไม่ว่าจะตามหลังสระใดก็ตาม ให้ถือว่าเป็นตัวสะกดของสระนั้น เมื่อปริวรรตเป็นโรมันให้เขียนเฉพาะตัวพยัญชนะ เมื่อปริวรรตเป็นไทยให้ใส่จุด (.) ใต้พยัญชนะ เช่น

इच्छामि = icchāmi = อิจฉามิ

दुष्पन्तो = duṣyānto = ทุชยนโต

5. พยัญชนะเทวนาครีครึ่งรูปที่เขียนควบคู่กับพยัญชนะอื่น เมื่อปริวรรตเป็นโรมันให้เขียนเฉพาะตัวพยัญชนะ เมื่อปริวรรตเป็นไทยให้ใส่จุด (.) ใต้พยัญชนะเพื่อแสดงว่าพยัญชนะนั้นเป็นกึ่งอักษร และทำหน้าที่ควบคู่กับพยัญชนะอื่น เช่น

कथ्यमानं = kathyamānam = กถยมานัน

रत्नाकर = ratnākara = รตนากร

6. พยัญชนะเทวนาครีที่ควบคู่กับ ย ร ล ว ซึ่งวางอยู่ตำแหน่งหลังและผสมกับสระ เอ ไอ โอ เอา เมื่อปริวรรตเป็นโรมันให้เขียนสระต่อท้ายพยัญชนะที่ควบคู่กันนั้น เมื่อปริวรรตเป็นไทยให้เขียนสระดังกล่าวไว้หน้าพยัญชนะทั้งสองที่ควบคู่กัน เช่น

व्याघ्रो = vyāghro = วยาโฆร

विप्रेन्द्रैः = viprendraiḥ = วิเปรนไทระ

7. พยัญชนะเทวนาครีที่ผสมกับสระ ฤ (◌̣) เมื่อปริวรรตเป็นโรมันให้เขียนสระ ṛ ต่อท้ายพยัญชนะได้เลย เมื่อปริวรรตเป็นไทยให้ใส่จุด (.) ใต้พยัญชนะหน้าสระ ฤ เพื่อแสดงว่าพยัญชนะกับสระนั้นมีการออกเสียงควบคู่กัน เช่น

कृत्स्नं = kṛtsnam = กฤตสนัน

पृष्ठे = pr̥ṣṭhe = ปฤษฺฐเฐ

8. พยัญชนะเทวนาครีที่เป็น ร เระฆะ (ठ) ซึ่งปกติเขียนซ้อนอยู่บนพยัญชนะตัวอื่นเสมอ เมื่อปริวรรตเป็นโรมัน ได้แก่ตัว r และเมื่อปริวรรตเป็นไทยให้ใสจุด (.) ใต้ตัว ร เช่น

गन्धर्वा = gandharvā = คนธรรวา

सर्वान् = sarvān = สรวาน

9. เครื่องหมาย “อครห” (ᳵ) ที่ใช้ในคำสนธิเพื่อแสดงว่าสระ อะ มีการย่อหรือตัดออกตามวิธีสนธิของภาษาสันสกฤต เมื่อปริวรรตเป็นโรมันและไทยนิยมใช้เครื่องหมาย (') แทน เช่น

पृष्ठेऽश्व = pr̥ṣṭhe'śva = ปฤษฺฐเฐ'ศฺว

त्वेऽर्णव = tve'rṇava = ตเว'รณว

10. เครื่องหมายจบบรรโยคหรือจบบโคลก ใช้เครื่องหมายเหมือนกับต้นฉบับเทวนาครี ดังนี้

เครื่องหมาย | = ปิดท้ายบาทที่สองของโคลก

เครื่องหมาย || = ปิดท้ายบาทที่สี่ของโคลก หรือจบบโคลก

เมื่อปริวรรตแล้ว ตัวอักษรที่ได้ก็จะสามารถนำมาเขียนเรียบเรียงให้เกิดความเข้าใจและความคุ้นเคยในอักษรวิธีของภาษานั้นๆ แก่ผู้อ่าน นำไปสู่การแปลความหมายเพื่ออธิบายสิ่งต่างๆ ให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน การแปลเป็นการถ่ายทอดความหมายจากภาษาหนึ่งไปยังอีกภาษาหนึ่ง มีองค์ประกอบหลัก 3 ส่วน ได้แก่ ภาษาต้นฉบับ (Source Language) ภาษาฉบับแปลหรือภาษาเป้าหมาย (Target Language) และ นักแปล (Translator) หรือ ผู้ทำหน้าที่ถ่ายทอดข้อความจากภาษาหนึ่งไปสู่อีกภาษาหนึ่ง ซึ่งผู้แปลต้องมีประสบการณ์และความรู้ในด้านต่างๆ เช่น ภาษาศาสตร์ ศาสนา สังคม วิทยา ศิลปะ วัฒนธรรม และความรู้เฉพาะทางอื่นๆ ที่จำเป็นต่องานนั้น เพื่อที่จะแปลความหมายให้ผู้อ่านหรือผู้รับสารเข้าใจได้ถูกต้องตรงตามความต้องการของผู้แปลหรือผู้ส่งสาร ซึ่งภาษาฉบับแปลควรรักษาความถูกต้องของความหมายตามธรรมชาติของภาษาเดิม รวมถึงการรักษาอารมณ์ความรู้สึกและลีลาภาษาของผู้เขียนด้วย

2.2 ทฤษฎีการแปล

การแปลเป็นการถ่ายทอดความหมายจากภาษาหนึ่งไปยังอีกภาษาหนึ่ง มีองค์ประกอบหลัก 3 ส่วน ได้แก่ ภาษาต้นฉบับ (Source Language) ภาษาฉบับแปลหรือภาษาเป้าหมาย (Target Language) และ นักแปล (Translator) หรือ ผู้ทำหน้าที่ถ่ายทอดข้อความจากภาษาหนึ่งไปสู่อีกภาษาหนึ่ง ซึ่งผู้แปลต้องมีประสบการณ์และความรู้ในด้านต่างๆ เช่น ภาษาศาสตร์ ศาสนา สังคม วิทยา ศิลปะ วัฒนธรรม และความรู้เฉพาะทางอื่นๆที่จำเป็นต่องานนั้น เพื่อที่จะแปลความหมายให้ผู้อ่านหรือผู้รับสารเข้าใจได้ถูกต้องตรงตามความต้องการของผู้แปลหรือผู้ส่งสาร ซึ่งภาษาฉบับแปลควรรักษาความถูกต้องของความหมายตามธรรมชาติของภาษาเดิม รวมถึงการรักษาอารมณ์ความรู้สึก และลีลาภาษาของผู้เขียนด้วย

เฉลิมศรี จันทร์สิงห์ ให้นิยามของการแปลว่า การแปลหมายถึงกระบวนการที่ผู้แปลถ่ายทอดข้อเขียนที่เขียนโดยใช้ภาษาที่หนึ่งออกเป็นข้อเขียนที่มีความเท่าเทียมกันในภาษาที่สอง ทั้งนี้โดยต้องระมัดระวังที่จะพยายามเลือกใช้ถ้อยคำ สำนวนให้เหมาะสม เพื่อรักษาความหมาย สำเนียง ลีลาของข้อเขียนเดิมไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้²³

นพพร ประชากุล อธิบายความหมายของการแปลไว้ว่า การแปลเป็นกระบวนการการสื่อสารความคิด ข้อความที่สื่อความหมายอาศัยภาษาเป็นเพียงสื่อ เจ้าของ ต้นฉบับแสดงความคิดเห็นของตนออกมาในรูปของข้อความที่เป็นภาษา นักแปลมีหน้าที่ดึงเอา ความคิดออกมาจากข้อความเดิมอย่างถูกต้องและครบถ้วน²⁴

พัชนีย์ สรรคบุรณารักษ์ ได้ให้คำนิยามถึงการแปลที่ดีไว้ว่า ลักษณะงานแปลที่ดี ควรมีเนื้อหาข้อเท็จจริงตรงตามต้นฉบับ ใช้ภาษาที่ชัดเจน กระชับความ ใช้รูปประโยคสั้น แสดงความคิดเห็นได้ชัดเจน ใช้ภาษาเปรียบเทียบบอย่างเหมาะสม รักษารูปแบบ สไตล์การเขียนของผู้แต่งเดิม พร้อมทั้งปรับให้เข้ากับยุคสมัยเพื่อให้ผู้อ่านงานแปลเข้าใจได้ง่าย²⁵

²³ เฉลิมศรี จันทร์สิงห์, การแปลเบื้องต้น ทฤษฎี และแบบฝึกหัด (นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), 3.

²⁴ นพพร ประชากุล, ศาสตร์การแปล (กรุงเทพฯ: โครงการศูนย์การแปล คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540), 17-18.

²⁵ พวชนีย์ สรรคบุรณารักษ์, การแปลอังกฤษเป็นไทย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), 11.

วรนาถ วิมลเฉลา ให้นิยามของการแปลว่า การแปลคือการถ่ายทอดจากภาษาหนึ่งไปยังภาษาหนึ่ง โดยให้มีใจความครบถ้วนสมบูรณ์ตามต้นฉบับทุกประการ ไม่มีการตัดต่อหรือแต่งเติมที่ไม่จำเป็นใดๆทั้งสิ้น อีกทั้งควรรักษาให้ได้รูปแบบตรงตามต้นฉบับเดิม²⁶

วัลยา วิวัฒน์ศร ให้นิยามการแปลวรรณกรรมไว้ว่า การแปลวรรณกรรมคือ การถ่ายทอดความหมายและวรรณศิลป์จากตัวบทภาษาหนึ่ง ไปเป็นตัวบทอีกภาษาหนึ่ง ถึงระดับการสร้างสรรค์ของนักประพันธ์ โดยยังรักษาบริบททางวัฒนธรรมในต้นฉบับภาษาเดิมและคำนึงถึงผู้อ่านฉบับแปลเสมอ²⁷

สัญญาวี สายบัว กล่าวว่า การแปลเป็นเรื่องของการถ่ายทอดความหมายของต้นฉบับลงสู่ฉบับแปลความ จึงถือเป็นเป้าหมายสำคัญสำหรับผู้แปลที่จะต้องเก็บให้ได้จากต้นฉบับ และสิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งในการกำหนดคุณภาพงานแปล งานแปลที่มีคุณภาพ คือ การคงอรรถรสเดิมของต้นฉบับไว้ในฉบับแปล เมื่อผู้ใดอ่านฉบับแปลก็จะเกิดผลสนองตอบเช่นเดียวกับผู้อ่านต้นฉบับ²⁸

ปัญญา บริสุทธิ์ กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า การแปลเป็นการใช้ภาษาเพื่อการสื่อสาร เพียงแต่สารที่นักแปลจะต้องสื่อ นั้นมิได้เป็นความคิดของนักแปลเอง แต่เป็นความคิดที่ผู้อื่นแสดงออกมาในภาษาต่างประเทศ แล้วนักแปลทำเสมือนว่าเป็นความคิดของตนเอง ด้วยเหตุนี้การแปลจึงเป็นเรื่องที่มีภาษาเข้ามา เกี่ยวข้องถึงสองต่อ คือ ภาษาต้นฉบับและภาษาแม่ที่ผู้แปลใช้ในการสื่อความหมาย²⁹

พรพิมล เสนะวงศ์³⁰ อ้างถึงบริสตัน วิเคราะห์และแบ่งงานแปลออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ การแปลเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติโดยมุ่งเสนอข้อมูลที่ถูกต้องจากภาษาต้นฉบับอย่างเดียว การแปลเพื่อสุนทรียรส เน้นด้านอรรถรส รส ควบคู่ไปกับรูปแบบการเขียน การแปลให้สอดคล้องกับ

²⁶ วรนาถ วิมลเฉลา, *คู่มือสอนแปลสำหรับผู้แปลมือใหม่* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), 2.

²⁷ วัลยา วิวัฒน์ศร, *การแปลวรรณกรรม* (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), 156.

²⁸ สัญญาวี สายบัว, *หลักการแปล*, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), 1.

²⁹ ปัญญา บริสุทธิ์, *ทฤษฎีและวิธีปฏิบัติในการแปล* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ หจก. ธรรมกมลการพิมพ์, 2533), 33.

³⁰ พรพิมล เสนะวงศ์, *พื้นฐานของการแปล* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527), 6-9.

สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม โดยสื่ออารมณ์ผ่านการใช้คำที่เหมาะสมกับบริบทของเนื้อหาและผู้อ่าน เป็นสำคัญ และการแปลทางภาษาศาสตร์ เน้นคำและโครงสร้างประโยคที่สอดคล้องกับของต้นฉบับ

ดังนั้นการแปลจึงเป็นศาสตร์ที่มีหลักเกณฑ์ เพราะการแปลเป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อน ต้องใช้ความรู้จากหลายศาสตร์หลายสาขา จึงจะสามารถสื่อสารข้ามภาษา ถ่ายทอดความหมาย รักษา ความทัดเทียมของความหมาย รักษาลีลาในการส่งสารในภาษาต้นฉบับไว้ในภาษาฉบับแปล ทั้งนี้ต้อง อาศัยทักษะในการใช้ภาษาของผู้แปลเข้าช่วย³¹

ลาร์สัน (Larson, M.L.)³² แบ่งวิธีการแปลออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1. การแปลแบบรักษารูปแบบ (Form-Based Translation) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **Literal Translation** หรือ **Word-for-Word Translation** เป็นการแปลโดยรักษารูปคำและรูปแบบเดิมของ ภาษาต้นฉบับทุกประการ เหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาภาษาต้นฉบับ เนื่องจากการแปล ที่ไม่ เหมาะสำหรับผู้่านภาษาแปลที่ต้องการอ่านเอาความหมาย แม้จะมีการปรับโครงสร้างประโยคบ้าง แต่ความไม่เป็นธรรมชาติในภาษาแปลยังคงปรากฏอยู่

2. การแปลแบบรักษาความหมาย (Meaning-Based Translation) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **Idiomatic Translation** คือการถ่ายทอดความหมายจากภาษาต้นฉบับไปสู่ฉบับภาษาแปลให้เป็น ธรรมชาติมากที่สุด การแปลแบบนี้จะไม่เหลือร่องรอยของภาษาต้นฉบับอยู่เลย

อัจฉรา ไส้ศัตรูไกล³³ แบ่งวิธีการแปลออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. การแปลแบบตรงตัว แปลแบบคำต่อคำหรือแปลแบบตามตัวอักษร (**Literal Translation**) เป็นการแปลในลักษณะที่ใช้ถ้อยคำในอีกภาษาหนึ่งที่มีความหมายใกล้เคียงกับถ้อยคำ ในต้นฉบับ และใช้โครงสร้างทางไวยากรณ์ใกล้เคียงกับโครงสร้างในต้นฉบับ ผลที่เกิดขึ้นคือภาษาที่ใช้ ในบทแปลจะแปร่งผิดธรรมชาติ ความหมายไม่ชัดเจน นับว่าเป็นการแปลที่ละเลยความหมายในการ สื่อสารของต้นฉบับ

³¹ สำเนียง เลื่อมใส, **มหาวิศตวาทาน เล่ม 3**, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสันสกฤตศึกษา, 2561), 33.

³² Larson, M.L., **Meaning based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalence**, (London: University Press of America, 1984), 15-17.

³³ อัจฉรา ไส้ศัตรูไกล, **จุดมุ่งหมาย หลักการและวิธีการแปล** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย รามคำแหง, 2543), 17-18.

2. การแปลแบบอิสระ หรือแปลแบบเสรี (Free Translation) เป็นการแปลชนิดจับเอาความคิด หลักๆ ในต้นฉบับมาถ่ายทอดโดยนำเนื้อหาามาปรับแต่งใหม่ เช่น ตัดทอนข้อความออกหรือเพิ่มขยายข้อความเข้าไป ผลงานที่แปลออกมาแม้จะใช้ภาษาที่เป็นธรรมชาติอ่านเข้าใจง่าย แต่การสื่อสารความหมายจะต่างจากต้นฉบับ

ประเทือง ทินรัตน์³⁴ แบ่งวิธีการแปลออกเป็น 2 วิธี คือ

1. การแปลโดยพยัญชนะ (Literal Translation) แบ่งเป็น 2 วิธี ได้แก่

1.1 การแปลคำต่อคำ (Word-For-Word Translation) การแปลวิธีนี้ ผู้แปลมักจะรักษาความหมายของภาษา รูปแบบและโครงสร้างของภาษาต้นฉบับไว้อย่างเคร่งครัด อาจจะมีผลทำให้งานแปลไม่สละสลวยหรือไม่กระชับ หรือผิดธรรมชาติของภาษาฉบับแปล การแปลวิธีนี้ผู้แปลต้องรู้ระบบไวยากรณ์ของภาษาต้นฉบับอย่างดี ประโยคบางประโยคที่ขาดประธานหรือกริยา ผู้แปลจะต้องเข้าใจและต้องยกประธานหรือกริยาที่ขาดไปในต้นฉบับนั้นมาแปลในภาษาฉบับแปลด้วย นอกจากนี้จะต้องใช้คำที่แสดงความหมายต่างๆ ทางไวยากรณ์ให้ถูกต้อง

1.2 การแปลตรงตัว (Literal Translation) การแปลวิธีนี้คล้ายกับการแปลคำต่อคำ คือ มุ่งรักษาความหมายของคำ กลุ่มคำ ประโยค รูปแบบ และโครงสร้างของภาษาต้นฉบับไว้ในงานแปลให้มากที่สุด แต่สำนวนภาษาอาจจะกระชับหรือสละสลวยมากกว่าการแปลคำต่อคำ

2. การแปลโดยอรรถ (Non-Literal Translation) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การแปลเอาความ หรือการแปลแบบเสรี (Free Translation) เป็นการแปลที่ไม่เน้นเรื่องรูปแบบหรือโครงสร้างของภาษาต้นฉบับ อาจจะมีการตัดแปลง ขยาย หรือตัดทอนข้อความบางส่วนได้บ้าง การแปลวิธีนี้มักใช้กับการแปลบันเทิงคดี เช่น นวนิยาย เรื่องสั้น หรือข่าวบางประเภท ซึ่งมุ่งเฉพาะใจความสำคัญ หรือเนื้อหาสาระที่สำคัญเท่านั้น

ผู้ศึกษาตัดสินใจเลือกใช้วิธีการแปลศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะโดยพยัญชนะเป็นหลัก เพื่อต้องการเก็บรักษารูปแบบทางไวยากรณ์ของต้นฉบับให้สมบูรณ์ที่สุด และให้ความสำคัญกับความสละสลวยในภาษาฉบับแปล ดังตัวอย่าง

ไวศมปายน อุวาจ

³⁴ ประเทือง ทินรัตน์, การแปลเชิงปฏิบัติ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2543),

เปารวานำ วิศโร ทูษยนโต นาม วีรยวาน |

ปฤถิยาศจตุรนต์ายา โคปตา ภรตสตุตม ||๓||

ไวศัมปายนะ (ไวศมปายน) กล่าวว่า

ไอ้พระองค์ผู้ประเสริฐในวงศ์พระภรต พระราชาผู้กล้าหาญทรงพระนามว่าทูษยันต์ (ทูษยนต) ทรงเป็นผู้ก่อตั้งราชวงศ์เปารวะ ทรงปกครองแผ่นดินอันมีทะเลทั้งสี่ด้านเป็นขอบเขต

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 68)

ด้วยข้อจำกัดทางธรรมชาติของภาษาและบริบททางวัฒนธรรมของภาษาไทย ผู้ศึกษาจะใช้การแปลโดยอรรถในบางโคลง เนื่องจากเนื้อหาของบางโคลงมีความสำคัญที่ต่อเนื่องกันและไม่สามารถแยกขาดจากกันได้ และในบางโคลงเป็นบทสนทนาโต้ตอบระหว่างตัวละคร เพื่อให้ผู้อ่านไม่รู้สึกติดขัดในการอ่าน ระดับของภาษา และเข้าใจเนื้อหาได้อย่างชัดเจน ผู้ศึกษาอาจจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงไวยากรณ์หรือปรับโครงสร้างประโยคในบางโคลงไปตามความเหมาะสม ดังตัวอย่าง

อาตมโน พนรุตมาโต คตริตมาโต จาตมนะ |

อาตมโน มิตรมาโต ตถา"ตมา จาตมนะ ปิตา |

อาตมโนวาตมโน ทานํ กรตุมรหสิ ธรรมตะ ||๗||

“ตนเป็นญาติของตน ตนเป็นที่พึ่งของตน ตนนั้นแหละเป็นมิตรของตน และตนก็เป็นบิดาของตนเช่นกัน โดยความถูกต้องแล้ว เธอควรให้ทานตนเองด้วยตนเองนั้นแหละ”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 73)

สตุยธรมจตุตต ปุสะ กรุทธาทาสิวิษาทิว |

อนาสติโก'ปยุทวิชเต ชนะ กิ ปุนราสติกะ ||๘๖||

“แม้แต่คนที่ไม่เชื่อคำสอนในพระเวทก็ยิ่งหวาดกลัวคนที่ไร้ความสัตย์และธรรมะ รวากับว่ากลัวพิษที่ดุร้าย ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงคนที่เชื่อคำสอนในพระเวทเลย”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

2.3 ข้อตกลงในการแปล

การแปลศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต ผู้ศึกษาเลือกใช้วิธีการแปลศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะโดยพยัญชนะเป็นหลัก และใช้การแปลโดยอรรถในบางโคลก บางครั้งอาจมีการปรับใช้สำนวนเป็นภาษาไทยที่อ่านเข้าใจง่าย หากมีการใช้คำศัพท์ที่คนไทยนิยมใช้กันอยู่แต่เดิม ผู้แปลก็จะใช้ตามนั้น

1. การปริวรรตศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต ผู้ศึกษาจะถ่ายทอดตัวอักษรเทวนาครีของชื่อเฉพาะและคำศัพท์ทางวรรณคดีในภาษาสันสกฤตเป็นอักษรไทยตามอักขรวิธีไทย โดยให้ใกล้เคียงกับการออกเสียงเดิมมากที่สุด

2. ชื่อเฉพาะ และคำศัพท์ทางวรรณคดีในภาษาสันสกฤต หรือคำยืม ผู้แปลจะเขียนเป็นคำอ่านแบบไทย ซึ่งมักจะลงท้ายด้วยเสียงสระ อะ เช่น กัศยปะ กัณวะ ยกเว้นชื่อบางชื่อที่ใช้กันจนคุ้นเคยแล้วจะไม่ใส่สระอะ เช่น พุชยันต์ นารายณ์ เป็นต้น

3. การเรียกลำดับโคลกโดยเรียงตามตำแหน่งในแต่ละบท จะใส่ตัวเลขไว้ในเครื่องหมาย(II II) ท้ายโคลกเช่น (II๑II) หมายถึง โคลกลำดับที่ 1 เป็นต้น

4. ชื่อเฉพาะหรือคำศัพท์สันสกฤตที่ปริวรรตโดยใช้อักษรไทยจะใส่ไว้ในวงเล็บปิดท้ายคำเมื่อกล่าวถึงคำนั้นในครั้งแรก เช่น พุชยันต์ (พุชยนต์) ไวศม์ปายนะ (ไวศมปายน) เป็นต้น

ในการแปลศกุนตโลปาขยาน ผู้ศึกษาใช้ต้นฉบับส่วนโคลก จากหนังสือวรรณคดีสันสกฤตเรื่องมหาภารตะ ฉบับของ M.N. DUTT, Mahābhārata Sanskrit text and English translation (Delhi: Anand Parbat, 2013). ความพิเศษของต้นฉบับเล่มนี้มีลักษณะการแบ่งส่วนเนื้อหาของเรื่องเป็นบทต่างๆ ทั้งในส่วนเนื้อหาและลำดับ คล้ายคลึงกับอรรถยาชะ โดยเรื่องของกษัตริย์พุชยันต์และศกุนตลาอยู่ในอาทิบรรพ ส่วนสัมภวบรรพ โคลกที่1-15 ของบทที่ 68, โคลกที่1-31 ของบทที่ 69, โคลกที่1-51 ของบทที่ 70, โคลกที่1-42 ของบทที่ 71, โคลกที่1-19 ของบทที่ 72, โคลกที่1-34 ของบทที่ 73, โคลกที่1-133 ของบทที่ 74, รวมเป็นจำนวน 325 โคลก ในการแปลผู้ศึกษาใช้ความหมายของคำศัพท์ตามพจนานุกรม จาก Monier Williams ชื่อ A Sanskrit-English Dictionary³⁵ และพจนานุกรมสันสกฤตออนไลน์ <http://sanskritdictionary.com/> และ

³⁵ Monier Williams, A Sanskrit-English Dictionary (Oxford: The clarendon Press, 1899).

<https://www.wisdomlib.org/> โดยใช้หลักเกณฑ์การแปลประโยคตามวิธีการแปลของ รองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส ในหนังสือชื่อ มหาวิสตฺวาทาน³⁶ เล่มที่ 3



³⁶ สำเนียง เลื่อมใส, มหาวิสตฺวาทาน เล่ม 3, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสันสกฤตศึกษา, 2561), 37.

2.4 บทปรีวรัตและแปลศกุนตโลปาขยาน

อาทิบรรพ สัมภวบรรพ
บทที่ ๖๘ เรื่องของทฤษัณต์

जनमेजय उवाच

त्वत्तः श्रुतमिदं ब्रह्मन् देवदानवरक्षसाम्।

अंशावतरणं सम्यग् गन्धर्वाप्सरसां तथा ॥१॥

ชนเมชย อุวาจ

त्वत्तตः श्रुตमित् พรหมน เทวทานวรกษสาม ।

อัศาวตรณั สมยค คนธรวาปสรสา ตถา ॥๑॥

ชนเมชยะ³⁷ (ชนเมชย) กล่าวว่า ไอ้พรหม ข้าได้ยินเรื่องราวการอวตารบางส่วนของเหล่าเทวดา, ทานพ³⁸ (ทานว), รากษส³⁹ (รกษศ), คนธรรพ (คนธรว) และ นางอัปสร (อปสร) อย่างแจ่มแจ้งจากท่าน

इमं तु भूय इच्छामि कुरुणां वंशमादितः।

³⁷ ชนเมชยะ (ส. ชนเมชย janamejaya) คือ นามของพระราชามีภักดีศัพทโด่งดังในจินทรวงค์ ผู้ซึ่งฤชีไวคัมปายณะเล่าเรื่องมหาภารตะให้ฟัง เป็นบัณฑิตหรือเหลนของอรชุน คืออรชุนมีโอรสชื่ออภิมันย อภิมันยมีโอรสชื่อปรกษิต และปรกษิตมีโอรสคือชนเมชยะ ดู Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary** (Oxford: The clarendon Press, 1899), 410.

³⁸ ทานพ (ส., ป. ทานว dānava) หมายถึง อสุรจ้าพวกหนึ่ง หรือภูตจ้าพวกหนึ่ง ซึ่งกล่าวว่า เป็นแทตย์หรืออสุร เป็นศัตรูต่อพวกเทวดา กล่าวว่า เป็นลูกของนางทนุและพระกัศยปะ มีจำนวน 40 บ้าง 100 บ้าง ดูราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔** (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), 565; and Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 474.

³⁹ รากษส (ส. รกษส rakṣasa) บาลีว่า รกษสะ (ป. รกษส rakkhasa) หมายถึง ยักษ์ดุร้าย ชื่อของอสุรชั้นต่ำ มีนิสัยดุร้าย ในคัมภีร์โลกทีปภสารว่า เป็นบริวารของพญายม, ในคัมภีร์โลกบัญญัติว่า เป็นบริวารของพระวรุณ บ้างก็จำแนกออกเป็น ๓ จำพวก คือ พวกอสุรกึ่งเทวดา มีเมตตาและธรรมะ มีอำนาจสูงส่งเทียบได้กับยักษ์ อีกพวกหนึ่งคือพวกที่เป็นศัตรูกับเทวดาและทะเลาะวิวาทกันบ่อยครั้ง พวกสุดท้ายคือพวกที่มีนิสัยดุร้าย ชอบก่อกวนเทวดา ทำลายพิธีกรรมหรือตบะของฤชีสังหารหรือกินมนุษย์ อีกความหนึ่งคือชื่อหนึ่งใน 8 รูปแบบของการแต่งงานในศาสนาฮินดู ดู พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554, 993; and Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 871.

कथ्यमानं त्वया विप्र विप्रर्षिगणसंनिधौ ॥२॥

อิมं तु ภูย อัจฉามิ गुरुना वस्मातिडे ।

กถยมานันฺ ตวยา วิปร วิปรรชคณสนิธา ॥๒ ॥

แต่ว่าข้าพเจ้าก็ยิ่งปรารภนา (ที่จะไต่ยิน) เรื่องราวการกำเนิดของราชาแห่งวงศ์กुरु ซึ่งท่านผู้กระทำการเกิดแห่งพระเวท⁴⁰จะกล่าวในที่ชุมนุมของหมู่พรหมฤๅษี⁴¹ทั้งหลายตั้งแต่ต้น

वैशम्पायन उवाच

पौरवाणां वंशकरो दुष्यन्तो नाम वीर्यवान् ।

पृथिव्याश्चतुरन्ताया गोप्ता भरतसत्तम ॥ ३ ॥

ไวศมปายน อวาจ

เปารวานานา วศกโร ทุษยนโต นาม วีรยวาน ।

ปฤถิวยาศจตุรนต์ายา โกปตา ภรตสตตม ॥๓ ॥

ไวศัมปายนะ (ไวศมปายน) กล่าวว่า

โอ้พระองค์ผู้ประเสริฐในวงศ์พระภรต พระราชาผู้กล้าหาญทรงพระนามว่าทุษยันต์ (ทุษยนต) ทรงเป็นผู้ก่อตั้งราชวงศ์เปารวะ ทรงปกครองแผ่นดินอันมีทะเลทั้งสี่ด้านเป็นขอบเขต

चतुर्भागं भुवः कृत्स्नं यो भुङ्क्ते मनुजेश्वरः ।

समुद्रावरणांश्चापि देशान् स समितिंजयः ॥ ४ ॥

आम्लेच्छावधिकान् सर्वान् स भुङ्क्ते रिपुमर्दनः ।

रत्नाकरसमुद्रान्तांश्चातुर्वर्ष्यजनावृतान् ॥ ๕ ॥

จตุรภาคํ ภูวะ กฤตฺสนัน โย ภูงฺกเต มนุเชศวระ ।

สมุทราวรณานาศจาปี เทศาน ส สมิตีชยะ ॥๔ ॥

⁴⁰ วิประ (ส. วิปร vipra) คือ ศัพท์ใช้เรียก พราหมณ์ นักปราชญ์ อาจารย์ หรือผู้กระทำการเกิดแห่งพระเวท ในคัมภีร์มนุสมฤติ บางครั้งเรียกว่า วิปรฤๅษี ดู Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 973.

⁴¹ พรหมฤๅษี (ส. พรหมรชี brahmarṣi) บาลีว่า พรหมอสิ (ป. พรหมอสิ brahmaṁsi) หมายถึง คนชั้นสูงที่สุดในศาสนาฮินดู เป็นพราหมณ์นักปราชญ์ ฤๅษีที่เป็นพราหมณ์โดยกำเนิด หรือชื่อที่มอบให้กับฤๅษีที่กล่าวกันว่าเป็นต้นความปรารภนาของพระพรหม กล่าวคือพระพรหมเป็นผู้สร้างขึ้น ดู Ibid., 739.

อาเมลจฉาวธิกานุ สรวานุ ส ภูงกเต रिपุมรทนะ ।

รตนากรสมุทธานตําศจาตฺรฺวณฺยชนาวฤตान ॥๕॥

พระองค์ผู้เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ ผู้เสวยราชย์เหนือภูมิภาคทั้งสี่ทิศทั้งปวง ยังเป็นผู้มีชัยชนะเหนือประเทศทั้งหลายที่มีมหาสมุทรรายรอบอีกด้วย

พระองค์ผู้ปราบศัตรูนั้น ทรงปกครองซึ่งแผ่นดินทั้งปวง อันมีเมลจฉะ⁴² (เมลจฉ) เป็นต้น อันเต็มด้วยไปแร้รัตนะ อันมีมหาสมุทรเป็นที่สุด และหนาแน่นไปด้วยประชาชนทั้งสี่วรรณะ

न वर्णसंकरकरो न कृप्याकरकृञ्जनः ।

न पापकृत् कश्चिदासीत् तस्मिन् राजनि शासति ॥๬॥

น วรณสํกรโร น กฤปยากรกฤชชนะ ।

น ปาปกฤตฺ กศฺจิทาสีตฺ ตสฺมินฺ ราชนิ ศาสติ ॥๖॥

ครั้นเมื่อพระราชอาพระองค์นั้นทรงปกครองอยู่ ไม่มีผู้ใดกระทำการปะปนวรรณะ (วรรณะสังกร) ไม่มีผู้ใดทำความชั่วร้าย (เหตุแห่งความน่าสงสาร) และไม่มีผู้ใดกระทำให้บาป

धर्म रतिं सेवमाना धर्मार्थावभिपेदिरे ।

तदा नरा नरव्याघ्र तस्मिञ्जनपदेश्वरे ॥๭॥

नासीच्चौरभयं तात न क्षुधाभयमप्वपि ।

नासीद् व्याधिभयं चापि तस्मिञ्जनपदेश्वरे ॥๮॥

ธรมฺ รติํ เสวมาณา ธรมฺอาร์ธาวัภปิเปदिเร ।

ตทา นรา นรวยาฆฺร ตสฺมิณฺชนปเทศฺวเร ॥๗॥

นาสีจฺจเอารภยํ ตาต น กฺษุธาภยมนฺวปิ ।

นาสีทฺ วยาธิภยํ चाปิ ตสฺมิณฺชนปเทศฺวเร ॥๘॥

⁴² เมลจฉะ (ส. เมลจฉ mleccha) บาลีว่า มิลักขะ (ป. มิลกข milakkha) หมายถึง คนต่างชาติ คนเถื่อน หรือคนที่ไม่ใช่อารยัน ผู้ที่ดำรงชีวิตด้วยเกษตรกรรมหรือทำอาวุธ คนเชื้อชาติที่ถูกขับไล่ หรือบุคคลใดก็ตามที่ไม่พูดภาษาสันสกฤต และไม่เป็นไปตามโครงสร้างของศาสนานินดูตามปกติ ดู Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 837; and T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pāli-English Dictionary** (Bristol: Pāli Text Society, 1999), 1204.

ไอ้ พระองค์ผู้กล้าหาญตั้งพัยค์ม์ ครั้นพระราชพาพระองค์นั้นทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน
มนุษย์ทุกคนต่างยินดีในธรรม และปฏิบัติตนเพื่อประโยชน์ในทางธรรม

ไอ้ลูกเอ๋ย เมื่อพระราชพาพระองค์นั้นทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ไม่มีภัยจากโจร ไม่มีภัยจาก
ความอดอยากแม้แต่น้อย และไม่มีภัยจากความเจ็บป่วยเลย

स्वधर्मं रेमिरे वर्णा दैवे कर्मणि निःस्पृहाः।

तमाश्रित्य महीपालमासंश्चैवाकुतो भयाः ॥९॥

สวธรรม เรมิเร วรณา ไทเว กรมณิ นิสะปฤหะ |

ตมาศริตย มหีปาลมาสค์ใจวากูโต ภยาะ ॥๙॥

คนทุกวรรณะต่างยินดีในหน้าที่ของตน โดยไม่มีความปรารถนาในผลของการกระทำ
เพราะอาศัยพระราชพาพระองค์นั้น คนผู้กลัวต่อภัยใดๆ จึงไม่มีเลย

कालवर्षी च पर्जन्यः सस्यानि रसवन्ति च।

सर्वरत्नसमृद्धा च मही पशुमती तथा ॥१०॥

กาลวรัชชี จ ปรัชจนยะ สস্যานิ รสวานติ จ |

สรวรตนสมฤทธา จ มหี ปศุมตี ตถา ॥๑๐॥

ปรัชจนยะ⁴³ (ปรัชจนยะ) ได้ไปรยปรายฝนตามฤดูกาล ข้าวกล้าทั้งหลายต่างชุ่มชื้น แผ่นดิน
เต็มไปด้วยรัตนะทุกประการ และอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์เลี้ยงทั้งหลาย

स्वकर्मनिरता विप्रा नानृतं तेषु विद्यते।

स चाद्भुतमहावीर्यो वज्रसंहननो युवा ॥११॥

สวกรรมนिरตา วิปรา นานฤตัม เตษุ วิทยเต |

ส จาตุฤตมหาวีรโย วชรสंहนโน युवा ॥๑๑॥

⁴³ ปรัชจนยะ (ส. ปรัชจนย parjanya) บาลีว่า ปรัชจนยะ (ป. ปรัชจุนน pajjunna) หมายถึง เมฆฝน
หรือเทพเจ้าแห่งสายฝน อยู่ภายใต้การควบคุมของพระอินทร์ หรือนามหนึ่งของพระอินทร์ ดู Monier Williams,
A Sanskrit-English Dictionary, 6 0 6 ; and T.W. Rhys Davids and William Stede, Pāli-
English Dictionary, 882.

พราหมณ์ทั้งหลายล้วนประกอบในหน้าที่ของตนและความบกพร่องไม่มีในพราหมณ์
เหล่านั้น พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์หนุ่มผู้มีความกล้าหาญอย่างน่าอัศจรรย์และมีพระวรกายแข็งแกร่ง
ตั้งวัชระ⁴⁴ (วชร)

उद्यम्य मन्दरं दोष्यो वहेत् सवनकाननम्।
चतुष्पथगदायुद्धे सर्वप्रहरणेषु च ॥१२॥
नागपृष्ठेऽश्वपृष्ठे च बभूव परिनिष्ठितः।
बले विष्णुसमश्चासीत् तेजसा भास्करोपमः ॥१३॥

อุद्यมย มนตร์ โทรภโย วเหตุ สवनกานนम् ।

จตุष्पถกดาเหตุ สรวปรหระณेषุ จ ॥๑๒ ॥

นาถปฤษฐุศวปฤษฐุ จ พภูว ปรีนิษฐิตะ ।

พเล วิษณุสมจาสีต เตชสา ภาสกุโรปมะ ॥๑๓ ॥

พระองค์สามารถยกภูเขา幔荼⁴⁵ (มนทร) พร้อมทั้งป่าและต้นไม้ใหญ่น้อยขึ้นได้ด้วย
พระพาหาทั้งสอง ทรงเชี่ยวชาญในการรบด้วยคทาทั้งสี่แบบและในการใช้อาวุธทุกชนิด

พระองค์ทรงชำนาญในการทรงช้างและม้า ในด้านกำลัง ทรงมีพลังกำลังเสมอด้วยพระ
วิษณุ และในด้านความรุ่งเรือง ทรงมีความรุ่งเรืองเสมอด้วยพระอาทิตย์

अक्षोभ्यत्वेऽर्णवसमः सहिष्णुत्वे धरासमः।
सम्मतः स महीपालः प्रसन्नपुरराष्ट्रवान् ॥१४॥
भूयो धर्मपरैर्भावैर्मुदितं जनमादिशत् ॥१५॥

อกโขภยตเว'รณวสมะ สหิษณุตเว ธราสมะ ।

สมมตะ ส มหีปาละ ปรสन्नปุรราชฐรวาน ॥๑๔ ॥

ภูโย ธรรมปไร'รभावै'รมุติดัง จนมมาติดิต ॥๑๕ ॥

⁴⁴ วัชระ (ส. วชร vajra) บาลีว่า วชิระ (ป. วชิร vajira) คำแทนสำหรับเรียกคนที่มีอำนาจ หรือสิ่งที่
แข็งแกร่งทำลายได้ยากอันได้แก่ เพชร และสายฟ้า หรือ ใช้สื่อถึงอาวุธประจำตัวของพระอินทร์ มีลักษณะเป็นจวน
กลม ซึ่งถูกสร้างขึ้นจากกระดูกของฤๅษีนามว่าทรีจิ ดู Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**,
913.

⁴⁵ 幔荼 (ส., ป. มนทร mandara) ชื่อของภูเขาศักดิ์สิทธิ์ ที่พระวิษณุทรงนำมาเพื่อใช้เป็นไม้กวน
ในการกวนเกษียรสมุทรเพื่อให้ได้น้ำอมฤต ดู Ibid., 788.

ในด้านความหนักแน่น (ไม่กระพือ) พระองค์เสมื่อดั่งมหาสมุทร ในด้านความอดกลั้น พระองค์เสมื่อดั่งแผ่นดิน พระราชาพระองค์นั้นทรงได้รับความนับถือและมีพระราชราษฎรเลื่อมใส ศรัทธา และพระองค์ทรงปกครองประชาชนผู้มีความยินดีด้วยใจที่ใฝ่ในธรรมเป็นอย่างยิ่ง



อาทิบรรพ สัมภวบรรพ
บทที่ ๖๙ เรื่องของทุษยันต์

जनमेजय उवाच

सम्भवं भरतस्याहं चरितं च महामतेः।

शकुन्तलायाश्चोत्पत्तिं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥१॥

ชนเมชย อุวาจ

สมภवं ภรตสยาหัง จริตัง จ महามเตชะ ।

ศกุนตลาयाศโจิตปตติ โศรตุมิจฉามิ ตตตวตชะ ॥๑ ॥

ชนเมชยะ กล่าวว้า ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะฟังกำเนิดและพระประวัติของพระภรต (ภรต)

ผู้มีพระปัญญาสูงส่ง และกำเนิดของนางศกุนตลาจากท่าน

दुष्यन्तेन च वीरेण यथा प्राप्ता शकुन्तला।

तं वै पुरुषसिंहस्य भगवन् विस्तरं त्वहम् ॥२॥

श्रोतुमिच्छामि तत्त्वज्ञ सर्व मतिमतां वर।

ทุษยนเตน จ วีเรณ ยถา ปราปตา ศกุนตลา ।

ตัง ไว ปुरुษสิหสย ภกวน วิสตรัง ตวหม ॥๒ ॥

โศรตุมิจฉามิ ตตตวชญ สรวัง มติมตา วร ।

พระเจ้าทุษยันต์ผู้กล้าหาญทรงได้รับนางศกุนตลา (ศกุนตลา) มาแล้วด้วยวิธีใด ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ผู้รู้แจ้งความจริง ผู้ประเสริฐในหมู่ปราชญ์ทั้งหลาย ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะรู้เรื่องราวทั้งปวงของบุรุษผู้กล้าตั้งสิ่งนั้นโดยพิสดาร

वैशम्पायन उवाच

स कदाचिन्महाबाहुः प्रभूतबलवाहनः ॥३॥

वनं जगाम गहनं हयनागशतैर्वृतः।

बलेन चतुरङ्गेण वृतः परमवल्गुना ॥४॥

ไวศมปายน อุวาจ

ส กทาจิณมหาพาหุชะ ปรงุตพลวาหณะ ॥๓ ॥

วณ ชคาม คหนึ หยนาคศไตรวฤตตะ |

พเลน จตฺรงคเณ วฤตตะ ปรมวลคฺนา ||๔||

ไวคัมปายนะกล่าวว่ กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว พระราชา(มหาพาทู)ผู้มีกำลังเข้มแข็ง พระองค์นั้น ผู้มีพาหนะที่มีกำลังมาก เสด็จเข้าสู่ป่าที่บพร้อมด้วยม้าและช้างหลายร้อย แวดล้อมด้วย จตฺรงคเสนา⁴⁶อันประเสริฐที่มีกำลัง

खड्गशक्तिधरैर्वीरिर्गदामुसलपाणिभिः।

प्रासतोमरहस्तैश्च ययौ योधशतैर्वृतः ||५||

ขทศกตติโรรวีโรรคทามุสลปาณิภิ |

ปราสโตมรหสไตศจ ยเยา โยธศไตรวฤตตะ ||๕||

พระองค์เสด็จไปโดยมีนักรบผู้กล้าหาญหลายร้อยคน ผู้ถือดาบและหอก ผู้ถือคทาและ กระบอง และผู้ถือท้าวและโตมร⁴⁷ ห้อมล้อม

सिंहनादैश्च योधानां शङ्खदुन्दुभिनिःस्वनैः।

रथनेमिस्वनैश्चैव सनागवरबंधितैः ||६||

นานายุธธเรศจาปี นานาเวษธเรศตธา |

หฺเชพิตสฺวนมิศฺเรศจ ฅเวดิทาสฺฟอติตสฺวนैः ||๖||

आसीत् किलकिलाशब्दस्तस्मिन् गच्छति पार्थिवे।

प्रासादवरशृङ्गस्थाः परया नृपशोभया ||८||

ददृशुस्तं स्त्रियस्तत्र शूरमात्मयशस्करम्।

สีหนาไทศจ โยธานา คจขททุภินะสฺวไนะ |

รทเนมิสฺวไนศฺไจว สนาควรภณฺหิตะ ||๖||

นานายุธธเรศจาปี นานาเวษธเรศตธา |

เทรชิตสฺวนมิศฺเรศจ กุษเวทิตาสฺไฝภูติสฺวไนะ ||๗||

⁴⁶ จตฺรงคเสนา (ส., ป. จตฺรงค caturāṅga) หมายถึง กองทัพ มีกำลัง 4 เหล่า อันได้แก่ เหล่าช้าง หรือกองทัพอ่า, เหล่ารถหรือกองทัพรศึก, เหล่าม้าหรือกองทัพน้า, เหล่าราบหรือกองทหารราบ ดู Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 384.

⁴⁷ โตมร (ส., ป. โตมร tomara) คือ หอกสำหรับช้ด หอกขว้าง อาวุธสำหรับช้ดขว้าง ดู Ibid., 455.

อาสีต กิลกิลาศพทสฺตสมิน คจฺจติ ปารฺถิเว ।

ปราสาทวรสฺถคฺสเถาะ ปฺรยา นฺฤปโศภยา ॥๘ ॥

ททฤศฺสฺตํ สฺตฺริยสฺตตฺร ศฺรมาตมยศฺสกรม ।

เมื่อพระราชอาสีตนั้นเสด็จออกไป ได้มีเสียงดังอีกทีก็ ด้วยการบันลือสีหนาท⁴⁸ของ
เหล่านักรบ เสียงสังข์ เสียงกลอง เสียงกระทบของกงล้อรถ เสียงกัมปนาทของช้าง

เสียงนักรบผู้ถืออาวุธชนิดต่างๆ เสียงนักรบผู้สวมชุดชนิดต่างๆ และด้วยเสียงปรบมือ
ผสมปนเปกับเสียงร้องของม้า

เพราะความงามของพระราชอาสีตยิ่งใหญ เหล่าสตรีทั้งหลายผู้ยืนอยู่บนปราสาทอัน
งดงามต่างพากันจ้องมองพระราชอาสีตผู้กล้าหาญ ผู้เป็นบ่อเกิดแห่งพระเกียรติยศ อยู่ ณ ที่นั้น

शक्रोपममित्रघ्नं परवारणवारणम् ॥९ ॥

पश्यन्तः स्त्रीगणास्तत्र वज्रपाणिं स्म मेनिरे ।

अयं स पुरुषव्याघ्रो रणे वसुपराक्रमः ॥१० ॥

यस्य बाहुबलं प्राप्य न भवन्त्यसुहृद्गणाः ।

इति वाचो ब्रुवन्त्यस्ताः स्त्रियः प्रेम्णा नराधिपम् ॥११ ॥

ศโกรปมมิตฺรฆฺนํ ปฺรวารณวาร์ณม ॥๙ ॥

ปศฺยนฺตอะ สฺตฺรีคณาสฺตตฺร วจฺรปาณิ สฺม เมนิเร ।

อํยํ ส ปุรุชวฺยําฆฺรโร เณ วสุปฺรํากรม ๥๑๐ ๥

ยสฺย ปาหุพฺลํ ปฺรําปฺย น ภวณฺตฺยสฺหฺรฺดฺกณํา ๥

อิติ วาจํ บฺรฺวณฺตฺยสฺตาः สฺตฺริยะ ปฺเรมณํา นรําधिปม ๥๑๑ ๥

ณ ที่นั้น หมู่สตรีทั้งหลาย ผู้มองเห็นและคิดว่าพระองค์เป็นผู้ปราบศัตรูเหมือนกับท้าวคัก
ระ(พระอินทร์) ผู้ปราบศัตรู ผู้มีวีรชระ (วีชรปาณี) ในพระหัตถ์ สตรีเหล่านั้นจึงพากันพูดถ้อยคำกับ

⁴⁸ สีหนาท (ส. สีหนาท *siṃha-nāda*) บาลีว่า สีหนาท (ป. สีหนาท *sīhanāda*) หมายถึง การบันลือ
เสียงอันดังคล้ายการคำรามของสิงโต มุ่งชมขวัญศัตรู และสร้างความฮึกเหิมให้กับพันธมิตรในสงคราม บ้างว่า สี
หนาท, ดู Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, 1213.

พระราชารู้ยิ่งใหญ่ว่าด้วยความรักว่า “พระราชารองค์นี้นั้นทรงเป็นบุรุษผู้กล้าหาญอย่างเสีย เป็นผู้
เก่งกาจในการรบเหมือนกับพระวสุ⁴⁹ เพราะพระองค์ทรงมีกำลังเข้มแข็ง หมู่ศัตรูทั้งหลายจึงไม่มี”

तुष्टुवुः पुष्पवृष्टीश्च समृजुस्तस्य मूर्धनि।
तत्र तत्र च विप्रेन्द्रैः स्तूयमानः समन्ततः ॥१२॥

ตุษฏวูะ ปุษฺปวฺฤษฏีศฺจ สสมฺรฺจฺสุตฺสย มูรฺธนิ ।

ตตร ตตร จ วิเปรนฺไทรส สตุยมานส สมนตตส ॥๑๒ ॥

เหล่าสตรีก็ได้ไปรยปรายหยาดฝนคือดอกไม้ลงบนพระเศียรของพระราชารองค์นี้
ขณะเดียวกันพวกพราหมณ์ทั้งหลายก็สดุดีพระองค์อยู่โดยรอบ

निर्ययौ परमप्रीत्या वनं मृगजिघांसया।
तं देवराजप्रतिमं मतवारणधूर्गतम् ॥१३॥
द्विजक्षत्रियविट्शूद्रा निर्यान्तमनुजग्मिरे।
ददृशुर्वर्धमानास्ते आशीर्भिश्च जयेन च ॥१४॥

นิริยเยา ปรมปรีตยา วนํ มฤจฺจिฆาंसยา ।

ตํ เทวราชปฺรติมํ มตฺตวาร์ณधूर्गतम् ॥๑๓ ॥

ทวิจกฺษตฺรียวิฏฺศูฏฺรฺอา นิริยานฺตมनुจกฺมิเร ।

ททฤศฺสุวฺรธมานาสฺเต อาศึรฺภิศฺจ จเยน จ ॥๑๔ ॥

พระองค์เสด็จไปในป่าด้วยความปิติ ด้วยความประสงค์ที่จะฆ่ากวาง เหล่าพราหมณ์
กษัตริย์ แพศย์ และศูทรติดตามซึ่งพระองค์ผู้เปรียบเหมือนเทวราชผู้ประทับอยู่บนหลังช้างที่ตกมัน ผู้
กำลังเสด็จออกไป พวกเขาต่างพากันเปล่งเสียงด้วยคำสดุดีและด้วยเสียงอำนวยอวยชัย

सुदूरमनुजग्मुस्तं पौरजानपदास्तथा।
न्यवर्तन्त ततः पश्चादनुज्ञाता नृपेण ह ॥१५॥

สุทุรมนุจกฺมุสฺตํ เปารจานปทาสดธา ।

⁴⁹ วสุ (ส., ป. วสุ vasu) ชื่อกลุ่มคณะเทพ 8 พระองค์ ได้แก่ อาทิตยะ มรุต อัศวิน อินทระ อุษะ
รุทรระ วายู วิษณุ ศิวะ และกุเวระ ในบริบทของเนื้อเรื่องนี้หมายถึง นามหนึ่งของภิชมะ ผู้ถือเป็นหนึ่งในเทพคณะวสุ
ทั้ง 8 ผู้เป็นตัวละครต้นเค้าของสงครามมหาภารตะ ดู Monier Williams, A Sanskrit-English
Dictionary, 930.

นยวรัตนต ตตะ ปศจาทนุชญาตา นฤเปณ ห ॥๑๕ ॥

ประชาชนทั้งชาวเมืองและชาวชนบททั้งหลาย ต่างติดตามไปไกลพอสมควรด้วยเช่นกัน
จากนั้นจึงพากันกลับเมื่อได้รับอนุญาตจากพระราชาในภายหลัง

सुपर्णप्रतिमेनाथ रथेन वसुधाधिपः।

महीमापूर्यामास घोषेण त्रिदिवं तथा ॥१६ ॥

स गच्छन् ददृशे धीमान् नन्दनप्रतिमं वनम्।

बिल्वार्कखदिराकीर्ण कपित्थधवसंकुलम् ॥१๗ ॥

สุพรรณปรติเมนาถ รถน วสุธาธิปะ |

มहीมาปุรยามาส โหมเชณ ตริทิว ตธา ॥๑๖ ॥

ส กจจน ททุเศ ธีมาน นนทนปรติม วนม |

พิลวารุกขทิวากีร์ณ กปีตถธวสंकูลม ॥๑๗ ॥

จากนั้น พระองค์ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินก็ทำให้พื้นดินทั้งหมดเต็ม (สมบูรณ์) ด้วยรถที่
เปรียบเหมือนพญาครุฑ และทำให้สวรรค์สมบูรณ์ด้วยเสียงของล้อรถ

จากนั้น พระองค์ผู้กล้าหาญกำลังเสด็จไป ทอดพระเนตรเห็นป่าไม้ที่ราวกับสวนนันทะ
แห่งสวรรค์ อันอุดมไปด้วยต้น มะตูม⁵⁰, รัก⁵¹, สีเสียด⁵², มะขวิด⁵³ และ ตะเคียนหนู⁵⁴

⁵⁰ มะตูม สันสกฤตว่า บิลวะ (ส. บิลว bilva) บาลีว่า บิลละ (ป. บิลล billa) เป็นต้นไม้อายุรเวท
โบราณที่ขึ้นชื่อในเรื่องความสำคัญทางจิตวิญญาณและยา ชาวฮินดูใช้กันอย่างแพร่หลายและได้รับการอธิบายไว้ใน
วรรณคดีอินเดียตั้งแต่สมัยพระเวท ใช้ในการสวดมนต์ต่อพระศิวะและพระนางปารวตี ดู Vijay Kumar Karai,
Bilva: A God's fruit, Accessed 23 October 2021, Available from
<https://www.ayuruniverse.com/blogs/bilva-gods-fruit/>; and T.W. Rhys Davids and William
Stede, **Pāli-English Dictionary**, 1109.

⁵¹ รักกอ สันสกฤตว่า อรกะ (ส. อรก arka) บาลีว่า อักกะ (ป. อกก akka) ชื่อทางวิทยาศาสตร์
Giant Milkweed เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก ดอกของมันนิยมนำมาเป็นเครื่องบูชาในพิธีกรรมทางศาสนา ดู **Shantha,
Arka – Giant Milkweed**, Accessed 23 October 2021, Available from
<https://www.itslife.in/gardening/trees/arka>; and T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pāli-
English Dictionary**, 10.

⁵² สีเสียดแก่น สันสกฤตว่า ขทิวระ (ส., ป. ขทิว khadira) ชื่อทางวิทยาศาสตร์ Acacia catechu
เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง Khadira เป็นสมุนไพรอายุรเวทที่ได้รับการพิสูจน์แล้วว่าเต็มไปด้วยสารออกฤทธิ์ทาง
ชีวภาพที่สำคัญและสารต้านอนุมูลอิสระ สำหรับการรักษากระดูกและความผิดปกติที่เกี่ยวข้องกับข้อต่อและโรคข้อ
เข่าเสื่อม มีประโยชน์ในการลดการอักเสบและบรรเทาโรคข้ออักเสบ โรคหอบหืด และโรคลำไส้อักเสบ ดู Sowmya

विषमं पर्वतस्रस्तैरश्मभिश्च समावृतम्।
निर्जलं निर्मनुष्यं च बहुयोजनमायतम् ॥१८॥

วิษมํ ปรวตสฺรสฺสไตรศฺมภิสฺช สฺมาวฺรุตมฺ ।

นิรฺจลํ นิรฺมนุषฺยํ จ บหฺวยोजนมายตม ॥๑๘ ॥

พื้นดินไม่เรียบ ถูกปกคลุมไปด้วยก้อนหินและก้อนกรวดทั้งหลาย ที่ไม่มีน้ำ ไม่มีมนุษย์

และยาวไกลมากมายหลายโยชน์

मृगसिंहैर्वृतं घोरैरन्यैश्चापि वनेचरैः।
तद् वनं मनुजव्याघ्रः सभृत्यबलवाहनः ॥१९॥
लोडयामास दुष्यन्तः सूदयन् विविधान् मृगान्।
बाणगोचरसम्प्राप्तांस्तत्र व्याघ्रगणान् बहून् ॥२०॥
पातयामास दुष्यन्तो निर्बिभेद च सायकैः।
दूरस्थान् सायकैः कांश्चिदभिन्त्स नराधिपः ॥२१॥
अभ्याशमागताश्चान्यान् खड्गेन निकृन्तत।
कांश्चिदेणान् समाजघ्ने शक्त्या शक्तिमतां वरः ॥२२॥
มฤคสีหฺรฺวฤตํ โฆรฺรฺนโยคฺจาปิวเนจโรหะ ।
ตทวณํ มนุชฺวยาฆฺรศฺ สภฺรุตฺยพลาหฺนหะ ॥๑๙ ॥

Binu, **Khadir/Khadira: Uses, Health Benefits, Dosage and Side effects**, Accessed 23 October 2021, Available from <https://www.netmeds.com/health-library/post/khadir-khadira-uses-health-benefits-dosage-and-side-effects>

⁵³ มะขวิด สันสกฤตว่า กปีตถะ (ส. กปีตถ kapiṭṭha) บาลีว่า กปีฏฐะ, กวิฏฐะ (ป. กปีฏฐ, กวิฏฐ kapiṭṭha, kavitṭha) เป็นพืชอายุรเวทที่ใช้รักษาอาการคลื่นไส้อาเจียน ทำหน้าที่เป็นยาแก้พิษบางชนิด ช่วยเพิ่มการรับรู้รสชาติ เป็นประโยชน์ต่อกล้ามเนื้อหัวใจ ล้างเสมหะจากลำคอ และบรรเทาอาการกระหายน้ำ ดู Dr. Prashanth B. K. BAMS, M. D. (Ayu), Ph. D. , **Wood Apple (Kaitha) Uses, Research, Remedies, Side Effects**, Accessed 23 October 2021, Available from <https://www.easyayurveda.com/2017/12/28/wood-apple-kaitha-feronia-limonia-limonia-acidissima/> ; and T.W. Rhys Davids and William Stede, Pāli-English Dictionary, 449 and 476.

⁵⁴ ตะเคียนหนู สันสกฤตและบาลีว่า ธวะ (ส., ป. ธว dhava) ชื่อทางวิทยาศาสตร์ *Anogeissus acuminata* Will. var. *Lanceolata* Clarke กลุ่มไม้ป่าเบญจพรรณ เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางค่อนข้างใหญ่ พบได้หลายพื้นที่ในแถบเอเชียใต้ ในอินเดียใช้สำหรับฟอกหนัง พิมป์ลายบนผ้าดิบ ดู ***Anogeissus latifolia***, Accessed 23 October 2021, Available from <https://hmong.in.th/wiki/Dhaora>

โลทยามาส ทุษยนตะ สูทยน วิวิธาน มฤคาน |

พาณโคจรสมปราปตาสตตร วยาฆรคณาน พหุน ||๒๐ ||

ปาตยามาส ทุษยนโต นิรพิเภท จ สายโกะ |

ทุรสถาน สายโกะ กำศิจิทินิต ส นราธิปะ ||๒๑ ||

อภยาศมากตาศจายาน ขชเคน นิกถนตต |

กำศิจิเทมาน สมာชชเน ศกตยา ศกติมตำ วระ ||๒๒ ||

ปานนั้นเต็มไปด้วยกวาง สิงโต และสัตว์ร้ายอื่นๆ ที่ท่องเที่ยวอยู่ในป่า พระราชาผู้เป็น
มनुษย์กล้าหาญตั้งเสีย ผู้มีพาหนะที่มีกำลังพร้อมด้วยข้าราชการบริพารและกองทัพ

พระองค์ทรงฆ่าสัตว์และกวางมากมายจนปานนั้นเกิดโกลาหล ณ ที่นั้น ทรงยิงฝูงเสีย
จำนวนมากที่เข้ามาในรัศมีแห่งสายพระเนตรของพระองค์ด้วยธนู

พระราชาพระองค์นั้นทรงฆ่าสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ไกลด้วยลูกธนู และฆ่าฟันสัตว์ที่อยู่ใกล้
ด้วยดาบ และพระองค์ผู้ประเสริฐในหมู่ผู้ใช้หอกยิงทรงฆ่าสัตว์บางพวกนั้นอีกด้วยหอก

गदामण्डलतत्त्वज्ञश्चचारामितविक्रमः।

तोमरैरसिभिश्चापि गदामुसलकम्पनैः || २३ ||

चचार स विनिघ्नन् वै स्वैरचारान् वनद्विपान्।

राजा चाद्भुतवीर्येण योधैश्च समरप्रियैः || २४ ||

लोड्यमानं महारण्यं तत्यजुः स्म मृगाधिपाः।

तत्र विद्रुतयूथानि हतयूथपतीनि च || २५ ||

मृगयूथान्यथौत्सुक्याच्छब्दं चक्रुस्ततस्ततः।

शुष्काश्चापि नदीर्गत्वा जलनैराश्यकर्षिताः || २६ ||

व्यायामक्लान्तहृदयाः पतन्ति स्म विचेतसः।

क्षुत्पिपासापरीताश्च श्रान्ताश्च पतिता भुवि || २๗ ||

ศทามณทลตตตวชยุศจจารามิตวิกรมะ |

โตมไรรสิภิศจापि ศทามุสลกมปไนะ ||๒๓ ||

จจาร สวินิฆนน ไว สไวรจาราน วนทวิปาน |

ราชญา จาทฤตวีรเยณ โยโธศจ สมรปริโยะ ||๒๔ ||

โลทยมานัน มหารณย์ ตตยชุษ สม มฤคาธิปาะ |

ตตร วิทฺรุตยฺถานิ หตฺยฺถปตีนิ จ ||๒๕ ||

มฤคยฺถานยเถาตฺสูกฺยาจฺฉพฺทํ จกรฺสฺตตฺสฺตตะ |

ศุขฺกาศจาปิ นทฺริคฺตวา ชลโนราศฺยกรฺสฺติตาะ ||๒๖ ||

วฺยายามกฺลานตฺหุทฺยาะ ปตฺนติ สม วิเจตฺสะ |

กษฺตฺริยฺปาสาปรีตาสฺจ ศฺรานตาสฺจ ปตีตา ภฺวึ ||๒๗ ||

กษัตริย์ผู้เชี่ยวชาญในการใช้คทาและโตมร จึงเสด็จท่องไปในป่าอย่างไม่เกรงกลัว ในขณะที่พระองค์เสด็จไปรอบๆ

กษัตริย์ผู้นั้นทรงใช้โตมร ตาบ คทาและและกระบองของพระองค์ ขู่สัตว์ป่าทั้งหลายที่หนีไม่ทัน

เมื่อป่าใหญ่ถูกพระราชามีอำนาจอันอัศจรรย์และทหารผู้จงรักภักดีบุกรุก เจ้าแห่งเนื้อทั้งหลาย⁵⁵ จึงพากันละทิ้งป่านั้นไป

ณ ที่นั้น ผูंसัตว์ทั้งหลายที่วิ่งหนีและผูंसเนื้อที่มีจำผูंसถูกฆ่า ก็ส่งเสียงร้องทุกข์ศุกทุกทางด้วยความหวาดกลัว

จากนั้นสัตว์ทั้งหลายผู้หิวและกระหายน้ำพากันวิ่งไปยังแม่น้ำที่แห้งขอด พวกมันต่างอ่อนล้าด้วยความผิดหวังในความพยายามและหมดสติ จากนั้นจึงหมดแรงล้มลงเกลื่อนกลาดด้วยความอิดโรยอยู่บนพื้น

केचित् तत्र नरव्याघ्रभक्षयन्त बुभुक्षितैः।

केचिदग्निमथोत्पाद्य संसाध्य च वनेचराः || २८ ||

भक्षयन्ति स्म मांसानि प्रकुट्य विधिवत् तदा।

तत्र केचिद् गजा मत्ता बलिनः शस्त्रविक्षताः || २९ ||

संकोच्याग्रकरान् भीताः प्रद्रवन्ति स्म वेगिताः।

शकृन्मूत्रं सृजन्तश्च क्षरन्तः शोणितं बहु || ३० ||

เกจิตฺ ตตร นรวฺยาไฆรรภกฺษยฺนต พุกฺกษิตะ |

เกจิตฺคฺนิมโถตฺปาหฺย สํสาธฺย จ วเนจฺราะ ||๒๘ ||

⁵⁵ หมายถึง สิงโต, ราชสีห์.

ภกษยนติ สม มำสำนึ ปรกฏย วิวิต ตทห |

ตตร เกจิต คขมตตท พลินะ ศศตรวิกษตตะ ||๒๙||

สโกจยาคกรรณ ภูตตะ ปรทรวนติ สม เวคิตตะ |

ศกถนมุตริ สถชนตศจ กษรณตตะ โศณิติ พหุ ||๓๐||

ณ ที่นั้น เหล่านักรบผู้กล้าหาญที่หิวก็พากันกินสัตว์บางพวก พวกเขาอย่างสัตว์บางพวกบนไฟและแล่นเนื้อ แล้วก็พากันกินเนื้อที่อย่างนั้นตามชอบใจในกาลนั้น ช้างที่มีกำลังบางพวกพากันคลั่งเพราะถูกแทงด้วยศาสตราวุธ พวกมันต่างพากันยงวงวิ่งหนีไปด้วยความหวาดกลัว พร้อมกับขับปัสสาวะและอุจจาระเรียกราด และมีเลือดไหลอาบมากมาย

वन्या गजवरास्तत्र ममृदुर्मनुजान् बहून्।

तद्वनं बलमेघेन शरधारेण संवृतम्।

व्यरोचत मृगाकीर्णं राज्ञा हतमृगाधिपम् ॥३१॥

วนยท คขวรสตตร มมฤตุรมนุจัน พหุน |

ตท วณิ พลเมฆเณ ศรธารเณ สวัถตม |

วยโรจต มฤคากีร์ณิ รทจยท หตมฤคทधिปม ||๓๑||

ในเวลานั้นช้างใหญ่ที่มีกำลังทั้งหลายจึงพากันเหยียบย่ำคนมากมาย ป่านั้นซึ่งเต็มไปด้วยทหารและพระราชผู้ถือธนู ซึ่งเคยเต็มไปด้วยฝูงเนื้อ ซึ่งมีสิงโตถูกฆ่า จึงปรากฏความรุ่งเรือง

อาทิบรรพ สัมภวบรรพ
บทที่ ๗๐ เรื่องของทฤษัณต์

วैशัมพายน उवाच

ततो मृगसहस्राणि हत्वा सबलवाहनः।
राजा मृगप्रसङ्गेन वनमन्यद् विवेश ह ॥१॥
ไวศมพายน อุวาจ

ตโต มฤคสหสราณิ หตฺวา สพลวาหนะ ।

ราชา มฤคปรสงเคน วนมนยท วิเวศ ห ॥๑ ॥

ไวศัมพายนะกล่าวว้ พระราชาพร้อมด้วยกองกำลังทหารของพระองค์ หลังจากทรงฆ่า
กวางหลายพันตัวแล้ว ก็เสด็จเข้าไปในป่าอีกแห่งหนึ่งด้วยการติดตามกวางตัวหนึ่ง

एक एवोत्तमबलः क्षुत्पिपासाश्रमान्वितः।
स वनस्यान्तमासाद्य महच्छून्यं समासदत् ॥२॥

เอก เอวอตตมพละ กษุตปิปาสาศรมานูวิตะ ।

ส วนสยานตมาสาทย มหจจูนย สมาสท ॥๒ ॥

พระราชาพระองค์นั้น ทรงมีกำลังมาก ผู้ทรงหิวกระหาย เสด็จไปโดยลำพังจนถึง
ทะเลทรายใหญ่ท้ายป่า

तच्चाप्यतीत्य नृपतिरुत्तमाश्रमसंयुतम्।
मनःप्रह्लादजननं दृष्टिकान्तमतीव च ॥३॥

ตจจาพายตีตย นฤปติรุตตมาศรมสยุตม ।

মনะปรหฺลาทชนน ทฤษฏิกานตมตีว จ ॥๓ ॥

พระราชาเมื่อเสด็จข้ามทะเลทรายน้แล้ว จึงเสด็จไปถึงป่าใหญ่อีกแห่งหนึ่งซึ่งเต็มไปด้วย
ด้วยอาศรมอันประเสริฐ ซึ่งก่อให้เกิดความสุใจและนำดูชมอย่างยิ่ง

शीतमारुतसंयुक्तं जगामान्यन्महद् वनम्।
पुष्पितैः पादपैः कीर्णमतीव सुखशाद्वलम् ॥४॥
विपुलं मधुरारावैर्नादितं विहगैस्तथा।

पुंस्कोकिलनिनादेश्च झिल्लीकगणनादितम् ॥५॥

ศิตมารุตสยุกต์ ชคามานยนมहत वनम् ।

पुष्पीतेषु पातपे गीरुण्मत्तु सुखसात्वल्म ॥६॥

विपुलं मञ्जरारावไรनातिदं विहโคस्तथा ।

पुंसुโกกिलनिनाไทศज् णिल्लीककणनातिदम् ॥६॥

ป่าซึ่งมีสายลมพัดเย็นชื่นใจ เต็มไปด้วยต้นไม้ที่ออกดอกบานสะพรั่ง ซึ่งทำให้เกิดความ
สำราญใจ ป่านั้นกว้างใหญ่ แข็งแรงไปด้วยเสียงขับร้องอันไพเราะของเหล่าวิหค ก็กิ่งก้านไปด้วย
ท่วงทำนองการร้องอันแสนหวานของนกโกกิล⁵⁶ และเสียงร้องแหลมของจ๊กจั่น

प्रवृद्धवितपैर्वृक्षैः सुखच्छायैः समावृतम् ।

षट्पदाघुणिततलं लक्ष्म्या परमया युतम् ॥६॥

प्रवृद्धवितपैर्वृक्षैः सुखच्छायैः समावृतम् ।

शुभ्रปथाञ्जुณिततลं लक्ष्म्या परमया युतम् ॥๖॥

ป่านั้นเต็มไปด้วยต้นไม้ที่มีกิ่งก้านสาขาเจริญเติบโต มีร่มเงาที่สบาย มีผืนป่าที่อ้ออิงไป
ด้วยฝูงผึ้งที่บินวน ประกอบไปด้วยความงดงามอย่างยิ่ง

नापुष्पः पादपः कश्चिन्नाफलो नापि कण्टकी ।

षट्पदैर्नाप्यपाकीर्णस्तस्मिन् वै काननेऽभवत् ॥७॥

नापुष्पः पादपः कश्चिन्नाफलो नापि कण्टकी ।

शुभ्रปथाञ्जुณिततลं लक्ष्म्या परमया युतम् ॥๗॥

ในป่านั้น ไม่มีต้นไม้ใดไม่มีดอก ไม่มีต้นไม้ใดไม่มีผล ไม่มีต้นไม้ใดมีหนาม ไม่มีต้นไม้ใดไม่
เต็มไปด้วยฝูงผึ้ง

विहगैर्नादितं पुष्पैरलंकृतमतीव च ।

⁵⁶ โกกิล (ส., ป. โกกิล kokila) คือ กาเหว่าดำอินเดีย เป็นนกในตระกูลดุเหว่าหรือกาเหว่า นก
กาเหว่าดำอินเดียมักถูกพาดพิงถึงในกวีนิพนธ์สันสกฤต เสียงร้องของมันเป็นแรงบันดาลใจให้กวีในการพรรณนาและ
สื่อสารอารมณ์อ่อนโยน โกกิละคือนกเพศผู้ และโกกิลาคือนกเพศเมีย นกเพศผู้จะส่งเสียงร้องดังในฤดูแล้งและฤดู
หนาว เนื่องจากเป็นช่วงฤดูผสมพันธุ์ เพศเมียไม่มีเสียงร้อง ดู Monier Williams, **A Sanskrit-English
Dictionary**, 312.

सर्वर्तुकुसुमैर्वृक्षैः सुखच्छायैः समावृतम् ॥८॥

วิหไครณาทิต์ ปุษไปรล็กฤตมตีว จ ।

สรวรตุกสุไมรวฤกไษะ สุขจฉายะ สมารฤตม ॥๘॥

ปานัน อื้ออึงไปด้วยเสียงวิหค งดงามไปด้วยดอกไม้อย่างยิ่ง ประกอบไปด้วยต้นไม้ที่ออก

ดอกอันสวยงามทุกฤดูกาล ที่มีร่มเงาให้ความสุข

मनोरमं महेष्वासो विवेश वनमुत्तमम्।

मारुताकलितास्तत्र दुमाः कुसुमशाखिनः ॥९॥

पुष्पवृष्टिं विचित्रां तु व्यसृजंस्ते पुनः पुनः।

दिवःस्पृशोऽथ संघुष्टाः पक्षिभिर्मधुरस्वनैः ॥१०॥

มโนรมม มหะชวาส วิเวศ วนมุตตมม ।

มารุตากลิตาสตตร ทูมาะ กุสมศาخينะ ॥๙॥

ปุชปวฤษฏี วิจิตร่า ตุ วยสจซัสเต ปุนะ ปุนะ ।

ทิวะสปฤโสถ สัษษฎฐาะ ปกษิภิริมธูรสวไนะ ॥๑๐॥

พระราชารู้ทรงครอันยิ่งใหญ่ เสด็จเข้าสู่ป่าอันประเสริฐอันน่ารื่นรมย์นั้น ณ ที่นั้น ต้นไม้
ทั้งหลายที่มีดอกและกิ่งก้านสาขาเอนลู่ไปตามลม ทั้งยังไปรายปรายฝนดอกไม้ที่วิจิตรงดงามนั้นซ้ำ
แล้วซ้ำอีก ครั้งนั้น มีสัมผัสอันเป็นทิพย์ ต้นไม้ทั้งหลายก็ก้องไปด้วยเสียงขับขานอันไพเราะของเหล่า
นก

विरजुः पादपास्तत्र विचित्रकुसुमाम्बराः।

तेषां तत्र प्रवालेषु पुष्पभारावनामिषु ॥११॥

रुवन्ति रावान् मधुरान् षट्पदा मधुलिप्सवः।

तत्र प्रदेशांश्च बहून् कुसुमोत्करमण्डितान् ॥१२॥

लतागृहपरिक्षिप्तान् मनसः प्रीतिवर्धनान्।

सम्पश्यन् सुमहातेजा बभूव मुदितस्तदा ॥१३॥

วิเรชชะ ปาทปาสตร วิจิตรกุสมามพราะชะ ।

เตชะ ตตร ปรวาเลช ปุชปภาราวนามิषุ ॥๑๑॥

รวนติ ราวาน มธูราน ชฎูปทา มธูลิปลสะว ।

ตตร ปุรเทศำศจ พพุน กุสุโมตกรรมณทิตาน ॥๑๒ ॥

ลตาคฤหปริกษิปตาน มนสะ ปรีติวธนาน |

สมปศยน สุมหาเตชา พภูว มุทิตสตา ॥๑๓ ॥

ต้นไม้สดใสดงงามเพราะมีดอกไม้อันสวยงามเป็นอาภรณ์ ในป่านั้น บนกิ่งไม้ของต้นไม้เหล่านั้นที่โค้งลงด้วยความหนักของมวลดอกไม้ มีหมู่ผึ้งที่ต้องการเลียน้ำหวานส่งเสียงหึ่งๆ อย่างไม่ไพเราะ ในป่านั้น พระราชาผู้มีเดชยิ่งใหญ่ เมื่อทอดพระเนตรเห็นประเทศทั้งหลาย ซึ่งประดับประดาไปด้วยดอกไม้ที่หอมล้อมด้วยเครื่องแก้ววัลย์ ทำให้เกิดความสำราญพระทัย

परस्पराश्लिष्टशाखैः पादपैः कुसुमान्वितैः।

अशोभत वनं तत् तु महेन्द्रध्वजसंनिभैः ॥१४॥।

ปรสปราศลิษฏศาไชชะ ปาทไปชะ กุสุมานวิโตชะ |

อโศภต วณฺ ตตฺ ตุมเหन्द्रธวชสนิโภชะ ॥๑๔ ॥

ป่านั้นดูงดงามไปด้วย ต้นไม้ทั้งหลายที่มีกิ่งก้านสอดประสานกันและกัน และมีดอกบานสะพรั่ง เปรียบเหมือนธง⁵⁷ของพระอินทร์

सिद्धचारणसंघैश्च गन्धर्वाप्सरसां गणैः।

सेवितं वनमत्यर्थं मत्तवानरकिन्नरम् ॥१५॥

สิทธจารณสไมศจ คนธรวาปสรสา คณชะ |

เสวิตํ วณมตยรณํ มตตวานรกินนรณ ॥๑๕ ॥

ป่านั้นมี กลุ่มนักษัตร⁵⁸ (สิทธ), กลุ่มจารณะ⁵⁹ (จารณ), คณะคนธรรพ, อัปสรา อาศัยอยู่ และมีหมู่วานรและกินนร ที่อยู่กันอย่างพลัดเปลี่ยวด้วยประการฉะนี้

⁵⁷ มเหन्द्रธวช (ส. มเหन्द्रธวช mahendradhvaja) หรือ อินทรธวช บาลีว่า อินทชชะ หรือ สักกะธชะ (ป. อินทช, สกกดช indadhaja, sakkadhaja) หมายถึง เสาธงแห่งพระอินทร์ ครั้งหนึ่งเมื่อสุรชนะในการต่อสู้กับเหล่าเทพ เทพเหล่านั้นเกิดความกังวลจึงพากันเข้าเฝ้าพระพรหม พระพรหมจึงพาเทพไปเข้าเฝ้าพระวิษณุและบอกกล่าวปัญหา พระองค์จึงให้ธวชหรือธงแก่พระอินทร์ และแนะนำให้ต่อสู้กับสุรโดยเก็บธงไว้ด้านหลัง จากนั้นพระอินทร์ก็ชนะเหล่าอสูร คัมภีร์ปุราณะให้คำอธิบายเกี่ยวกับอินทรธวช และวิธีการเตรียมไม้บางชนิดที่ใช้สำหรับทำเสาซึ่งมีความซับซ้อนและสวยงามวิจิตร กษัตริย์ใช้ธงที่เตรียมขึ้นนี้โยนขึ้นไปในอาณาจักรของตนเพื่อบูชาพระอินทร์และขอฝน หากใครฝันว่าอินทรธวชถูกทำลายลง จะถือว่าเป็นลางบอกเหตุชั่วร้ายแก่อาณาจักร ดู Swami Harshananda, Indradhvaja, Accessed 23 October 2021, Available from <http://www.hindupedia.com/en/Indradhvaja>

सुखः शीतः सुगन्धी च पुष्परेणुवहोऽनिलः।
परिक्रामन् वने वृक्षानुपैतीव रिरंसया ॥१६॥

สุขะ สีตะ สุขนธี จ ปุષฺพเรณฺวโห'นึละ |

ปรีกรามนฺ วเน วุคฺชานฺไปตีว ริริंसยา ॥๑๖ ॥

สายลมระรื่นเย็นสบายและมีกลิ่นหอม นำพาเกสรของดอกไม้พัดรำเพย รวากับว่าลมนั้น
เข้ามาเล่นสนุกกับต้นไม้ในป่า

एवंगुणसमायुक्तं ददर्श स वनं नृपः।
नदीकच्छोद्भवं कान्तमुच्छित्तध्वजसंनिभम् ॥१७॥

เอว'คุณสมายุกฺต' ททศ ส วน' นฤปะ |

นทีกจโฆทภว' กานตฺมจฺฉริตธฺวจฺสนิภม ॥๑๗ ॥

พระราชาพระองค์นั้นทรงทอดพระเนตรเห็นป่าที่ประกอบไปด้วยความงดงามอย่างนี้ ซึ่ง
ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำ งดงามเหมือนธงของพระอินทร์ที่ถูกยกขึ้น

प्रेक्षमाणो वनं तत् तु सुप्रहृष्टविहङ्गमम् ।
आश्रमप्रवरं रम्यं ददर्श च मनोरमम् ॥१८॥

เปรฺกษมาโณ วน' ตตฺ ตฺ สุปรฺหฺฤศฺทวิหฺงฺกมม |

อาศรมปรวร' รมย' ททศ จ มโนรมม ॥๑๘ ॥

พระราชา ขณะทอดพระเนตรป่าซึ่งเป็นแหล่งพำนักของเหล่านกที่ร่าเริง ได้
ทอดพระเนตรเห็นอาศรมอันประเสริฐที่ชวนให้เกิดความรื่นรมย์และประทับใจ

⁵⁸ นักสิทธิ์ (ส., ป. สิทธ Siddha) หมายถึง ผู้สำเร็จ, ฤๅษี หรือสิ่งมีชีวิตกึ่งเทพ เป็นผู้มีความบริสุทธิ์ และสมบูรณ์ด้วยปัญญา ๘ ประการ แปรผืนแปดพันตนครอบครองบริเวณท้องฟ้าทางเหนือของดวงอาทิตย์ และทางใต้ของสัปดาห์ฤๅษี นับว่าเป็นอมตะแต่ดำรงอยู่จนสิ้นกัลป์เท่านั้น บางครั้งสับสนกับกลุ่มสาธยะ ดู **Monier Williams, A Sanskrit-English Dictionary**, 1215.

⁵⁹ จารณะ (ส., ป. จารณ cāraṇa) เป็นเทพชั้นต่ำที่ถูกอ้างอิงถึงในละครฮินดูหลายเรื่อง ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นวิญญูณแห่งสวรรค์ซึ่งมักถูกนำเข้ามาในละครฮินดู และแสดงให้เห็นการปะปนอย่างอิสระกับความ เป็นอยู่ของมนุษย์ เหล่าจารณะมักหลอมรวม (ผสม) กับมนุษย์ หรือแม้แต่เลือกเจ้าชายและวีรบุรุษให้เป็นผู้นำและ ผู้ปกครองโลก จารณะในอีกความหมายหนึ่ง หมายถึงกลุ่มนักร้องแห่งสวรรค์ที่เป็นเพศหญิง อีกนัยหนึ่งเป็นอาชีพที่ ครั้งหนึ่งเคยมีอยู่ในแคชเมียร์โบราณ หมายถึงหนึ่งในนักร้องอาชีพ 4 กลุ่ม ได้แก่ สูตะ มาคะระ วันที และจารณะ ทำหน้าที่ในการสรรเสริญบุคคล ดู **Gabe Hiemstra, Wisdom Library**, Accessed 23 October 2021, Available from <https://www.wisdomlib.org/definition/carana>

มหากัจฉาจรุพทุกฤษจ วิภราชิตมตีว จ ।

มาลินีมภิโตราชน นที ปุณฺยํ สุโขทกาม ॥๒๑ ॥

ไนกปุกษิคณากีรณํ ตโปวณฺมโนรมาม ।

ตตร วยาลมฤคาน เสามยาน ปศฺยน ปรีติมวป สะ ॥๒๒ ॥

โอ้ ราชา ณ ที่นั่น พระราชาทฤษัณต์ทรงทอดพระเนตรเห็นอาศรมอันสวยงามด้วยต้นไม้สูงและมีลำต้นใหญ่ ทอดพระเนตรเห็นริมแม่น้ำมาลินี⁶²อันใสสะอาดและศักดิ์สิทธิ์ และมีน้ำที่ให้ความสุขซึ่งเต็มไปด้วยฝูงนกที่เป็นที่เพลิดเพลินใจของเหล่าดาบส และทอดพระเนตรเห็นสัตว์ร้ายที่กลายเป็นไม่ดุร้ายทั้งหลาย จึงทรงได้รับความปิติ

तं चाप्रतिस्थः श्रीमानाश्रमं प्रत्यपद्यत ।

देवलोकप्रतीकाशं सर्वतः सुमनोहरम् ॥२३ ॥

ตํ จาปฺรติสฺสเถ ศฺรีมานาศฺรमํ ปฺรตฺยปฺทยต ।

เทวโลกปฺรตีกาศํ สรวตเส สุมนโหรम् ॥๒๓ ॥

ครั้นแล้วพระราชา ผู้เป็นนักรบที่ไม่มีใครเทียบ ก็เสด็จเข้ามาในอาศรมอันงดงาม อันน่ารื่นรมย์ใจด้วยประการทั้งปวง อันเปรียบเสมือนเทวโลก

नदीं चाश्रमसंश्लिष्टां पुण्यतोयां ददर्श सः ।

सर्वप्राणभृतां तत्र जननीमिव धिष्ठिताम् ॥२४ ॥

นที จาศฺรमสํศฺลิสฺฐา ปุณฺยโตยา ททฺรศ สะ ।

สรวปฺรารณภฤตํ ตตร ชนนีมิว ธิษฺฐิตาม ॥๒๔ ॥

พระราชานั้นทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำที่มีอาศรมตั้งอยู่รายรอบ ที่มีน้ำศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นที่เลี้ยงดูสรรพสัตว์ทั้งหลาย เหมือนมารดาคอยเลี้ยงดูบุตร

सचक्रवाकपुलिनां पुष्पफेनप्रवाहिनीम् ।

⁶² มาลินี (ส., ป. มาลินี mālinī) เป็นแม่น้ำที่มีต้นกำเนิดในภูเขาควาลิกแห่งเทือกเขาหิมาลัยของรัฐอุตตราขัณฑ์ เป็นแม่น้ำขนาดเล็กที่มีความใสสะอาด เพราะเป็นต้นแม่น้ำ มีน้ำไหลเอื่อยๆ หล่อเลี้ยงชุมชนในละแวกนั้นตลอดปี ซึ่งปลายสายจะไปรวมเข้ากับแม่น้ำคงคา ถูกเชื่อว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ และเป็นที่ยิยมในการแสวงบุญของเหล่านักบวช ดู Anuradha Goyal, **Kanvashram-The Birthplace of Emperor Bharat**, Accessed 23 October 2021, Available from <https://www.inditales.com/kanvashram-birthplace-of-bharat/>

सकिन्नरगणावासां वानरर्क्षनिषेविताम् ॥२५॥

สจกรวากปูลินำ ปุષุปเฟนปรวาหิณีม |

สกินนรคณาวาสำ วานรรุษนิเชวิตาม ॥๒๕ ॥

แม่น้ำนั้นมีนจากพราก⁶³ (จกรวาก) เล่นอยู่ที่ฝั่งหาดทราย มีฟองคลื่นเหมือนดอกไม้ลอยอยู่ เป็นที่อยู่ของเหล่ากินนร และเป็นที่อยู่ของวานรและหมี

पुण्यस्वाध्यायसंगुष्टां पुलिनैरुपशोभिताम्।

मतवारणशार्दूलभुजगेन्द्रनिषेविताम् ॥२६ ॥

ปุนยสวารยาสัสซุชฎำ ปูลิไนรูปโศภิตาม |

मतตवारณศารทูลภุจเคนทรนิเชวิตาม ॥๒๖ ॥

กีกก้องไปด้วยเสียงสวดภาวนา งดงามไปด้วยหาดทรายทั้งหลาย เป็นที่บริโภคน้ำใช้สอยของช้างตกมัน เสือ และงูใหญ่

तस्यास्तीरे भगवतः काश्यपस्य महात्मनः।

आश्रमप्रवरं रम्यं महर्षिगणसेवितम् ॥२๗ ॥

ตสยาสตีเร ภควตะ กาศยปสย มหาत्मนะ |

อาศรมปรวรร รมย์ มหรรษิณเสวิตม ॥๒๗ ॥

ที่ฝั่งของแม่น้ำนั้น มีอาศรมอันประเสริฐของฤๅษีกัสยปะผู้มีโชค ผู้มีจิตใจสูง เป็นอาศรมที่นารีนรมย์ เป็นที่ที่หมู่มหาฤๅษีพากันแวะเวียนมา

नदीमाश्रमसम्बद्धां दृष्ट्वाऽऽश्रमपदं तथा।

चकाराभिप्रवेशाय मतिं स नृपतिस्तदा ॥२८ ॥

นตีมาศรมสมพทฐำ ทฤษฏว"ศรมปทํ ตถา |

จการาภิปรเวศาย มตี ส นฤปติस्तทา ॥๒๘ ॥

⁶³ จากพราก (ส. จกรวาก cakravāka) บาลีว่า จักกวากะ (ป. จกกวาก cakkavāka) เป็นนกที่ปรากฏบ่อยในวรรณคดี อยู่ในวงศ์ของนกเป็ด ทางวรรณคดีนิยมว่า หากคู่ของนกนี้ต้องพรากจากกันจะคร่ำครวญถึงกันในเวลากลางคืน จักพราก หรือจักรวาก ก็เรียก ดู Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, 381; and T.W. Rhys Davids and William Stede, *Pāli-English Dictionary*, 599.

ในกาลนั้น พระราชาพระองค์นั้น ครั้นทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำที่อาศรมอยู่ใกล้ และเห็น
อาศรม พระองค์จึงตัดสินพระทัยเสด็จเข้าไป

अलंकृतं द्वीपवत्या मालिन्या रम्यतीरया।
नरनारायणस्थानं गङ्गयेवोपशोभितम् ॥ २९ ॥

อลังกฤตํ ทวีปวตยา มาลินยา รมยตีรยา ।

นรนารายณสถานํ คงคเยโวปโสภิตม ॥ ๒๙ ॥

สถานที่นั้น ประดับไปด้วยแม่น้ำมาลินีที่มีเกาะแก่งมากมายอยู่กลางน้ำและมีริมตลิ่งที่น้ำ
รื่นรมย์ จึงสวยงามเหมือนที่อยู่ของนรนารายณะ⁶⁴ที่ประดับด้วยแม่น้ำคงคา

मतर्हिणसंगुष्टं प्रविवेश महद् वनम्।
तत् स चैत्ररथप्रख्यं समुपेत्य नरर्षभः ॥ ३० ॥

मतตพฺรหิณสํกฺษฏํ ปฺรววิเวศ มหท วนม ।

ตต ส ใจตฺรธรตปฺรขยํ สมุเปตย นรรศภะ ॥ ๓๐ ॥

พระราชารู้ประเสริญในหมู่มนุษย์ ครั้นเสด็จถึงแล้ว จึงเสด็จเข้าสู่ป่าใหญ่นั้น ที่อ้ออิงไป
ด้วยเสียงร้องของนกยูงที่กำลังเรีงรำ อันเปรียบเสมือนกับอุทยานใจตรรธ⁶⁵

अतीवगुणसम्पन्नमनिर्देश्यं च वर्चसा।
महर्षि काश्यपं द्रष्टुमथ कण्वं तपोधनम् ॥ ३१ ॥

อตีวคฺณสมปฺนณมนิรเทศยํ จ วรจสา ।

มหรชิ กาศยปํ ทฺรชฏมถ กณวํ ตโปธนม ॥ ๓๑ ॥

⁶⁴ นรนารายณะ (naranārāyaṇa) เป็นชื่อของพระกฤษณะ, อวตารของพระวิษณุในรูปแบบมูรติซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของอรชุนและพระกฤษณะ ในตำนานและกวีนิพนธ์อันเป็นมหากาพย์ถือว่า อรชุน คือนระและพระกฤษณะ คือนารายณะ บ้างว่า เป็นชื่อของท่าน้ำที่อยู่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำนรมทา ดู Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 3 8 1; and Gabe Hiemstra, **Wisdom Library**, Accessed 23 October 2021, Available from <https://www.wisdomlib.org/definition/naranarayana>

⁶⁵ ใจตรรธ (ส. ใจตรรธ caitraratha) บาลีว่า จิตตวัน, จิตรวัน (ป. จิตตวัน, จิตรวัน cittavana, citravana) เป็นชื่ออุทยานของท้าวกุเวร หรือที่รู้จักกันในชื่อว่าท้าวเวสสุวรรณ ซึ่งมีคนธรรพนามว่า จิตรรธ เป็นคนดูแลประจำ ดู Ibid., 402; and T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pāli-English Dictionary**, 614.

ครั้งนั้น เพื่อจะเยี่ยมมหาฤๅษีกัณณะ (กณฺว) ผู้มีตบะเป็นทรัพย์ ผู้มีเชื้อสายของมหาฤๅษี
กัศยปะ (กศฺยป) ผู้ประกอบด้วยคุณธรรมอันสูงสุดและผู้เรื่อรองด้วยรัศมีที่น่าชม

ध्वजिनीश्वसम्बाधां पदातिगजसंकुलाम्।
अवस्थाप्य वनद्वारि सेनामिदमुवाच सः ॥३२॥

ธวชินีศวสมฺพาทำ ปทาทิตคชสํกุลาม |

อวสถาปย วนทวาริ เสนามิทมฺวาช สะ ॥๓๒ ॥

พระองค์ทรงรับสั่งให้กองทัพ คือ พลธง พลม้า ทหารราบ และพลช้าง หยุดร่อที่ทางเข้า
ป่า แล้วจึงตรัสคำนี้ว่า

मुनिं विरजसं द्रष्टुं गमिष्यामि तपोधनम्।
काश्यपं स्थीयतामत्र यावदागमनं मम ॥३३॥

มุณี วิรจสํ ทรชฎํ คมิชฺยามี ตโปธนม |

กาศยปํ สถียตามตร ยาวทาคมนํ มม ॥๓๓ ॥

“เราจะไปเยี่ยมพระมุณีผู้ปราศจากสิ่งอันแปดเปื้อน ผู้มีตบะเป็นทรัพย์ ผู้เป็นเหล่ากอของ
ฤๅษีกัศยปะ พวกเจ้าจงอยู่ที่นี้จนกว่าเราจะกลับมา”

तद् वनं नन्दनप्रख्यमासाद्य मनुजेश्वरः।
क्षुत्पिपासे जहौ राजा मुदं चावाप पुष्कलाम् ॥३४॥

ตท วนํ นนทนปรขยมาสาทย มนุเชศฺวระ |

กษุตฺปิปาเส ชเหท ราชา มุทํ จาวाप ปุชฺคลाम ॥๓๔ ॥

พระราชารู้เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ เสด็จเข้าไปสู่ป่าที่เหมือนกับนันทนอุทยาน⁶⁶แล้ว ทรง
ลิ้มความหิวและความกระหาย และได้รับความเบิกบานพระทัยอย่างยิ่ง

सामात्यो राजलिङ्गानि सोऽपनीय नराधिपः।
पुरोहितसहायश्च जगामाश्रममुत्तमम् ॥३५॥

สามาตโย ราชลิ่งคานิ โส'ปนีย นราธิปะ |

⁶⁶ นันทน (ส., ป. นนทน nandana) คือ ชื่ออุทยานบนสวรรค์ หรือสวนของพระอินทร์และเหล่าเทพ

ปุโรหิตสหાયศจ ชคามาศรมมุตตมม ॥๓๕ ॥

พระองค์พร้อมด้วยอำมาตย์และปุโรหิตผู้เป็นสหาย ทรงเปลื้องเครื่องทรงกษัตริย์ แล้วจึงเสด็จเข้าสู่อาศรมอันประเสริฐ

दिदक्षुस्तत्र तमृषिं तपोराशिमथाव्ययम्।
ब्रह्मलोकप्रतीकाशमाश्रमं सोऽभिवीक्ष्य ह।
षट्पदोद्गीतसंघुष्टं नानाद्विजगणायुतम् ॥३६ ॥

ทิทฤกษุสตร ตมฤษี ตโปราศิมถาวยยม |

พรหมโลกปรตีกาศมาศรม โส'ภิวีกษย ห |

ษฏฺพโดดฺกีตสํฆุศฺถํ นานาตฺวิจกณายุตม ॥๓๖ ॥

พระองค์ผู้ปรารถนาที่จะเยี่ยมฤๅษีตนนั้น ผู้มีตบะเป็นราชา ผู้เป็นอมตะ จึงทอดพระเนตรเห็นอาศรมที่เหมือนกับพรหมโลก อ้ออิงไปด้วยเสียงร้องทึ่งๆของฝูงผึ้ง และคลาคล่ำไปด้วยฝูงนกชนิดต่างๆ

ऋचो बहवचमुख्यैश्च प्रेर्यमाणाः पदक्रमैः।
शुश्राव मनुजव्याघ्रो विततेष्विह कर्मसु ॥३७ ॥

ฤจ โปหวจมุขยไศจ เปรรยมาณะ ปทกรไมะ |

ศุศฺราว มนุชวยาโฆร วิตเตษฺวิห กรมสุ ॥๓๗ ๥

พระราชารู้กล่าวหาญในหมู่มนุษย์ ทรงสดับเสียงสวดฤๅษี ที่ถูกสวดโดยผู้เป็นใหญ่ในหมู่พรามณ์ ตามลำดับบทในพิธีกรรมทั้งหลายที่ดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่อง ณ ที่นั้น

यज्ञविद्याङ्गविद्भिश्च यजुर्विद्भिश्च शोभितम्।
मधुरैः सामगीतैश्च ऋषिभिर्नियतव्रतैः ॥३८ ॥
भारुण्डसामगीताभिरथर्वशिरसोद्गतैः।
यतात्मभिः सुनियतैः शुशुभे स तदाश्रमः ॥३९ ॥

ยชญวิทฺยางฺกวิทฺภิสฺจ ยจฺรวิทฺภิสฺจ โศภิตม |

มธฺไระ สามกีไตศจ ฤษิภรินิยตฺวไระ ๥๓๘ ๥

ภารุณฺทสามกีตาทฺภิรทฺวศิรโสทคไตะ |

ยตาตมภี สุนียไตระ ศุศุเก ส ตทาศรมะ ॥๓๙ ॥

อาศรมนั้นงามไปด้วยพราหมณ์ผู้รื่องกัแห่งยัชญวิทยา ผู้รู้ยชุรเวท งามด้วยสามเวทอันไพเราะที่เหล่าฤษีกำลังสวด ในกาลนั้น อาศรมนั้น งดงามแล้วด้วยพราหมณ์ผู้ควบคุมจิตใจ ผู้ควบคุมอินทรีย์ ผู้กำลังสวดสามเวท ของอถรวศิระ⁶⁷ (อถรวศิร) ที่ได้ยินเสียงรากับภารุณทะ⁶⁸ (ภารุณท)

अथर्ववेदप्रवराः पूगयज्ञियसामगाः ।

संहितामीरयन्ति स्म पदक्रमयुतां तु ते ॥४० ॥

शब्दसंस्कारसंयुक्तैर्ब्रुवद्भिश्चापरैर्द्विजैः ।

नादितः स बभौ श्रीमान् ब्रह्मलोक इवापरः ॥४१ ॥

อถรวเวทปรวระ ปุกยชญियสามกาะ ।

สंहิตามีรยนติ สม ปทกรมยุดำ ตุ เต ॥ ๔๐ ॥

ศพทส์สการส์ยุกไตรพรวททิกศจาปไรรทวิไชะ ।

นาทิตะ ส พภา ศรีมาน พรหมโลก อีวาประะ ॥ ๔๑ ॥

พราหมณ์ทั้งหลายผู้เชี่ยวชาญในอถรวเวท ผู้สวดถูกต้องไปตามบทของการสวด พากันสาธยายสังหิตาไปตามลำดับ

อาศรมอันนั้นอ้ออิงไปด้วยเสียงของพราหมณ์ฤตวิช⁶⁹ทั้งหลายผู้กำลังสวดมนต์ประสานเสียง จึงงดงามเหมือนพรหมโลกอีกแห่งหนึ่ง

⁶⁷ อถรวศิระ (ส. อถรวศิร atharvasīras) นามที่ใช้เรียกมหาบุรุษ หรือนามของพระวิษณุ และเป็นชื่อหนึ่งในอุปนิษทของศาสนาฮินดู เป็นหนึ่งใน 31 อุปนิษทที่เกี่ยวข้องกับพระเวท ถูกจัดให้เป็นไศวะอุปนิษท ที่มุ่งเน้นไปที่เทพรุทระ อุปนิษทนี้มีความโดดเด่นในการยืนยันว่าเทพเจ้าทั้งหมดคือรุทระ ทุกคนและทุกสรรพสิ่งคือรุทระ และรุทระเป็นหลักการที่พบในทุกสิ่ง เป็นเป้าหมายสูงสุดซึ่งเป็นแก่นแท้ที่สุดของความเป็นจริงทั้งหมดที่มองเห็นหรือมองไม่เห็น รุทระคืออาตมันและพรหมัน ดู Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 17; and Bharatdiscovery, अथर्वशि र उप नि ष द, Accessed 23 October 2021, Available from https://m.bharatdiscovery.org/india/अथर्वशि र_उपनिषद

⁶⁸ ภารุณทะ (ส. ภารุณท bhārunda) คือ นกสองหัวในตำนานของศาสนาฮินดูซึ่งเชื่อกันว่ามีพลังวิเศษอันยิ่งใหญ่ และเป็น1ในอวตารของพระวิษณุ ดู Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 753; and T R. Sathish Kumar, **Gandaberunda: Flights Of The Two-Headed Bird**, Accessed 23 October 2021, Available from <https://www.deccanherald.com/spectrum/spectrum-top-stories/gandaberunda-flights-of-the-two-headed-bird-772554.html>

⁶⁹ ฤตวิช (ส. ฤตวิช ṛtvija) มาจาก (ฤต + ยช ธาตุ) คือ พราหมณ์ผู้ได้รับแต่งตั้งให้ทำหน้าที่เป็นผู้นำการสังเวทในพิธีกรรม ปรากฏในพรหมวรรคของอัคนีปุราณะว่า นักบวชที่ประกอบพิธีกรรมเรียกว่า ฤตวิช และ

यज्ञसंस्कारविद्भिश्च क्रमशिक्षाविशारदैः ।
 न्यायतत्त्वात्मविज्ञानसम्पन्नैर्वेदपारगैः ॥४२॥
 नानावाक्यसमाहारसमवायविशारदैः ।
 विशेषकार्यविद्भिश्च मोक्षधर्मपरायणैः ॥४३॥
 स्थापनाक्षेपसिद्धान्तपरमार्थज्ञतां गतैः ।
 शब्दच्छन्दोनिरुक्तज्ञैः कालज्ञानविशारदैः ॥४४॥
 द्रव्यकर्मगुणज्ञैश्च कार्यकारणवेदिभिः ।
 पक्षिवानररुतज्ञैश्च व्यासग्रन्थसमाश्रितैः ॥४५॥
 नानाशास्त्रेषु मुख्यैश्च शुश्राव स्वनमीरितम् ।
 लोकायतिकमुख्यैश्च समन्तादनुनादितम् ॥४६॥
 यช्युस्तकारविधिकृत् गुरुमुख्यविचारिणो ।
 न्यायतत्त्ववात्सव्याप्तान् समन्तान् पारको ॥४७॥
 नानावाक्यसमाहारसमवायविचारिणो ।
 विशेषकार्यविधिकृत् मोक्षधर्मप्रदायिणो ॥४८॥
 स्थापनाक्षेपसिद्धान्तप्रमारुद्युतां कृतैः ।
 ศพทจฉนโทนิรุกตชโยะ กาลชญาณวิศารโทะ ॥๔๔॥
 ทรวยกรมคณชโยะศจ การยการณเวทิกิะ ।
 ปกชิวานรรุตชโยะศจ วยาสครนถสมาศริโทะ ๥๔๕๥
 นานาศาสตรษุ มุขโยะศจ ศศราร สวณมีริตม ।
 โลกายตักมชโยะศจ สมนตาทนุณาติตม ๥๔๖๥

พระราชาพระองค์นั้นได้สดับเสียงสวดภาวนาของพราหมณ์ทั้งหลาย และเสียงที่อื้ออึง
 รอบด้านของพราหมณ์ผู้เป็นหัวหน้านักบวชในโลก ที่เป็นผู้รู้ในการประกอบพิธียัชญะ ผู้รู้ในกฎของ
 การบูชาตามลำดับ ผู้รู้ในปรัชญา ผู้รู้หลักในการควบคุมจิตใจ ผู้เรียนจบในพระเวท มีฉลาดในการแต่ง

ยาชกะ (ส., ป. ยาชก yājaka) ทั้งสองคำนี้มีความหมายเหมือนกัน ต่างแต่ฤตวิชเป็นพราหมณ์ที่ทำหน้าที่จำเพาะ
 ฤตูกาล ดู Gabe Hiemstra, **Wisdom Library**, Accessed 23 October 2021, Available from
<https://www.wisdomlib.org/definition/ritvijā>

ถ้อยคำ ผู้รู้ในพิธีกรรมพิเศษ ผู้ที่มีโมกษธรรมเป็นเป้าหมาย ผู้รู้ในความจริงอันสูงสุดเกี่ยวกับหลักการสร้างโลก

ผู้รู้ในศัพทศาสตร์ และฉันทศาสตร์ และนิรุกติศาสตร์ ผู้รู้ในกาลศาสตร์ (โหราศาสตร์) ผู้รู้ในคุณสมบัติของวัตถุ ผู้รู้แห่งเหตุที่ถูกสร้าง ผู้เข้าใจในเสียงของวานรและนก และผู้เชี่ยวชาญในการอ่านคัมภีร์ที่ถูกรวบรวมไว้ ผู้เชี่ยวชาญในศาสตร์ต่างๆ

तत्र तत्र च विप्रेन्द्रान् नियतान् संशितव्रतान्।

जपहोमपरान् विप्रान् ददर्श परवीरहा ॥४७॥

ตตร ตตร จ วิเปรนทราน นียตान สัศิตวรตान |

ขปโหมปราน วิปราน ททรศ พรวีรहा ॥ ๔๗ ॥

ณ ที่นั้น พระราชาผู้ปราบเหล่าศัตรู ทรงทอดพระเนตรเห็นเหล่าพราหมณ์ผู้เป็นหัวหน้าในหมู่พราหมณ์ ผู้ฝึกฝนตนได้แล้ว ผู้มีวัตรปฏิบัติดีแล้ว ผู้เชี่ยวชาญในการสวดและบูชา

आसनानि विचित्राणि रुचिराणि महीपतिः।

प्रयत्नोपहितानि स्म दृष्ट्वा विस्मयमागमत् ॥४८॥

อาसनานิ วิจิตราณิ รุจिरานิ มหีปติ |

ปรยตโนปहितานิ สม ทฤษฏวาว วิสมยมาคมต ॥ ๔๘ ॥

พระราชาครั้นทอดพระเนตรเห็นอาสนะที่วิจิตรงดงามทั้งหลายแล้ว ซึ่งถูกจัดแจงไว้โดยเหล่านักบวช จึงถึงความประหลาดพระทัย

देवतायतनानां च प्रेक्ष्य पूजां कृतां द्विजैः।

ब्रह्मलोकस्थमात्मानं मेने स नृपसत्तमः ॥४९॥

เทวตายนานา จ เปรกษย ปูชา กฤตา ทวีไช |

พรหมโลกสถมามาตาน เมเน ส นฤปสตตมะ ॥ ๔๙ ॥

พระราชาผู้ประเสริฐทอดพระเนตรเห็นการบูชาซึ่งพวกพราหมณ์ทั้งหลายกระทำเพื่อบูชาเหล่าทวยเทพ จึงทรงดำริว่าตนกำลังประทับอยู่ในพรหมโลก

स काश्यपतपोगुप्तमाश्रमप्रवरं शुभम्।

नातृप्यत् प्रेक्षमाणो वै तपोवनगुणैर्युतम् ॥५०॥

ส คาश्यปस्याยตनं महाव्रतै

वृत्तं समन्तादृषिभिस्तपोधनेः ।
विवेश सामात्यपुरोहितोऽरिहा
विविक्तमत्यर्थमनोहरं शुभम् ॥५९॥

ส กาศยปตโปคฺปตมาศรมปรวรั ศุภม |

นาตถยต เปรภษมาณ ไว ตโปวนคฺไณรยตม ॥๕๐ ॥

ส กาศยปสยายตณั มหารุไต

รวฤตฺ สมนตาทฤษิภิสตโปธเน |

วิเวศ สามาตยปุโรหิตโรหิ

ววิกตมตยรณนโหรุ ศุภม ॥๕๑ ॥

พระราชารองค์นั้น ทอดพระเนตรอาศรมอันประเสริฐซึ่งดงาม ที่ถูกคุ้มครองโดยตบะ
ของเหล่ากอแห่งฤๅษีกัศยปะ⁷⁰ ที่ประกอบด้วยคุณความดีของเหล่าฤๅษี ก็ไม่ทรงรังูสึกอิม

อันพระราชผู้ทำลายศัตรูพร้อมด้วยเหล่าอำมาตย์และปุโรหิต เสด็จแล้วสู่อาศรมแห่ง
กัศยปะนั้น อันเต็มไปด้วยฤๅษีทั้งหลายผู้มีตบะเป็นทรัพย์ ผู้มีวัตรปฏิบัติเคร่งครัด โดยรอบ ซึ่งเป็นที่
สงบดงามและนารีนรมย์ใจด้วยประการฉะนี้

⁷⁰ หมายถึง ฤๅษีกัณวะ.

อาทิบรรพ สัมภวบรรพ
บทที่ ๗๑ เรื่องของศกุนตลา

वैशम्पायन उवाच

ततोऽगच्छन्महाबाहुरेकोऽमात्यान् विसृज्य तान्।
नापश्यदाश्रमे तस्मिंस्तमृषिं संशितव्रतम् ॥१॥

ไวศมปายน อุวาจ

ตโต'คจฉนมหาพาหุเรโก'มาตยาน วิสสุชย ตาน |

นาปศยทาศรเม ตสมีสตมฤषี สัศิตวรตม ॥๑॥

ไวศัมปายนะกล่าวว่

หลังจากนั้น พระองค์ (มหาพาหุ) ได้ละอำมาตย์เหล่านั้นไว้แล้ว ก็เสด็จเข้าไปเพียงลำพัง แต่พระองค์กลับไม่พบฤษีผู้ผู้มีพรตอันแน่วแน่ในอาศรมนั้น

सोऽपश्यमानस्तमृषिं शून्यं दृष्ट्वा तथाऽऽश्रमम्।

उवाच क इहेत्युच्चैर्वनं संनादयन्निव ॥२॥

โส'ปศยมานสตมฤषี ศูนยํ ทฤษฏฺฐวา ตลา"ศรम्म |

อุวาจ ก อิहेตฺยจฺจเรวนํ สันนาทยนฺนิว ॥๒॥

พระองค์เมื่อไม่พบฤษี แต่ทอดพระเนตรเห็นอาศรมว่างเปล่า พระองค์จึงตรัสขึ้นด้วยเสียงอันดังเหมือนกับทำให้ป่านั้นมีเสียงสะท้อนว่า “มีใครอยู่ที่นี้บ้าง?”

श्रुत्वाथ तस्य तं शब्दं कन्या श्रीरिव रूपिणी।

निश्चक्रामाश्रमात् तस्मात् तापसीवेषधारिणी ॥३॥

ศรุตฺวาท ตสย ตํ ศพทํ กนยา ศรีริว รูปิณี |

นิศจกรามาศรมาต ตสมาตฺ ตापสีเวษธาริณี ॥๓॥

ครั้งนั้น หญิงสาวผู้มีรูปร่างสวยงามดังพระศรี⁷¹ (ศรี) ผู้แต่งกายด้วยเพศของดาบสินี เมื่อได้ยินเสียงของพระราชาก็ออกมาจากอาศรมนั้น

सा तं दृष्ट्वैव राजानं दुष्यन्तमसितेक्षणा।

⁷¹ พระลักษมี.

स्वागतं त इति क्षिप्रमुवाच प्रतिपूज्य च ॥४॥

สา तं तृष्णुवा राधानं तृष्णुनत्तमसिदेकषणा ।

สวาคตํ ต อิติ กุષิปรุมวาจ ปฺรติปुชย จ ॥๔॥

หญิงสาวผู้มีตาดำขลับครั้งได้เห็นราชาทৃष्ณุนต์เท่านั้น จึงกล่าวต้อนรับว่า “ขอถวายการต้อนรับ” แล้วถวายการเคารพ

आसनेनार्चयित्वा च पाद्येनार्घ्येण चैव हि ।

पप्रच्छानामयं राजन् कुशलं च नराधिपम् ॥५॥

อาสเนนารจยิตวา จ ปาทยेनารหมयेण ไจว ทิ ।

ปปรจฉานามยํ ราชน กุศลํ จ นราธิปม ॥๕॥

“โอ ราชา” ครั้งต้อนรับพระองค์ด้วยอาสนะ ด้วยน้ำล้างพระบาทแล้ว และด้วยอर्घยะ⁷² แล้ว นางจึงถามถึงสุขภาพและความสุขสบายกับพระราชา

यथावदर्चयित्वाथ पृष्ट्वा चानामयं तदा ।

उवाच स्मयमानेव किं कार्यं क्रियतामिति ॥६॥

ยถาวทจยิตวาถ ปุชฎวา จานามยํ ตทา ।

อุวจ สมยมาเนว ก็ การยํ กรียตามิติ ॥๖॥

ครั้งนั้น เมื่อนางได้ถวายการต้อนรับตามธรรมเนียมและถามถึงสุขภาพและความสุขสบายแล้ว นางจึงถามพระองค์ด้วยความเคารพว่า “ฉันควรทำอะไรอีกบ้าง?”

तामब्रवीत् ततो राजा कन्यां मधुरभाषिणीम् ।

दृष्ट्वा चैवानवद्याङ्गीं यथावत् प्रतिपूजितः ॥७॥

ตามพรวืต ตโต ราชา กนยํ มธุรภาษินีม ।

ทृชฎวา ไจวานวทยางคี ยถาวต ปฺรติปुชิตะ ॥๗॥

⁷² อर्घยะ (ส. อรหฺย arghya) บาลีว่า อัคฆะ (ป. อคฺฆ aggha) คือ การถวายน้ำในการต้อนรับแขกผู้มีเกียรติ หรือการสังเวยต่อเทพเจ้าหรือผู้ชายที่หน้าเคารพนับถือ ประกอบด้วยข้าว, หญ้าทูลาว, ดอกไม้, น้ำ, หรือน้ำที่จัดไว้ในภาชนะรูปเรือทำด้วยไม้ขนาดเล็กเพื่อล้างมือหรือเท้า ดู Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 89; T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pāli-English Dictionary**, 18; and Gabe Hiemstra, **Wisdom Library**, Accessed 23 October 2021, Available from <https://www.wisdomlib.org/definition/arghya>

จากนั้น พระราชาครั้นทอดพระเนตรหญิงสาวผู้มีคำพูดอ่อนหวาน ผู้มีรูปร่างอันไร้ที่ติ เมื่อได้รับการต้อนรับตามประเพณีแล้วจึงได้ตรัสกับนางว่า

आगतोऽहं महाभागमृषिं कण्वमुपासितुम्।
क्व गतो भगवान् भद्रे तन्ममाचक्ष्व शोभने ॥८॥

อาคโต'หัง มหาภาคมฤชิ กณวมุปาสิตุม |

กว คโต ภควาน ภเทร ตนมมาจากษว โศภเน ॥๘ ॥

“ฉันมาเพื่อบูชาฤๅษีกัณวะผู้มีโชคยิ่งใหญ่ แน่ นางผู้เจริญ ผู้งดงาม เธอจงบอกแก่ฉันที่
เถิดว่า ท่านฤๅษีผู้เจริญนั้นไปไหน?”

शकुन्तलोवाच
गतः पिता मे भगवान् फलान्याहर्तुमाश्रमात्।
मुहूर्तं सम्प्रतीक्षस्व द्रष्टास्येनमुपागतम् ॥९॥

ศกุนตโลวาง คตะ ปิตา เม ภควาน ผลานยาหตุมาศรมาต |

มุหุรตัม สมนปรตักษสว ทฤษฏาสเยนมุปากตม ॥๙ ॥

ศกุนตลากล่าวว่า

“บิดาผู้ประเสริฐของฉันออกไปจากอาศรมเพื่อเก็บผลไม้ ขอท่านจงรอสักครู่เถิด แล้ว
ท่านจักเห็นบิดาของฉัน เมื่อท่านกลับมา”

वैशम्पायन उवाच
अपश्यमानस्तमृषिं तथा चोक्तस्तथा च सः।
तां दृष्ट्वा च वरारोहां श्रीमतीं चारुहासिनीम् ॥१०॥

ไวศมปายน อุวาง

อปศยมานสตมฤชิ ตถา โจกตสตุยา จ สะ |

ตำ ทฤษฏาวา จ วราโรहां ศรีมตีं จารุหาสินีม ॥๑๐ ॥

ไวศัมปายนะกล่าววว่า

พระราชานั้น ผู้ไม่เห็นฤๅษี และผู้ถูกราบหูลโดยหญิงสาวอย่างนั้น เมื่อทอดพระเนตร
เห็นนางผู้มีสะโพกผึ่งผาย ผู้งามเด่น ผู้มีรอยยิ้มหวาน

विभ्राजमानां वपुषा तपसा च दमेन च।

रूपयौवनसम्पन्नमित्युवाच महीपतिः ॥१९॥

วิภวราชมานำ วบุษบา ตปสา จ ทเมน จ ।

รูปเยวณสมปณนามิตยวาช มหีปติะ ॥๑๑ ॥

ผู้ดงงามด้วยรูปร่าง ด้วยตบะ และด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ผู้ถึงพร้อมด้วยความงาม และความเยาว์วัย พระราชาจึงได้ตรัสกับนางว่า

कासि त्वं कस्यासि सुश्रोणि किमर्थं चागता वनम्।

एवंरूपगुणोपेता कुतस्त्वमसि शोभने ॥१२॥

กาสิ ตวํ กสยาสิ สุศฺรณิ กิมรฺถํ จาคตา วณมฺ ।

เอวํรูปคุโณเปตา คุตสฺตวมสิ ศฺไกเน ॥๑๒ ॥

“แ่ะนางผู้มีสะโพกงาม เธอเป็นใคร? เธอเป็นลูกสาวของผู้ใด? เธอเข้ามาสู่ป่านี้เพื่ออะไร? แ่ะนางผู้ดงงาม เหตุใดเธอจึงประกอบด้วยคุณสมบัติทั้งดงงามเช่นนี้?”

दर्शनादेव हि शुभे त्वया मेऽपहतं मनः।

इच्छामि त्वामहं ज्ञातुं तन्ममाक्ष्व शोभने ॥१३॥

ทรรคณาเทว หิ ศุภะ ตวยา เม'ปहतํ มนะ ।

อิฉฺฉามิ ตวามหํ ชฺญาตุํ ตนฺมมาจฺชว ศฺไกเน ॥๑๓ ॥

“แ่ะนางผู้ดงงาม นับแต่แรกเห็น เธอก็ได้ขโมยหัวใจของฉันไปเสียแล้ว ฉันปรารถนาที่จะรู้จักเธอ แ่ะนางผู้สวยงาม ขอจงบอกเรื่องนั้นแก่ฉันเถิด”

एवमुक्ता तु सा कन्या तेन राज्ञा तमाश्रमे।

उवाच हसती वाक्यमिदं सुमधुराक्षरम् ॥१४॥

เอวมุกฺตา ตู สา กนฺยา เตน ราชญฺยา ตมาศฺรเม ।

อุวาช หสตี วากฺยมิทํ สุมธฺรฺวาชฺชรม ॥๑๔ ॥

ครั้งนั้น ในอาศรมนั้น เมื่อพระราชาตรัสอย่างนั้น หญิงสาวนั้นจึงหัวเราะพร้อมกับกราบ ทูลคำพูดที่ไพเราะอ่อนหวานกับพระราชานั้นว่า

कण्वस्याहं भगवतो दुष्यन्त दुहिता मता।

तपस्विनो धृतिमतो धर्मज्ञस्य महात्मनः ॥१५॥

กณวสยาห์ ภควโต พุชยนต พุหิตา มตา ।

ตปสวโน ธฤติมโต ธรรมชยสย มหาตมนะ ॥๑๕॥

“ข้าแต่พุชยันต์ ฉันเป็นลูกสาวของฤๅษীগัณวะผู้เจริญ ผู้มีตบะ ผู้รู้ธรรม ผู้มีจิตใจสูง”

दुष्यन्त उवाच

ऊर्ध्वरेता महाभागे भगवाँल्लोकपूजितः ।

चलेद्धि वृत्ताद् धर्मोऽपि न चलेत् संशितव्रतः ॥१६॥

พุชยนต อุวาจ

อูรฺธฺวเรตา⁷³ มหาภาเค ภควาลฺโลกปูชิตะ ।

จเลทฺธิ วฤตฺตาทฺ ธรรมโมปิ น จเลตฺ สํชิตฺวฤตตะ ॥๑๖॥

พุชยันต์กล่าวว่

“มหาฤๅษีผู้มีโชคในส่วนแห่งโชคอันยิ่งใหญ่ ผู้รุ่งเรือง ผู้ได้รับการบูชาโดยชาวโลก แม้ธรรมะจะเคลื่อนไปจากหนทางที่ถูกต้อง แต่ท่านฤๅษีผู้มีวัตรปฏิบัติแน่วแน่ก็ไม่เคยเคลื่อนไปจากธรรม”

कथं त्वं तस्य दुहिता सम्भूता वरवर्णिनी ।

संशयो मे महानत्र तन्मे छेतुमिहार्हसि ॥१७॥

กถํ ตวํ ตสย พุหิตา สมภูตา วรวรณินิ ।

สํศโย เม महानत्र ตนเม छेतุมิหารฺหสิ ॥๑๗॥

“เธอผู้เป็นหญิงงามพร้อม จะเป็นลูกสาวของท่านได้อย่างไร? ฉันมีข้อสงสัยอย่างมากในเรื่องนี้ เธอควรขจัดความสงสัยของฉันนั้น”

शकुन्तलोवाच

यथायमागमो मह्यं यथा चेदमभूत् पुरा ।

शृणु राजन् यथातत्त्वं यथास्मि दुहिता मुनेः ॥१८॥

ศกุนต์โลวาจ

ยถายมาคโม มหยํ ยถา เจทมภูตฺ ปุรา ।

ศฤณฺ ราชนฺ ยถาตตฺตวํ ยถาสฺมิ พุหิตา มุเนะ ॥๑๘॥

⁷³ อีกรัณยหนึ่งหมายถึง ผู้ควบคุมอสุจิไม่ให้เกิดได้

ศกุนตลากล่าวว่า

“ข้าแต่ราชา การมาของฉันทน์เป็นอย่างไร เรื่องเก่าก่อนมีมาอย่างไร ฉันทน์เป็นลูกสาวของมุนี ได้อย่างไร ของงสดับเรื่องนั้นตามความเป็นจริงเถิด”

ऋषिः कश्चिदिहागम्य मम जन्माभ्यचोदयत्।
तस्मै प्रोवाच भगवान् यथा तच्छृणु पार्थिव ॥ १९ ॥

ฤชเ ฤคจืทืทืหาคมย มม จนมมาภยจืทืยต |

ตสไม โปรววจ ภควาน ยถา ตจจฤณู ปารุถิว ॥๑๙ ॥

“ข้าแต่พระราชา ฤชิตนหนึ่งมาที่นี่และถามเกี่ยวกับกำเนิดของฉันทน์ ฤชเผู้ประเสริฐ (กัณวะ) ได้บอกแก่ฤชิตนนั้นฉันทน์ใด ขอพระองค์จงฟังเรื่องนั้นเถิด”

कण्व उवाच

तप्यमानः किल पुरा विश्वामित्रो महत् तपः।
सुभृशं तापयामास शक्रं सुरगणेश्वरम् ॥ २० ॥

กณว อุววจ

ตปยมานะ กิล ปุรา วิศวามิโตร มหต ตปะ |

สุภฤศึ ตาปยามาस ศกรึ สุรคณศวรम् ॥๒๐ ॥

ฤชเก็ณวะกล่าวว่า

ได้ยินว่า ในกาลก่อน ฤชเวิศวามิตร (วิศวามิตร) ได้บำเพ็ญตบะอันยิ่งใหญ่อย่างเคร่งครัด จึงทำให้ท้าวศักระ (พระอินทร์) ผู้เป็นจอมเทวดาเดือดร้อน

तपसा दीप्तवीर्योऽयं स्थानान्मां च्यावयेदिति।
भीतः पुरंदरस्तस्मान्मेनकामिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥

ตปสา ทืปตวีรุโย'ยั สฐานานมำ จยวเยทืติ |

ภีตะ ปุรุंतरสตสมานเมนกามีทมบรวีต ॥๒๑ ॥

ปุรินตระ⁷⁴ (ปุริทร) กล่าวว่าฤๅษีผู้มีความเพียรแก่กล้าด้วยตบะนี้จะทำให้ฉันเคลื่อนจาก
ตำแหน่งในสวรรค์ ดังนั้นจึงได้กล่าวคำนี้กับนางเมณฑกา (เมณฑกา) ว่า

गुणैरप्सरसां दिव्यैर्मनके त्वं विशिष्यसे।
श्रेयो मे कुरु कल्याणि यत् त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु ॥२२॥

คุโณรปสรรสำ ทิวโยรเมนเก ตว วิศิษยเส ।

เศรโย เม กुरु กลยาณิ ยต ตว วักษยามิ ตจฉฺรณู ॥๒๒ ॥

“แน่ะเมณฑกา เธอเป็นเลิศกว่าหมู่นางอัปสรที่เป็นทิพย์ทั้งหลาย จงทำงานที่ดีให้แก่ฉันเถิด
จงฟังสิ่งที่ฉันจะบอก”

असावादित्यसंकाशो विश्वामित्रो महातपाः।
तप्यमानस्तपो घोरं मम कम्पयते मनः ॥२३॥

อสาวาทิตยสังกาโศ วิศวามิโตร มหาตปาเช ।

ตปยมานสฺตโป โฆรัมม กมฺปยเต มนเช ॥๒๓ ॥

“ฤๅษีวิศวามิตรผู้มีตบะแก่กล้า ผู้มีรัศมีรุ่งเรืองดังดวงอาทิตย์นั้น กำลังบำเพ็ญตบะอย่าง
หนัก ใจของฉันจึงหวาดหวั่น”

मेनके तव भारोऽयं विश्वामित्रः सुमध्यमे।
शंसितात्मा सुदुर्धर्ष उगे तपसि वर्तते ॥२४॥

เมนเก ตว ภารโอย วิศวามิตรเช สุมध्यเม ।

ศีสิตาตมา สฺตุรฺรชเช อุเคร ตปสิ วรฺตเต ॥๒๔ ॥

“แน่ะเมณฑกา ผู้มีเอวงาม ฤๅษีวิศวามิตรนี้เป็นหน้าทีของเธอ ฤๅษีนั้นเป็นผู้มีจิตใจแน่วแน่
ในการบำเพ็ญตบะอันสูงส่งที่หาผู้ใดทำลายได้ยาก”

स मां न च्यावयेत् स्थानात् तं वै गत्वा प्रलोभय।
चर तस्य तपोविघ्नं कुरु मेऽविघ्नमुत्तमम् ॥२५॥

ส มำ น จยวเยต สฺถานาต ตํ ไว กตวา ปฺรโลภย ।

⁷⁴ ปุรินตระ (ส. ปุริทร puramdara) บาลีว่า ปุรินทชะ (ป. ปุรินทท purindada) คือ ผู้ทำลายที่ตั้ง
อันมั่นคง หรือนามหนึ่งของพระอินทร์ ดู Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, 636; and
T.W. Rhys Davids and William Stede, *Pāli-English Dictionary*, 1068.

จร ตสย ตโปวิฆ्नํ กुरु เม'วิฆ्नมุตตมม ॥๒๕ ॥

“เขาไม่ควรทำให้ฉันเคลื่อนจากสถานที่ (ในสวรรค์) เธอจงไปล่อลวงเขา จงทำการ
ขัดขวางการบำเพ็ญตบะของเขา และจงทำความไม่มีอุปสรรคอันสูงสุดแก่ฉัน”

रूपयौवनमाधुर्यचेष्टितस्मितभाषणैः।
लोभयित्वा वरारोहे तपसस्तं निवर्तय ॥२६ ॥

รูปเยวานมารुर्यเจษฏิตสमितภาษไณะ ।

โลภยิตวา วรารโहे ตปสस्तํ นีวรตย ॥๒๖ ॥

“แนะนำนางผู้มีสะโพกงาม เมื่อเธอล่อลวงเขาด้วยความงดงาม ความเยาว์วัย ความ
อ่อนโยน เล่ห์กล รอยยิ้ม และวาจาแล้ว จงทำให้เขาเลิกบำเพ็ญตบะ”

मेनकोवाच
महातेजाः स भगवांस्तथैव च महातपाः।
कोपनश्च तथा ह्येनं जानाति भगवानपि ॥२७ ॥

เมนโกวาจ । มหาเตจาะ ส ภควาสตไถว จ มหาตปาะ ।

โกปนศจ ตถา หยณํ ชานาติ ภควานปิ ॥๒๗ ॥

เมนากากล่าวว่า

“ฤๅษีผู้มีโชคนั้น เป็นผู้มีเดชมาก เป็นผู้มีตบะมาก อีกทั้งเป็นผู้โกรธง่าย แม้พระองค์ก็รู้
เรื่องนี้เป็นอย่างดี”

तेजसस्तपसश्चैव कोपस्य च महात्मनः।
त्वमप्युद्विजसे यस्य नोद्विजेयमहं कथम् ॥२८ ॥

เตชสสตปสศไจว โกปสย จ มหาत्मนะ ।

ตวมปยุทวิขเส ยสย โนทวิเชยมหํ กถม ॥๒๘ ॥

“แม้พระองค์ก็ยังหวาดหวั่นต่อเดช ตบะ และความโกรธของฤๅษีผู้มีจิตใจสูงส่งนั้น แล้ว
ฉันจะไม่ฟังเกรงกลัว (เขา) ได้อย่างไร”

महाभागं वसिष्ठं यः पुत्रैरिष्टैर्व्ययोजयत्।
क्षत्रजातश्च यः पूर्वमभवद् ब्राह्मणो बलात् ॥२९ ॥
शौचार्थं यो नदीं चक्रे दुर्गमां बहुभिर्जलैः।

यां तां पुण्यतमां लोके कौशिकीति विदुर्जनाः ॥३०॥

มหาภาค वलिष्ठुं यะ पुไตรरिष्णुรวุโยชยต ।

กษตรชาตศจ ยะ ปุรวมภท พราหมโณ พลาต ॥๒๙ ॥

เศาจารย์โย นที จเกร ทุคมา พหุภริชไละ ।

ย่ำ ต่ำ ปุณยตมา โลก เกาศิกิติ วิทุรชนาะ ॥๓๐ ॥

“เขายังทำให้ฤๅษีวลิष्ठุ (วลิष्ठุ) ผู้มีอำนาจ ต้องพลัดพรากจากบุตรผู้เป็นที่รัก แต่เดิมฤๅษีนี้เป็นผู้เกิดในวรรณะกษัตริย์ แต่แล้วก็ได้กลายเป็นพราหมณ์ด้วยกำลัง (ของตบะ) ต่อมาฤๅษีได้สร้างแม่น้ำที่ข้ามได้ยากเพราะมีน้ำมาก เพื่อประโยชน์สำหรับชำระล้าง คนทั้งหลายในโลกต่างรู้จักแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์นี้ว่า เกาศิกี⁷⁵”

बभार यत्रास्य पुरा काले दुर्गे महात्मनः।

दारान्मतङ्गो धर्मात्मा राजर्षिव्याधतां गतः ॥३१ ॥

พภาร ยตราสย ปุรา กาละ ทุคะ มหาत्मนะ ।

ทارانมตงโค ธรรมาตมา ราจรชิรวยาธตา คตะ ॥๓๑ ॥

“ณ ที่นั้น มตังคะ⁷⁶ (มตงค) ผู้มีใจยึดมั่นในธรรม ผู้เป็นราชฤๅษี ผู้ได้กลายเป็นนายพราน ได้เลี้ยงดูแล้วซึ่งภรรยาของฤๅษีผู้มีใจสูงส่ง (วิศวามิตร) ในช่วงเวลาที่ประสบความยากลำบาก ในกาลก่อน”

अतीतकाले दुर्मिक्षे अभ्येत्य पुनराश्रमम्।

⁷⁵ เกาศิกี (ส. เกาศิกิ kauṣiki) บาลีว่า โกลี (ป. โกลี kosi) คือ ชื่อของเทวีที่ผุดออกมาจากร่างของพระแม่ปารวตี ในที่นี้เป็นชื่อของแม่น้ำที่มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาหิมาลัย นางสัตยวตี มารดาของชมทศินิได้เปลี่ยนเป็นแม่น้ำสายนี้ แม่น้ำเกาศิกีเป็นที่รู้จักกันในชื่อแม่น้ำโกสิในปัจจุบัน เป็นแม่น้ำข้ามพรมแดนที่ไหลผ่านทิเบต เนปาล และอินเดีย ระบายน้ำจากทางตอนเหนือของเทือกเขาหิมาลัยในทิเบตและทางตอนใต้ของเนปาล ดู DINESH KUMAR MISHRA, *The legends of Kosi*, Accessed 23 October 2021, Available from <https://www.himalmag.com/the-legends-of-kosi/>

⁷⁶ มตังคะ (ส. มตงค mataṅga) บาลีว่า มาตังคะ (ป. มาตงค mātaṅga) อีกชื่อหนึ่งของราชฤๅษีตรีคังกุ เป็นบุตรของตรีพันธนะ และเป็นบิดาของหริศจันทนะ เคยเป็นพระราชานในสุริยวงศ์ แต่ถูกคำสาปทำให้เป็นจันทาล เพราะทำกรรมผิด 3 ประการ คือ ทำความผิดจนเกิดความเดือดร้อนใจของพระบิดา ฆ่าแม่โคของวลิष्ठุฤๅษี และทานเนื้อที่ไม่บริสุทธิ์ ดู Gabe Hiemstra, *Wisdom Library*, เข้าถึงเมื่อ 23 ตุลาคม 2564, เข้าถึงได้จาก <https://www.wisdomlib.org/definition/matanga> ; and T.W. Rhys Davids and William Stede, *Pāli-English Dictionary*, 1193.

मुनिः पारेति नद्या वै नाम चक्रे तदा प्रभुः ॥३२॥

อดีตกาลे तुरगिषे ओयेत्य पुनराक्रमम् ।

मुनिः पारेति नद्या वै नाम जकर तथा प्रभुः ॥३२॥

“ข้าแต่พระเป็นเจ้า (พระอินทร์) ในอดีตกาลพระมุนีองค์นี้ ครั้นเมื่อเวลาแห่งความ
ยุ่งยากลำบากผ่านไปแล้ว ในกาลนั้น พระมุนีได้กลับมาสู่อาศรมอีก และได้ตั้งชื่อแม่น้ำว่า ปารา⁷⁷”

मतङ्गं याजयाञ्चक्रे यत्र प्रीतमनाः स्वयम् ।

त्वं च सोमं भयाद् यस्य गतः पातुं सुरेश्व ॥३३॥

मतङ्กं ยาชายาจเคร ยตฺร ปรีตมनाः สวयम् ।

ตวํ จ โสมํ ภยาทฺ यस्य กตः ปาตุํ सुरेश्व ॥๓๓॥

“ในทีนั้น มหาฤๅษีผู้มีใจยินดี จึงได้ให้ฤๅษีมตั้งคะประกอบพิธีด้วยตนเอง ข้าแต่องค์
เหนือหัวของทวยเทพ แม้พระองค์ก็ยังเสด็จไปเพื่อดื่มน้ำโสม⁷⁸ ของเขาเพราะความกลัว”

चकारान्यं च लोकं वै क्रुद्धो नक्षत्रसम्पदा ।

प्रतिश्रवणपूर्वाणि नक्षत्राणि चकार यः ।

गुरुशापहतस्यापि त्रिशङ्कोः शरणं ददौ ॥३४॥

จการานยํ จ โลกํ ไว กรุทฺโธ นกษตรสมปทา ।

ปฺรติศฺรวณปฺรฺวราณิ นกษตรานิ จการ ยะ ।

ครุศฺวาปहतสยาปิ ตฺริศงฺโกः ศรณํ ททา ॥๓๔॥

⁷⁷ ปารา (ส., ป. ปาร pāra) เป็นแม่น้ำสายหนึ่งในรัฐคุชราต ทางตะวันตกของอินเดีย ไหลลงสู่ทะเล
อาหรับ อังกฤษสร้างสะพานข้ามแม่น้ำสายนี้ในขณะที่ปกครองอินเดีย บ้างว่าเป็นอีกชื่อหนึ่งของแม่น้ำเกาศิ คู
Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 6 19; and Government of Gujarat, **Par
River**, Accessed 23 October 2021, Available from guj-nwrws.gujarat.gov.in

⁷⁸ โสมะ (ส., ป. โสม soma) หมายถึงดวงจันทร์ เป็นภาชนะของเครื่องดื่มอื่นๆ ของเทพเจ้าที่เรียกว่า
อมฤต หรือเป็นชื่อเทพเจ้าแห่งพืช และเป็นชื่อไม้จากต้นโสม กล่าวคือเป็นเหล่าหมักชนิดหนึ่งมีสีเหลืองทอง
ทำจากจากสมุนไพรมันที่ชื่อว่า โสม (อ่านว่า โส-มะ) โดยนำลำต้นไปคั้นเอาน้ำเพื่อนำมาหมักเป็นสุรา คติอินเดียโบราณ
เชื่อว่า ต้นโสมจะมีคุณภาพมากที่สุดหากเก็บในวันพระจันทร์เต็มดวง ทั้งยังมีความเชื่อว่า พระจันทร์คือน้ำโสมที่ทวย
เทพดื่มกิน ยกเว้นคืนเพ็ญ ด้วยเหตุดังนั้นพระจันทร์ในคืนวันเพ็ญจึงเต็มไม่พร่อง คู Monier Williams, **A
Sanskrit-English Dictionary**, 1249.

“ฤษีนั้นผู้โกรธเคือง ได้สร้างแล้วซึ่งโลกอื่นอีกให้ถึงพร้อมด้วยดาวนักษัตร และยังกระทำดาวนักษัตรทั้งหลาย เริ่มตั้งแต่ดาวศรวณะ⁷⁹ (ศรวณ) เป็นต้น และเขายังได้ให้ที่พึ่งแก่ตรีคังกุ⁸⁰ (ตรีคังกุ) ผู้ต้องคำสาปของครู”

एतानि यस्य कर्माणि तस्याहं भृशमुद्विजे।
यथासौ न दहेत् क्रुद्धस्तथाऽऽज्ञापय मां विभो ॥ ३५ ॥

เอตานิ ยสย กรฺมาณิ ตสฺยาหํ ภุชฺมุทฺวิเจ |

ยถาสฺออ น ดเหตุ คุรุทฺธสฺตทฺฮา สฺสจฺญาปย มา วิโภ ॥ ๓๕ ॥

“สิ่งเหล่านี้คือการกระทำของฤษีท่านนั้น ฉันจึงหวาดกลัวต่อท่านอย่างยิ่ง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงรับสั่งโดยประการที่ฤษีนั้นจะไม่พึงเผาฉันด้วยความโกรธเถิด”

तेजसा निर्दहेल्लोकान् कम्पयेद् धरणीं पदा।
संक्षिपेच्च महामेरुं तूर्णमावर्तयेद् दिशः ॥ ३६ ॥

เตจสฺสา นิรฺทเหตุลฺลอคฺยานฺ คุมฺปยฺยเอทฺ ฐรณฺีํ ปดา |

สํคุชิเปจฺจ มหาเมรุํ ฐูรฺณมาวฺรฺตยฺยเอทฺ ทิศฺส ॥ ๓๖ ॥

“ฤษีนั้นสามารถเผาโลกทั้งหลายด้วยเดช สามารถทำให้แผ่นดินไหวสั่นด้วยเท้า และสามารถถอนภูเขาสุเมรุอันยิ่งใหญ่ และเหวี่ยงไปในทิศต่างๆ ได้อย่างรวดเร็ว”

तादृशं तपसा युक्तं प्रदीप्तमिव पावकम्।
कथमस्मद्विधा नारी जितेन्द्रियमभिस्पृशेत् ॥ ३७ ॥

ตาทฺฤศํ ตปสฺสา ยุกฺตํ ปฺรตีปฺตมิว ปาวกมฺ |

กถมฺสมทฺวิธา นารี จิตฺนุทฺริยมฺภิสฺปฺฤเสต ॥ ๓๗ ๥

“ผู้หญิงอย่างหม่อมฉัน จะสามารถจับต้องพระฤษีผู้เป็นเช่นนั้น ผู้ประกอบด้วยพลังตบะผู้มีรัศมีรุ่งเรืองเหมือนดวงไฟ และผู้ควบคุมอินทรีย์ของตนได้แล้ว ได้อย่างไร”

हुताशनमुखं दीप्तं सूर्यचन्द्राक्षितारकम्।

⁷⁹ ศรวณะ (ส. ศรวณ śravaṇa) เขียนแบบบาลีว่า สวณะ (ป. สวน savana) แปลว่า การฟัง เป็นชื่อของกลุ่มดาวนักษัตรอันดับที่ 20 บ้างว่า ที่ 23 ประกอบด้วยดวงดาว 3 ดวง มีดาววิษณุเป็นประธาน ในปัจจุบันถูกเรียกว่า กลุ่มดาวนกอินทรี ดู Ibid., 1096.

⁸⁰ ดูคำอธิบายใน มตั้งคะ.

कालजिहवं सुरश्रेष्ठ कथमस्मद्विधा स्पृशेत् ॥३८॥

หุตาศนมุขํ ทิปตํ สุรยจนทฺรากลฺกษิตารกม ।

กาลชิวํ สุรเศรชฺฐ กถมสมทฺวิธา สปฤเศต ॥๓๘ ॥

“ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐในหมู่เทวดา ผู้หญิงอย่างหม่อมฉันจะจับต้องฤๅษีผู้รุ่งเรือง ผู้มีปากประหนึ่งไฟโชติช่วง ผู้มีดวงตาดังดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ผู้มีลิ้นราวกับพระกาล ได้อย่างไร”

यमश्च सोमश्च महर्षयश्च

साध्या विश्वे वालखिल्याश्च सर्वे।

एतेऽपि यस्योद्विजन्ते प्रभावात्।

तस्मात् कस्मान्मादृशी नोद्विजेत् ॥३९॥

ยมศจ โสมศจ มหฺรชยศจ

สาธฺยา วิศฺเว วาลขิลฺยาศจ สรฺเว ।

เอเตऽปิ ยสโยทฺวิจนฺเต ปฺรภาวาท ।

ตสฺมาตฺ กสฺมานฺมาดฺรฺशी โนทฺวิजेต ॥๓๙ ॥

“พระยม พระโซมะ เหล่ามหาฤๅษี เหล่าสาธยสะทั้งหมด⁸¹ และ เหล่าเทวฤๅษีวาลขิลยะ ทั้งหมด แม้คนเหล่านั้นทั้งหมดก็ยังเกรงกลัวต่ออำนาจของฤๅษีนั้น เพราะฉะนั้น เหตุใดเล่าหญิงเช่น หม่อมฉันจึงจะไม่หวาดกลัว”

त्वयैवमुक्ता च कथं समीप

मृषेर्न गच्छेयमहं सुरेन्द्र।

रक्षां तु मे चिन्तय देवराज

यथा त्वदर्थं रक्षिताहं चरेयम् ॥४०॥

ตฺวไวยมฺกฺตา จ กถํ สมิป

มฺฤเศรฺน กชฺเชยมฺหํ สุเรन्द्र ।

⁸¹ สาธยสะ (ส. สาธย sādhyā) บาลีว่า สัจฉะ (ป. สขณ sajjha) คือ เทพชั้นรองที่สืบเชื้อสายมาจาก พระมนุ เป็นหนึ่งในเก้าของคณะเทวดาในฤคเวท และอยู่ในกลุ่มเทพเจ้า 33 พระองค์ของศาสนาฮินดู เป็นเทพผู้พิทักษ์พิธีกรรมและการสวด สาธยสะถูกอธิบายว่าถูกสร้างขึ้นตามแบบเทพด้วยธรรมชาติที่ประณีตวิจิตรบรรจง มีแหล่งที่อยู่ คือ ภูวาลโลกหรือกึ่งกลางระหว่างโลกกับดวงอาทิตย์ ดู Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 1202; and T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pāli-English Dictionary**, 1505.

รุษำ ตู เม จินตย เทวราช

ยถา ตวทรถ์ รกษิตาหิ จเรยม ॥๔๐ ॥

“ข้าแต่จอมเทวดา หม่อมฉันผู้อันพระองค์รับสั่งแล้วอย่างนี้ จะไม่พึงเข้าไปใกล้มหาฤๅษี ได้อย่างไร ข้าแต่เทวราชา ขอพระองค์จงคิดถึงการปกป้องคุ้มครองหม่อมฉัน โดยวิธีที่หม่อมฉันผู้ได้รับการคุ้มครอง จะสามารถเที่ยวไปเพื่อประโยชน์แก่พระองค์”

कामं तु मे मारुतस्तत्र वासः

प्रक्रीडिताया विवृणोतु देव।

भवेच्च मे मन्मथस्तत्र कार्य

सहायभूतस्तु तव प्रसादात् ॥४१ ॥

กามํ ตู เม มารุตสตร วาสะ

ปรกรีฑิตายา วิวรุโณตฺ เทว ।

ภเวจจ เม มนฺมถสตร การเย

สหายภูตสฺ ตว ปรสาทาต ॥๔๑ ॥

“ข้าแต่ท้าว! เมื่อหม่อมฉันยั่ววนพระฤๅษี ณ ที่นั้น ขอให้พระมารุต⁸² จงปลดเปลื้องผ้าอาภรณ์ของหม่อมฉัน และขอให้พระมันมถะ⁸³ (มนมถ) จงอยู่ที่นั้นและเป็นผู้ช่วยในการทำงานด้วยคำสั่งของพระองค์”

वनाच्च वायुः सुरभिः प्रवायात्

तस्मिन् काले तमृषिं लोभयन्त्याः।

तथेत्युक्त्वा विहिते चैव तस्मिं

स्ततोययौसाऽऽश्रमं कौशिकस्य ॥४२ ॥

วนาจจ วายูะ สุรभिះ ปรวายาต

⁸² มารุต (ส., ป. มารุต māruta) หมายถึง ลม หรือลูกของมรุต หรือเทพแห่งลมพายุฝนฟ้าคะนอง เป็นหนึ่งในกลุ่มเทพเจ้า 33 พระองค์ของศาสนาฮินดูในยุคพระเวท เป็นสหายสนิทของพระอินทร์ ทำหน้าที่ตั้งทหารเอกของกองทัพสวรรค์ เป็นผู้ช่วยเทพอัคนีในการทำลายและขับไล่พวกอสูรที่ชื่อโสมะลงสู่ทะเล เคยถูกพระอินทร์สั่งให้บันดาลมหาสมุทรเหือดแห้ง แต่ได้ปฏิเสธเพราะเกรงว่าจะเป็นบาป ดู Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 790.

⁸³ มันมถะ (ส., มนฺมถ manmatha) เป็นชื่อหนึ่งของพระกามเทพ เทพแห่งความรัก หรือหมายถึงความรักใคร่และความปรารถนา ดู Ibid., 788; and Vaman Shivram Apte M.A., **The Practical Sanskrit-English Dictionary** (Poona: Shiralkar & Co, 1890), 845.

ตสฺมินฺ กาลํ ตมฤชึ โลกยนตฺยาะ |

ตเถตฺยุกฺตฺวา วิหิตํ ใจฺว ตสฺมี

สฺตฺโตยเยสา"ศฺรมํ เกาศิกสฺย ||๔๒||

“ครั้นในเวลาที่เหมาะสมฉันช่วยวอนพระฤๅษีอยู่ ขอให้ลมพัดเอากลิ่นหอมจากป่า เมื่อกล่าว
อย่างนี้แล้วและเมื่อจัดการสิ่งนั้นแล้ว เทวีจึงได้ไปยังอาศรมแห่งฤๅษีเกาศิกะ⁸⁴”



⁸⁴ หมายถึง ฤๅษีวิศวามิตร.

อาทิบรรพ สัมภวบรรพ
บทที่ ๗๒ เรื่องของศกุนตลา

कण्व उवाच

एवमुक्तस्तया शक्रः संदिदेश सदागतिम्।
प्रातिष्ठत तदा काले मेनका वायुना सह ॥ १ ॥

กณ्व อุวาจ

เอวมุกตสตุตยา ศกฺรเช สํตีเตศ สหาคตีมฺ |

ปรตติษฺฐต ตทา กาลे เมนกา วายุนา सह ॥ ๑ ॥

ฤชีกัณวะกล่าวว่

เมื่อนางกล่าวเช่นนั้น พระอินทร์จึงรับสั่งลม (มารุตเทพ) ว่า “เมื่อเมนกาทอยู่พร้อมกับพระ
วายุ พวกท่านจงเตรียมพร้อมเถิด”

अथापश्यद् वरारोहा तपसा दग्धकिल्बिषम्।
विश्वामित्रं तप्यमानं मेनका भीरुराश्रमे ॥ २ ॥

อถापศยท วรารโหทา ตปสา ทศรทิลพิษมฺ |

วิศวามิตรํ ตปยมานํ เมนกา ภีรुरาศรमे ॥ ๒ ॥

จากนั้น นางเมนกาทผู้ดงาม ผู้หวาดหวั่น ได้เข้าไปพบฤชีวิศวามิตร ผู้เผาผลาญกิเลส
ทั้งหลายด้วยตบะ และผู้กำล้งบำเพ็ญตบะอยู่ในอาศรม

अभिवाद्य ततः सा तं प्राक्रीडदृषिसंनिधौ।
अपोवाह च वासोऽस्या मारुतः शशिसंनिभम् ॥ ३ ॥

อภิวาทย ตตศ สา ตํ ปรากรีตทฤชิสันนิธา |

อโปวาท จ วาสอสฺยา มารุตศ ศตีสันนิภม ॥ ๓ ॥

หลังจากทำความเคารพฤชีแล้ว นางจึงได้ทำการย้วยวนในที่ใกล้ฤชี และพระมารุตจึง
ได้พัดเปลื้องอาภรณ์ของนางซึ่งเหมือนแสงจันทร์ (สีขาวนวล)

सागच्छत् त्वरिता भूमिं वासस्तदभिलिप्सती।
स्मयमानेव सत्रीडं मारुतं वरवर्णिनी ॥ ४ ॥

สาคจณตฺ ตวริตา ภูมี วาสสฺตทภิลิปสตี ।

สมยมาเนว สวรீฑฺ ภารุตฺ วรฺวณินิ ॥๔॥

และนางผู้งดงามนั้น จึงรีบวิ่งไล่ตามตะครุบอาภรณ์ที่ตกบนพื้นดิน และแสวงหาทำพาราว
กับเอียงอายต่อมารุตเทพ

पश्यतस्तस्य तत्रर्षेरप्यग्निसमतेजसः ।

विश्वामित्रस्तตस्तां तु विषमस्थामनिन्दिताम् ॥๕॥

गृध्वां वाससि सम्भ्रान्तां मेनकां मुनिसत्तमः ।

अनिर्देश्यवरूपामपश्यद् विवृतां तदा ॥๕॥

ปศยตสฺตสย ตตรรเชรปยคฺนิสมเตชสะ ।

วิศวามิตรสฺตตสฺตํ ตํ วิษมสฺถามนินฺทิตาม ॥๕॥

คฤทฺธํ วาสสิ สมภฺรานตํ เมนกาํ มุนิสตฺตมะ ।

อนิรเทศยวโรรूपามปศยทฺ วิวฺรตํ ตทา ॥๖॥

ณ ที่นั้น แม่ฤๅษีผู้มีเดชเสมอด้วยไฟได้เห็นนาง จากนั้นฤๅษีวิศวามิตรผู้เป็นมุณีสูงสุด จึง
ได้มองดูนางเมนกา ผู้ยืนด้วยอาการเกือเขิน ผู้มีรูปร่างงดงามไร้ที่ติ ผู้กำลังปรารถนาวิ่งตามจับผ้า ผู้มี
ความงามในวัยที่มีอาจะระบุได้ ผู้กำลังเปลือยกาย ในกาลนั้น

तस्या रूपगुणान् दृष्ट्वा स तु विप्रर्षभस्तदा ।

चकार भावं संसर्गात् तया कामवशं गतः ॥๖॥

ตสยา รุปคุณานฺ ทลฺษณฺวาทฺ ส ตํ วิปฺรรฺษภสฺตทา ।

จการ ภาวํ สํสรฺกาทฺ ตยา กามวศํ กตตะ ॥๗॥

ครั้งนั้น ฤๅษีผู้ประเสริฐนั้นครั้งนั้นได้เห็นความงามและคุณสมบัติของนางจึงตกอยู่ในอำนาจ
ของความใคร่ และปรารถนาจะเสพล้ำวาสกับนาง

न्यमन्त्रयत् चाप्येनां सा चाप्यैच्छदनिन्दिता ।

तौ तत्र सुचिरं कालमुभौ व्यहरतां तदा ॥๘॥

रममाणौ यथाकामं यथैकदिवसं तथा ।

जनयामास स मुनिर्मเนकायां शकुन्तलाम् ॥๙॥

นยมนฺตรยต จาปเยนํ สา จาปโยจฺฉทนินฺทิตา ।

เตา ตตร สุจิริ กาลมูเกา วุยหระต่า ตทา ॥๘ ॥

รรมมาเณวา ยถากามิ ยโยกทิวสั ตถา ।

ชนยามาส สมนิรเมนกาย่า ศกุนตลามา ॥๙ ॥

แม้ฤษีนั้นก็เชียวชวนนาง และนางผู้ดงามไร่ที่ติ๊กปรารธนาแล้ว ณ ที่นั้น ในกาลนั้น เขาทั้งสองจึงรรมย์อยู่ด้วยกันตามต้องการตลอดกาลนาน เหมือนกับอยู่ด้วยกันเพียงวันเดียว ฤษีนั้นจึงให้กำเนิดนางศกุนตลาแก่นางเมณฑา

प्रस्थे हिमवतो रम्ये मालिनीमभितो नदीम् ।

जातमुत्सृज्य तं गर्भं मेनका मालिनीमनु ॥१० ॥

कृतकार्या ततस्तूर्णमगच्छच्छक्रसंसदम् ।

तं वने विजने गर्भं सिंहव्याघसमाकुले ॥११ ॥

दृष्ट्वा शयानं शकुनाः समन्तात् पर्यवारयन् ।

नेमां हिंस्युर्वने बालां क्रव्यादा मांसगृद्धिनः ॥१२ ॥

ปรสเถ หิมวโต รมเย มालินีมภิตอ นทีม ।

ชาตมุตสฤชย ตัง กรภัง เมนกา มालินีมनु ॥๑๐ ॥

กฤตการยา ตตสตุรณมคจจจกรสัสม ।

ตัง วเน วิชเน กรภัง สิงหยาฆรสมาकुเล ॥๑๑ ๥

ทฤชฎวา ชยานัง ศกุนาสะ สมนตาต ปรยวารยณ ।

เนมา หิสยुरुวเน พาลา กรวยาทา มาสคฤทชินะ ॥๑๒ ๥

เมณฑาได้ไปสู่มแม่น้ำมาลินีอันน่ารื่นรมย์ของภูเขาหิมวัต⁸⁵ (หิมวัต) และนางก็ทิ้งครรภ์ที่เกิดแล้วไว้บนฝั่งแม่น้ำมาลินี จากนั้นนางผู้ทำกิจของนางสำเร็จแล้ว จึงได้รับกลับไปสู่อำนาจของท้าวศักระ (พระอินทร์) เหล่านกจำนวนหนึ่งเห็นทารกนอนอยู่ในป่าลึกที่ไม่มีคน อันซุกซุมไปด้วยสิ่งโตและ

⁸⁵ หิมวัต (ส. หิมวัต himavat) บาลีว่า หิมวันตะ (ป. หิมวต himavanta) ปัจจุบันรู้จักกันในชื่อภูเขาหิมาลัย เป็นภูเขาที่ปกคลุมด้วยน้ำแข็ง เป็นสัญลักษณ์ของชมพูทวีป อีกนัยหนึ่ง หิมวัต เป็นชื่อของเทพผู้ปกครองภูเขาหิมาลัย มีรูปร่างสองแบบ คือแบบที่เคลื่อนไหวไม่ได้ คือตัวภูเขาหิมาลัย และแบบที่เคลื่อนไหวได้ คือ รูปร่างของเทพ มีมเหสีคือพระนางเมณฑา มีบุตรสาวชื่อปารวตี ซึ่งเป็นภรรยาของพระศิวะ ดู Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 1299; T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pāli-English Dictionary**, 1652; and Gabe Hiemstra, **Wisdom Library** Accessed 23 October 2021, Available from <https://www.wisdomlib.org/definition/himavat>

เสื่อ จึงพากันมาแวดล้อมโดยรอบทารก สัตว์ร้ายและสัตว์กินเนื้อทั้งหลายในป่าจึงไม่อาจทำร้าย
ทารกนั้น

पर्यरक्षन्त तां तत्र शकुन्ता मेनकात्मजाम्।
उपस्प्रष्टुं गतश्चाहमपश्यं शयितामिमाम् ॥ १३ ॥
निर्जने विपिने रम्ये शकुन्तैः परिवारिताम्।
आनयित्वा ततश्चैनां दुहितृत्वे न्यवेशयम् ॥ १४ ॥
शरीरकृत् प्राणदाता यस्य चान्नानि भुञ्जते।
क्रमेणैते त्रयोऽप्युक्ताः पितरो धर्मशासने ॥ १५ ॥

ปรยรักษนต ตำ ตตร ศกุนตา เมนกาตมจาม |
อุปสปรษฏุ คตศจาหมปश्य ศยิตามิมาม ॥ ๑๓ ॥
นิรชเน วิปิเน รมเย ศกุนไตะ ปริวาริตาม |
อานยิตวา ตตศไจนา ทูहितฤตเว นยवेशยม ॥ ๑๔ ॥
ศรীরกฤต ปราณทาตา यसย จานนानิ गुणชते |
क्रमेणैते त्रयोऽप्युक्ताः पितरो धर्मशासने ॥ ๑๕ ॥

ณ ที่นั้น นกทั้งหลายพากันปกป้องชีวิตลูกของเมนกกา เรา (ฤๅษีกัณวะ) ไปที่นั่นเพื่อสรอง
น้ำ จึงได้เห็นทารกนั้นนอนอยู่ โดยมีนกทั้งหลายแวดล้อมอยู่ในป่าที่ที่น้ำรินรมย์อันไร้ผู้คน หลังจากนั้น
เราจึงได้พานางมาที่นี่และเลี้ยงดูนางในฐานะบุตรสาว ในคำสอนทางศาสนา ผู้สร้างร่างกาย ผู้ให้ชีวิต
และผู้ให้อาหาร สามสิ่งนี้ถูกเรียกว่าบิดา ตามลำดับ

निर्जने तु वने यस्माच्छकुन्तैः परिवारिता।
शकुन्तलेति नामास्याः कृतं चापि ततो मया ॥ १६ ॥

นิรชเน तु वने यस्माจ्जกุนไตะ ปริวาริตา |
ศกุนตเลติ นามาสยาสะ กฤตัม จापิตโต มยา ॥ ๑๖ ॥

เพราะเหตุที่นางถูกแวดล้อมด้วยนกทั้งหลายในป่าอันปราศจากผู้คน ดังนั้น เราจึงตั้งชื่อ
แก่นางว่า ศกุนตลา

एवं दुहितरं विद्धि मम विप्र शकुन्तलाम्।
शकुन्तला च पितरं मन्यते मामनिन्दिता ॥ १७ ॥

เอวํ ทูหิตร์ วิทธี มม วิปฺร ศกฺขุนฺตลา ม |

ศกฺขุนฺตลา จ ปีตฺรํ มนฺยเต มามนินฺทิตา ||๑๗||

ด้วยเหตุนี้ ท่านพราหมณ์ ศกุนตลาจึงเป็นลูกสาวของเรา และศกุนตลาผู้หาที่ติไม่ได้ก็นับถือเราว่าเป็นบิดา

शकुन्तलोवाच

एतदाचष्ट पृष्टः सन् मम जन्म महर्षये।

सुतां कण्वस्य मामेवं विद्धि त्वं मनुजाधिप ॥१८॥

कण्वं हि पितरं मन्ये पितरं स्वमजानती।

इति ते कथितं राजन् यथावृत्तं श्रुतं मया ॥१९॥

ศกฺขุนฺตโลวาจ เอตทาจษฏฺ ปรุฏฺฐํ สนฺ มม ชนฺม มหฺรฺษเย |

สุตา กณฺวสย มาเมวํ วิทธี ตวํ มนุชาธิป ||๑๘||

กณฺวํ หิ ปีตฺรํ มนฺเย ปีตฺรํ สวฺมจานตี |

อิติ เต กถิตํ ราจันฺนฺ ยथाวฺรุตฺตํ ชฺรุตํ มยา ||๑๙||

ศกฺขุนฺตลากล่าวว่า

“ฤๅษีกัณวะผู้ถูกถาม ได้บอกเล่าแล้วซึ่งกำเนิดของหม่อมฉันนี้แก่มหาฤๅษี ข้าแต่เจ้าแห่งมนุษย์ (ทุษยันต์) ขอพระองค์จงทราบว่หม่อมฉันเป็นบุตรสาวของฤๅษีกัณวะ เพราะหม่อมฉันไม่รู้จักบิดาของตน จึงนับถือฤๅษีกัณวะว่าเป็นบิดาของหม่อมฉัน ข้าแต่พระราชบิดา สิ่งที่บอกแก่ท่านนั้น หม่อมฉันก็ได้ฟังมาตามเป็นจริงด้วยประการฉะนี้”

อาทิบรรพ สัมภวบรรพ
บทที่ ๗๓ เรื่องของศกุนตลา

दुष्यन्त उवाच

सुव्यक्तं राजपुत्री त्वं यथा कल्याणि भाषसे।
भार्या मे भव सुश्रोणि ब्रूहि किं करवाणि ते ॥१॥

ทุษยนต อวาท

สุวยกตํ ราชปุตฺรึ ทวํ ยถา กลยาณิ ภาषเส ।

ภารฺยา เม ภว สุศฺรอนิ บรูหิ กิํ กรวานิ เต ॥๑॥

ทุษยนตกล่าวว่

“โอ้ราชปุตฺรึ หลิงผู้ดงาม สิ่งที่เธอพูดนั้นแจ่มแจ้งแล้ว เจ้าผู้มีสะโพกงาม เธอมาเป็นภรรยาของฉันทเกิด จงบอกเถิดว่าฉันทควรทำอย่างไรกับเธอ”

सुवर्णमालां वासांसि कुण्डले परिहाटके।
नानापत्तनजे शुभ्रे मणिरत्ने च शोभने ॥२॥
आहरामि तवाद्याहं निष्कादीन्यजिनानि च।
सर्वं राज्यं तवाद्यास्तु भार्या मे भव शोभने ॥३॥

สุวรณมालา วาสาสึ กุณฑเล ปรีหาฏเก ।

นานาปตฺตนเช ศุภเร มณिरตฺเน จ ศฺภเน ॥๒॥

อาหฺรามิ ตวาทฺยาหํ นิษฺคาดีนฺยจिनานิ จ ।

ศรวํ ราชยํ ตวาทฺยาศฺตุ ภารฺยา เม ภว ศฺภเน ॥๓॥

“ฉันทจะนำอาสนะทองคำ อภรณ์ ต่างหู กำไล แก้วมณีที่ดงาม ที่นำมาจากประเทศต่างๆ รวมทั้งเหรียญทองและผ้าขนสัตว์ เป็นต้น วันนี้ราชอาณาจักรทั้งหมดจงเป็นของเธอ เน้ะนางผู้ดงาม เธอมาเป็นภรรยาของฉันทเกิด”

गान्धर्वेण च मां भीरु विवाहेनैहि सुन्दरि।
विवाहानां हि रम्भोरु गान्धर्वः श्रेष्ठ उच्यते ॥४॥

คานฺธรวเณน จ มาํ ภีรु วิวาहेไนหิ สุนฺดริ ।

วิวาหानำ हि र्मगुरु कानठरुव ङरुषु उकुडते ॥५॥

“แ่นะนางผู้งดงาม ผู้ตั้งตระหนก ผู้มีขำอ่องงดงาม งงแต่งงำนกับฉันด้วยคานธรรพวิ
วำห์⁸⁶เกิด เพราะคานธรรพวิวำห์ ถูกกล่ำวว่ำเป็นพิธิที่ดีที่สุดในบรรด่วิวำห์ทั้งหลาย”

शकुन्तलोवाच

फलाहारो गतो राजन् पिता मे इत आश्रमात्।

मुहूर्तं सम्प्रतीक्षश्च स मां तुभ्यं प्रदास्यति ॥५॥

ศกุนตโลวำจ ผลำหำโร กโต รำจน ปิตำ เม อิต อำศรมำต ।

มุหุรต์ สมปรตีกษชจ ส มำ ตุภยัม ปรทำสยติ ॥๕॥

ศกุนตล่ำกล่ำวว่ำ

“ขำแต่รำขำ พอของหม่อมฉันออกไปงำกอำศรมนี้เพื่อเก็บผลไม้ ขอพระองค้ได้โปรดรอ
สั้กครู่เกิด บิดำนั้นจะมอบหม่อมฉันแต่พระองค้”

दुष्यन्त उवाच

इच्छामि त्वां वरारोहे भजमानामनिन्दिते।

त्वदर्थं मां स्थितं विद्धि त्वद्गतं हि मनो मम ॥६॥

ทุษยนต์ อุวำจ

อิจฉำมิ ตวำ วรำโรเห ภขมำนำมนินตีเต ।

ตวทรถ์ มำ สลิต วิທີ ตวทคต์ ทิ มโน มม ॥๖॥

ทุษยนต์กล่ำวว่ำ

“ดุก่อน นางผู้มีสะโพกงำม ผู้หำดำหำมิได้ ฉันปรำรณำให้เรอยอมรับฉัน งงรู้เกิดว่ำฉัน
ด่ำรงอยู่เพื่อเธอ เพราะหำใจงฉันอยู่ที่เธอแล้ว”

आत्मनो बन्धुरात्मैव गतिरात्मैव चात्मनः।

आत्मनो मित्रमात्मैव तथाऽऽत्मा चात्मनः पिता।

⁸⁶ คานธรรพวิวำห์ (ส. คานธรวิวำห gāndharva-vivāha) บำล่ำว คันธัพพะวิวำหะ (ป. คนธพพิ
วำห gandhabba-vivāha) เป็นกำรแต่งงำนรูปแบบหนึ่งในแปดรูปแบบ เป็นกำรแต่งงำนโดยไม่มีพิธิกำรและกำร
ปรักษำกับเหล่าญาติ ซึ่งเกิดขึ้นงำกกำรสมยอมกันในทำงเพศสัมพันธ์ระหว่ำงบุรุษและสตรีเพียงสองคน มีมูลเหตุ
งำกควำมรักและควำมปรำรณำที่เกินประมำณ ดู Monier Williams, A Sanskrit-English Dictionary,
353; T.W. Rhys Davids and William Stede, Pāli-English Dictionary, 566; and Ibid., 1430.

आत्मनैवात्मनो दानं कर्तुमर्हसि धर्मतः ॥७॥

อาตมโน พนธฺรธาตฺไมว คตฺรธาตฺไมว จาตฺมนะ |

อาตมโน มิตรมาตฺไมว ตธา"ตฺมา จาตฺมนะ ปิตา |

อาตมโนวาตฺมโน ทานํ กรตฺมรฺหสิ ธรรมตะ ॥๗॥

“ตนเป็นญาติของตน ตนเป็นที่พึ่งของตน ตนนั้นแหละเป็นมิตรของตน และตนก็เป็น
บิดาของตนเช่นกัน โดยความถูกต้องแล้ว เธอควรให้ทานตนเองด้วยตนเองนั้นแหละ”

अष्टावेव समासेन विवाहा धर्मतः स्मृताः।

ब्राह्मो देवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः ॥८॥

गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमः स्मृतः।

तेषां धर्म्यान् यथापूर्वं มनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥๙॥

อษฏาเวว สมาสเณ วิวาหา ธรรมตะ สฺมฤตตะ |

พราหมโ ไทวสตไถวารษะ ปราชาปตยสตธาสุระ ॥๘॥

คานธรวัว รากษสศจิว ไปศาจศจาษฏมะ สฺมฤตตะ |

เตษํ ธรรมยานฺ ยथाปฺรวั มนุสะ สวายนฺภุไว'พรวีต ॥๙॥

“ตามกฎเกณฑ์ มีการแต่งงานแปดชนิดคือ พรหม, ไทวะ, อารษะ, ปราชาปัตตยะ, อสุระ,
คานธรรพ, รากษส และไปศาจะ พระมนูได้กล่าวไว้ซึ่งรูปแบบของการแต่งงานเหล่านี้ เพื่อความ
เหมาะสมกับแต่ละวาระทั้งสิ้น”

प्रशस्तांश्चतुरः पूर्वान् ब्राह्मणस्योपधारय।

षडानुपूर्व्या क्षत्रस्य विद्धि धर्म्याननिन्दिते ॥ ๑๐ ॥

ปรศสตาจตฺรระ ปฺรวัวานฺ พฺราหมณฺสโยปธารย |

ษทานูปฺรวัยา กษตรสย วิทธิ ธรรมยานนินฺทิตะ ॥๑๐॥

“แม้สาวงามไร้ที่ติ จงรู้เถิดว่าสี่รูปแบบแรกนั้นเหมาะสมกับวาระพรหมณ์ และหก
รูปแบบแรกเหมาะสำหรับวาระกษัตริย์”

राजां तु राक्षसोऽप्युक्तो विशूद्रेष्वसुरः स्मृतः।

पञ्चानां तु त्रयो धर्म्या अधर्म्यो द्वौ स्मृताविह ॥ ๑१ ॥

ราชาญํ ตฺ รากษโส'ปฺยุกฺโต วิศูเทรษาสุระ สฺมฤตตะ |

ปญจानำ ตู ตฺรโย ธรรมยา อธรรมเยา ทเวา สมฤตาวิท ॥๑๑ ॥

“สำหรับกษัตริย์แม้แต่รูปแบบราชาภสก็สามารทำได้ แต่การแต่งงานแบบอสุระให้ใช้กับ
วรรณะไวศยและวรรณะศูทร ในหารูปแบบแรก มีสามรูปแบบที่เหมาะสมและมีสองรูปแบบที่ไม่
เหมาะสม”

पेशाच आसुरश्चैव न कर्तव्यौ कदाचन।

अनेन विधिना कार्यो धर्मस्यैषा गतिः स्मृता ॥१२ ॥

ไปศาจ อาสุรศุใจว น กรตวเยา กทาจน ।

อเนน วิธินา การโย ธรรมสโยซา คติส สมฤตา ॥๑๒ ॥

“รูปแบบไปศาจจะ และอสุระ ไม่ควรนำมาใช้กับมนุษย์ใดๆ เหล่านี้เป็นหลักพิธีในพระ
คัมภีร์และมนุษย์ควรปฏิบัติตาม”

गान्धर्वराक्षसौ क्षत्रे धर्म्यौ तौ मा विशङ्किथाः।

पृथग् वा यदि वा मिश्रौ कर्तव्यौ नात्र संशयः ॥१३ ॥

คานธรวราราक्षเสา กษเตร ธรรมเยา เตา มา วิศงกิถาษะ ।

ปฤถค วา ยทิ วา มิศรเา กรตวเยา นาตร สศยษะ ॥๑๓ ॥

“รูปแบบคานธรรพและราชาภส เหมาะสมกับวรรณะกษัตริย์ ดังนั้นเจ้าจึงไม่ต้องการความ
บันเทิงและไม่ต้องกลัวแม้แต่นี้ ไม่ต้องสงสัยเลยว่าเราสองคนนั้นเหมาะสมตามรูปแบบการแต่งงาน
อย่างใดอย่างหนึ่งหรือรูปแบบทั้งสองนี้”

सा त्वं मम सकामस्य सकामा वरवर्णिनि।

गान्धर्वेण विवाहेन भार्या भवितुमर्हसि ॥१४ ॥

สา ตวัมม สกามสย สกามา วรवरณินิ ।

คานธรวเณ วิวาเหณ ภารยา ภวิทุมรหสิ ॥๑๔ ॥

“โอแม่สาวงาม ฉันเต็มไปด้วยความปรารถนา ดังนั้นเจ้าควรเป็นภรรยาของฉันตามแบบ
คานธรรพวิวาท์เถิด”

शकुन्तलोवाच

यदि धर्मपथस्त्वेष यदि चात्मा प्रभुर्मम।

प्रदाने पौरवश्रेष्ठ शृणु मे समयं प्रभो ॥१५ ॥

ศกุนต์โลวาง ยทิ ธรรมปถสตุเวษ ยทิ จาตมา ปรรุรมม |

ปรทานเน เปารวเศรชฐุ ศฤณุ เม สมยํ ปรโก ॥๑๕ ॥

ศกุนตลากกล่าวว่

“โอผู้ประเสริฐแห่งวงศ์ปุรุ หากนี่เป็นกำหนดของพระคัมภีร์ และหากหม่อมฉันสามารถเป็นผู้กำหนดตัวของหม่อมฉันเอง นี่คือนใจของหม่อมฉัน”

सत्यं मे प्रतिजानीहि यथा वक्ष्याम्यहं रहः।

मयि जायेत यः पुत्रः स भवेत् त्वदनन्तरः ॥१६ ॥

युवराजो महाराज सत्यमेतद् ब्रवीमि ते।

यद्येतदेवं दुष्यन्त अस्तु मे सङ्गमस्त्वया ॥१๗ ॥

สตุยํ เม ปรตฺขานีหิ ยถา วกฺษยามยหํ ฤษะ |

มยิ ชาเยต ยะ ปุตฺระ ส ภเวตฺ ทวदनนฺตฺระ ॥๑๖ ॥

ยฺวฺรราชो महाराज सत्यमेतत् पुरीมิ ते |

ยทเยตเทวํ ทุษฺยन्ต อสฺตุ เม สङ्กมสฺत्वया ॥๑๗ ॥

“โปรดสัญญาว่าจะให้สิ่งที่หม่อมฉันขอ ระหว่างเราสองคน ณ ตรงที่แห่งนี้ ลูกชายของเราที่เกิดจากหม่อมฉันจะอยู่ที่นี้ และจะกลายเป็นผู้สืบทอดราชบัลลังก์ของท่าน โอ ทุษยันต์ หม่อมฉันได้บอกความจริงแก่ท่าน หากเป็นเช่นนี้ได้ เราสองอาจได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน”

वैशम्पायन उवाच

एवमस्त्विति तां राजा प्रत्युवाचाविचारयन्।

अपि च त्वां हि नेष्यामि नगरं स्वं शुचिस्मिते ॥१८ ॥

ไวศมฺปายน อุวาช

เอวมสฺตฺวิตฺติ ตาํ ราชา ปรตฺยฺวาชาวิจารยน |

อปิ จ ตฺวาํ หิ เนษฺยามิ นครํ สฺวํ ศุจิสฺमिते ॥๑๘ ॥

ไวศัมปายนะกล่าวว่

กษัตริย์ไม่ต้องใช้เวลาพิจารณาข้อเรียกร้องนั้นเลย บอกแก่นางในทันทีว่ “เจ้าร้อยยิ้ม อังคงาม มันจะเป็นเช่นนั้น ฉันจะพาเธอไปยังนครของฉันด้วย”

यथा त्वमर्हा सुश्रोणि सत्यमेतद् ब्रवीमि ते।

एवमुक्त्वा स राजर्षिस्तामनिन्दितगामिनीम् ॥१९॥
 जग्राह विधिवत् पाणावुवास च तया सह।
 विश्वास्य चैनां स प्रायादब्रवीच्च पुनः पुनः ॥२०॥
 प्रेषयिष्ये तवार्थाय वाहिनीं चतुरङ्गिणीम्।
 तया त्वां नाययिष्यामि निवासं स्वं शुचिस्मिते ॥२१॥

ยถา ตวมรหา สุโศรณิ สตยเมตท พรวีมิ เต ।

เอวมุกตวา ส ราษริสตามนินทิตคามินีม ॥๑๙ ॥

ชคราห วิธิวต ปาณาवुवास จ ตยา सह ।

วิศवासย ใจนำ ส ปรายาทพรวีจจ ปุนะ ปุนะ ॥๒๐ ॥

เปรุษยิษเย ตวารถาย วาहिณี จตुरังคิณีม ।

ตยา ตว่า นายยิชยามิ นิवासั สวั สุฉิสमिते ॥๒๑ ॥

“โอแม่สาวผู้มีเอวงาม ฉันพูดความจริง เธอสมควรได้รับสิ่งนี้ทั้งหมด ฉันสัญญาว่าจะทำในสิ่งที่คุณขอ” จากนั้นกษัตริย์ทูลขอร้องให้ตั้งงานกับศกุนตลา ด้วยการเดินที่สง่างามตามพิธีกรรมที่กำหนด และนางก็ยอมรับพระองค์ในฐานะสามีของนาง กษัตริย์ทูลขอร้องกลับไปยังเมืองหลวงของตนหลังจากมั่นใจในสัญญา พระองค์ตรัสกับนางซ้ำหลายครั้งว่า “ฉันจะส่งกองทหารทั้งสิ้นของคุณไปหาเธอ ผู้เป็นเจ้าของรอยยิ้มแสนหวาน ด้วยเกียรติทั้งหมดที่มี ฉันจะพาเธอไปยังเมืองของฉัน”

वैशम्पायन उवाच

इति तस्याः प्रतिश्रुत्य स नृपो जनमेजय।

मनसा चिन्तयन् प्रायात् काश्यपं प्रति पार्थिवः ॥२२॥

भगवांस्तपसा युक्तः श्रुत्वा किं नु करिष्यति।

एवं स चिन्तयन्नेव प्रविवेश स्वकं पुरम् ॥२३॥

ไวศมปายน อุวาจ

อิติ ตสยาะ ปรัติศรุตย ส นฤโป ชนเมชย ।

มนสา จินตยนุ ปรายาต กาศยป ปรัติ ปารุธิวะ ॥๒๒ ॥

ภควาสตปสา युक्तะ ศรุตวา กิ นุ กริชยติ ।

เอวั ส จินตยนเนว ปรวีเวศ สวกั ปุรัม ॥๒๓ ॥

ไวศัมปายนะกล่าววว่า

ชนเมษยะ หลังจากทีสัณญากับนางแล้วกษัตริย์ก็ได้จากไป ในขณะที่เข้าไปยังเมือง พระองค์ก็เริ่มคิดถึงฤๅษีกัณวะว่า “นักบวชที่มีชื่อเสียงจะทำเช่นไรเมื่อได้ยินทุกสิ่ง” พระองค์คิดไปตลอดทางเข้าเมืองหลวง

मुहूर्त्याते तस्मिंस्तु कण्वोऽप्याश्रममागतम् ।
शकुन्तला च पितरं हिया नोपजगाम तम् ॥२४॥

มุหุรฺตยาเต ตสฺมีสฺตุ กณฺโว'ปฺยาศฺรมาगतมฺ ।

ศกุนฺตลา จ ปิตรํ หริยาโนปชคาม ตม ॥๒๔॥

ช่วงเวลาทีกษัตริย์ได้จากไป ฤๅษีกัณวะก็มาถึงอาศรม แต่ศกุนตลาไม่ได้ออกไปรับบิดา ของตนเพราะความอับอาย

विज्ञायाथ च तां कण्वो दिव्यज्ञानो महातपाः ।
उवाच भगवान् प्रीतः पश्यन् दिव्येन चक्षुषा ॥२५॥

วิจฺญาयाถ จ ตํ กณฺโว ทิวฺยจฺญาโน มหาตปาಃ ।

อุวาช ภกวานฺ ปรีตಃ ปศฺยन् ทิวเยน จกฺษุषา ॥๒๕॥

ฤๅษีกัณวะผู้ยิ่งใหญ่ผู้ซึ่งรู้แจ้งทุกสิ่ง เมื่อเห็นทุกอย่างด้วยตาอันเป็นทิพย์ ก็ยินดีและพูดว่า

त्वयाद्य भद्रे रहसि मामनादृत्य यः कृतः ।
पुंसा सह समायोगो न स धर्मोपघातकः ॥२६॥

ตฺวยาद्य ภเทร रहสี मामนาทฺฤตฺย ยಃ กฤตಃ ।

ปुंसฺสา सह สมายโโก น ส ธฺรมโปฆาตกಃ ॥๒๖॥

"เจ้าเด็กน้อย การกระทำเรื่องลับที่เจ้าได้กระทำในวันนี้ไม่ต้องรอการอนุญาตจากพ่อหรือ มันไม่ได้ทำลายคุณธรรมของเจ้าเลย"

क्षत्रियस्य हि गान्धर्वो विवाहः श्रेष्ठ उच्यते ।
सकामायाः सकामेन निर्मन्त्रो रहसि स्मृतः ॥२७॥

กษตฺรียสฺย หิ กานฺธรวโ วิวาทะ เศรชฺฐ อุจฺยเต ।

สกามายาಃ สกาเมน นิร์มนฺโตร रहสี สมฤตಃ ॥๒๗॥

“การแต่งงานตามรูปแบบคานธรรพ์ โดยปราศจากมนตร์ระหว่างหญิงที่เต็มใจและชายที่เต็มใจ ก็กล่าวกันว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับบรรณกษัตริย์”

धर्मात्मा च महात्मा च दुष्यन्तः पुरुषोत्तमः ।
अभ्यगच्छः पतिं यत् त्वं भजमानं शकुन्तले ॥२८॥
महात्मा जनिता लोके पुत्रस्तव महाबलः ।
य इमां सागरापाङ्गीं कृत्स्ना भोक्ष्यति मेदिनीम् ॥२९॥

ธรมัตมา จ มหาตมา จ ทุษยนตะ ปุรุชุตตมะ |

อภยคจจะ ปติ ยต ตว ภจมานํ ศกุนตเล ॥๒๘ ॥

มหาตมา จนิตา โลเก ปุตรสทว มหาพละ |

ย อิม่า สาคราปางคิ กฤตสนา โภกษยติ เมทินิม ॥๒๙ ॥

“กษัตริย์ทุษยันต์ผู้ยิ่งยงเป็นคนมีคุณธรรมและมีใจสูงส่ง เจ้าศกุนตลาได้ยอมรับเขาเป็นสามี ลูกชายผู้ซึ่งเจ้าจะให้กำเนิดจะทรงพลังและมีชื่อเสียงในโลกนี้ และจะขยายอิทธิพลของเขาไปทั่วผืนน้ำและผืนดินทั้งหมด”

परं चामिप्रयातस्य चक्रं तस्य महात्मनः ।
भविष्यत्यप्रतिहतं सततं चक्रवर्तिनः ॥३०॥

ปร จาภิปรยาตสย จกรํ ตสย มหาत्मนะ |

ภวิษยตยปรตีहतํ สตตํ จกรวรวตีนะ ॥๓๐ ॥

“กษัตริย์ผู้เป็นยอดแห่งกษัตริย์ผู้โด่งดังนั้น จะนำทัพต่อต้านศัตรูของเขา จะไม่มีใครต้านทานกองทัพของเขาได้”

ततःप्रक्षाल्य पादौ सा विश्रान्तं मुनिमब्रवीत् ।
विनिधाय ततो भारं संनिधाय फलानि च ॥३१॥

ตตะ ปฺรคฺษาลย ปาเทา सा วิศรานตํ มุนิมพรวีต |

วินิธาย ตโต ภารํ สนิธาย ผลานิ จ ॥๓๑ ॥

จากนั้นศกุนตลาก็เข้ามาหาพ่อที่เหนื่อยล้าของเธอและล้างเท้าให้ เธอหยิบของหนักที่อยู่บนไหล่ของเธอและจัดวางผลไม้ในที่ที่เหมาะสม จากนั้นก็พูดว่า

शकुन्तलोवाच

मया पतिर्वृतो राजा दुष्यन्तः पुरुषोत्तमः।
तस्मै ससचिवाय त्वं प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥३२॥

ศกุนต์โลวาง

มยา ปติรวฤโต ราชา ทูษยนตะ ปุรุโษตตมะ |

ตสไม สสจิวาย ตวํ ปรสาทํ กรตุมรหสิ ॥๓๒ ॥

ศกุนตลากล่าวว่า

“ท่านพ่อ ท่านควรกรุณาสามีของลูก กษัตริย์ทูลย์นั้ผู้ยิ่งใหญ่กว่าคนทั้งปวง”

कण्व उवाच

प्रसन्न एव तस्याहं त्वत्कृते वरवर्णिनी।
गृहाण च वरं मत्तस्त्वं शुभे यदभीप्सितम् ॥३३॥

กณว อุวาง

ปรสนน เอว ตสยาคํ ตวตคฤเต วรवरณินิ |

คฤหาณ จ วรํ มตตสत्वํ ศุภะ ยถาभीปสิตม ॥๓๓ ॥

ฤษีกัณวะกล่าวว่า

“เด็กผู้ดงาม พ่อพร้อมที่จะอวยพรเขาเพื่อลูก มาเถิดลูก มารับพรที่เจ้าปรารถนา”

वैशम्पायन उवाच

ततो धर्मिष्ठतां वद्रे राज्याच्चास्खलनं तथा।
शकुन्तला पौरवाणां दुष्यन्तहितकाम्यया ॥३४॥

ไวศมปายน อุวาง

ตโต ธรรมิษฐตา วเวร ราชยาจจาสขลนํ ตถา |

ศกุนตลา เปารวาวณา ทูษยนตहितกามยยา ॥๓๔ ॥

ไวศัมปายนะกล่าวว่า

ครั้นแล้ว ศกุนตลาก็ขยับตัว ด้วยความปรารถนาที่จะทำกุศลแต่ทูลย์นั้ นางขอพร ให้

กษัตริย์เปารพเป็นผู้เปี่ยมด้วยคุณธรรมเสมอและไม่มีวันที่พวกเขาจะถูกแย่งบัลลังก์ไป

อาทิบรรพ สัมภวบรรพ
บทที่ ๗๔ เรื่องของศกุนตลา

वैशम्पायन उवाच

प्रतिजाय तु दुष्यन्ते प्रतियाते शकुन्तलाम्।
गर्भं सुषाव वामोरुःकुमारममितौजसम् ॥ १ ॥
त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु दीप्तानलसमद्युतिम्।
रूपौदार्यगुणोपेतं दौष्यन्ति जनमेजय ॥ २ ॥

ไวศมปายน อุวาจ

ปรตติชญาต ตุ ทุชยนเต ปรตियाเต ศกุนตลाम् |

ครภํ สุษาว วาโมรุชฺ คุมารมมิตาอจสม ॥ ๑ ॥

ตริษุ วรฺเชษุ ปุรฺณेषุ ทิปตฺตานลสมตฺยุติม |

รูเปาทารยคุโณเปตํ เทาชยนตี ชนเมชย ॥ ๒ ॥

ไวศัมปายนจะกล่าวว่

เมื่อทุษยันต์เสด็จออกไปจากอาศรมและให้สัญญากับศกุนตลาแล้ว เธอให้กำเนิดเด็กชายที่มีพลังอันประมาณไม่ได้ เมื่อเด็กอายุเพียงสามขวบเขาก็เริ่มเปล่งประกายราวกับไฟลูกโชน ข้าแต่ชนเมชยะ เขาประกอบด้วยความมั่งคั่ง ความเอื้ออาทร และความสำเร็จทั้งปวง

जातकर्मादिसंस्कारं कण्वः पुण्यकृतां वरः।

विधिवत् कारयामास वर्धमानस्य धीमतः ॥ ३ ॥

ชาตกรมาทิสฺสการํ กณวช ปุณยกฤตาं วรช |

วิธิวตฺ การยามาส วรฺดฺมานสยฺ ธิมตช ॥ ๓ ॥

ฤชีกัณวจะผู้เลิศที่สุดในการทำพิธีทั้งหลาย ได้จัดพิธีสังสการ⁸⁷ สำหรับการเกิดแก่เด็กผู้ฉลาด ซึ่งเติบโตขึ้นทุกวันๆผู้นั้น

⁸⁷ สังสการ (ส. สํสการ samskāra) บาลีว่า สังขาระ (ป. สงฺขาร saṅkhāra) เป็นพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องกระทำตามลำดับช่วงอายุของมนุษย์ ตั้งแต่เกิดจนตาย ระบุไว้ในอรรถศาสตร์ว่ามีถึง 16 ประการ อยู่ในทุกระบบของอาศรม 4 มีรูปแบบพิธีกรรมตามแต่ชุมชน อาจเป็นการแจกทาน การสร้างสถานพยาบาล เป็นต้น ทั้งในสันสกฤตและบาลีมีรากศัพท์เหมือนกัน แต่ในบาลีจะไม่ใช้ความหมายเดียวกับสันสกฤต โดยในบาลีจะมุ่งถึง

दन्तैः शुक्लैः शिखरिभिः सिंहसंहननो महान्।
चक्राइकितकरः श्रीमान् महामूर्धा महाबलः ॥४॥

ทนโตะ ศุโกละ ศิขริภิะ สีหสंहนโน महาน् ।

จกรางกิตकरะ ศรีमान् महामूर्धा महाबल ॥๔॥

เด็กชายผู้นี้มีพรสวรรค์ ด้วยฟันที่คม แข็งแรง และขาที่ตั้งไข่มุก แข็งแรงพอที่จะฆ่าสิงโต
มีสัญลักษณ์รูปกงจักรบนฝ่ามือ มีหน้าผากกว้าง รูปงาม และมีพลังกำลังมหาศาล

कुमारो देवगर्भाभः स तत्राशु व्यवर्धत।
षड्वर्ष एव बालः स कण्वाश्रमपदं प्रति ॥५॥
सिंहव्याघ्रान् वराहांश्च महिषांश्च गजांस्तथा।
बबन्ध वृक्षे बलवानाश्रमस्य समीपतः ॥६॥

กุมารโ ทเวครภภะ ส ตตราศุ วยวธต ।

ษทวรัช เหว พาละ ส กณวาศรมปทํ ปฺรติ ॥๕॥

สีหวยาฆราน วรहांศจ มหิषाศจ คจาสตถา ।

พพนธ วฤกษะ พลวานาศรมสย สมีปตะ ॥๖॥

เขาเจริญเติบโตเร็วประหนึ่งเทวกุมาร เมื่ออายุหกขวบ เขาแข็งแรงมากจนเขาจับมัด เสือ
หมูป่า ควาย และช้าง ไว้กับต้นไม้ที่อยู่ใกล้กับอาศรมได้

आरोहन् दमयंश्चैव क्रीडंश्च परिधावति।
ततोऽस्य नाम चक्रुस्ते कण्वाश्रमनिवासिनः ॥७॥
अस्त्वयं सर्वदमनः सर्व हि दमयत्यसौ।
स सर्वदमनो नाम कुमारः समपद्यत ॥८॥
विक्रमेणौजसा चैव बलेन च समन्वितः।

อาโรहन ทมยํศจไว จ กรีฑํศจ ปฺริธาวติ ।

ตโต'สย นาม จกรุสเต กณวาศรมนิवासินะ ॥๗॥

อสทวยํ สรวทมนะ สรวํ หิ ทมยตยเสา ।

ส สรวทมโน นาม กุมาระ สมปทยต ॥๘ ॥

วิกิรเมเณชสา โจว พเลน จ สมนวิตะ |

เขาขี่สัตว์ป่าเหล่านั้น จับบางตัวไว้ และบางครั้งก็ขี่ไล่ตามบางพวกอย่างสนุกสนาน ด้วยเหตุนี้คนทั้งหลายผู้อาศัยอยู่ในอาศรมของฤๅษীগัณวะจึงขนานนามเด็กผู้นี้ว่า สรวทมนะ (สรวทมนะ) เจ้าชายเป็นผู้มีความกล้าหาญ มีความเก่งกล้าสามารถ และมีพลังกำลัง

तं कुमारभृषिर्दृष्ट्वा कर्म चास्यातिमानुषम् ॥९ ॥

समयो यौवराज्यायेत्यब्रवीच्च शकुन्तलाम् |

ตํ कुमारภุษิรฺทฤษฏวฺวา กรม จาสฺยาติมานุษม ॥๙ ॥

สมโย เยวราชยาเยตยพรวีจจ ศกุนตลाम |

เมื่อเห็นการกระทำที่ไม่ธรรมดาของเด็กชาย ฤๅษীগัณวะจึงกล่าวกับศกุนตลาว่า “บัดนี้ถึงเวลาของการที่จะเป็นพระยุพราชแล้ว”

तस्य तद् बलमाज्ञाय कण्वः शिष्यानुवाच ॥१० ॥

शकुन्तलामिमां शीघ्रं सहपुत्रामितो गृहात् |

भर्तुः प्रापयतागारं सर्वलक्षणपूजिताम् ॥११ ॥

ตสย ตท พลมาชญาย กณวะ ศิษฺยานุวาช ॥๑๐ ॥

ศกุนตลามีมา ศิฆริ สหปุตฺรามีโต กฤหาต |

ภรตุะ ปฺราปยตาการ์ สรวลक्षणปฺจูจิตาม ॥๑๑ ॥

เมื่อเห็นพลังอันยิ่งใหญ่ของเด็กชาย ฤๅษীগัณวะจึงกล่าวกับเหล่าสาวกว่า “วันนี้ พวกเธอลงนำศกุนตลาผู้มีลักษณะอันเป็นมงคลแก่การบูชาพร้อมกับบุตรชาย จากอาศรมไปยังบ้านของสามีเถิด”

नारीणां चिरवासो हि बान्धवेषु न रोचते |

कीर्तिचारित्रधर्मघ्नस्तस्मान्नयत् मा चिरम् ॥१२ ॥

นารีณา จิรวาโส หิ พานธเวษุ น โรจเต |

กีรฺติจาริทรธรมฺฆนสฺตสมานนยต มา จิรม ॥๑๒ ॥

“มันไม่เหมาะสำหรับหญิงที่จะมีชีวิตอยู่ตลอดไปในบ้านของพ่อหรือแม่ มันจะทำลายชื่อที่ดั่งงาม ความประพฤติดีงาม และคุณธรรม ดังนั้นจึงพาเธอไปที่บ้านสามีของเธออย่าได้ช้า”

तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे प्रातिष्ठन्त महोजसः।
शकुन्तलां पुरस्कृत्य दुष्यन्तस्य पुरं प्रति ॥१३॥

ตเถตยุกตวา ตู เต สรวเว ปราติษฐนต มเหาชสะ |

ศกุนตลา ปุรสกฤตย ทุษยนตสย ปุริ ปฺรติ ॥๑๓ ॥

สาวกผู้มีความสามารถเป็นอย่างยิ่ง เมื่อรับคำสั่งแล้ว จึงพาศกุนตลาและบุตรชายของนางไปยังเมืองหัสตินาปุระ

गृहीत्वामरगर्भाभिं पुत्रं कमललोचनम्।
आजगाम ततः सुभृदुष्यन्तं विदिताद् वनात् ॥१४॥

กฤหิตวามรกรภำภิมิ ปุตฺรํ กมลโลจนมฺ |

อาชกาม ตตตะ สุกฺรุทุษยนตํ วิทิตาท วนาต ॥๑๔ ॥

ศกุนตลาผู้ดั่งงาม ได้พาบุตรชายผู้มีตางามดังดอกบัวประหนึ่งบุตรแห่งสวรรค์ออกจากป่าที่นางเคยได้พบกับทวยษัณฑ์

अभिसृत्य च राजानं विदिता च प्रवेशिता।
सह तेनैव पुत्रेण बालार्कसमतेजसा ॥१५॥

อภิสฤตย จ ราชานํ วิทิตา จ ปฺรเวชิตา |

สท เตโนว ปุตฺเรณ พาลารุกสมเตชสา ॥๑๕ ॥

นางผู้รับสัญญา ก็เข้าไปเข้าเฝ้าพร้อมกับบุตรชายผู้สว่างไสวเหมือนดวงอาทิตย์ยามเช้า จากนั้นเธอก็ได้พบพระองค์

निवेदयित्वा ते सर्वे आश्रमं पुनरागताः।
पूजयित्वा यथान्यायमब्रवीच्च शकुन्तला ॥१६॥

นิเวทยิตวา เต สรวเว อาศรมํ ปุนราคตาตะ |

ปูชยิตวา ยถานยายมพฺรวิจจ ศกุนตลา ॥๑๖ ॥

เหล่าสาวกของฤๅษีเมื่อได้ทูลกษัตริย์ทุกอย่างแล้วจึงกลับไปสู่อำศรม และศกุนตลาหลังจากแสดงความเคารพกษัตริย์อย่างถูกต้องแล้ว จึงกล่าวว่า

शकुन्तलोवाच

अयं पुत्रस्त्वया राजन् यौवराज्येऽभिषिच्यताम्।

त्वया ह्ययं सुतो राजन् मय्युत्पन्नः सुरोपमः।

यथासमयमेतस्मिन् वर्तस्व पुरुषोत्तम ॥१७॥

ศकुนต์โลวาช อัยํ ปุตรสฺตวยา ราชน เยาวราชเย'ภิชิจฺยตาม |

ตวยา หยํ สุโต ราชน มยฺยตฺปนฺนํ สุโรปมํ |

ยถาสมยเมตสฺมินํ วรฺตสฺว ปุรุเชตฺตม ॥๑๗ ॥

ศकुนต์ลากล่าวว่า “ข้าแต่พระองค์ นี่คือบุตรชายของท่าน ได้โปรดอภิเษกเขาให้เป็น
ยุพราชของท่าน ข้าแต่กษัตริย์ เด็กชายผู้ราวกับเทวดาผู้นี้คือบุตรที่พระองค์ได้ให้กำเนิดแก่หม่อมฉัน
ข้าแต่ผู้ประเสริฐที่สุด ได้โปรดทำตามสัญญาที่ให้ไว้แก่หม่อมฉัน”

यथा मत्सङ्गमे पूर्वं यः कृतः समयस्त्वया।

तं स्मरस्व महाभाग कप्वाश्रमपदं प्रति ॥१८॥

ยถา มตฺสงคฺเม ปุรุวั ยะ กฤตตะ สมยสฺตวยา |

ตํ สฺมรสฺสว มหาภาก กณฺวาศฺรมปตํ ปฺรติ ॥๑๘ ॥

“ท่านผู้รุ่งโรจน์ ขอให้ทรงระลึกถึงข้อตกลงที่ทำกับหม่อมฉัน ในการแต่งงานของเราที่
อาศรมแห่งพระฤๅษীগัณวะ”

सोऽथ श्रुत्वैव तद् वाक्यं तस्या राजा स्मरन्नपि।

अब्रवीन्न स्मरामीति कस्य त्वं दुष्टतापसि ॥१९॥

โส'ถ ศฺรุตฺไวว ตท วากยํ ตสฺยา ราชา สฺมรนนฺปิ |

อพรวินน สฺมรามีติ กสฺย ตวํ ทุษฺฏตาปสิ ॥๑๙ ॥

เมื่อได้ยินถ้อยคำของเธอแล้ว กษัตริย์ก็จดจำทุกสิ่งได้ แต่พระองค์กลับตรัสว่า “ฉันจำ
อะไรไม่ได้เลย หญิงนักรบวชที่ชั่วร้าย เธอเป็นคนของผู้ใดกัน”

धर्मकामार्थसम्बन्धं न स्मरामि त्वया सह।

गच्छ वा तिष्ठ वा कामं यद् वापीच्छसि तत् कुरु ॥२०॥

ธรมฺกามารฺถสมฺบณฺธํ น สฺมรามี ตวยา สห |

คจฺจ วา ติชฺฐ วา กามํ ยท วาปีจฺจสิ ตตฺ กुरु ॥๒๐ ॥

"ฉันจำไม่ได้ว่ามีสัมพันธ์ใดๆ กับเธอ ไม่ว่าจะเรื่อง ธรรมะ อรรถะ และกามะ⁸⁸ เธอจะไปหรืออยู่ หรือต้องการทำอะไร ก็จงทำตามที่เธอต้องการเถิด"

सैवमुक्त्वा वरारोहा वरीडितेव तपस्विनी।
निःसंज्ञेव च दुःखेन तस्थौ स्थूणेव निश्चला ॥२१॥

สวามุกตา วรารโหา วรีตีเตว ตปสฺวินี ।

นิสฺสฺญเวย จ ทฺุขเณน ตสฺเสถา สฺถูเณว นิสฺจลา ॥๒๑ ॥

เมื่อจบถ้อยคำนั้น นักบวชหญิงงามก็เต็มไปด้วยความอับอาย นางหมดสติไปเพราะความเศร้าโศก และยืนนิ่งไม่ไหวติงเหมือนเสาไม้

संरम्भामर्षतामाक्षी स्फुरमाणौष्ठसम्पुटा।
कटाक्षैर्निर्दहन्तीव तिर्यग् राजानमैक्षत ॥२२॥

สฺรรมภามรฺษตามรฺกษี สฺฟุรมาणอฺฐสฺมฺปฺฎา ।

กฏฺฏากฺไชรฺนรฺทหนฺตีว ตฺรยฺกฺ ราจานมอฺกษต ॥๒๒ ॥

ในไม่ช้า ตาของนางก็กลายเป็นสีแดงราวทองแดง ริมฝีปากของนางเริ่มสั่น นางมองค้อนพระองค์ด้วยความโกรธแค้นราวกับจะแผดเผาพระองค์

आकारं गूहमानां च मन्युना च समीरिता।
तपसा सम्भृतं तेजो धारयामास वै तदा ॥२३॥

อาการํ กูหฺมานาํ จ มนฺยุนา จ สมิริตา ।

ตปสา สมภฺฤตํ เตโช ธารยामาส วอ ตทา ॥๒๓ ॥

⁸⁸ สามในสี่ของปุรุชาธะ โดยทั่วไปหมายถึงเป้าหมายชีวิตของมนุษย์ เป็นบางสิ่งที่มีมนุษย์พยายามที่จะปฏิบัติ แสวงหาเพื่อให้ได้มาหรือพยายามที่จะบรรลุถึง คุณค่าที่มนุษย์ยึดมั่น 4 ประการได้แก่ อรรถะ (ส. อรรถ artha) บาลีว่า อตถะ (ป. อตถ attha) หมายถึง ความร่ำรวย หรือความสมบูรณ์พร้อมไปด้วยทรัพย์สมบัติ หรือความมั่งคั่งทางวัตถุ หรือความรู้ กามะ (ส., ป. กาม kāma) หมายถึง ความปรารถนา ความเพลิดเพลินทางประสาทสัมผัส หรือความพึงพอใจที่เกิดจากการได้ตอบสนองความต้องการ ธรรมะ (ส. ธรรม dharma) บาลีว่า ธัมมะ (ป. ธมม dhamma) หมายถึง การถึงพร้อมด้วยคุณธรรมความดี และโมกษะ (ส. โมกษ mokṣa) บาลีว่า โมกข์ (ป. โมกข mokkha) หมายถึง การหลุดพ้นจากความทุกข์หรือจากวิญญูสงสารโดยสิ้นเชิง ดู Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 637: and T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pali-English Dictionary**, 1222.

นางพยายามเก็บกิริยาอาการความโกรธที่เพิ่มขึ้นและไฟโกรธลุกโชนของนาง ด้วยอำนาจ
ตบะของนาง

सा मुहूर्तमिव ध्यात्वा दुःखामर्षसमन्विता।
भर्तारमभिसम्प्रेक्ष्य क्रुद्धा वचनमब्रवीत् ॥ २४ ॥
जानन्नपि महाराज कस्मादेवं प्रभाषसे।
न जानामीति निःशङ्कं यथान्यः प्राकृतो जनः ॥ २५ ॥

สา มุหุรตมิว ธยาตวา ทูชามรฺษสมนฺวิตา ।

ภรตารมภิสมเปรกฺษย กรุทฺธา วจนมบรฺวิต ॥ ๒๔ ॥

ชานนฺนปิ महाराจ กสฺมาเทวํ ปฺรภาษเส ।

น ชานामीติ นิษคฺงกํ ยถานยः ปฺรากฺฤโต ชนः ॥ ๒๕ ॥

นางรวบรวมความคิดในชั่วครู่หนึ่ง มองตรงไปที่เขาด้วยความเศร้าโศกและโกรธแค้น นาง
ได้พูดกับสามีว่า “ข้าแต่กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ ทรงทราบทุกอย่าง พระองค์ตรัสอย่างคนชั้นต่ำที่ไร้ความ
รับผิดชอบว่าไม่รู้อะไรเลยได้อย่างไร”

अत्र ते हृदयं वेद सत्यस्यैवानृतस्य च।
कल्याणं वद साक्ष्येण माऽऽत्मानमवमन्यथाः ॥ २६ ॥

อตร เต หฤทยํ เวท สตยสฺยไวยวานฤตสย จ ।

กฺลยณํ วท สากฺษยเณ มา"ตฺมานมวมนยถา ॥ ๒๖ ॥

“หัวใจของท่านคือพยานต่อความจริงหรือความเท็จของคำพูดหม่อมฉัน ดังนั้นจงพูด
ความจริงและอย่าทำให้พระองค์เองเสื่อมเสีย”

योऽन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते।
किं तेन न कृतं पापं चौरिणात्मापहारिणा ॥ २७ ॥

โย'นยถา สนตมาตฺมานมฺนยถา ปฺรติปद्यเต ।

กิ เตน น กฤตํ ปาปี เจาเรณาตฺมาปหาริणा ॥ ๒๗ ॥

“ผู้ที่มีสิ่งหนึ่งในใจแต่แสดงออกถึงอีกสิ่งหนึ่งต่อผู้อื่น คือโจรและคนที่หลอกตัวเอง ไม่ใช่
การทำบาปหรือเพคะ?”

एकोऽहमस्मीति च मन्यसे त्वं

न हृच्छयं वेत्सि मुनिं पुराणम्।
यो वेदिता कर्मणः पापकस्य
तस्यान्तिके त्वं वृजिनं करोपि ॥२८॥

เอโก'หมสมิ'ติ จ มนยเส ตว'

น หฤจณย' เวตสิ มุนี' ปุราณม |

โย เวทิตา' กรมณะ' ปาปกสย

ตสยานติเก' ตว' วุจินี' กโรปี ॥๒๘ ॥

“พระองค์คิดว่าทรงรู้สิ่งที่ทรงทำเพียงผู้เดียว แต่ทรงไม่รู้หรือว่ามีอำนาจรอบรู้ยิ่งใหญ่
อยู่ในใจพระองค์ ท่านรู้ถึงบาปทั้งหมดของพระองค์ และพระองค์ทำบาปต่อหน้าท่าน”

मन्यते पापकं कृत्वा न कश्चिद् वेत्ति मामिति।
विदन्ति चैनं देवाश्च यश्चैवान्तरपूरुषः ॥२९॥

มนยเต' ปาปก' กฤตวา' น กชจิท' เวตติ' मामिति |

วิทนติ' ใจน' เทวาศจ' ยศ' ใจวาน' ทรปุรุชะ ॥๒๙ ॥

“มนุษย์นั้น เมื่อทำบาปก็คิดว่าไม่มีใครเห็น แต่ก็ย่อมถูกมองเห็นโดยเทวดาและสิ่ง
ศักดิ์สิทธิ์ที่ประทับอยู่ในทุกหัวใจ”

आदित्यचन्द्रावनिलानलौ च
द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च।
अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये
धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥३०॥

อาทิตยจ' นทราน' นิลาน' เลา' จ

ทเยาร' ภูมิรา' โป' หฤทย' ยมศจ |

อหศจ' ราตรีศจ' อุ' เภ' จ' ส' ธ' เย

ธรมศจ' ชานา' ติ' นร' สย' วฤต' ตม ॥๓๐ ॥

“พระอาทิตย์, พระจันทร์, ภูเขาเทพ, อัคนิเทพ, แผ่นดิน, ท้องฟ้า, น้ำ, หัวใจ, ยมราช,
กลางวัน, กลางคืน, สุนธยา และพระธรรม เห็นการกระทำของมนุษย์ทุกคน”

यमो वैवस्वतस्तस्य निर्यातयति दुष्कृतम्।

हृदि स्थितः कर्मसाक्षी क्षेत्रज्ञो यस्य तुष्यति ॥३१॥

ยโม ไวรสวตสทสย นรียาตยติ พุชกฤตม ।

หฤทิ สติตะ กรมสภากษี กษेत्रชโณ ยสย ตุષยติ ॥๓๑ ॥

“ผู้ประทับอยู่ในใจและเป็นจิตวิญญูณ ทั้งเป็นพยานในทุกอย่างทรงโปรดปรานผู้ใด พระยมบุตรชายของไววัสวัต⁸⁹ (ไวรสวต) ย่อมตอบแทนกรรมชั่วของคนผู้ไม่คำนึงถึงความผิดบาปผู้นั้น”

न तु तुष्यति यस्यैष पुरुषस्य दुरात्मनः।

तंยมः पापकर्माणं वियातयति दुष्कृतम् ॥३२ ॥

น ตุ ตุષยติ ยสโยช ปुरुชสย ทุราตมณะ ।

ต๋ยมะ ปาปกรมาณั วียาตยติ พุชกฤตม ॥๓๒ ॥

“แต่คนบาปที่ซึ่งเหล่าเทวดาไม่โปรดปรานก็ถูกลงโทษโดยพระยมราชเพราะการกระทำชั่วของเขา”

योऽवमन्यात्मनाऽऽत्मानमन्यथा प्रतिपद्यते।

न तस्य देवाः श्रेयांसो यस्यात्मापि न कारणम् ॥ ३३ ॥

स्वयं प्राप्तेति मामेवं मावमंस्थाः पतिव्रताम्।

अर्चार्हां नार्चयसि मां स्वयं भार्यामुपस्थिताम् ॥ ३४ ॥

โย'วมนยาตมณา"ตมานมนยธา ปฺรติปทยเต ।

น ตสย เทวาะ เศรยัาโส ยสยาตมาปิ น การณม ॥๓๓ ॥

สวยั ปฺราปเตติ मामัว มาวมัสถาอะ ปติวฺรตาม ।

อรจารุทำ นารจยสิ มา สวยั ภารยามุปสฺถิตาม ॥๓๔ ॥

“ผู้ซึ่งแสดงตัวตนอย่างผิดๆ และทำให้ตัวเองเสื่อมเกียรติ แม้แต่เทวดาเองก็ไม่ได้ช่วยพวกเขา หม่อมฉันมาด้วยความยินยอมของหม่อมฉันเอง หม่อมฉันเป็นภรรยาที่ทุ่มเทให้กับสามี ได้โปรดอย่าดูหมิ่นหม่อมฉัน หม่อมฉันเป็นภรรยาของพระองค์และสมควรที่จะได้รับการปฏิบัติด้วยความเคารพ”

⁸⁹ ไววัสวัต (ส. ไวรสวต vaivasvata) เป็นอีกนามหนึ่งของพระมนุ หมายถึงผู้เป็นบุตรชายของวิวัสวาน เป็นพระมนุอันดับที่ 7 หรือพระมนุในปัจจุบัน ดู Monier Williams, A Sanskrit-English Dictionary, 1026.

किमर्थं मां प्राकृतवदुपप्रेक्षसि संसदि।
न खल्वहमिदं शून्ये रौमि किं न शृणोषि मे ॥३५॥

กิมรถ์ ม่า ปฺรากฤตวทุปเปฺรภษสิ สํสติ |

น ขลวหมิทํ ศูนเย เรามิ กิ น ศฤโณษิ เม ॥๓๕ ॥

“ทำไมพระองค์ปฏิบัติกับหม่อมฉันต่อหน้าคนเหล่านี้เหมือนหม่อมฉันเป็นผู้หญิง
ธรรมดา? แนนอนว่าหม่อมฉันไม่ได้ร้องไห้ในที่ห่างไกล พระองค์ไม่ได้ยินหม่อมฉันหรือ?”

यदि मे याचमानाया वचनं न करिष्यसि।
दुष्यन्त शतधा मूर्धा ततस्तेऽद्य स्फुटिष्यति ॥३६॥

ยติ เม ยาจมานายา วจณํ น กริษยสิ |

ทุษยนต ศตธา มุรธา ตตสเต’ทย สฟุฏิษยติ ॥๓๖ ॥

“ข้าแต่พระองค์ ถ้าพระองค์ปฏิเสธสิ่งที่หม่อมฉันขอ เคียรของพระองค์จะแตกออกเป็น
พันชิ้นในวันนี้”

भार्या पतिः सम्प्रविश्य स यस्माज्जायते पुनः।
जायायास्तद्धि जायात्वं पौराणाः कवयो विदुः ॥३७॥

ภารย่า ปติษ ส มปฺรวิศย ส ยสฺมาจฺจายเต ปุนะ |

ชಾಯายาสตทฺธิ ชายาตวํ เปารานาษ กวโย วิทุษ ॥๓๗ ॥

“กวีเก่าแก่พูดว่า เมื่อสามีเข้าไปสู่ภรรยาแล้ว ย่อมให้กำเนิดซึ่งบุตร ดังนั้นภรรยาจึงถูก
เรียกว่าชaya”

यदागमवतः पुंसस्तदपत्यं प्रजायते।
तत् तारयति संतत्या पूर्वप्रेतान् पितामहान् ॥३८॥

ยทา กวมวตะ ปุंसสตทปตยํ ปฺรชายเต |

ตต ตารยติ สํตตยา ปุรวเปรัตน ปิตามหาน ॥๓๘ ॥

“ในกาลใด บุตรย่อมเกิดจากบุรุษผู้เข้าไปยังการประเวณี บุตรผู้นั้นย่อมสืบต่อวิญญาณ
ของบรรพบุรุษของตน ในกาลนั้น”

पुत्राम्नो नरकाद् यस्मात् पितरं त्रायते सुतः।
तस्मात् पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥३९॥

ปุตฺรามาโน นรกาท ยสฺมาต ปิตโร ตฺรายเต สุตตะ |

ตสฺมาต ปุตฺร อิติ โปฏฺกตตะ สวยมเว สวยมภฺวา ||๓๙||

“เพราะลูกชายช่วยชีวิตบรรพบุรุษของเขาจากนรกที่เรียกว่า ปุต ดังนั้นพระพรหม (สวยมภ) จึงเรียกเขาด้วยพระองค์เองว่า ปุตฺระ”

(पुत्रेण लोकाञ्जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते।

अथ पौत्रस्य पुत्रेण मोदन्ते प्रपितामहः ॥) **

(ปุเตรณ โลกานฺจยติ เปาเตรณานนฺตยมสฺนุเต |

อถ เปาตรสฺย ปุเตรณ โมทนต์เต ปฺรปิตามหะ ॥) **

“บุรุษนั้นยอมพิชิตโลกโดยกำเนิดของลูกชาย เขาสนุกกับความเป็นอมตะเพราะหลาน เมื่อเป็นทวดก็เพลิดเพลินไปกับความสุขนิรันดร์เพราะการกำเนิดของเหลน”

सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या प्रजावती।

सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या पतिव्रता ॥४०॥

สา ภारฺยา ยา คฤเห ทกฺษา สา ภารฺยา ยา ปฺรจาวตี |

สา ภารฺยา ยา ปตีปฺรานา สา ภารฺยา ยา ปตีวฺรตา ॥๔๐॥

“ภรรยาเป็นแม่บ้านที่ดี (คฤหทักษา) ภรรยาเป็นผู้ให้กำเนิด (ประจาวตี) ภรรยาเป็นผู้ทุ่มเททั้งชีวิตเพื่อสามี (ปตีปฺรานา) ภรรยาเป็นผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี (ปตีวฺรตา)”

अर्ध भार्या मनुष्यस्य भार्या श्रेष्ठतमः सखा।

भार्या मूलं त्रिवर्गस्य भार्या मूलं तरिष्यतः ॥४१॥

อธฺธ ภารฺยา มนุषฺยสฺย ภารฺยา สฺเรษฺฐตมะ สขา |

ภารฺยา มূলํ ตฺริวฺรคฺสย⁹⁰ ภารฺยา มূলํ ตฺริษฺยตตะ ॥๔๑॥

⁹⁰ ตฺริวฺรคฺ (ส. ตฺริวฺรคฺ trivarga) บาลีว่า ติวคคะ (ป. ติวคค tivagga) หมายถึง หมวดแห่งสิ่งทั้งสาม ชื่อว่า ตฺริวฺรคฺ หมายถึง คุณสมบัติ 3 ประการของมนุษย์ อันได้แก่ ธรรม กาม และอรรถ อีกนัยหนึ่งหมายถึง สภาวะของวรรคธรรมชาติ 3 ประการ ได้แก่ 1. กุศย คือ ความเสื่อม 2. สถาน คือ ความหยุดนิ่ง 3. วฤทธิ คือ ความเจริญ ก้าวหน้า ดู . Raja Radha Kanta Deva, **Shabda kalpadruma** (Varanasi: Vidya vilas press,1967), 662.

“ครึ่งหนึ่งของบุรุษคือภรรยา ภรรยาเป็นเพื่อนที่ดีที่สุดของสามี ภรรยาเป็นแหล่งกำเนิดของตริวรรค ภรรยาเป็นมูลแห่งการพ้นจากบาป”

भार्यावन्तः क्रियावन्तः सभार्या गृहमेधिनः ।

भार्यावन्तः प्रमोदन्ते भार्यावन्तः श्रियान्विताः ॥४२॥

ภรรยาवन्दะ กริยาवन्दะ สภारยา กฤเหมธินะ ।

ภรรยาवन्दะ ปรมโตนเต ภรรยาवन्दะ ศรียานวิตา ॥๔๒॥

“ผู้ที่มีภรรยาสามารถปฏิบัติศาสนกิจได้ เป็นผู้ที่สามารถนำชีวิตครอบครัวได้ ผู้ที่มีภรรยาเป็นผู้มีความสุข และเป็นผู้มีโชค”

सखायः प्रविविक्तेषु भवन्त्येताः प्रियंवदाः ।

पितरो धर्मकार्येषु भवन्त्यार्तस्य मातरः ॥४३॥

สขาเย ปรววิวิกเตษุ ภวन्दเยตา ประิยंवทา 。

ปีโตร ธรมการเยษุ ภวन्दยารตสย มาตระ ॥๔๓॥

“ภรรยาที่กล่าวถ้อยคำหวานเป็นเพื่อนของสามีในโอกาสแห่งความสุข เป็นเหมือนบิดาในศาสนพิธี เป็นเหมือนมารดาในช่วงเวลาแห่งความเจ็บป่วยและความโศกเศร้า”

कान्तारेष्वपि विश्रामो जनस्याध्वनिकस्य वै ।

यः सदारः स विश्वास्यस्तस्माद् दाराः परागतिः ॥४४॥

กานตาเรษวปี วิศราโม จนस्याधวนิกสย ไว 。

เย สทาระ ส วิศวาสยสตสมาท ทาระ ปราคติ ॥๔๔॥

“แม้ในป่าลึกภรรยาก็เป็นคนที่ดีขึ้นและปลอบใจของผู้เดินทาง ภรรยาเป็นที่ไว้วางใจของทุกคน ดังนั้นภรรยาจึงเป็นทรัพย์อันประเสริฐสุด”

संसरन्तमपि प्रेतं विषमेष्वेकपातिनम् ।

भार्यैवान्वेति भर्तारं सततं या पतिव्रता ॥४५॥

สันสรนตมปี เปรด วิษเมษเวกปาตินม 。

ภารไยวานเวติ ภรตาร สตต ยา ปติวรตา ॥๔๕॥

“เมื่อสามีจากโลกนี้ไปยังดินแดนของพระยม ภรรยาอย่ามอูทิตตนเพื่อติดตามสามีไปยังที่

นั้น”

प्रथमं संस्थिता भार्या पतिं प्रेत्य प्रतीक्षते।
पूर्वं मृतं च भर्तारं पश्चात् साध्व्यनुगच्छति ॥४६॥

ปรธมํ สํสฺถิตา ภารฺยา ปตี เปฺรตฺย ปฺรตีภฺษเต ।

ปฺรวิ มฺฤตํ จ ภฺรตารํ ปศฺจาทฺ สาธฺวฺยนฺุจจฺจติ ॥๔๖॥

“เมื่อภรรยาตายก่อนสามี ภรรยาอย่ามรวิญญูณสามีของเธอ และถ้าสามีตายก่อน ภรรยาจะตามเขาไปในไม่ช้า”

एतस्मात् कारणाद् राजन् पाणिग्रहणमिष्यते।
यदाप्नोति पतिर्भार्यामिहलोके परत्र च ॥४๗॥

เอตสฺมาตฺ การณาทฺ ราจัน ปาณิกรฺหณมिषฺยเต ।

ยทาปฺโนติ ปติรฺภารฺยามิหฺโลเก ปฺรตฺร จ ॥๔๗॥

“โอพระองค์ ด้วยเหตุผลเหล่านี้การแต่งงานจึงมีอยู่ ด้วยสามียอมมีความสุขกับภรรยาของเขาทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”

आत्माऽऽत्मनैव जनितः पुत्र इत्युच्यते बुधैः।
तस्माद् भार्या नरः पश्येन्मातृवत् पुत्रमातरम् ॥४८॥

อาตฺมา’ตฺมไนว จนิตะ ปฺตร อิตฺยฺจฺยเต พฺุระะ ।

ตสฺมาทฺ ภารฺยา นระ ปศฺยเณมาตฺรฺวตฺ ปฺตรฺมาตฺรम् ॥๔๘॥

“ผู้มีปัญญาได้กล่าวไว้ว่า บุตรผู้หนึ่งคือผู้เกิดจากตน ดังนั้นผู้ชายที่ภรรยาให้กำเนิดบุตร ควรมองเธอในฐานะมารดาของตนเช่นกัน”

भार्यायां जनितं पुत्रमादर्शष्विव चाननम्।
ह्लादते जनिता प्रेक्ष्य स्वर्गं प्राप्येव पुण्यकृत् ॥४९॥

ภารฺยาयाํ จนิตํ ปฺตรฺมาทฺรฺเสษฺวิว จานนम् ।

หฺลาทเต จนิตา ปฺเรภฺษย สฺวรฺกํ ปฺราปฺยเว ปฺุณฺยกรฺตฺ ॥๔๙॥

“เมื่อมองดูหน้าบุตรผู้เกิดจากภรรยา ก็เปรียบกับมองเห็นใบหน้าของตัวเองในกระจก บิดาก็รู้สึกตัวเองมีความสุขราวกับได้ทำบุญกุศลไปถึงสวรรค์”

दह्यमाना मनोदुःखैर्व्याधिभिश्चातुरा नराः।
ह्लादन्ते स्वेषु दारेषु घर्मार्ताः सलिलेष्विव ॥๕०॥

ดหฺยมาณา มโนดูःขไยฺวฺยาधिभिศฺจาทูรา นราः ।

หฺลาดนฺเต สฺเวषุ ดาเรषุ ภฺรฺมฺอาร์ตาः สลิลेषฺวิว ॥๕๐॥

ทหยมานา มโนหะไซรเวยาธิศิจาตุรา นราเช |

หลาทนต์ สเวชु ทาเรषु ฆรमारुตาเช สลิลेषुวิ || ๕๐ ||

“ผู้ชายที่ถูกเผาไหม้ด้วยความเศร้าโศกทางจิตใจ หรือทุกข์ทรมานจากโรคภัย จะรู้สึกเป็นสุขใจในความดูแลของภรรยาเหมือนกับอยู่ในน้ำ”

सुसंरब्धोऽपि रामाणां न कुर्यादप्रियं नरः।

रतिं प्रीतिं च धर्मं च तास्वायत्तमवेक्ष्य हि || ๕๑ ||

สุสัรพโธปิ รามาณา น กุรยาทปริยั นระ |

รติ ปรีติ จ ธรมั จ ตาสวายตตมเวกษย हि || ๕๑ ||

“ไม่มีใคร แม้แต่คนที่โกรธ ทำสิ่งที่ไม่เหมาะสมกับภรรยาของเขา เพื่อความสุข เพื่อคุณธรรม และทุกอย่างขึ้นอยู่กับภรรยา”

आत्मनो जन्मनः क्षेत्रं पुण्यं रामाः सनातनम्।

ऋषीणामपि का शक्तिः स्रष्टुं रामामृते प्रजाम् || ๕๒ ||

อาตมโน จนมณะ กษेत्रั ปุณยั รามาเช สนาตนม |

ฤษีณามปิ กา ศกติเช สรชษุ รามามฤเต ปรจาม || ๕๒ ||

“ภรรยาเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ที่สามีกเกิดใหม่อีกครั้ง แม้แต่ฤๅษีก็ไม่สามารถสร้างผู้ชายได้หากไม่มีผู้หญิง”

प्रतिपद्य यदा सूनुर्धरणीरेणुगुण्ठितः।

पितुराश्लिष्यतेऽङ्गानि किमस्त्यभ्यधिकं ततः || ๕๓ ||

ปรติปทย ยทา สูนุรธรรณีเรณุกุณฐิตะ |

ปีตุราศลัษยเตงคานิ กิมสตุยภยธิกั ตตะ || ๕๓ ||

“ในกาลใด เมื่อบุตรที่เต็มไปด้วยฝุ่นและสิ่งสกปรกทั่วร่างกาย วิ่งเข้ามาหา และจับแขนขาของบิดา ความสุขอันยิ่งใหญ่กว่าอะไรที่รู้สึกได้ย่อมมีขึ้นแก่บิดา ในกาลนั้น”

स त्वं स्वयमभिप्राप्तं सामिलाषमिमं सुतम्।

प्रेक्षमाणं कटाक्षेण किमर्थमवमन्यसे || ๕๔ ||

अण्डानि बिभ्रति स्वानि न मिन्दन्ति पिपीलिकाः।

न भरेथाः कथं नु त्वं धर्मज्ञः सन् स्वमात्मजम् || ๕๕ ||

ส ตว์ สวยมภิปราปต์ สาภิลาษมิมิ สุตม |

เปรกษมาณิ กฏากุเชณ กิมรณมวมนยเส ||๕๔||

อนททานิ พิภรติ สวานิ น ภินทนต์ ปิปลิกะ |

น ภเรถาถ กถิ นุ ตวั ธรรมชญะ สน สวมาตมชม ||๕๕||

“ทำไมพระองค์ถึงไม่แยแสและเหยียดหยามบุตรชายของพระองค์ที่เข้ามาหา และกำลัง
จ้องตาพระองค์ด้วยความโหยหา? แม้แต่แมดก็เฝ้าพุ่มพิกไข่ของมันและไม่ทำลายไข่ ทำไมพระองค์ผู้
ทรงธรรมจึงไม่ฟังเสียงดูบุตรของพระองค์”

น वाससां न रामाणां नापां स्पर्शस्तथाविधः।

शिशोราलिङ्ग्यमानस्य स्पर्शः सूनोर्यथा सुखः ||๕๕||

น วาสสำ น รามาณา นาปา สปรศสตาวิธะ |

ศิโศราลิ่งคยมานสย สปรศะ สุนอรยถา สุขะ ||๕๖||

“การสัมผัสของรองเท้า ภรรยา และน้ำ ไม่เทียบเท่าความสุขจากการได้สัมผัสทารกน้อย
ของตนในอ้อมแขน”

ब्राह्मणो द्विपदां श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठा चतुष्पदाम्।

गुरुर्गरीयसां श्रेष्ठः पुत्रः स्पर्शवतां वरः ||๕๖||

พราหมโณ ทวิปทา เศรษฐโธ เกอวริศฐา จตษปทาม |

คุรุครียสำ เศรษฐระ ปุตระ สปรศวตา วระ ||๕๗||

“พราหมณ์คือผู้ประเสริฐสุดในบรรดาสัตว์สองเท้า โคคือสัตว์ประเสริฐสุดในบรรดาสัตว์สี่
เท้า ครูคือผู้ประเสริฐสุดในบรรดาผู้ควรเคารพ และบุตรคือผู้ประเสริฐสุดในบรรดาสิ่งนำสัมผัสทั้ง
ปวง”

स्पृशतु त्वां समाश्लिष्य पुत्रोऽयं प्रियदर्शनः।

पुत्रस्पर्शात् सुखतरः स्पर्शी लोके न विद्यते ||๕๘||

สปฤศตุ ตวำ สมาสลิสย ปุโตร'ยํ ปริยทรศนะ |

ปุตรสปฺรศาท สุขतरะ สปรศโ โลเก น วิทยเต ||๕๘||

“ได้โปรดให้บุตรชายผู้ตั้งงามคนนี้สัมผัสพระองค์ในอ้อมกอดของพระองค์ ไม่มีสิ่งใดในโลกที่จะมอบความสุขไปมากกว่าการสัมผัสบุตรชาย”

त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु प्रजाताहमरिंदम।
इमं कुमारं राजेन्द्र तव शोकविनाशनम् ॥५९॥
आहर्ता वाजिमधस्य शतसंख्यस्य पौरव।
इति वागन्तरिक्षे मां सूतकेऽभ्यवदत् पुरा ॥६०॥

ตรีषु वर्षेषु पूरणेषु प्रजाताหमरिंदम ।

อิมํ กุมารํ ราเชन्द्र ทว โศกวินาสนม ॥๕๙ ॥

อาหรรตา วาจิเมธสย ศตสํขยสย เปารว ।

อิติ วาคนตริกษे मां सूतकेऽभ्यवदत् पुरा ॥๖० ॥

“ข้าแต่กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ข้าแต่พระองค์ผู้ทำลายศัตรู เมื่อผ่านไปสามปีหม่อมฉันได้ให้กำเนิดบุตรชายผู้นี้ ผู้กำจัดความเศร้าโศกของพระองค์ โอบุ้เป็นทายาทแห่งราชวงศ์ปุรุ เมื่อครั้งหม่อมฉันอยู่ในห้องคลอด ถ้อยคำพูดตอไปนี้ถูกเปล่งออกมาจากบนท้องฟ้าว่า บุตรผู้นี้จะต้องทำการสังเวทม้าหนึ่งร้อยครั้ง”

ननु नामाङ्कमारोप्य स्नेहाद् ग्रामान्तरं गताः।
मूर्ध्नि पुत्रानुपाधाय प्रतिनन्दन्ति मानवाः ॥६१॥

นनु นามางกมาโรปย เสรหาท ครามานตริ คตาะ ।

มูรฺธฺนึ ปุตรานูปาธราย ปฺรตินนฺตึ มานวาระ ॥๖๑ ॥

“ครั้นชายทั้งหลาย ได้ไปสถานที่ห่างไกลจากบ้านของพวกเขา เมื่ออ้อมเด็ก ๆ ไว้บนตักของพวกเขา และเมื่อจับศีรษะแล้ว พวกเขารู้สึกมีความสุขอย่างยิ่ง”

वेदेष्वपि वदन्तीमं मन्त्रग्रामं द्विजातयः।
जातकर्माणि पुत्राणां तवापि विदितं तथा ॥६२॥

เวเทษวปี วทนตีมํ มนฺตรครามํ ทวิชาติยะ ।

ชาติกรฺมาणि ปุตรานํ ตวาปี วิทิตํ ตถา ॥๖๒ ॥

“พระองค์ก็รู้ว่า เหล่าพราหมณ์ยอมเปล่งเสียงมนตร์ในพระเวทอันศักดิ์สิทธิ์ตอไปนี้ ในพิธีฉลองการกำเนิดของบุตร”

अङ्गादङ्गात् सम्भवसि हृदयादधिजायसे ।
आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ॥६३॥

องศาทางศาต สมภวสิ หฤทยาาธิชายเส ।

อาตมา ไว ปุตรนามาสี ส ชีว ศรทะ ศตม ॥๖๓ ॥

“ลูกเกิดจากร่างกายของแม่ ลูกเกิดแล้วจากหัวใจของแม่ ลูกเป็นตัวของแม่ในรูปแบบ
บุตรชาย ขอให้ลูกจงมีชีวิตอยู่ถึงหนึ่งร้อยปี”

जीवितं त्वदधीनं मे संतानमपि चाक्षयम् ।
तस्मात् त्वं जीव मे पुत्र सुसुखी शरदां शतम् ॥६४॥

ชีวิทํ ตวาทธีนํ เม สันตานมปิ จากษยม ।

ตสมาต ตวํ ชีว เม ปุตร สสุขี ศรทา ศตม ॥๖๔ ॥

“ชีวิตของแม่ขึ้นอยู่กับลูก ความต่อเนื่องของการสืบตระกูลอย่างไม่เสื่อมถอยก็ขึ้นอยู่กับ
ลูกเช่นกัน ดังนั้นจงใช้ชีวิตอย่างมีความสุขและมีชีวิตยืนยาวหนึ่งร้อยปี”

त्वदङ्गेभ्यः प्रसूतोऽयं पुरुषात् पुरुषोऽपरः ।
सरसीवामलेऽऽत्मानं द्वितीयं पश्य वै सुतम् ॥६५॥

ตวทงเคภยะ ปฺรสุโต'ยํ ปุรุษาต ปุรุโษ'ประ

สรสีวามเล'ตมานัน ทวิทียํ ปศย ไว สุตม ॥๖๕ ॥

“เขาได้กำเนิดจากร่างกายของพระองค์ เขาเป็นบุรุษคนที่สองที่เกิดจากคนที่หนึ่งคือ
พระองค์ ขอจงทรงดูตัวพระองค์เองในบุตรชายประหนึ่งพระองค์ทรงมองเงาในสระน้ำอันใสสะอาด”

यथा हयाहवनीयोऽग्निर्गार्हपत्यात् प्रणीयते ।
तथा त्वत्तः प्रसूतोऽयं त्वमेकः सन् द्विधा कृतः ॥६६॥
मृगावकृष्टेन पुरा मृगयां परिधावता ।
अहमासादिता राजन् कुमारी पितुराश्रमे ॥६७॥

ยทา หยาหวนีโย'อัณนิ'รการ์หปตยาต ปฺรณียเต ।

ตทา ตวตตะ ปฺรสุโต'ยํ ตวเมกะ สน ทวิทา กฤตะ ॥๖๖ ॥

มฤคาวกฤษฺเฏน ปุรา มฤคยาํ ปรีธาवตา ।

อหมาสาทิตา ราชน กุมารี ปีตุราศรเม ॥๖๗ ॥

“คนยอมจุดไฟที่เป็นเครื่องบูชาจากไฟในบ้านฉันใด บุตรชายของพระองค์ผู้นี้ก็ยอมเกิดจากพระองค์ฉันนั้น แม้ว่าพระองค์จะเป็นหนึ่งแต่ก็แบ่งออกเป็นสอง หม่อมฉันถูกพระองค์เข้าหาเมื่อครายังบริสุทธิ์ในอาศรมของพ่อ”

उर्वशी पूर्वचित्तिश्च सहजन्या च मेनका ।

विश्वाची च घृताची च षडेवाप्सरसां वराः ॥६८ ॥

อุรวสี ปุรวจิตติจจ สหชนยา จ เมนกา ।

วิศวาจี จ ฆฤตาจี จ ษเทวาปสรสำ วระ ॥๖๘ ॥

“อุรวสี, ปุรวจิตติ, สหชนยา, เมนกา, วิศวาจี และฆฤตาจี เหล่านี้คือนางอัปสรผู้เป็นเลิศ
ทั้งหก”

तासां सा मेनका नाम ब्रह्मयोनिर्वराप्सराः ।

दिवः सम्प्राप्य जगतीं विश्वामित्रादजीजनत् ॥६९ ॥

ตาสำ सा เมนกา नाम พรหมโยนิรวราปสรา ๑

ทิวะ สมปราปย จคตี วิศวามิตราทชีจนต ๑๑๙ ๑

“ในบรรดานางอัปสรเหล่านั้น เมนกาผู้เกิดจากพระพรหม เมื่อลงมาจากสวรรค์สู่โลกนี้
นางให้กำเนิดหม่อมฉันจากฤๅษีวิศวามิตร”

सा मां हिमवतः प्रस्थे सुषुवे मनेकाप्सराः ।

अवकीर्य च मां याता परात्मजमिवासती ॥๗๐ ॥

สา มำ หิมวตะ ปรสเถ สุษุเว มเนกาปสรา ๑

อวกีรย จ มำ ยาตา ปราตมจมิวาสตี ๑๑๗๐ ๑

“นางอัปสรเมนกาให้กำเนิดหม่อมฉันในหุบเขาหิมวัต จากนั้นนางก็จากไปแล้วทิ้งหม่อม
ฉันไว้ที่นั่นราวกับว่าหม่อมฉันเป็นลูกของผู้อื่น”

किं नु कर्माशुभं पूर्व कृतवत्यन्यजन्मनि ।

यदहं बान्धवैस्त्यक्ता बाल्ये सम्प्रति च त्वया ॥๗१ ॥

กี นุ กรมาศุภำ ปุรวำ กฤตวตยนยจนมนิ ๑

ยพหํ พานธไวสตุยกตา พาลเย สมปฺรติ จ ตวया ॥๗๑ ॥

“หม่อมฉันได้ทำบาปครั้งใหญ่อะไรในชาติปางก่อน ถึงถูกพ่อแม่ทิ้งไปตั้งแต่ยังเป็นเด็ก และตอนนี้หม่อมฉันก็ถูกพระองค์ทิ้งอีกแล้ว?”

कामं त्वया परित्यक्ता गमिष्यामि स्वमाश्रमम्।
इमं तु बालं संत्यक्तुं नार्हस्यात्मजमात्मनः ॥७२ ॥

กามํ ตวया ปฺรติยกฺตา กมิषฺยามิ สวมาศฺรรมม |

อิมํ ตํ พาลํ สํตยกฺตุํ นารฺหสฺยาตฺมจมาตฺมนะ ॥๗๒ ॥

“ทรงจะทิ้งหม่อมฉันก็ได้ หม่อมฉันจะกลับไปอาศรม แต่พระองค์ไม่ควรขับไล่ใส่ส่งเด็ก คนนี้ที่เป็นบุตรของพระองค์เอง”

दुष्यन्त उवाच
न पुत्रमभिजानामि त्वयि जातं शकुन्तले।
असत्यवचना नार्यः कस्ते श्रद्धास्यते वचः ॥७३ ॥
मेनका निरनुक्रोशा बन्धकी जननी तव।
यया हिमवतः पृष्ठे निर्माल्यमिव चोज्झिता ॥७४ ॥

ทุษฺยนฺต อุวาช

น ปุตรมภิจานามิ ตวยิ จาตํ ศกุนฺตเล |

อสตยวचना นารยะ กสฺเต ศฺรตฺธาสฺยเต วจะ ॥๗๓ ॥

เมนกา นิรนุคฺรโशा พนฺธกี ชนนี ตว |

ยยา หิมวตะ ปฺรศฺฐเ นีรมาลยมิว จอจฺจฺฉิตา ॥๗๔ ॥

ทุษฺยนฺตํกล่าววว่า โอศกุนฺตลา

“ฉันไม่รู้ว่าจะให้กำเนิดเด็กคนนี้กับเธอ โดยทั่วไปผู้หญิงมักพูดเท็จ ใครจะเชื่อคำพูดของเธอ? แม่ของเธอคือนางแพศยาเมนกาผู้ไร้ความเมตตา นางทิ้งเธอในหุบเขาหิมวัตราวกับทิ้งดอกไม้ที่บูชาเทพเจ้าแล้ว”

स चापि निरनुक्रोशः क्षत्रयोनिः पिता तव।
विश्वामित्रो ब्राह्मणत्वे लुब्धः कामवशं गतः ॥७५ ॥

ส จาปิ นิรนุคฺรศะ กษฺตรโยนิชะ ปิตา ตว |

วิศวามิตร พราหมณ์ตเว ลุพระ กามวงศ์ คตะ ॥๗๕ ॥

“พ่อของเธอคือฤๅษีวิศวามิตรผู้เกิดในวาระกษัตริย์ แต่กระสันอยากจะเป็นพราหมณ์ ผู้
ไร้เมตตา และมากด้วยตัณหา”

मेनकाप्सरसां श्रेष्ठा महर्षीणां पिता च ते।
तयोरपत्यं कस्मात् त्वं पुंश्चलीव प्रभाषसे ॥७६ ॥

เมณฑกาปุสรสำ เศรษฐา มหริณำ ปิตา จ เต ।

ตโยรปตยั กสมาท ตวํ ปุंसจลิว ปรภาษเส ॥๗๖ ॥

“แต่หากเธอกล่าวว่าเมณฑกาคืออัปสรผู้เป็นเลิศ และฤๅษีวิศวามิตรคือฤๅษีผู้ประเสริฐ
ทำไมเธอผู้เป็นถึงลูกสาวของพวกเขาจึงว่ากล่าวราวหญิงแพศยา?”

अश्रद्धेयमिदं वाक्यं कथयन्ती न लज्जसे।
विशेषतो मत्सकाशे दुष्टतापसि गम्यताम् ॥७७ ॥

อศรทุเยยมิท วากยั กถยนตี น ลจจเส ।

วิเศษโต มตสกาเศ ทุษฏตาปสี กมยตาม ॥๗๗ ॥

“คำพูดของเธอไม่สมควรเชื่อถือ เธอไม่ละอายหรือที่พูดเช่นนี้ โดยเฉพาะต่อหน้าฉัน จง
ไปให้พ้นเสีย นักบวชหญิงชั่วร้าย”

क्व महर्षिः स चैवाग्र्यः साप्सराः क्व च मेनका।
क्व च त्वमेवं कृपणा तापसीवेषधारिणी ॥७८ ॥

กว มหริชะ ส ไจวากรยะ สापสราชะ กว จ เมณฑกา ।

กว จ ตวเมवं กฤปนงา ตापสีเวษธาริณี ॥๗๘ ॥

“ตอนนี้มีมหาฤๅษีเลอเลิศนั้นอยู่ที่ไหนละ แล้วอัปสรเมณฑกาผู้นั้นอยู่ที่ไหนกัน และเธอผู้แต่ง
กายอย่างนักบวชผู้ต่ำต้อยเช่นนี้อยู่ที่ไหนละ”

अतिकायश्च ते पुत्रो बालोऽतिबलवानयम्।
कथमल्पेन कालेन शालस्तम्भ इवोद्गतः ॥७९ ॥

อติกายศจ เต ปุโตร พาโลติปลวานยม ।

กถมลเปน กาลเณ ศาลสตมภ อิวทคตะ ॥๗๙ ॥

“บุตรชายคนนี่ของเธอตัวใหญ่มากและดูแข็งแรงแรงมาก ภายในระยะเวลาอันสั้นนี้ เขาเติบโตประดุจลำต้นของต้นสาละ⁹¹ ได้อย่างไร”

सुनिकृष्टा च ते योनिः पुंश्चलीव प्रभाषसे।
यदृच्छया कामरागाज्जाता मेनकया ह्यसि ॥८०॥

สุนิกฤษฏา จ เต โยนิะ ปุंसจลิว ปรภาษเส ।

ยทลจฉายา กามราคาชชตา เมนกยา หยสิ ॥๘๐ ॥

“กำเนิดของเธอช่างดำด้อย เธอยังพูดกล่าวราวหญิงแพศยา ด้วยเธอก็คือผลจากกามราคะของนางเมนก้า”

सर्वमेतत् परोक्षं मे यत् त्वं वदसि तापसि।
नाहं त्वामभिजानामि यथेष्टं गम्यतां त्वया ॥८१॥

สรุวมตตุ ปโรกษ เม ยตุ ตว วทสิ ตาปสิ ।

นาห ตวามภิชานามิ ยถษฏ คมยตา ตวยา ॥๘๑ ॥

“โอ นักบวชหญิง สิ่งที่เธอพูดมาทั้งหมดนั้นฉันไม่รู้อะไรด้วย ฉันไม่รู้จักเธอ เธอจึงไปตามที่ปรารถนา”

शकुन्तलोवाच
राजन् सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यसि।
आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यसि ॥८२॥

ศกุนตโลวาง

ราชนุ สรุษปมาตราणि ปรจฉิทราणि ปศยสิ ।

⁹¹ สาละ (ส. ศาล śāla) บาลีว่า สาละ (ป. สาล sāla) เป็นชื่อของต้นไม้ชนิดหนึ่งในทางวรรณคดี บ้างว่าเป็นสาละอินเดีย ในศาสนาฮินดู ถือว่าสาละเป็นไม้โปรดของพระวิษณุ มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Vatica robusta* หรือ *Shorea robusta* บ้างว่า มันคือต้นมะหาด ซึ่งมีชื่อทางวิทยาศาสตร์คือ *Artocarpus Locucha* ไม่ใช่ต้นสาละตามความเข้าใจของไทย โดยต้นสาละตามความเข้าใจของไทยนั้น คือต้นสาละลังกา ซึ่งมีชื่อทางวิทยาศาสตร์คือ *Couroupita guianensis* ส่วนต้นสาละที่ปรากฏในที่นี้จะหมายถึงสาละอินเดีย เรซินของสาละใช้เป็นยาฟาดตามตำราอายุรเวท ใช้เป็นรูปในงานฉลองของศาสนาฮินดู เมล็ดและผลของสาละใช้เป็นแหล่งของน้ำมันตะเกียงและน้ำมันมั่งสวิร์ตี ดู Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, 1067; T.W. Rhys Davids and William Stede, **Pāli-English Dictionary**, 1596; and Satish Kapoor, **Sacred trees**, Accessed 23 October 2021, Available from <http://www.salagram.net/Sacred-trees.html>

อาตมโน พิลวมาตราชณิ ปศยन्नปิ न पस्यसि ॥८๒॥

ศกุนตลากล่าวว่า

“ข้าแต่กษัตริย์ พระองค์สามารถเห็นความผิดพลาดของผู้อื่นได้แม้ว่าพวกมันจะเล็กเพียงเมล็ดมัสตาร์ด แต่พระองค์กลับไม่สามารถมองเห็นความผิดพลาดของพระองค์ได้แม้ว่ามันจะใหญ่เท่ากับผลมะตูม”

मेनका त्रिदशेष्वेव त्रिदशाश्चानु मेनकाम्।

ममैवोद्दिच्यते जन्म दुष्यन्त तव जन्मनः ॥८३॥

เมนกา ตริทศेष्वเวว ตริทศาศจानุ เมนกาเม |

มไมโวตฺติจยเต จนม दुष्यन्ต ตว จนมเน ॥๘๓॥

“ข้าแต่พระองค์ อัสสเมนกาอยู่ในกลุ่มเทพทั้ง 33 พระองค์⁹² แม้เทพ 33 พระองค์นั้นก็ ยังอยู่ต่ำกว่านาง ซาติกำเนิดของหม่อมฉันสูงกว่ากำเนิดของพระองค์นัก”

क्षितावटसि राजेन्द्र अन्तरिक्षे चराम्यहम्।

आवयोरन्तरं पश्य मेरुसर्षपयोरिव ॥८४॥

กษิตาวฏสิ ราเชนฺทร อนฺตริกฺเช จรามยหม |

อวโยรนฺตรํ ปศย เมรุสฺรสปโยริว ॥๘๔॥

“ข้าแต่พระราชผู้ยิ่งใหญ่ ผู้เสด็จไปบนพื้นดิน แต่หม่อมฉันท่องไปในท้องฟ้า โปรดทรง รับรู้ถึงความแตกต่างระหว่างหม่อมฉันกับพระองค์เป็นเหมือนเมล็ดมัสตาร์ดกับขุนเขา”

महेन्द्रस्य कुबेरस्य यमस्य वरुणस्य च।

भवनान्यनुसंयामि प्रभावं पश्य मे नृप ॥८५॥

มเหนฺดรสย กุเบรสย ยมสย วรุณสย จ |

ภวนานยनुสยามี ปฺรภาवं ปศย เม นฺรป ॥๘๕॥

⁹² เทพ 33 พระองค์ หรือ ตริทศ (ส. ตริทศ tridaśa) ในฤคเวทแบ่งกลุ่มเทพเจ้าออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ 12 อหิตยะ 11 รุทระ 8 วสุ และ 2 อัศวิน ตามหน้าที่ต่างๆ ตรงกับบาลีว่า ดาวติงสะ (ป. ดาวตีส tāvatimsa) แต่ในบาลีจะมุ่งถึง เทวดาชั้นดาวติงส์ 33 ตน ซึ่งมีพระอินทร์เป็นหัวหน้า ดู Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, 458; and T.W. Rhys Davids and William Stede, *Pāli-English Dictionary*, 689.

“ข้าแต่กษัตริย์ จงดูเถิด หม่อมฉันสามารถไปยังที่ประทับของพระอินทร์ ทำวฤเวร พระ
ยม และพระวรุณได้”

सत्यश्चापि प्रवादोऽयं यं प्रवक्ष्यामि तेऽनघ।
निदर्शनार्थं न द्वेषाच्छ्रुत्वा तं क्षन्तुमर्हसि ॥८६॥

สตยศจาปิ ปรวาโท'ยั ยั ปรวกษยามิ เต'นฆ |

นิทรศนารถั น ทเวषาจจรูตวา ตั กษนตุมรหสิ ॥๘๖ ॥

“ข้าแต่พระองค์ผู้ปราศจากบาป มีภาชิตหนึ่งซึ่งหม่อมฉันจะกล่าวต่อพระองค์ มีไขเพราะ
ใจชั่วร้ายใดๆ แต่เป็นเพียงการยกตัวอย่าง ดังนั้นเมื่อหม่อมฉันอ้างถึง โปรตยโกโทษให้หม่อมฉัน”

विरूपो यावदादर्शनात्मनः पश्यते मुखम्।
मन्यते तावदात्मानमन्येभ्यो रूपवत्तरम् ॥८७॥

วิรูโป ยาวทาทรเศ นาตมนะ ปศยเต มุขม |

มนยเต ตาวทาตมานมนเยภโย รูปวตตรม ॥๘๗ ॥

“คนที่รูปไม่งาม ตราบใดที่ยังไม่เห็นหน้าของตนในกระจก ก็ย่อมคิดว่าตนเองรูปงามกว่า
คนอื่น”

यदा स्वमुखमादर्श विकृतं सोऽभिवीक्षते।
तदान्तरं विजानीते आत्मानं चेतरं जनम् ॥८८॥

ยทา สวมุขมาทรเศ วิกฤต สโ'ภिवีกษเต |

ตทานตริ วิขานีเต อาตมานั เจตริ ชนม ॥๘๘ ॥

“แต่เมื่อเขาเห็นใบหน้าของตัวเองในกระจกแล้ว เขาก็ย่อมสำเหนียกได้ถึงความแตกต่าง
ระหว่างตัวเขากับคนอื่น”

अतिवरूपसम्पन्नो न कंचिदवमन्यते।
अतिव जल्पन् दुर्वाचो भवतीह विहेठकः ॥८९॥

อติวรूपสมปนโน น กัจิทมมนยเต |

อติว ชลปนุ ทูรวาโจ ภวตีห วิहेฐกะ ॥๘๙ ॥

“ผู้ที่รูปร่างอย่างแท้จริง ย่อมไม่สบประมาทผู้อื่น ผู้ที่มักใส่ร้ายป้ายสีผู้อื่น ถือเป็นผู้ทำ
ร้ายผู้อื่น”

मूर्खो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुभाशुभाः।
अशुभं वाक्यमादत्ते पुरीषमिव सूकरः ॥९०॥

มูรฺโข หิ จลฺปตาํ ปุंसํ สฺรุตฺวา วาจः शुभाशुभाः ।

อศฺภํ วาถฺยมาทตฺเต ปุริษมิว สูกฺระ ॥๙๐ ॥

“ราวกับหมูที่แสวงหาแต่สิ่งสกปรกแม้สิ่งสกปรกจะอยู่ในสวนดอกไม้ คนโง่จึงเลือก
เพียงแต่คำพูดอันชั่วร้ายแม้จะมีคำพูดดีอื่นๆ”

प्राज्ञस्तु जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुभाशुभाः।
गुणवद् वाक्यमादत्ते हंसः क्षीरमिवाम्भसः ॥९१॥

ปฺราจฺญสฺตุ จลฺปตาํ ปุंसํ สฺรุตฺวา วาจः शुभाशुभाः ।

คฺุณวท วาถฺยมาทตฺเต หํสํ กฺษีรมิวามฺภสํ ॥๙๑ ॥

“ราวกับหงส์ที่เลือกดูคนมอยู่เสมอแม้ปนเปกกับน้ำ คนฉลาดจึงยอมรับเฉพาะคำพูดที่ดี
จากถ้อยคำที่มีทั้งความดีและความชั่ว”

अन्यान् परिवदन् साधुर्यथा हि परितप्यते।
तथा परिवदन्नन्यांस्तुष्टी भवति दुर्जनः ॥९२॥

อนฺยานํ ปฺริวทนํ สาธฺรฺยถา หิ ปฺริตปฺยเต ।

ตถา ปฺริวทนํ นยํ สฺตฺยสฺสฺโฏ ภาวติ ทฺุรจฺนํ ॥๙๒ ॥

“คนที่ซื่อสัตย์มักรู้สึกเจ็บปวดที่ให้ร้ายคนอื่นฉันใด คนที่ชั่วร้ายมักได้รับความสุขในการ
ให้ร้ายคนอื่นฉันนั้น”

अभिवादय यथा वृद्धान् सन्तो गच्छन्ति निर्वृतिम् ।
एवं सज्जनमाक्रुश्य मूर्खो भवति निर्वृतः ॥९३॥

सुखं जीवन्त्यदोषज्ञा मूर्खा दोषानुदर्शिनः।

यत्र वाच्याः परैः सन्तः परानाहुस्तथाविधान् ॥९४॥

อภิวาทย ยถา วฺรฺถฺธานํ สนฺโต กจฺจฺนติ นีรวฺรฺตฺติม ।

เอวํ สจฺจฺนมากรฺศฺย มูรฺโข ภาวติ นีรวฺรฺตฺตะ ॥๙๓ ॥

สุขํ จีวนฺตยโตषจฺ्ञา มูรฺขา दोषานฺุदर्शिनः ।

ยทฺร วาถฺยาः ปฺไรः สนฺตः ปฺรานาहुสฺตथाวิधानํ ॥๙๔ ॥

สุขํ จีวนฺตยโตषจฺญา มูรฺขา โทษานฺุทรฺศินः ।

ยตร วาจาเย ปโร สนตะ ปราณาสุสตาภิธาน ॥๙๔ ॥

“คนที่ซื่อสัตย์มักรู้สึกพึงใจในการแสดงความเคารพต่อผู้อาวุโส แต่คนเขลามักจะรู้สึกปิติยินดีในการดูถูกพวกเขา คนที่ซื่อตรงมีความสุขที่ไม่แสวงหาความผิดของผู้อื่น แต่คนโง่มีความสุขที่ได้ทำเช่นนั้น คนชั่วว่ากล่าวคนที่ซื่อสัตย์เสมอ แต่คนที่ซื่อสัตย์ไม่เคยทำร้ายคนชั่ว แม้ว่าพวกเขาจะเจ็บปวดโดยคนชั่วเหล่านั้น (เข้าใจว่าเป็นธรรมชาติเช่นนั้น)”

अतो हास्यतरं लोके किञ्चिदन्यन्न विद्यते।

यत्र दुर्जनमित्याह दुर्जनः सज्जनं स्वयम् ॥९५ ॥

อโต হাসยตฺร โลกเก กิจิถนยฺนฺน วิทยเต ।

ยตร ทุรฺจนมิตฺยาห ทุรฺจนะ สจฺจจฺนํ สวยม ॥๙๕ ॥

“ที่แห่งใด มีคนชั่วเรียกคนดีว่าเป็นคนชั่ว ที่แห่งนั้น สิ่งที่น่าขันกว่าสิ่งนี้ย่อมไม่มีในโลก”

सत्यधर्मच्युतात् पुंसः क्रुद्धादाशीविषादिव।

अनास्तिकोऽप्युद्विजते जनः किं पुनरास्तिकः ॥९६ ॥

สตยธรมฺจยฺตาท ตฺปุสะ กรุทฺธาตาศีวิषาดีว ।

อนาสตีโก'ปฺยฺทวิจเต จนะ กิ ปุนราสติกะ ॥๙๖ ॥

“แม้แต่คนที่ไม่เชื่อคำสอนในพระเวทก็ยังหวาดกลัวคนที่ไร้ความสัตย์และธรรมะ ราวกับว่ากลัวงูพิษที่ดุร้าย ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงคนที่เชื่อคำสอนในพระเวทเลย”

स्वयमुत्पाद्य वै पुत्रं सदृशं यो न मन्यते।

तस्य देवाः श्रियं घ्नन्ति न च लोकानुपाश्नते ॥९๗ ॥

สวยมุตฺปาद्य ไว ปุตฺรํ สทฺฤศโย น มนยเต ।

ตสย เตวาะ สฺรียํ ฆฺนนฺติ น จ โลกานูปาศฺนเต ॥๙๗ ॥

“ผู้ให้กำเนิดบุตรชายซึ่งเหมือนตัวเองแล้วไม่ดูแล ย่อมไม่เข้าถึงชีวิตของมนุษย์โลก เหล่าเทพจะทำลายโชคกลางของคนผู้นั้น”

कुलवंशप्रतिष्ठां हि पितरः पुत्रमब्रुवन्।

उत्तमं सर्वधर्माणां तस्मात् पुत्रं न सन्त्यजेत् ॥९८ ॥

กุลวํศปรตฺธิษฺฐาํ หิ ปิตระ ปฺตฺรฺมบฺรฺวณฺ ।

อุตตมํ สรวรธรรมาณํ ๓ สสมาต ปุตรํ น สนตยเขต ॥๙๘ ॥

“บรรพบุรุษกล่าวว่า บุตรเป็นที่ตั้งแห่งวงศ์ตระกูล ดังนั้นการให้กำเนิดบุตรชายจึงเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในคุณธรรมทั้งปวง ลูกชายจึงไม่ควรถูกทอดทิ้ง”

स्वपत्नीप्रभवान् पञ्च लब्धान् क्रीतान् विवर्धितान् ।
कृतानन्यासु चोत्पन्नान् पुत्रान् वै मनुरब्रवीत् ॥๙๙ ॥

สวปตนีปรภวานุ ปญจ ลพธาน กรีตานุ วิวรธิตานุ ।

กฤตานุณนยาสู โจตปนนานุ ปุตรานู ไว มนุรพรวีต ॥๙๙ ๥

“พระมनुกล่าวว่ามีบุตรทั้งหมด 5 ประเภท กล่าวคือ บุตรที่เกิดจากภรรยาของตน บุตรที่คนอื่นยกให้ บุตรที่ได้จากการซื้อมา บุตรที่ตนเลี้ยงดูด้วยความรัก และบุตรที่เกิดจากหญิงอื่นที่ไม่ใช่ภรรยา”

धर्मकीर्त्यवहा नृणां मनसः प्रीतिवर्धनाः ।
त्रायन्ते नरकाज्जाताः पुत्रा धर्मप्लवाः पितृन् ॥१०० ॥

ธรมกีรตยวหา นฤณํ มนสะ ปรีติวรธนาะ ।

ตรายนเต นรกาจจาตาะ ปุตรา ธรมปลวาะ ปิตฤน ॥๑๐๐ ๥

“บุตรที่เกิดมาย่อมนำพาคุณธรรมและนำพาความสำเร็จมาให้ พวกเขาเป็นผู้เพิ่มพูนความสุข และยังได้ชื่อว่าเป็นผู้ช่วยชีวิตบรรพบุรุษจากนรก”

स त्वं नृपतिशार्दूल पुत्रं न त्यक्तुमर्हसि ।
आत्मानं सत्यधर्मो च पालयन् पृथिवीपते ।
नरेन्द्रसिंह कटं न वोढुं त्वमिहार्हसि ॥१०१ ॥

ส ตวํ นฤปติศารทูล ปุตรํ น ตยกตุมรหสิ ।

อาตมานํ สตยธรมมา จ ปาลยนุ ปฤถิวีปเต ।

นเรนทรสีห กฏํ น โวढุํ ตวมิหารหสิ ॥๑๐๑ ๥

“ดังนั้น ข้าแต่กษัตริย์ผู้ประเสริฐสุด มันไม่ควรเลยที่พระองค์จะละทิ้งบุตร ข้าแต่กษัตริย์ของแผ่นดิน จงปกป้องตนเอง ความจริง และคุณธรรมของพระองค์ ข้าแต่กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ มันไม่ควรเลยที่พระองค์จะฉ้อฉลใจคดีในเรื่องนี้”

वरं कूपशताद् वापी वरं वापीशतात् क्रतुः।

वरं क्रतुशतात् पुत्रः सत्यं पुत्रशताद् वरम् ॥१०२॥

वरं กุบศตาท วาปี วรं วาปีศตาด กรตุะ ।

वरं กรตุศตาด ปุตุระ สตุยํ ปุตุระศตาท วรม ॥๑๐๒ ॥

“สระน้ำมีคุณค่ามากกว่าบ่อน้ำหนึ่งร้อยบ่อ การเสียสละนั้นมึคุณค่ามากกว่าสระน้ำร้อยสระ บุตรนั้นมึคุณค่ามากกว่าการเสียสละร้อยครั้ง ความสัตย์มึคุณค่ามากกว่าบุตรหนึ่งร้อยคน”

अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम्।

अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥१०३॥

อศวเมธสหัสสรํ จ สตุยํ จ ตุลยา ธตุตม ।

อศวเมธสหัสราทธิ สตุยเมว วิศิษยเต ॥๑๐๓ ॥

“หากชั่งน้ำหนักพิธีอศวเมธหนึ่งพันครั้งกับความจริงบนตาชั่ง ความจริงนั้นย่อมหนักกว่าพิธีอศวเมธหนึ่งพันครั้ง”

सर्ववेदाधिगमनं सर्वतीर्थावगाहनम्।

सत्यं च वचनं राजन् समं वा स्यान्न वा समम् ॥१०४॥

สรวเวทาธิกมนํ สรวตุรธาวคาหนม ।

สตุยํ จ วจัน ราจัน สมํ वा สยานน वा สมม ॥๑๐๔ ॥

“ข้าแต่พระองค์ ความจริงที่หม่อมฉันพูดกับพระองค์นั้นเสมอกับการศึกษาพระเวททั้งปวง และเสมอกับการสร้างสนามในแหล่งน้ำอันศักดิ์สิทธิ์ทุกหนทุกแห่ง”

नास्ति सत्यसमो धर्मो न सत्याद् विद्यते परम्।

न हि तीव्रतरं किञ्चिदनृतादिह विद्यते ॥१०๕॥

นาสติ สตุยสมโ ธรมโ น สตุยาด วิดยเต ปรม ।

น หิ ติวรตุรํ กิจิถนฤตาติห วิดยเต ॥๑๐๕ ॥

“ไม่มีคุณธรรมใดเสมอกับความจริง ไม่มีสิ่งใดในโลกนี้ที่เหนือกว่าความจริง และไม่มีสิ่งเลวร้ายใดยิ่งกว่าความเท็จอีกแล้ว”

राजन् सत्यं परं ब्रह्म सत्यं च समयः परः।

मा त्याक्षीः समयं राजन् सत्यं संगतमस्तु ते ॥१०६॥

ราชนุ สตยํ ปริ พรหม สตยํ จ สมยะ ประ |

มา ตยาภาวะ สมยํ ราชนุ สตยํ สํคตมสตุ เต ||๑๐๖ ||

“ข้าแต่กษัตริย์ ความจริงก็คือพรหมอันยิ่งใหญ่ ความจริงก็คือคำสัญญาที่ยิ่งใหญ่ ดังนั้น ข้าแต่กษัตริย์ โปรดอย่าฝ่าฝืนคำสัญญาของพระองค์ ขอให้ความจริงและพระองค์รวมเป็นหนึ่งเดียว”

अनुते चेत् प्रसङ्गस्ते श्रद्धासि न चेत् स्वयम् |

आत्मना हन्त गच्छामि त्वाद्दशे नास्ति संगतम् || ๑๐๖ ||

อนฤเต เจต प्रसङ्गस्ते ศรททธาสิ น เจต สวยม |

อาตมนา หนต กจฉามิ ตวาตุเศ นาสติ สํคตม ||๑๐๗ ||

“หากพระองค์เป็นหนึ่งเดียวกับความเท็จ หากพระองค์ไม่เชื่อในคำพูดของหม่อมฉัน หม่อมฉันจะออกไปจากสถานที่แห่งนี้ด้วยความยินยอมของหม่อมฉันเอง ไม่ขอแสวงหาไมตรีจิตของพระองค์อีกหลังจากนี้”

त्वामृतेऽपि हि दुष्यन्त शैलराजावतंसकाम् |

चतुरन्ताभिमामूर्वी पुत्रो मे पालयिष्यति || ๑๐๘ ||

त्वามฤเตปิ หิ ทุษยนต ไศลราชาวตंसกาม |

จตุรนต์ามิมารูวี บุตร เม ปาลยิษยติ ||๑๐๘ ||

“แต่ทุษยันต์เอ๋ย เมื่อพระองค์ตายไปแล้ว บุตรชายคนนี้ของหม่อมฉันจะครองโลกทั้งโลก อันล้อมรอบด้วยทะเลทั้งสี่ด้าน และประดับประดาด้วยภูเขาอันสูงสุดทั้งหลาย”

वैशम्पायन उवाच

एतावदुक्त्वा राजानं प्रतिष्ठत शकुन्तला |

अथान्तरिक्षाद् दुष्यन्तं वागुवाचाशरीरिणी || ๑๐๙ ||

ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैर्मन्त्रिभिश्च वृतं तदा |

ไวศมปายน อุวาจ

เอตาวตุกตวา ราชานํ प्रतिษฐต ศกุนตลา |

อถานตริกษาท ทุษยนตํ วาควาจาศริริณี ||๑๐๙ ||

ฤตวิกปุโรหิตาจารุโยรมนตริกิศจ วฤตํ ตทา |

ไวศัมปายนะกล่าววว่า

เมื่อกล่าวคำทั้งหมดนี้ต่อกษัตริย์แล้ว ศกุนตลา ก็หันหลังให้ จากนั้นได้มีเสียงจากท้องฟ้า
อันปราศจากรูปร่าง กล่าวกับกษัตริย์ทุษยันต์ซึ่งนั่งล้อมรอบด้วยอำมาตย์มนตรี พราหมณ์ปุโรหิต และ
พราหมณ์ฤทธิวิของพระองค์

भस्त्रा माता पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः ॥११०॥

भरस्व पुत्रं दुष्यन्त मावमंस्थाः शकुन्तलाम्।

रेतोधाः पुत्र उन्नयति नरदेव यमक्षयात् ॥१११॥

त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला।

जाया जनयते पुत्रमात्मनोऽङ्गं द्विधा कृतम् ॥११२॥

ภสตรา มาตา ปิตุส ปุโตร เยน ชาตะ ส เอว ส ॥๑๑๐ ॥

ภรสว ปุตรํ ทุษยนต มาวมัสถา ศกุนตลाम |

เรโตธาะ ปุตร อุन्नยติ นรเทว ยมกษยาต ॥๑๑๑ ॥

ตวํ จาสย ธาตา ครภสย สตยมาห ศกุนตลา |

ชายา ขนยเต ปุตรมาตมโนงคํ ทวิธา กฤตม ॥๑๑๒ ॥

กล่าวว่า “ดูก่อนทุษยันต์ มารดาเป็นเนื้อและหนัง บุตรเกิดจากบิดาก็คือตัวบิดานั้น
ตั้งนั้นจงหวงแหนลูกชายของท่าน และอย่าดูถูกศกุนตลา ดูก่อนผู้เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ บุตรเกิดจาก
ตนเองนั้น ย่อมช่วยชีวิตเขาจากที่พำนักของพระยม ท่านเป็นบิดาของบุตรชายคนนี้ ศกุนตลาพูดความ
จริง ดูก่อนทุษยันต์ สามีแบ่งร่างของเขาออกเป็นสองส่วน และเกิดในครรภ์ของภรรยาในฐานะ
บุตรชาย”

तस्माद् भरस्व दुष्यन्त पुत्रं शाकुन्तलं नृप।

अभूतिरेषा यत् त्यक्त्वा जीवेज्जीवन्तमात्मजम् ॥११३॥

ตสมาท ภรสว ทุษยนต ปุตรํ ศากุนตลํ นฤป |

อภูติเรषา ยต ตยกตวา ชีเวชชีวนตมาตมขม ॥๑๑๓ ॥

“ข้าแต่กษัตริย์ทุษยันต์ ท่านจงเลี้ยงดูบุตรชายคนนี้ของท่านซึ่งเกิดจากศกุนตลาเถิด การ
ละทิ้งลูกชายของตนเองและใช้ชีวิตหลังจากนั้นเป็นความโศคร้ายอย่างยิ่ง”

शाकुन्तलं महात्मानं दौःषन्तिं भर पौरव।

भर्तव्योऽयं त्वया यस्मादस्माकं वचनादपि ॥११४॥

तस्माद् भवत्वयं नाम्ना भरतो नाम ते सुतः।

ศากุนตล์ มหาตมานัน เทาะษนตี ภร เปารว ।

ภรตวโย'ยึ ตวยา ยสมาทสมากัม วจนาทปิ ॥๑๑๔ ॥

ตสมาท ภวตวโย นามนา ภรโต นาม เต สุตตะ ।

“ดูก่อนผู้สืบเชื้อสายปุรุ หวงแหนบุตรชายผู้สูงศักดิ์คนนี้ของท่านซึ่งเกิดจากศกุนตลาเถิด ด้วยที่ท่านจะเลี้ยงดูเด็กคนนี้ตามคำพูดของเรา ดังนั้นบุตรชายของท่านจะเป็นที่รู้จักในนามของ ภรต”

कच्छुत्वा पौरवो राजा व्याहतं त्रिदिवोकसाम् ॥११५॥

पुरोहितममात्यांश्च सम्प्रहृष्टोऽब्रवीदिदम्।

शृण्वन्त्वेतद् भवन्तोऽस्य देवदूतस्य भाषितम् ॥११६॥

กจจตุตวา เปารโว ราชา วยาหตัม ตริตีเวากสาม ॥๑๑๕ ॥

บุโรहितมมาตยา'ศจ สมปรหุชโ'บรวีตีดิม ।

ศฤณวนตเวตท ภวนโต'สย เทวทูตสย ภาศิตม ॥๑๑๖ ๥

เมื่อได้ยินถ้อยคำเหล่านี้จากสวรรค์แล้ว กษัตริย์แห่งปุรุจึงยินดีเป็นอย่างยิ่ง และกล่าวกับ บรรดาบุโรहितและมนตรีของพระองค์ว่า “ท่านทั้งหลายจงฟังถ้อยคำของทูตสวรรค์”

अहं चाप्येवमेवैनं जानामि स्वयमात्मजम्।

यद्यहं वचनादस्या गृह्णीयामि ममात्मजम् ॥११७॥

भवेद्धि शङ्कयो लोकस्य नैव शुद्धो भवेद्यम्।

อหัม จาปุเยวเมไวณัน จานามิ สวยามาตมจม ।

ยทยหัม วจนาทสยา กฤทณียามิ มมาตมจม ॥๑๑๗ ๥

ภเวทธี ศงกโย โลกสย ไนว ศุทโธ ภเวดยม ।

“ตัวเราเองรู้ว่าเด็กคนนี้คือบุตรของเรา ถ้าเรายอมรับเขาในฐานะบุตรชายของเราเพราะแค่คำพูดของศกุนตลา ประชาชนของเราจะต้องสงสัย และบุตรชายของเราก็จะไม่ได้รับการยกย่องให้เป็นผู้บริสุทธิ์”

वैशम्पायन उवाच

तं विशोध्य तदा राजा देवदूतेन भारत।

हृष्टः प्रमुदितश्चापि प्रतिजग्राह तं सुतम् ॥११८॥

ไวศมปายน อุวาจ

ตัม วิโสธย ตทา ราชา เทวทูเตน ภารต ।

หฤชญะ ปรมุทิตศุจาปี ปฺรติชคราห ตัม สุตม ॥๑๑๘ ॥

ไวศัมปายนะกล่าวว่

“ข้าแต่ผู้เป็นทนายาทของภารต กษัตริย์มีความยินดีอย่างยิ่งเพราะความบริสุทธิ์แห่งการ
กำเนิดของบุตรชายของเขา อันได้รับการสถาปนาโดยทุตสวรรค์”

ततस्तस्य तदा राजा पितृकर्माणि सर्वशः ।

कारयामास मुदितः प्रीतिमानात्मजस्य ह ॥११९ ॥

ตตสตสย ตทา ราชา ปิตฤกรมาणि สรวชชะ ।

การยามาส มุทิตะ ปรีติมานาตมชสย ห ॥๑๑๙ ॥

จากนั้นพระองค์ก็แสดงความปีติยินดีด้วยพิธีกรรมทั้งหมดที่บิดาควรทำเพื่อบุตรชายของ

ตน

मूर्ध्नि चैनमुपाधाय सस्नेहं परिष्वजे ।

सभाज्यमानो विप्रैश्च स्तूयमानश्च वन्दिभिः ।

स मुदं परमां लेभे पुत्रसंस्पर्शजां नृपः ॥१२० ॥

มูรฺชนิ ไจนมุปาธาย สสเนหํ ปรีชสวเช ।

สภาชยมาโน วิปฺรศจ สตุยมานศจ วนทิภิชะ ।

ส มุทํ ปรม่า เลภะ ปฺตรสฺสปฺรศข่า นฤปะ ॥๑๒๐ ॥

พระองค์จุมพิตศีรษะโอรส โอบกอดเขาด้วยความรัก เหล่าพราหมณ์กล่าวคำสรรเสริญแต่
พระองค์ และนักกวีก็เริ่มสดุดีพระองค์ กษัตริย์ทรงมีความสุขเป็นอย่างยิ่งที่ได้สัมผัสบุตรของพระองค์

तां चैव भार्या दुष्यन्तः पूजयामास धर्मतः ।

अब्रवीच्चैव तां राजा सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥१२१ ॥

ตำ ไจว ภารย่า ทุชยนตะ ปุชยามาส ธรรมตะ ।

อพรวิจฺจไวตัว ราชา สานตวปฺรูรมิทํ วจะ ॥๑๒๑ ॥

กษัตริย์ทุษยันต์ทรงรับภรรยาของพระองค์อย่างถูกต้องตามธรรมเนียม และตรัสกับนาง
อย่างอ่อนโยนว่า

कृतो लोकपरोक्षोऽयं सम्बन्धो वै त्वया सह ।
तस्मादेतन्मया देवि त्वच्छुद्ध्यर्थं विचारितम् ॥१२२॥
मन्यते चैव लोकस्ते स्त्रीभावान्मयि संगतम् ।
पुत्रश्चायं वृत्तो राज्ये मया तस्माद् विचारितम् ॥१२३॥

กฤโต โลกปโรกษโษ'ยัม สมนพนโธ ไว ตวยยา สห ।

ตสมาเตตนมया เทวี ตวฉนุททยรถัม วิจาริตม ॥๑๒๒ ॥

มนยเต ไจว โลกสเต สตรีภาวานมยิ สังกตม ।

ปุตฺรศจายัม วฤโต ราจเย มया ตสมาद् วิจาริตม ॥๑๒๓ ॥

“ดูก่อนเทวี ความสัมพันธ์ของฉันทันกับเธอเกิดขึ้นในที่ลับโดยไม่มีใครรู้เรื่องนี้ ดังนั้นฉันทันจึง
ตัดสินใจเช่นนี้ และเป็นเรื่องธรรมดาที่ผู้คนจะคิดว่าความสัมพันธ์ของเราเป็นเพียงความต้องการทาง
เพศของเธอฝ่ายเดียว บุตรชายผู้นี้ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้เป็นทายาทของฉันทัน จะได้รับการดูหมิ่นเหยียด
หยาม ดังนั้นฉันทันจึงคิดว่าวิธีที่ดีที่สุดในการสร้างความบริสุทธิ์ของเธอ”

यच्च कोपितयात्यर्थं त्वयोक्तोऽस्म्यप्रियं प्रिये ।
प्रणयिन्या विशालाक्षि तत् क्षान्तं ते मया शुभे ॥१२४॥

ยจจ โกปีตยาดยรถัม ตวโยกโต'สมยปฺรียัม ปฺรียเอ ।

ปฺรณยินฺยา วิศาลากฺษิ ตตฺ กฺษานตัม เต มया ศุภเอ ॥๑๒๔ ॥

“ดูก่อนที่รัก ดูก่อนคนสวยผู้มีดวงตาแสนงาม ฉันทันให้อภัยเธอสำหรับทุกคำว่าร้ายที่เธอพูด
ด้วยความโกรธ เธอคือที่รักของฉันทัน”

तामेवमुक्त्वा राजर्षिर्दुष्यन्तो महिषीं प्रियाम् ।
वासोभिरन्नपानैश्च पूजयामास भारत ॥१२५॥

ตาดเมวมุกฺตฺวา ราจรรษิรฺ'ดฺยณฺตอ มหิสี' ปฺรียาม ।

วาโสภिरนฺนปानศจ ปูชยามาส ภารต ॥๑๒๕ ॥

ข้าแต่ทายาทแห่งภรต เมื่อทฤษัณันต์ราชฤษีได้ตรัสกับมเหสีอันเป็นที่รักของพระองค์แล้ว
ก็ได้รับขวัญนาง ด้วยน้ำหอม อาหาร และเครื่องดื่ม

दुष्यन्तस्तु तदा राजा पुत्रं शाकुन्तलं तदा ।
भरतं नामतः कृत्वा यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ॥१२६॥

ทฤษยนตสตุ ตทา ราชา ปุตรี ศากุนตล ตทา ।

ภรต นามตะ กฤตวา เยาวราชเย'ภยเชยต ॥๑๒๖ ॥

ครั้นแล้วกษัตริย์ทฤษยันต์จึงทรงสถาปนาโอรสของศากุนตลาในฐานะรัชทายาท และขนานนามว่า ภรต

तस्य तत् प्रथितं चक्रं प्रावर्तत महात्मनः ।

भास्वरं दिव्यमजितं लोकसंनादनं महत् ॥ १२७ ॥

ตสย ตตฺ ปรถิตํ จกรํ ปรารวตตฺ มหาत्मนํ ।

ภาสวรํ ทิวยมจิตํ โลกสน่านนํ महत् ॥๑๒๗ ॥

จากวันนั้น รถศึกที่ทำลายไม่ได้ของภรต เช่นเดียวกับรถศึกของทวยเทพ หมุนไปด้วยงล้อที่มีชื่อเสียงและสว่างไสว ก็ก่อกองสะท้านสะเทือนไปทั่วทั้งโลก

स विजित्य महीपालांश्चकार वशवर्तिनः ।

चचार च सतां धर्मं प्राप चानुत्तमं यशः ॥ १२८ ॥

ส วิจิตย มหีปาล่าจการ วศวรติनํ ।

จचार จ สตา ธรรมํ ปรाप จานุตตมํ ยศํ ॥๑๒๘ ॥

พระองค์พิชิตและมีอำนาจเหนือกษัตริย์ทั้งหลาย ทรงปกครองทุกอย่างของพระองค์อย่างเที่ยงธรรม และได้รับเกียรติยศชื่อเสียงที่ดียิ่ง

स राजा चक्रवर्त्यासीत् सार्वभौमः प्रतापवान् ।

ईजे च बहुभिर्यज्ञैर्यथा शक्रो मरुत्पतिः ॥ १२९ ॥

ส ราชา จกรวรตยาसीत् สารวภามะ ปรตปาवान् ।

อีเช จ बहुภिरยชฺไญรยถา ศโคร มรุตปติเช ॥๑๒๙ ॥

กษัตริย์องค์นั้น เป็นที่รู้จักกันในนามจักรพรรดิ (จกรวรรต) และสรรพภูมิ⁹³ (สารวภามะ) พระองค์กระทำยัญญะมากมายเช่นเดียวกับพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่แห่งพระมรุตเทพ

याजयामास तं कण्वो विधिवद् भूरिदक्षिणम् ।

श्रीमान् गोविततं नाम वाजिमधमवाप सः ।

⁹³ หมายถึง ผู้ปกครองทั้งผืนปฐพี, ผู้ครองโลก ในที่นี้หมายถึง ภรต ซึ่งเป็นลูกชายของทฤษยันต์.

यस्मिन् सहस्रं पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ ॥१३०॥

ยาชยามาส ต่ กณโว วิธิวท ฐริทกษิณม |

ศรีมานุ โควิทตํ นาม วาชิเมธมวาป สะ |

ยสมินุ สหสรุํ ปทมานาํ กณวาย ภรโต ทเทา ॥๑๓๐ ॥

ฤๅษีกัณวะเป็นหัวหน้านักบวชในการทำยัชญพิธีและถวายเครื่องบูชาที่ยิ่งใหญ่แต่
พราหมณ์ กษัตริย์ผู้มีโชคทำพิธีอศวเมธนามว่า โควิทตะ และมอบเหรียญทองคำหนึ่งพันเหรียญให้แก่
ฤๅษีกัณวะเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการทำยัชญพิธีของพระองค์

भरताद् भारती कीर्तिर्येनेदं भारतं कुलम्।

अपरे ये च पूर्वे वै भारता इति विश्रुता ॥१३१॥

ภรตาท ภารตี กิรติรเยเนท ภารตํ กุลม |

อปเร ये จ ปุรุเว ไว ภารตา อิติ วิศรุตา ॥๑๓๑ ॥

ด้วยเพราะพระภรตได้ทำเช่นนี้ เกียรติภูมิของพระองค์ได้ปรากฏแล้ว จากเชื้อสายที่
ยิ่งใหญ่ของพระองค์นี้ คนทั้งหลายในสมัยต่อมาจึงถูกเรียกว่า ภารตะ

भरतस्यान्ववाये हि देवकल्पा महौजसः।

बभूवुर्ब्रह्मकल्पाश्च बहवो राजसत्तमाः ॥१३२॥

येषामपरिमेयानि नामधेयानि सर्वशः।

तेषां तु ते यथामुख्यं कीर्तयिष्यामि भारत।

महाभागान् देवकल्पान् सत्यार्जवपरायणान् ॥१३३॥

ภรตสยานววาเย หิ เทวกุลปา มเทาชสะ |

พภูวรุรฺบรมกุลปาศจ พหโว ราจสตตมาะ ॥๑๓๒ ॥

เยชามปริเมยานิ นามเธยานิ สรวุชสะ |

เตชาํ तु ते ยถามุขยํ กิรตยิषยามิ ภารต |

มหาภาคาน เทวกุลปาน สตยารุชวปราชณาน ॥๑๓๓ ॥

และในสายสกุลภารตะนี้เป็นดังเทพเจ้าและมีอำนาจมากที่สุดในบรรดากษัตริย์ พวกเขา
เป็นเสมือนพระพรหม ชื่อของพวกเขาไม่นับไม่ถ้วน ข้าแต่ทายาทของภรต พวกเขาทุกคนเสมือนเหล่า

เทวดา ข้าจะขนานนามถวายเกียรติเพียงพระองค์ ผู้ได้รับพรคือโชคลาภอันยิ่งใหญ่ และผู้อุทิศตน ให้ความจริงใจและความซื่อสัตย์สุจริตนั้นแล.

2.5 ปัญหาที่พบในการแปลและวิธีแก้ปัญหา

การแปลศกุนตโลปาขยานในมหากาฬเป็นเรื่องที่ทำทลายความสามารถของผู้ศึกษา เนื่องจากศกุนตลาเป็นเรื่องราวที่คนส่วนใหญ่รู้จักกันโดยทั่วไป จึงทำให้ผู้ศึกษาเกิดความกดดันไม่น้อย ในการเรียบเรียงเนื้อหาและภาษาที่ใช้ในการถ่ายทอดเนื้อหาให้เกิดความสมบูรณ์และสวยงามที่สุดใน ระหว่างการแปลก็ได้พบปัญหาต่างๆ และอาจสรุปเป็นประเด็นปัญหาและวิธีแก้ไขปัญหาดังต่อไปนี้

2.4.1 ปัญหาในการตีความประโยค เนื่องจากภาษาสันสกฤตมีความพิเศษของการลำดับการ เรียงไวยากรณ์ในประโยคที่ไม่เหมือนภาษาไทย กล่าวคือ ด้วยลักษณะกฎเกณฑ์บังคับของฉันทลักษณ์ ในภาษาสันสกฤต ประธานของประโยคอาจจะไปอยู่ที่ท้ายโคลง หรือคำขยายประธานอาจไปอยู่หน้า โคลง ทำให้การเรียบเรียงและตีความประโยคสร้างความสับสนอยู่บ่อยครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งโคลงที่มีใจความต่อเนื่องกันหลายโคลง ประธานของประโยคหลักอาจจะอยู่อีกโคลงหนึ่ง ในขณะที่ส่วน ขยายของประโยคทั้งหมดไปอยู่รวมกันอีกโคลงหนึ่ง หรือการแปลลำดับส่วนขยายให้เรียงร้อยกัน สวยงามตามกฎเกณฑ์ในภาษาไทยให้ผู้อ่านรู้สึกไม่ติดขัด เช่น เนื้อหาการพรรณนาที่มีลักษณะอลังการ โดดเด่นในด้านความเก่งกาจต่างๆ ของกษัตริย์ทุษยันต์ที่ปรากฏ ในบทที่ 68 โคลงที่ 12-15 ทำให้ผู้ แปลต้องระมัดระวังในการเรียบเรียงมากกว่าปกติ และในบางครั้งจำเป็นต้องอ่านฉบับแปลภาษา อังกฤษเพื่อช่วยเปรียบเทียบและทำให้ผู้ศึกษาแปลได้สะดวกขึ้น

2.4.2 ปัญหาในการแปลข้อความเกี่ยวกับคำสอนและข้อคิดทางศาสนา การแปลคำสอนทาง ศาสนาหรือข้อคิดต่างๆ ในเรื่องจำเป็นต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ เพราะถือเป็นเนื้อหาสาระสำคัญที่ เป็นประโยชน์แก่ผู้อ่าน เนื่องจากมหากาฬตะถีถือเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาฮินดู ผู้ศึกษาจึงต้องให้ ความสำคัญกับความถูกต้องในเรื่องข้อกำหนดทางศาสนา และพยายามถ่ายทอดคำศัพท์ให้ไม่ผิดเพี้ยน ไปจากเดิม และถ่ายทอดเนื้อหาโดยคำนึงถึงการให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่ายและชัดเจนมากที่สุดโดยไม่ บิดเบือนใจความสำคัญหรือคำสอนเหล่านั้น เช่น “ตามกฎเกณฑ์ มีการแต่งงานแปดชนิดคือ พรหม, ไทวะ, อารษะ, ปราชาปัตยะ, อสุระ, คานธรรพ, รากษส และไปศากะ พระมनुได้กล่าวไว้ซึ่งรูปแบบ ของการแต่งงานเหล่านี้ เพื่อความเหมาะสมกับแต่ละวรรณะทั้งสิ้น” (บทที่ ๗๓ โคลงที่ ๘-๙)

2.4.3 ปัญหาในการแปลศัพท์เฉพาะ ศัพท์เฉพาะบางคำในศกุนตโลปาขยานเป็นศัพท์ที่ผู้ศึกษาไม่เคยพบมาก่อน เป็นความรู้ใหม่สำหรับผู้ศึกษาที่ต้องการความรู้เพิ่มเติมเช่นกัน โดยเฉพาะศัพท์เกี่ยวกับเทพเจ้า สถานที่ แม่น้ำ พันธุ์พืช และอาวุธต่างๆ ในเรื่อง จำเป็นต้องค้นคว้าหาข้อมูลเพิ่มเติมทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษให้แน่ชัดเพื่อป้องกันความผิดพลาดของข้อมูล และในบางครั้งจำเป็นต้องสืบค้นด้วยภาษาฮินดีเพื่อเสริมความมั่นใจในข้อมูลที่ได้มาว่าถูกต้องตรงกัน และนำไปอธิบายไว้ในเชิงอรรถให้ผู้อ่านเข้าใจและสามารถไปสืบค้นต่อได้ด้วยตนเอง เช่น พิลวาร์กขทิ รากีร์ณ กปีตถธวส์กุลม แปลว่า อันอุดมไปด้วยต้น มะตูม, รัก, สีเสียด, มะขวิด และตะเคียนหนู (บทที่ ๖๙ โศลกที่ ๑๗)

2.4.4 ปัญหาระดับภาษาที่เป็นบทสนทนาของตัวละคร เนื่องจากตัวละครในศกุนตโลปาขยานมีสถานภาพทางสังคมต่างกัน ในภาษาไทยมีบุรุษสรรพนามมากมายที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพทางสังคม เช่น หม่อมฉัน-พระองค์ และในบางกรณีก็เกี่ยวข้องกับเวลาในประวัติศาสตร์ด้วย เช่น ฉัน-เธอ หรือ ข้า-เจ้า ทำให้การเลือกคำสรรพนามแทนตัวละครแต่ละตัวละครมีความสับสนในตอนแรก และสร้างความลำบากในการเรียบเรียงข้อความแก่ผู้ศึกษา ทั้งระดับภาษาที่ใช้พูดระหว่างตัวละคร คำราชาศัพท์ หรือการกล่าวถึงบุคคลที่มีสถานภาพพิเศษ จึงจำเป็นต้องใช้ความละเอียดอ่อนและไม่ทำให้ผู้อ่านรู้สึกติดขัดมากที่สุด เช่น “แต่ทวยันต์เอ๋ย เมื่อพระองค์ตายไปแล้ว บุตรชายคนนี้ของหม่อมฉัน จะครองโลกทั้งโลกอันล้อมรอบด้วยทะเลทั้งสี่ด้าน และประดับประดาด้วยภูเขอันสูงสุดทั้งหลาย” (บทที่ ๗๔ โศลกที่ ๑๐๘)

บทที่ 3

การวิเคราะห์เนื้อหาและวรรณศิลป์ในศกุนตโลปาขยาน

มหากาพย์เป็นวรรณกรรมที่สรรเสริญวีรกรรมของกษัตริย์ และยังเป็นแหล่งบรรจุความรู้วิถีชีวิต และหลักคุณธรรมอันดีงามของชาวอินเดีย นอกจากนี้ยังมีคุณค่าและความงามในด้านเนื้อหาการใช้ภาษา และวรรณศิลป์ที่น่าสนใจไม่แพ้วรรณคดีในยุคหลัง โดยเหตุที่เป็นเรื่องเก่าแก่ มีอายุสืบทอดมานับเป็นเวลาหลายพันปี เพราะฉะนั้น มหากาพย์มหากาพย์มหากาพย์จึงเป็นวรรณกรรมที่มีปรากฏอยู่ด้วยกันหลายฉบับ หลายอักษร และหลายสำนวนแปล ซึ่งมีความน่าสนใจว่าลักษณะโครงสร้างต่างๆ ของเรื่องจะมีลักษณะพิเศษหรือเป็นต้นเค้าให้เกิดพัฒนาการของขนบทางวรรณคดีที่คุ้นเคยกันในยุคหลังหรือยุคของวรรณคดีกาวยะ

3.1 การวิเคราะห์ในด้านเนื้อหา

มหากาพย์เป็นวรรณกรรมที่ยิ่งใหญ่และสำคัญที่สุดในยุคอิติहाสะ⁹⁴ เนื้อหาสำคัญของเรื่องคือ การสงครามครั้งยิ่งใหญ่ระหว่างกษัตริย์สองพี่น้อง คือ กษัตริย์การพซึ่งมีทุโรธน์เป็นหัวหน้าและกษัตริย์ปาดทพ ซึ่งมียูธิษฐิระเป็นหัวหน้า มีความยาวประมาณ 200,000 โศลก เนื้อหาสำคัญของเรื่องมีอยู่ประมาณ 24,000 โศลกเท่านั้น ส่วนที่เหลือเป็นเรื่องแทรกทางประวัติศาสตร์ เทพปกรณัม นิทานสุภาสิต และปรัชญาต่างๆ⁹⁵ มหากาพย์มหากาพย์มีสองฉบับใหญ่ คือฉบับที่แพร่หลายในอินเดียภาคเหนือ กับฉบับที่แพร่หลายในอินเดียภาคใต้ เหตุการณ์ซึ่งเป็นโครงสร้างของมหากาพย์มหากาพย์คงจะได้อุบัติขึ้นในช่วงเวลาตั้งแต่ปีที่ 1,400 ถึงปีที่ 1,000 ก่อนคริสต์ศักราช และคงจะได้รับการต่อเติมเสริมแต่งเรื่อยมาจนถึง ค.ศ. 400 จึงมีรูปแบบเช่นที่เห็นกันในปัจจุบัน⁹⁶

มหากาพย์มหากาพย์นี้กล่าวกันว่าผู้รจนาคือ ฤๅษีเวทวยาส หรือฤๅษีณะโหวปายนะ ผู้เป็นปู่ของพี่น้องสองตระกูลการพและปาดทพและเป็นเหลนใหญ่ของท้าวภรต ซึ่งเป็นต้นชื่อของมหากาพย์ชิ้นนี้⁹⁷ ฤๅษีเวทวยาสเป็นบุตรของฤๅษีปราศระกับนางสตัยวตี และเป็นพี่ชายร่วมมารดาของพระราชาวิจิตร

⁹⁴ Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary** (Oxford: The clarendon Press, 1899), 798.

⁹⁵ Arthur A. Macdonell, **A History of Sanskrit Literature**, 2d ed. (Delhi: Motilal Banarsidass, 1971), 238.

⁹⁶ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, **มหากาพย์มหากาพย์** (กรุงเทพฯ : ศยาม, 2533), 18.

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, 17.

วีระยะ วายาสะผู้นี้มีหลายชื่อ เช่น ชื่อว่า เวทวายาสะ เพราะเป็นผู้รวบรวมและแบ่งคัมภีร์พระเวท ชื่อว่า วาทรายณะ เพราะเป็นผู้แต่งเวทानตสูตร และสูตรอื่นๆอีกมาก ชื่อว่า กฤษณะ เพราะว่ามีผิวดำ และ ชื่อว่า ไทวปายณะ เพราะมีกำเนิดที่ทวีปหรือเกาะในแม่น้ำยมุนา⁹⁸ นอกจากนี้เป็นผู้แต่งมหาภารตะแล้ว ฤๅชีวะยาสก็เป็นตัวละครสำคัญในมหาภารตะด้วย เมื่อพระราชาวิจิตรวีระยะสวรรคตและไม่ผู้สืบราชสมบัติ นางสัตยวัตได้ขอร้องให้วายาสะมาทำพิธีนโยคกับภรรยาทั้งสองของพระราชาวิจิตรวีระยะ วายาสะได้ให้กำเนิดบุตรผู้เป็นตัวละครที่เป็นกุญแจสำคัญของมหาภารตะคือธฤตราษฎร์และปาณฑุ และให้กำเนิดวิฑูรที่เกิดจากนางทาสีด้วย

มหาภารตะจัดอยู่ในวรรณกรรมประเภทอิติहाสะ อาจเรียกได้ว่าเป็นวรรณคดีมหากาพย์ มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ที่เชื่อว่าเป็นจริง⁹⁹ เป็นวรรณกรรมยอพระเกียรติของกษัตริย์หรือ การอวดารของเทพเจ้าองค์สำคัญในยุคปุราณ มีลักษณะของเรื่องราวที่สนุกสนาน มีตัวละคร มีการดำเนินเรื่องที่ซับซ้อน เป็นงานเขียนที่ผู้เขียนสามารถใช้อักษรเป็นสื่อกลางในการสื่อเรื่องราวต่างๆ ผ่านมายังผู้อ่าน โดยผู้เขียนยังสะท้อนค่านิยม วัฒนธรรม ประเพณี และการดำเนินชีวิตมาเป็นพื้นฐานของเนื้อเรื่องและการเขียน มหาภารตะจึงเกิดความสมจริงด้วยความเชื่อที่ว่าวรรณกรรมประเภทอิติहाสะอาจเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง ตัวละครที่ปรากฏมีการแสดงออกถึงบทบาทอันหลากหลาย และ จะแสดงอารมณ์ที่แตกต่างกันไปผ่านบทสนทนาหรือบุคลิกลักษณะท่าทางของตัวละครแต่ละตัว กล่าวคือแม้ว่าบุคคลและพฤติกรรมต่างๆ จะไม่ได้เกิดขึ้นจริง แต่ตัวละครในมหาภารตะนั้นก็เป็นที่ยอมรับว่าเป็นบุคคลที่มีชีวิตจริง และพฤติกรรมที่แสดงออกของตัวละครก็สอดคล้องกับลักษณะความเป็นไปที่ปรากฏขึ้นจริงในสถานที่และยุคสมัยนั้นๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ขึ้นอยู่กับกลวิธีของผู้แต่งในการสื่อมายังผู้อ่านผ่านตัวอักษรเพื่อให้เกิดภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

คำว่า “วรรณกรรม” มีปรากฏครั้งแรกในพระราชบัญญัติคุ้มครองศิลปะและวรรณกรรม พ.ศ.2475 โดยวรรณกรรมในความหมายของผู้ศึกษานั้นหมายถึงงานเขียนทุกชนิดทุกประเภทไม่จำกัดว่าเรื่องใดมีคุณสมบัติตามลักษณะของวรรณคดี ซึ่งวรรณกรรมแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ เช่น สารคดี นวนิยาย เรื่องสั้น ร้อยกรอง บทละคร และบทวิจารณ์วรรณกรรม วรรณกรรมประเภทต่างๆ

⁹⁸ ประเทือง ทินรัตน์, “ศกุนตลา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างฉบับต่างๆ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 8.

⁹⁹ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 11.

มักประกอบด้วยศาสตร์และศิลป์ ที่ผู้แต่งรวบรวมเอาทักษะและประสบการณ์ของตัวเองมาถ่ายทอดผ่านลายลักษณ์อักษร เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความสุขสนานและคล้อยตามไปกับเนื้อเรื่อง การที่ผู้อ่านจะได้รับสารที่ผู้ประพันธ์สื่อผ่านวรรณกรรมได้ ต้องอาศัยความรู้เกี่ยวกับองค์ประกอบต่างๆ ของเรื่อง เพื่อใช้เป็นเครื่องมือพื้นฐานในการเข้าใจและเข้าถึงศิลปะการประพันธ์ รวมไปถึงสาระและคุณค่าที่แฝงอยู่ในวรรณกรรมแต่ละเรื่องด้วย โดยทั่วไปมักเข้าใจว่าวรรณคดีสันสกฤตในยุคอิติहाสะอาจจะไม่มีความโดดเด่นในด้านวรรณศิลป์มากนัก จากการศึกษาศกุนตโลปาขยานในมหากาโรตตะพบว่า เป็นอุปาขยานที่มีเนื้อหาโดดเด่นในด้านวรรณศิลป์อยู่ไม่น้อย และมีความชัดเจนสำหรับผู้ศึกษาจนไม่อาจมองข้ามได้

องค์ประกอบของศกุนตโลปาขยาน ที่ผู้ศึกษาต้องการนำเสนอ ประกอบด้วย โครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละคร ฉาก บทสนทนา และกลวิธีการนำเสนอ ทั้งนี้เพื่อจะให้อ่านเข้าใจองค์ประกอบของเนื้อเรื่อง จะต้องศึกษาเนื้อเรื่องของศกุนตโลปาขยานเสียก่อน เพื่อให้เกิดความเข้าใจและสอดคล้องกับองค์ประกอบต่างๆ ที่ได้กล่าวข้างต้น

3.1.1 โครงเรื่อง

โครงเรื่อง คือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเนื้อเรื่อง ซึ่งเรียงตามลำดับเวลาที่เกิดขึ้น และเป็นเหตุเป็นผลกัน จะกล่าวถึงเฉพาะเหตุการณ์สำคัญในเนื้อเรื่องเท่านั้น โครงเรื่องประกอบด้วยข้อขัดแย้งที่ชวนให้น่าตื่นเต้นและน่าสนใจที่มีอิทธิพลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือผลกระทบอย่างแรงต่อวิถีชีวิตของตัวเอกของเรื่อง อาจเป็นด้านพฤติกรรม ด้านสภาพเหตุการณ์ หรือด้านอารมณ์ของตัวละคร¹⁰⁰ โดยโครงเรื่องมีความสำคัญต่อการวิเคราะห์องค์ประกอบ คือ ผู้อ่านสามารถเห็นแนวคิดของผู้เขียนตั้งแต่จุดมุ่งหมายแรกไปยังจุดหมายอันปลายของเรื่องได้ ซึ่งจะวิเคราะห์ตามลำดับ ดังต่อไปนี้

3.1.1.1 การเปิดเรื่อง

การเปิดเรื่อง คือจุดเริ่มต้นของเรื่อง ซึ่งถือว่าเป็นตอนสำคัญที่จะดึงดูดความสนใจหรือสร้างความสงสัยใคร่รู้ให้แก่ผู้อ่านอยากติดตามเรื่องราวต่อไป ซึ่งการเปิดเรื่องเป็นสิ่งสำคัญในการที่จะทำให้โครงเรื่องเกิดความสมบูรณ์แบบและน่าสนใจมากยิ่งขึ้น

ศกุนตโลปาขยานเปิดเรื่องด้วยการสนทนาของชนเมชยะ ที่ขอร้องให้ฤๅษีไวศัมปายนะเล่าประวัติความเป็นมาของกษัตริย์เชื้อสายราชวงศ์ปุรุ ผู้เป็นบรรพบุรุษของพระองค์ ฤๅษีจึงได้เล่า

¹⁰⁰ กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2522), 101.

เรื่องถวาย โดยเริ่มต้นด้วยเรื่องราวของกษัตริย์ทุษยันต์ กษัตริย์ต้นราชวงศ์ภารตะ ที่ทรงเป็นกษัตริย์ผู้ประสบความสำเร็จในทุกด้าน และทรงปกครองประชาชนให้มีความสุขอย่างไม่มีข้อตำหนิหรือแม้แต่นิด ดังตัวอย่าง

อิมํ ตู ภูย อิจฉามิ คุรุณํ วัศมาทิตะ |

กถยมานํ ตวยยา วิปร วิปรุชฌิคนสนิธา ||๒||

แต่ว่าข้าพเจ้าก็ยังปรารถนา (ที่จะได้ยิน) เรื่องราวการกำเนิดของราชาแห่งวงศ์กुरु ซึ่งท่านผู้กระทำการเกิดแห่งพระเวทจะกล่าวในที่ชุมนุมของหมู่พรหมฤๅษีทั้งหลายตั้งแต่ต้น

ไวศมปายน อวาจ

เปารวณํ วัศกโร ทุษยนโต นาม วิรยวาน |

ปถวิยาศจตุรนต์ายา โคปตา ภรตสตุตม ||๓||

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 68)

ไวศัมปายนะ (ไวศมปายน) กล่าวว่า

โอ้พระองค์ผู้ประเสริฐในวงศ์พระภรต พระราชาผู้กล้าหาญทรงพระนามว่าทุษยันต์ (ทุษยนต) ทรงเป็นผู้ก่อตั้งราชวงศ์เปารวะ ทรงปกครองแผ่นดินอันมีทะเลทั้งสี่ด้านเป็นขอบเขต

อกโขภยตเวรณวสมะ สหิษณุตเว ธราสมะ |

สมมตะ ส มหิपालะ ปุรสนนปุรราชภูรวาน ||๑๔||

ภูโย ธรรมปโรธภาไวรมุทิตํ ชนมาทิตต ||๑๕||

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 68)

ในด้านความหนักแน่น (ไม่กระพือม) พระองค์เสมอดังมหาสมุทร ในด้านความอดกลั้น พระองค์เสมอดังแผ่นดิน พระราชาพระองค์นั้นทรงได้รับความนับถือและมีพระราชอาญา เลื่อมใสศรัทธา และพระองค์ทรงปกครองประชาชนผู้มีความยินดีด้วยใจที่ใฝ่ในธรรมเป็นอย่างยิ่ง

ผู้แต่งกำหนดให้การเปิดเรื่องของศกุนตโลปาขยาน มีความน่าสนใจเกี่ยวกับตัวละครที่มีลักษณะความเป็นกษัตริย์ในอุดมคติ เก่งกาจไปเสียทุกด้าน จนนำไปสู่การตกหลุมรักหญิงสาวบุตรของฤๅษีผู้มีความงามและสงสัยว่านางมีความเป็นมาอย่างไร ซึ่งเป็นการเปิดเรื่องที่ตีทำให้ผู้อ่านเกิดความใคร่รู้ที่จะติดตามการดำเนินเรื่องของเหตุการณ์ในอุปาขยานเรื่องนี้ต่อไป

3.1.1.2 การดำเนินเรื่อง

การดำเนินเรื่อง คือ ส่วนสำคัญที่ช่วยทำให้เรื่องราวเกิดความน่าสนใจ ชวนติดตาม และน่าประทับใจให้กับเนื้อเรื่อง เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้เรื่องคลี่คลายและนำไปสู่จุดมุ่งหมายที่ผู้แต่งต้องการ¹⁰¹ ซึ่งการดำเนินเรื่องของศกุนตโลปาขยาน เป็นการดำเนินเรื่องตามลำดับการเล่าของฤๅษีไวศัมปายณะสลับกับตัวละครในเรื่องเป็นผู้เล่าเอง การเล่าเรื่องที่ตัวละครเป็นผู้เล่าเองนี้ส่งผลดีต่อผู้อ่าน เพราะทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเชื่อว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นความจริง ไม่ใช่เป็นเพียงการเล่าเรื่องจากฤๅษีไวศัมปายณะเพียงอย่างเดียว โดยเฉพาะบทสนทนาโต้ตอบระหว่างตัวละคร สามารถส่งผลทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมไปกับเหตุการณ์ต่างๆที่ผู้แต่งถ่ายทอดได้เป็นอย่างดี

ศกุนตโลปาขยานมีการดำเนินเรื่องหลังจากที่กษัตริย์ทุษยันต์ได้เข้าสู่ป่าลึกเพื่อล่าสัตว์ เมื่อเข้ามาในเขตอาศรมก็ทรงปรารถนาที่จะแสดงความเคารพต่อฤๅษีกัณณะ จึงเสด็จเข้าไปยังอาศรม สาวงามผู้หนึ่งออกมาถวายการต้อนรับและทูลว่า ฤๅษีผู้เป็นบิดาไม่อยู่ กษัตริย์ทุษยันต์ทรงสงสัยเรื่องชาติกำเนิดของนาง นางจึงได้เล่าถวายพระองค์ว่า นางเป็นบุตรของฤๅษีวิศวามิตรกับนางอัปสรเมณฑาผู้ซึ่งพระอินทร์ได้ส่งมาเพื่อทำลายตบะ นางถูกทอดทิ้งไว้ในป่า และได้รับการดูแลจากฝูงนก จนกระทั่งฤๅษีกัณณะได้มาพบและนำนางมาเลี้ยงดู นางจึงมีชื่อว่าศกุนตลา จากนั้นทรงขอให้นางแต่งงานกับพระองค์ด้วยพิธีคานธรรพวิวาห์ และยอมรับเงื่อนไขของศกุนตลาคือบุตรของนางจะได้เป็นพระยุพราช และจะส่งกองทัพมารับนางกลับเมือง ดังตัวอย่าง

นทีมาศรมสมพทฐา ทฤษฏฐวาศรมปที ตถก |

จการาภิปรเวศาย มติ สนฤปติสสุตทา ||๒๘||

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 70)

ในกาลนั้น พระราชาพระองค์นั้น ครั้นทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำที่อาศรมอยู่ใกล้ และเห็นอาศรม พระองค์จึงตัดสินพระทัยเสด็จเข้าไป

ไวศมปายน อูวาจ

ตโต'คจณนมหาพาหุเรโก'มาตยาน วิสฤชย ตาน |

นาปศยทาศรมเม ตสมีสตมฤๅษี สคีตวรตม ||๑||

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 71)

¹⁰¹ กุหลาบ มัลลิกะมาส, *วรรณคดีวิจารณ์*, 118.

ไวศัมปายนะกล่าวว่า

หลังจากนั้น พระองค์ (มหาพาหุ) ได้ละอำมาตย์เหล่านั้นไว้แล้ว ก็เสด็จเข้าไปเพียงลำพัง แต่พระองค์กลับไม่พบฤๅษีผู้มีพรตอันแน่วแน่ในอาศรมนั้น

กาสิ ตวั กสยาสิ สุโสรัณิ กิมรณํ จากตา วนม ।

เอวรूपคุโณเปตา กุตสวรมสิ โสภเน ॥๑๒ ॥

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 71)

"แนะนำนางผู้มีสะโพกงาม เธอเป็นใคร? เธอเป็นลูกสาวของผู้ใด? เธอเข้ามาสู่บ้านนี้เพื่ออะไร? แนะนำนางผู้งดงาม เหตุใดเธอจึงประกอบด้วยคุณสมบัติที่งดงามเช่นนี้?"

นิรชเน ตฺวเน ยสมาจฺจนฺตเตะ ปรีวาริตา ।

ศกฺนตฺเลติ นามาสฺยาะ กุถฺ ตํ จาปี ตโต มยา ॥๑๖ ॥

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 72)

เพราะเหตุที่นางถูกแวดล้อมด้วยนกทั้งหลายในป่าอันปราศจากผู้คน ดังนั้น เราจึงตั้งชื่อแก่นางว่า ศกฺนตฺลา

สา ตฺวิ มม สกามสฺย สกามา วรฺวณฺนิ ।

คานฺธฺรเวณ วิวาเหณ ภารฺยา ภาวิตฺมฺรหฺสิ ॥๑๔ ॥

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 73)

"โอแม่สาวงาม ฉันเต็มไปด้วยความปรารถนา ดังนั้นเจ้าควรเป็นภรรยาของฉันตามแบบคานธรรพวิวาห์เถิด"

ยถา ตฺวมฺรหฺา สุโสรัณิ สตฺยเมตท พฺรวิมิ เต ।

เอวมฺกฺตฺวา ส ราชฺรชฺิสตามินฺนิตฺคามินิม ॥๑๙ ॥

ชฺคฺราห วิวิทฺ ปาณาวฺวาส จ ตฺยา สห ।

วิศฺวาสฺย ใจฺนา ส ปฺรยาทพฺรวิจฺจ ปุณะ ปุณะ ॥๒๐ ॥

เปฺรชฺยิษฺเย ตฺวารฺถาย วาหฺินิ จตฺรฺงคฺคินิม ।

ตฺยา ตฺว่า นายิษฺยามิ นิवासํ สฺวํ ศฺจิสฺมิเต ॥๒๑ ॥

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 73)

“โอแม่สาวผู้มีเอวงาม ฉันทุดความจริง เธอสมควรได้รับสิ่งนี้ทั้งหมด ฉันทสัญญาว่าจะทำในสิ่งที่เธอขอ” จากนั้นกษัตริย์ทุษยันต์จึงแต่งงานกับศกุนตลา ด้วยการเดินที่สง่างามตามพิธีกรรมที่กำหนด และนางก็ยอมรับพระองค์ในฐานะสามีของนาง กษัตริย์ทุษยันต์กลับไปยังเมืองหลวงของตนหลังจากมั่นใจในสัญญา พระองค์ตรัสกับนางซ้ำหลายครั้งว่า “ฉันทจะส่งกองทหารทั้งสี่ของฉันทไปหาเธอ ผู้เป็นเจ้าของรอยยิ้มแสนหวาน ด้วยเกียรติทั้งหมดที่มี ฉันทจะพาเธอไปยังเมืองของฉันท”

3.1.1.3 จุดวิกฤตของเรื่อง

จุดวิกฤตของเรื่อง คือการขมวดปมปัญหาชั้นวิกฤตให้แก่ตัวละครและเนื้อเรื่อง เพื่อสร้างความตึงเครียดให้เรื่องราวทวีคุณความตื่นเต้นมากยิ่งขึ้น¹⁰² เมื่อความตึงเครียดดำเนินมาจนเกิดการหักเหก่อนจะนำไปถึงจุดเรื่องจะจบลง เรียกว่า จุดสูงสุดของเรื่องและเป็นจุดสุดท้ายของการขมวดปม ซึ่งกล่าวถึงตอนที่ศกุนตลาได้มีบุตรกับกษัตริย์ทุษยันต์ และเดินทางไปเข้าเฝ้าพระองค์พร้อมบุตรและคณะพราหมณ์ แต่กษัตริย์ทุษยันต์ทรงไปปดนางว่าจำเรื่องราวใดๆ ไม่ได้ทั้งที่จริงๆ แล้วทรงจำได้ ตัวละครทั้งสองจึงสาธิตคำพูดอันเผ็ดร้อนโต้ตอบกัน โดยเฉพาะศกุนตลาที่ต้องการทวงความยุติธรรมให้กับบุตรชายของตน ได้มีการกล่าวถึงหลักธรรมในศาสนาและแสดงออกถึงความโกรธแค้นต่อกษัตริย์ทุษยันต์อย่างมาก ดังตัวอย่าง

ยถา มตสงคเม ปูรวี ะ กฤตะ สมยสตุวยา |

ตํ สมรสว มหาภาค กณฺวาศรมปทํ ปฺรติ ||๑๘||

“ท่านผู้รุ่งโรจน์ ขอให้ทรงระลึกถึงข้อตกลงที่ทำกับหม่อมฉันท ในการแต่งงานของเรา ที่อาศรมแห่งพระฤๅษীগัณวะ”

โส'ถ ศฺรุตฺวไวว ตท วากยํ ตสฺยา ราชา สมฺรณนป |

อพรวินน สมฺรามิติ กสย ตวํ ทุษฏฺตาปสิ ||๑๙||

เมื่อได้ยินถ้อยคำของเธอแล้ว กษัตริย์ก็จดจำทุกสิ่งได้ แต่พระองค์กลับตรัสว่า “ฉันทจำอะไรไม่ได้เลย หญิงนักบวชที่ชั่วร้าย เธอเป็นคนของผู้ใดกัน”

ธรมกามารุถสมพนธํ น สมฺรามิ ตวฺยา สท |

คจฺฉ วา ติษฺฐ วา กามํ ยท วาปีจฺฉสิ ตต กุรุ ||๒๐||

¹⁰² ยูวพาส์ (ประทีปะเสน) ชัยศิลป์วัฒนา, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542), 114.

"ฉันจำไม่ได้ว่ามีสัมพันธ์ใดๆ กับเธอ ไม่ว่าจะเรื่อง ธรรมะ อรรถะ และกามะ เธอจะไปหรืออยู่ หรือต้องการทำอะไร ก็จงทำตามที่เธอต้องการเถิด"

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

สา มุหุรตมิว ธยาตวา ทูชามรุษสมนวีตา |

ภรตารมภิสมเปรภุชย กรุทธา วจนมพรวีต ||๒๔||

ชานนปิ มหาราช กสมาเทว ปรภาชเส |

น ชานามิติ นิษังกั ยถานยะ ปรากฤโต ชนะ ||๒๕||

นางรวบรวมความคิดในชั่วครู่หนึ่ง มองตรงไปที่เขาด้วยความเศร้าโศกและโกรธแค้น นางได้พูดกับสามีว่า "ข้าแต่กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ ทรงทราบทุกอย่าง พระองค์ตรัสอย่างคนชั้นต่ำที่ไร้ความรู้ผิดชอบว่าไม่รู้อะไรเลยได้อย่างไร"

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

ทุษยนต อวาจ

น ปุตรมภิชานามิ ตวยิ ชาตํ ศกุนตเล |

อสตยวจนา นารยะ กสเต ศรทฐาสยเต วจะ ||๗๓||

เมนกา นิรนุโกราช พนธกี ชนนี ตว |

ยยา ทิมวตะ ปฤษฐู นิรมาลยมิว โจชมิตา ||๗๔||

ทุษยันตกล่าวว่า โอศกุนตลา

"ฉันไม่รู้ว่าจะให้กำเนิดเด็กคนนี้กับเธอ โดยทั่วไปผู้หญิงมักพูดเท็จ ใครจะเชื่อคำพูดของเธอ? แม่ของเธอคือนางแพศยาเมนกาน่าผู้ไร้ความเมตตา นางทิ้งเธอในหุบเขาหิมวัตราวกับทิ้งดอกไม้ที่บูชาเทพเจ้าแล้ว"

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

อนฤเต เจต ปรสงคสเส ศรทฐาสินี น เจต สวยม |

อาตมนา หนต คจฉามิ ตวาทฤเศ นาสติ สัคตม ||๑๐๗||

"หากพระองค์เป็นหนึ่งในเดียวกับความเท็จ หากพระองค์ไม่เชื่อในคำพูดของหม่อมฉัน หม่อมฉันจะออกไปจากสถานที่แห่งนี้ด้วยความยินยอมของหม่อมฉันเอง ไม่ขอแสวงหาไมตรีจิตของพระองค์อีกหลังจากนี้"

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

3.1.1.4 จุดสูงสุดของเรื่อง

จุดสูงสุดของเรื่อง คือ จุดที่ดำเนินต่อมายังจุดวิกฤตมาจนถึงจุดสุดยอด จุดนี้เป็นจุดที่กระตุ้นความรู้สึกของผู้อ่านให้นำไปสู่จุดคลี่คลายของเรื่อง เมื่อเรื่องดำเนินมาถึงความตึงเครียดที่สุดของเรื่องจนทำให้เรื่องนั้นเกิดการหักเหเป็นครั้งสุดท้ายก่อนเรื่องจะคลี่คลายความยุ่งยากและจบลง มักจะนิยมเรียกจุดหักเหนี้ว่าจุดสุดยอด (climax) ซึ่งนับเป็นจุดสูงสุดของเรื่อง และเป็นจุดสุดท้ายของช่วงการขมวดปม¹⁰³ กล่าวคือหลังจากการโต้ตอบกันอย่างเผ็ดร้อนของศกุนตลาและทุษย์ยนต์ นางยี่นคำขาดว่าจะนำบุตรชายจากไปหากทุษย์ยนต์ไม่ยอมรับนางเป็นภรรยาและไม่ยอมรับบุตรของพระองค์ จึงมีเสียงจากสวรรค์ปรากฏให้ได้ยินแก่ท้าวทุษย์ยนต์ ให้ทรงรับบุตรและภรรยา และกล่าวว่าศกุนตลาพูดความจริงทุกอย่าง หากพระองค์ไม่ยอมรับนางและบุตรก็จะเกิดความโชคร้ายอย่างร้ายแรง

ไวศัมปายน อุวาจ

เอตาวทุกตวา ราชานํ ปรีติชฺฐต ศกุนตลา ।

อถานตริกษาท ทุษยนต์ วาควาจาสรีริณี ॥๑๐๙ ॥

ถตวิกปฺโรหิตาจารุโยธมนตริกิสจ วถตฺตทา ।

ไวศัมปายนะกล่าววว่า

เมื่อกล่าวคำทั้งหมดนี้ต่อกษัตริย์แล้ว ศกุนตลาก็ก็นหันหลังให้ จากนั้นได้มีเสียงจากท้องฟ้าอันปราศจากรูปร่าง กล่าวกับกษัตริย์ทุษย์ยนต์ซึ่งนั่งล้อมรอบด้วยอำมาตย์มนตรี พราหมณ์ปุโรหิต และพราหมณ์ฤทธิชของพระองค์

ภสฺตุรา มาตา ปิตุะ ปุโตร เยน ชาตะ ส เอว สะ ॥๑๑๐ ॥

ภรสว ปุตรํ ทุษยนต์ มวามฺสเถ สะ ศกุนตลาม ।

เรโตะธาะ ปุตร อุณนยติ นรเทว ยมกษยต ॥๑๑๑ ॥

ตวํ จาสย ธาตา ครภสย สตยมาห ศกุนตลา ।

ชายา ชนยเต ปุตรมาตมโนงคํ ทวิธา กถตม ॥๑๑๒ ॥

กล่าวว่า “ดูก่อนทุษย์ยนต์ มารดาเป็นเนื้อและหนัง บุตรเกิดจากบิดาก็คือตัวบิดานั้น ดังนั้นจงหวงแหนลูกชายของท่าน และอย่าดูถูกศกุนตลา ดูก่อนผู้เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ บุตรเกิดจากตนเองนั้น ย่อมช่วยชีวิตเขาจากที่พำนักของพระยม ท่านเป็นบิดาของบุตรชายคนนี้ ศกุนตลาพูดความ

¹⁰³ ยูวพาส์ (ประทีปะเสน) ชัยศิลป์วัฒนา, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี, 115.

จริง ดูก่อนทุขยันต์ สามี่แบ่งร่างของเขากออกเป็นสองส่วน และเกิดในครรภ์ของภรรยาในฐานะบุตรชาย

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

จุดสูงสุดของเรื่องนี้ คือการทำให้ผู้อ่านเกิดความสงสัยในความเป็นกษัตริย์ผู้ทรงคุณธรรมของทุขยันต์ ว่าเหตุใดจึงไม่ทรงยอมรับศกุนตลาและบุตร และเหตุใดจึงทรงจำเรื่องราวไม่ได้และต่อว่านางอย่างร้ายแรงจนถึงขั้นเกือบแตกหักกัน ซึ่งตัวละครต่างก็มีส่วนช่วยบทบาทของตัวละครด้วยกันเองให้จุดสูงสุดเกิดความตื่นเต้นให้แก่ผู้อ่านได้ดี

3.1.1.5 จุดคลี่คลายของเรื่อง

จุดคลี่คลายของเรื่อง คือการคลี่คลายปัญหาและความขัดแย้งทั้งหมดในเรื่อง เป็นตอนจบหรือตอนสุดท้ายของเรื่อง¹⁰⁴ เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงจุดที่ทำให้เรื่องจบอย่างสมบูรณ์แบบ กล่าวตอนหลังจากเสียงสวรรค์ได้ดั่งขึ้นเตือนพระองค์ จากนั้นทุขยันต์จึงสารภาพว่าทรงทราบเรื่องราวทั้งหมด แต่ก็ไม่ต้องการจะเปิดเผยด้วยตนเอง เพราะทรงเกรงว่าประชาชนจะคลั่งใจในความบริสุทธิ์ของภรรยาและบุตรของพระองค์ จากนั้นพระองค์ทรงยกโทษให้ศกุนตลาที่นางได้กล่าววาจาล่วงเกินและต้อนรับนางและบุตรอย่างสมเกียรติ ดังตัวอย่าง

กจจุตวา เปารโว ราชา วยาหตฺ ตริทิวากสาม ॥๑๕ ॥

บุโรหิตมมาตยาศจ สมปรทฤษฏา'พรวีทิม |

ศถณวนตเวตท ภาวนโต'สย เทวทูตสย ภาษิตม ॥๑๖ ॥

เมื่อได้ยินถ้อยคำเหล่านี้จากสวรรค์แล้ว กษัตริย์แห่งปุรุจิงยินดีเป็นอย่างยิ่ง และกล่าวกับบรรดาบุโรหิตและมนตรีของพระองค์ว่า “ท่านทั้งหลายจงฟังถ้อยคำของทูตสวรรค์”

อหฺ จาปุเยวเมไวโน ชานามิ สวยามาตมชม |

ยทฺยหฺ วจนาทสยา คฤหณียามิ มมาตมชม ॥๑๗ ॥

ภเวทอิ ศงกโย โลกสย ไนว ศุทฺโธ ภเวทยม |

“ตัวเราเองรู้ว่าเด็กคนนี้เป็นบุตรของเรา ถ้าเรายอมรับเขาในฐานะบุตรชายของเราเพราะแค่คำพูดของศกุนตลา ประชาชนของเราจะต้องสงสัย และบุตรชายของเราก็จะไม่ได้รับการยกย่องให้เป็นผู้บริสุทธิ์”

¹⁰⁴ ยูวพาส์ (ประทีปะเสน) ชัยศิลป์วัฒนา, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี, 115.

ภรต นามตะ กฤตวา เยวาราชเย'ภยเชจยต ॥๑๒๖ ॥

ครั้นแล้วกษัตริย์ทุษยันต์จึงทรงสถาปนาโอรสของศกุนตลาในฐานะรัชทายาท และขนานนามว่า ภรต

ตสย ตต ปฺรถิตํ จกฺรํ ปฺรารวฺรตต มหาตมฺนะ |

ภาสวรี ทิวยมชิตํ โลกสํนาทน์ มหต ॥๑๒๗ ॥

จากวันนั้น รดศึกที่ทำลายไม่ได้ของภรต เช่นเดียวกับรดศึกของทวยเทพ หมุนไปด้วยวงล้อที่มีชื่อเสียงและสว่างไสว ก็กึกก้องสะท้านสะเทือนไปทั่วทั้งโลก

ส วิชิตย มหิปาลํศจการ วศฺวรฺตินะ |

จการ จ สตำ ฐรมํ ปฺราป จานฺตมํ ยศะ ॥๑๒๘ ॥

พระองค์พิชิตและมีอำนาจเหนือกษัตริย์ทั้งหลาย ทรงปกครองทุกอย่างของพระองค์อย่างเที่ยงธรรม และได้รับเกียรติยศชื่อเสียงที่ดียิ่ง

ส ราชา จกรวฺรตยาสิตฺ สारวภामะ ปฺรตาปวาน |

อิเช จ วหุภฺริยชฺไญฺรยธา ศฺโกโร มรฺตฺปติะ ॥๑๒๙ ॥

กษัตริย์องค์นั้น เป็นที่รู้จักกันในนามจักรพรรดิ (จกรวรรต) และสรรพภูมิ (สารวภามะ) พระองค์กระทำชัยชนะมากมายเช่นเดียวกับพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่แห่งพระมรุตเทพ (อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

ภรตาท ภารตี กิรฺตฺริเยเนทํ ภารตํ กุสฺม |

อปฺเร เย จ ปฺรูเว ไว ภารตา อิติ วิศฺรุตฺตา ॥๑๓๑ ॥

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

ด้วยเพราะพระภรตได้ทำเช่นนี้ เกียรติภูมิของพระองค์ได้ปรากฏแล้ว จากเชื้อสายที่ยิ่งใหญ่ของพระองค์นี้ คนทั้งหลายในสมัยต่อมาจึงถูกเรียกว่า ภรตตะ

การปิดเรื่องนั้นมีความสมบูรณ์ คือปิดเรื่องอย่างมีความสุข ทั้งยังตอบคำถามของตัวละครชนเมชยะผู้ตั้งคำถามกับฤๅษีไวศัมปายนะในการเปิดเรื่องอย่างครบถ้วน ตามลักษณะของอุปทานที่มีเนื้อเรื่องจบบริบูรณ์ในตัวเองและเป็นเหตุการณ์เสริมเรื่องราวหลักของมหาภารตะ ดังนั้นการวางโครงเรื่องในศกุนตโลปาขยานเป็นโครงเรื่องที่ดี เนื่องจากโครงเรื่องที่ดีจะแสดงให้เห็นปัญหาหรือข้อขัดแย้งในเรื่อง¹⁰⁶ ดำเนินเรื่องติดต่อกันได้ด้วยดี มีระเบียบเป็นลำดับไม่สับสน โดยเนื้อเรื่องให้

¹⁰⁶ กุหลาบ มัลลิกะมาส, *วรรณคดีวิจารณ์*, 100.

ความสำคัญไปที่เรื่องราวของตัวละครหลักอย่างทุขยันต์และศกุนตลาที่ปรากฏตั้งแต่การเปิดเรื่อง จนถึงเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างกันที่เกิดขึ้นกับตัวละครหลัก นำไปสู่เหตุการณ์ที่สร้างความสงสัย ใคร่รู้ในเรื่องราวที่เกิดขึ้นว่าจะมีจุดจบอย่างไร สร้างข้อคิดและความรู้สึกลุ้นรวมถึงความเอาใจช่วยตัวละครให้แก่ผู้อ่าน จนไปนำสู่การปิดเรื่องที่น่าประทับใจตามที่กล่าวไปแล้วข้างต้น

3.1.2 สารัตถะหรือแก่นเรื่อง

สารัตถะหรือแก่นเรื่อง คือ ลักษณะอันเป็นวิสัยธรรมดา ธรรมชาติของโลกและมนุษย์ที่ผู้แต่งมองเห็น ทรศนะหรือสาระที่ผู้แต่งต้องการส่งให้ผู้อ่านทราบ¹⁰⁷ โดยใช้โครงเรื่องและตัวละครเป็นสื่อ ใช้บทสนทนา ฉาก เป็นเครื่องปรุงแต่ง สารัตถะจึงเป็นจุดมุ่งหมายอันเป็นแก่นกลางของเรื่องหรือเป็นความคิดสำคัญในเรื่องที่จะต้องเชื่อมโยงเรื่องทั้งหมดเข้าด้วยกัน ซึ่งจะปรากฏตั้งแต่เริ่มเรื่องจนจบเรื่อง สารัตถะหรือแก่นเรื่องของนวนิยายจึงเป็นส่วนสำคัญพื้นฐาน เพราะแก่นเรื่องจะสะท้อนถึงคุณค่าที่ปรากฏในเรื่องนั้นๆมายังผู้อ่านได้

สารัตถะหรือแก่นเรื่องของศกุนตโลปชยาน คือ “ประวัติความเป็นมาอันยิ่งใหญ่ของราชวงศ์ภารตะ” โดยผู้แต่งได้สะท้อนให้เห็นภาพความเป็นเลิศในชาติกำเนิดของทั้งทุขยันต์และศกุนตลา โดยมีสถานะพิเศษอันเกี่ยวข้องกับสวรรค์หรืออีกนัยหนึ่งคือเทวดาและฤๅษี ทั้งยังปรากฏในลักษณะนิสัย ความสามารถ และความรู้ในด้านคุณธรรมของทั้งสองตัวละครหลัก และลักษณะอันเป็นเลิศของพระภรตเอง เพื่อปูเรื่องไปสู่เหตุการณ์ในด้านคุณธรรมที่ปรากฏในเนื้อเรื่องหลักของมหากาธะต่อไป ดังนี้

ภรตสยานววาเย หิ เทวกลปา มเหชชะ |

พภูรุพหมกลปาศจ พหโว ราชสตตมะชะ ||๑๓๒||

เยชามปริเมยานิ นามเธยานิ สรวชะ |

เตช่า ตู เต ยถามุขย์ กิรตยิชยามิ ภารต |

มหากาคาน เทวกลปาน สตยารชวปรายณาน ||๑๓๓||

และในสายสกุลภารตะนี้เป็นดังเทพเจ้าและมีอำนาจมากที่สุดในบรรดากษัตริย์ พวกเขาเป็นเสมือนพระพรหม ชื่อของพวกเขาไม่นับไม่ถ้วน ข้าแต่ทายาทของภรต พวกเขาทุกคนเสมือนเหล่า

¹⁰⁷ กุหลาบ มัลลิกะมาส, *วรรณคดีวิจารณ์*, 108.

เทวดา ข้าจะขนานนามถวายเกียรติเพียงพระองค์ ผู้ได้รับพรคือโชคลาภอันยิ่งใหญ่ และผู้อุทิศตน ให้ความจริงใจและความซื่อสัตย์สุจริตนั้นแล

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

ผู้อ่านจะสังเกตเห็นว่า ตลอดระยะเวลาการดำเนินเรื่องราวมา ศกุนตโลปาขยานจะ สอดแทรกเรื่องคุณธรรมและจริยธรรม ข้อกำหนดอันควรทำทางศาสนา รวมถึงเหตุการณ์พิเศษที่เกิด จากการบังดาลของเทวดาและฤๅษี และใช้ตัวละครเอกเป็นสื่อกลางในการเล่าเรื่องและเรียกร้องหา ความยุติธรรม ซึ่งแก่นเรื่องนี้ทำให้ผู้อ่านทราบถึงจุดมุ่งหมายของผู้ประพันธ์ และทำให้เกิดอารมณ์ร่วม ไปกับเนื้อเรื่องหลักอย่างมหาภารตะได้เป็นอย่างดี

3.1.2.1 ตัวละคร

ตัวละคร คือผู้มีบทบาท หรือเป็นผู้แสดงพฤติกรรมต่างๆ ในเรื่อง¹⁰⁸ เป็น องค์ประกอบสำคัญส่วนหนึ่งในวรรณกรรม เพราะตัวละครคือสิ่งทำให้เรื่องดำเนินไปสู่จุดหมาย ปลายทาง หากไม่มีตัวละครแล้ว เรื่องราวต่างๆ ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ตัวละครในศกุนตโลปาขยาน มี ดังนี้

ตัวละครเอก

ตัวละครเอก คือตัวละครซึ่งมีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่องโดยตลอด หรือเป็น ศูนย์กลางของเรื่องและเป็นผู้กระทำเหตุการณ์ที่แสดงถึงแก่นเรื่อง ซึ่งในเรื่องนี้ ประกอบด้วย กษัตริย์ทุษยันต์ และ ศกุนตลา ดังนี้

ทุษยันต์ เป็นตัวละครพระเอกในอุดมคติ มีคุณธรรมและจิตใจอันสูงส่ง เป็น ผู้กล้าหาญที่มีพลังอำนาจมาก เก่งกาจมากความสามารถ มีความรู้เป็นเลิศและดำรงอยู่ใน กรอบของจารีตประเพณี ปกครองเมืองและประชาชนให้มีความสุข ไม่มีสิ่งเลวร้ายเลยใน ขณะที่พระองค์ทรงปกครองอยู่ ดังตัวอย่าง

ธรมะ รติ เสวมานา ธรมารุถาวภิเปติเร |

ตทา นรา นรวยาฆร ตสมิถชนปะเทศเวเร ||๗||

นาสีจจารภยั ตาต น กษุธาภยมณวปี |

¹⁰⁸ กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์, 111.

นาสีท วุยาธิภยํ จาปี ตสมฺมณชนปะเทศฺวเร ॥๘ ॥

โ้ พระองค์ผู้กล้าหาญตั้งพยัคฆ์ ครั้นพระราชพาพระองค์นั้นทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มนุษย์ทุกคนต่างยินดีในธรรม และปฏิบัติตนเพื่อประโยชน์ในทางธรรม

โ้ลูกเอ๋ย เมื่อพระราชพาพระองค์นั้นทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ไม่มีภัยจากโจร ไม่มีภัยจากความอดอยากแม้แต่น้อย และไม่มีภัยจากความเจ็บป่วยเลย

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 68)

ด้านความสามารถของพระองค์มักเป็นที่กล่าวขานว่าทรงเป็นบุรุษผู้กล้าอย่างเสีย เก่งกาจในการรบ และประชาชนเลื่อมใสศรัทธาในพระองค์มาก ทั้งด้านความงามก็เป็นที่น่าประจักษ์ เป็นที่เคารพและหมายปองของหญิงสาว ดังนี้

ศโกรปมมิตฺรฆนํ ปรวารณวารณม ॥๙ ॥

ปคฺยนตตะ สตรีคณาสตรฺ วชรปาณิ สม เมนิเร ।

อยํ ส ปุรุชฺวยาโฆร รณเว วสุปรากรมะ ॥๑๐ ॥

ยสฺย พาหุพลํ ปราปฺย น ภวานตฺยสุหฤทฺทคฺณาะ ।

อิตฺติ วาโจ พุรฺวานตฺยสฺตาะ สตรียะ เปรมณานราธิปม ॥๑๑ ॥

ณ ที่นั้น หมู่สตรีทั้งหลาย ผู้มองเห็นและคิดว่าพระองค์เป็นผู้ปราบศัตรูเหมือนกับท้าว ศักระ(พระอินทร์) ผู้ปราบศัตรู ผู้มีวัชระ (วัชรปาณี) ในพระหัตถ์ สตรีเหล่านั้นจึงพากันพูดถ้อยคำกับ พระราชาผู้ยิ่งใหญ่ด้วยความรักว่า “พระราชพาพระองค์นั้นทรงเป็นบุรุษผู้กล้าหาญอย่างเสีย เป็นผู้ เก่งกาจในการรบเหมือนกับพระวสุ เพราะพระองค์ทรงมีกำลังเข้มแข็ง หมู่ศัตรูทั้งหลายจึงไม่มี”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 69)

ด้านความสัมพันธ์ ยามมีรักก็ทรงเป็นบุรุษที่มีวาจาเป็นเลิศ อ่อนหวานและเกี้ยวพาราสี ผู้หญิงได้อย่างเชี่ยวชาญ จึงสามารถทำให้ศกุนตลายอมตกลงเป็นภรรยาของพระองค์ได้เพียงแค่พบ เจอกันครั้งแรก และยังเป็นผู้ที่ให้เกียรติและให้ความสำคัญเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของตนเองอย่างยิ่ง เมื่อต้องสร้างทำเป็นไม่รู้เรื่องของศกุนตลาและบุตรก็ทรงใช้วาจาเชือดเฉือนได้อย่างรุนแรงเช่นกัน ดัง ตัวอย่าง

ทรศนาเทว หิ ศุเก ตวยยา เม'ปทุตฺ มนะ |

อิฉฉามิ ตวามหํ ชญาตุํ ตนมมาจกษว โศภเน ||๑๓||

“แนะนำนางผู้ดงงาม นับแต่แรกเห็น เธอก็ได้ขโมยหัวใจของฉันไปเสียแล้ว ฉันปรารถนาที่จะรู้จักเธอ แนะนำนางผู้สวยงาม ขอจงบอกเรื่องนั้นแก่ฉันเถิด ”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 71)

ทุษยนต อวาจ

อิฉฉามิ ตวํ วราโรหะ ภขมานามนินทิตะ |

ตวทรถํ มา สติตํ วิหิติ ตวทคตํ หิ มโน มม ||๑๔||

ทุษยันตกล่าวว่

“ดูก่อน นางผู้มีสะโพกงาม ผู้หาตำหนิมิได้ ฉันปรารถนาให้เธอยอมรับฉัน จงรู้เถิดว่าฉันดำรงอยู่เพื่อเธอ เพราะหัวใจของฉันอยู่ที่เธอแล้ว”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 73)

อศรทเธยมิทํ วากยํ กถยนตึ น ลชชเส |

วิเศษโต มตสกาเศ ทุษฎตาปสิ คมยตาม ||๑๕||

“คำพูดของเธอไม่สมควรเชื่อถือ เธอไม่ละอายหรือที่พูดเช่นนั้น โดยเฉพาะต่อหน้าฉัน จงไปให้พ้นเสีย นักบวชหญิงชั่วร้าย”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

ศกุนตลา เป็นนางเอกของเรื่องที่มีชาติกำเนิดพิเศษ เป็นตัวละครหญิงที่แสดงออกถึงความงามพร้อมทั้งด้านร่างกายและปัญญา ศกุนตลามีความกล้าหาญที่เรียกร่องสีทิวของนาง ไม่กลัวที่จะปกป้องตนเองและบุตร แสดงออกอย่างซื่อตรงต่อความรู้สึก มีความรู้ในด้านธรรมศาสตร์เป็นอย่างมาก มีวาจาเป็นเลิศ เมื่อนางโกรธและผิดหวังในการไม่ยอมรับนางและบุตรของกษัตริย์ทุษยันต นางก็ตอบโต้ด้วยวาจาที่รุนแรงอย่างมาก ดังตัวอย่าง

โย'วมนยาตมมนา"ตมานม নয়ถา ปฺรติปทยเต |

น ตสย เทวาะ เศรยํโส ยสฺยาตมาปิ น การณม ||๑๖||

สวยํ ปฺราปเตติ มาเมวํ มวามํสเถาะ ปติวรตาม |

อรจารหํ นารจยสิ มา สวยํ ภารยามุปสฺสติดาม ||๑๗||

“ผู้ซึ่งแสดงตัวตนอย่างผิดๆ และทำให้ตัวเองเสื่อมเกียรติ แม้แต่เทวดาเองก็ไม่ได้ช่วยพร
เขา หม่อมฉันมาด้วยความยินยอมของหม่อมฉันเอง หม่อมฉันเป็นภรรยาที่ทุ่มเทให้กับสามี ได้โปรด
อย่าดูหมิ่นหม่อมฉัน หม่อมฉันเป็นภรรยาของพระองค์และสมควรที่จะได้รับการปฏิบัติด้วยความ
เคารพ”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

ศกุนตโลวาจ

ราชนุ สรชปมาตราชณิ ปรจฉิทราณิ ปศยสิ |

อาตมโน พิลวมาตราชณิ ปศยณนปิ น ปศยสิ ||๘๒||

ศกุนตลากล่าวว่า

“ข้าแต่กษัตริย์ พระองค์สามารถเห็นความผิดพลาดของผู้อื่นได้แม้ว่าพวกมันจะเล็กเพียง
เมล็ดมัสตาร์ด แต่พระองค์กลับไม่สามารถมองเห็นความผิดพลาดของพระองค์ได้แม้ว่ามันจะใหญ่
เท่ากับผลมะตูม”

เมนกกา ตริตพิเศษเวว ตริตศาสุจานุ เมนกาม |

มไมโวทริจยเต ชนม ทุชยนต ตว ชนมนะ ||๘๓||

“ข้าแต่พระองค์ อปสรเมนกกาอยู่ในกลุ่มเทพทั้ง 33 พระองค์ แม้เทพ 33 พระองค์นั้นก็ยัง
อยู่ต่ำกว่านาง ขาดิกำเนิดของหม่อมฉันสูงกว่ากำเนิดของพระองค์นัก”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

บทบาทของตัวละครหลักตลอดทั้งเรื่อง ทำให้ผู้อ่านได้เห็นนิสัยใจคอของตัวละครใน
ฐานะผู้มีหน้าที่อันสูงส่ง ความจงรักภักดีที่มีต่อคนรัก และความตั้งมั่นในศีลธรรมและจริยธรรมของทั้ง
คู่ ซึ่งบทบาทของตัวละครที่ผู้แต่งได้นำเสนอ มีเหตุผลในการกระทำของตนเอง ทำให้ตัวละครดำเนิน
เรื่องแล้วเกิดความสมจริงและสร้างความสนุกสนานแก่ผู้อ่าน

ตัวละครประกอบในการดำเนินเรื่อง

ตัวละครประกอบหรือตัวละครย่อย คือตัวละครซึ่งมีบทบาทในฐานะเป็น
ส่วนประกอบของการดำเนินเรื่องเท่านั้น โดยเฉพาะในมหากาพย์ที่มีทั้งตัวละครที่เป็นผู้กระทำ
เหตุการณ์และในฐานะผู้เล่าเรื่องด้วย ซึ่งในบางกรณีมีส่วนช่วยเสริมเนื้อเรื่องและเสริมตัวละครสำคัญ
ให้เด่นชัดด้วย ศกุนตโลวาชยานมีตัวละครย่อยในการดำเนินเรื่อง ได้แก่ ฤๅษีกัณณะ พระอินทร์
นางอัปสรเมนกกา ฤๅษีวิศวามิตร มารุตเทพ วายุเทพ และพระภรต ดังตัวอย่าง

ชาตกรมาทิสัสการ กณวะ ปุณฺยกฤตฺตา วระ |

วิวิต การยามาส วรธมานสย ชิมตะ ||๓||

ฤๅษีกัณวะผู้เลิศที่สุดในการทำพิธีทั้งหลาย ได้จัดพิธีสังสการ สำหรับการเกิดแก่เด็กผู้
ฉลาด ซึ่งเติบโตขึ้นทุกวันๆผู้นั้น

ทนต์เตะ ศุโกละ ศิขริภะ สีหสัหนโน มหาน |

จกรางกิตกระ ศรีมาน มหามูรธา มหาพละ ||๔||

เด็กชายผู้นี้มีพรสวรรค์ ด้วยฟันที่คม แข็งแรง และขาแข้งแข็งแรงพอที่จะฆ่าสิงโต
มีสัญลักษณ์รูปกงจักรบนฝ่ามือ มีหน้าผากกว้าง รูปงาม และมีพลังกำลังมหาศาล

กุมารโ ทเวครภาภะ ส ตตราศุ วุยวระต |

ษทวระษ เหว พาละ ส กณฺวาศรมปทํ ปฺรติ ||๕||

สีหฺวยาฆฺราน วราหํศจ มหิษาศจ คชาสฺตถา |

พพนธ วฤกษะ พลวานาศรมสย สมิปตะ ||๖||

เขาเจริญเติบโตเร็วประหนึ่งเทวกุมาร เมื่ออายุหกขวบ เขาแข็งแรงมากจนเขาจับมัด เสือ
หมูป่า ควาย และช้าง ไว้กับต้นไม้ที่อยู่ใกล้กับอาคารนี้ได้

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

3.1.2.2 ฉาก

ฉาก หมายถึง สถานที่และเวลาที่เรื่องนั้นๆ เกิดขึ้น สถานที่และเวลาอาจหมายความ
แคบเฉพาะห้องๆ หนึ่งหรือกว้างขวางทั้งประเทศหรือโลกก็ได้¹⁰⁹ ซึ่งฉากมีส่วนช่วยให้ผู้อ่านทราบถึง
บรรยากาศของเรื่อง อีกทั้งยังมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของตัวละครอีกด้วย ฉากหรือบรรยากาศของ
ศกุนตโลปาชยานมีความสวยงามและมีความพิสดารไม่น้อยแม้จะมีไม่มากแต่ก็มีความโดดเด่น
โดยเฉพาะบรรยากาศการชมธรรมชาติและสภาพแวดล้อมในเรื่อง มีความชัดเจนและสร้างจินตภาพได้
ดี ดังนี้

¹⁰⁹ กุหลาบ มัลลิกะมาส, *วรรณคดีวิจารณ์*, 110.

ฉากในเมือง

ฉากในเมืองหัตตินาปุระปรากฏในช่วงต้นของเรื่อง เริ่มต้นด้วยการบรรยายลักษณะของกองทัพและการเตรียมตัวออกไปล่าสัตว์ของหุชยันต์ และความสวยงามของกระบวนทัพ และปรากฏในช่วงการเข้าเฝ้าของศกุนตลาในช่วงท้ายเรื่องไปจนถึงตอนจบ ตัวอย่าง

สีหนาไทศจ โยธานำ ศงขุฑุฑุภินะสวโนะ |

รถเนมิสวโนศุใจ สนาควรพถุหิตะ ||๖||

นานายุทธไรศจาปี นานาเวชธไรศตถา |

หะริชิตสวณมิศุรศจ กษเวทิตาสโฆฏิตสวโนะ ||๗||

อาสีต กิลกิลาศพทศตสมิน คจฉติ ปารถิเว |

ปราสาทวรศถุคคถาษะ ปรยา นฤปโศภยา ||๘||

ททฤศุสตุ สตรียสตุตตร ศูรมาตมยศสุกรม |

เมื่อพระราชารองคั้นเสด็จออกไป ได้มีเสียงดังอีกทีก ด้วยการบันลือสีหนาทของเหล่านักรบ เสียงสังข์ เสียงกลอง เสียงกระทบของกงล้อรถ เสียงกัมปนาทของช้าง เสียงนักรบผู้ถืออาวุธชนิดต่างๆ เสียงนักรบผู้สวมชุดชนิดต่างๆ และด้วยเสียงปรบมือผสมปนเปกับเสียงร้องของม้า

เพราะความงามของพระราชานันยิ่งใหญ่ เหล่าสตรีทั้งหลายผู้ยืนอยู่บนปราสาทอันงดงามต่างพากันจ้องมองพระราชาลูก้าหาญ ผู้เป็นบ่อเกิดแห่งพระเกียรติยศ อยู่ ณ ที่นั้น

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 69)

ฉากในป่า

ฉากในป่าเป็นส่วนที่โดดเด่นและชัดเจนที่สุดในศกุนตโลปาชยาน มีการบรรยายความสวยงามของพืชพรรณไม้ ความอัศจรรย์ของวิถีธรรมชาติ และพฤติกรรมของสัตว์ต่างๆในป่าได้อย่างสวยงามและน่าตื่นเต้นเป็นอย่างมาก ในศกุนตโลปาชยานประกอบไปด้วยประเภทสัตว์หลายชนิด คือ 1. สัตว์ป่า ได้แก่ นกโกกิละ นกยูง นกจากพราว ช้าง ม้า กวาง สิงโต และเสือ 2. สัตว์จำพวกแมลง ได้แก่ จักจั่นและผึ้ง พบชื่อพรรณไม้หลายชนิด ได้แก่ มะตูม รักกอ สีเสียดแก่น มะขวิด ตะเคียนหนู และศาละ ดังตัวอย่างโคลงต่อไปนี้

สีตมารุตสิญุกต์ ชคามานยนมทท วนม |

ปุชปีไตะ ปาทไปะ กิรณมตีว สุขศาทวลม ||๙||

วิบุล มธรราราวโรนาทิต วิหโคสตุถา |

บุสโกกิลนินาไทศจ ฉิลลิกคณนาทิตม ||๕||

ป่าซึ่งมีสายลมพัดเย็นชื่นใจ เต็มไปด้วยต้นไม้ที่ออกดอกบานสะพรั่ง ซึ่งทำให้เกิดความ
สำราญใจ ป่านั้นกว้างใหญ่ แข็งแรงไปด้วยเสียงขับร้องอันไพเราะของเหล่าวิหค กีก้องไปด้วย
ท่วงทำนองการร้องอันแสนหวานของโกกิลาตัวผู้ และเสียงร้องแหลมของจ๊กจั่น

ปรวฤทธรวิภูไปรวฤกไชยะ สุขจฉายะ สมารฤตม |

ษฎุพาหุขรุณิตลล ฤกษมยา ปรมยา ยุตม ||๖||

ป่านั้นเต็มไปด้วยต้นไม้ที่มีกิ่งก้านสาขาเจริญเติบโต มีร่มเงาที่สบาย มีผืนป่าที่อื้ออึงไป
ด้วยฝูงผึ้งที่บินวน ประกอบไปด้วยความงดงามอย่างยิ่ง

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 70)

มโนรม มหะชาโส วิเวศ วนมุตตมม |

มารุตากลิตาสตตร ทุมาะ กุสมุศาชินะ ||๗||

บุษปวฤษฎุ วิจิตรา ตุ วยสฤชสเต ปุณะ ปุณะ |

ทิวะสฤโคธ สัมมุชฎา ปกษิกริมธรรสวณะ ||๘||

พระราชผู้ทรงครอันยิ่งใหญ่ เสด็จเข้าสู่ป่าอันประเสริฐอันนารินทร์มยุรนั้น ณ ที่นั้น ต้นไม้
ทั้งหลายที่มีดอกและกิ่งก้านสาขาเอนลู่ไปตามลม ทั้งยังโพรายปรายฝนดอกไม้ที่วิจิตรงดงามนั้นซ้ำ
แล้วซ้ำอีก ครั้งนั้น มีสัมผัสอันเป็นทิพย์ ต้นไม้ทั้งหลายกีก้องไปด้วยเสียงขับขานอันไพเราะของเหล่า
นก

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 70)

ฉากในอาศรม

การบรรยายสถานที่ซึ่งมีลักษณะพิเศษอย่างอาศรมในศกุนตโลปาขยานมีความโดดเด่นไม่แพ้ฉากในป่า เนื่องจากอาศรมเป็นพื้นที่ที่อยู่ในป่า แต่แยกย่อยออกมาเป็นสัดส่วนของที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนที่มาศึกษาเล่าเรียน ดังนั้นการพรรณนาธรรมชาติและลักษณะวิถีชีวิตในพื้นที่สำหรับการอยู่อาศัยของนักบวชจึงมีส่วนที่แตกต่างและน่าสนใจไม่แพ้กัน ดังตัวอย่าง

เปรฤษมาโณ วณฺ ตตฺ ตุ สุปรฤษฎุวิหคมม |

อาศรมปรวรฺ รมยฺ ททรรศ จ มโนรมม ||๙||

พระราชชา ขณะทอดพระเนตรป่าซึ่งเป็นแหล่งพำนักของเหล่านกที่ร่าเริง ได้ทอดพระเนตรเห็นอาศรมอันประเสริฐที่ชวนให้เกิดความรื่นรมย์และประทับใจ

นานาฤกษ์สมาภิรมย์ สมปรชวลิตปาวกรม |

ตํ ททาปรตมํ ศรีมานาศรมํ ปรตยปุชยต ||๑๙||

ในกาลนั้น พระราชาจึงได้สักการะอาศรมอันงดงามหาที่เปรียบมิได้นั้น ซึ่งแวดล้อมด้วยมวลต้นไม้มากมาย และมีไฟสำหรับบูชากำลังลุกโชติช่วง

ยติภีรวาลชิลโยศจ วฤตํ มุนิคานวิตม |

อคนยคาไรศจ พหุภีะ ปุชปัสสตรสสตุตม ||๒๐||

อาศรมนั้น เต็มไปด้วยยติ หมู่ฤชิวาลชิลยะ (วาลชิลย) และมุนีอื่นๆ ประดับไปด้วยห้องสำหรับบูชาไฟมากมาย และปลูาดไปด้วยดอกไม้ที่ร่วงหล่นจากต้น

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 70)

3.1.2.3 บทสนทนา

บทสนทนา คือ ถ้อยคำที่ตัวละครใช้โต้ตอบกันในเรื่อง¹¹⁰ การสร้างสรรค์ตัวละครให้มีชีวิต จำเป็นต้องมีบทเจรจาหรือบทพูดสื่อสารสาระโต้ตอบกัน บทเจรจานี้เป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะแสดงสีสันชีวิตตัวละคร โดยเฉพาะวาทศิลป์พูดโน้มน้าวใจหรือจูงใจคนให้เชื่อถือ คล้อยตาม และปฏิบัติตาม นับว่าเป็น “หัวใจ” สำคัญของการฝึกฝนการพูด¹¹¹ บทสนทนาเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ศกุนตโลปาขยานมีความสมจริงมาก บทสนทนาต้องเหมาะสมกับบุคลิกของตัวละครและเหมาะสมกับโอกาส โดยปกติแล้วบทสนทนามีหลายหน้าที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นเครื่องมือสื่อสารความคิดและความรู้สึกของตัวละคร เช่น บทสนทนาช่วยเปลี่ยนแปลงบรรยากาศของเรื่อง ช่วยในการดำเนินเรื่องให้คิดซ้อคิด บอกลักษณะของตัวละครที่กำลังสื่อสารความรู้สึกนึกคิดระหว่างตัวละครด้วยตัวเอง ศกุนตโลปาขยานมีบทสนทนาที่อธิบายอารมณ์ของตัวละครได้เป็นอย่างดีที่มีความรู้สึกนึกคิดอย่างไร ตั้งบทสนทนายระหว่างพระอินทร์กับเมณฑกา และศกุนตลากับทุษยันต์ หรือศกุนตลากับฤชีกัณณะ เป็นต้น ดังตัวอย่าง

ตตะ ปรุภษาลย ปาเทา สา วิศรานตํ มุนิมพรวิต |

¹¹⁰ กุหลาบ มัลลิกะมาส, *วรรณคดีวิจารณ์*, 115.

¹¹¹ วีระ ไทพานิช, *ศิลปะการพูด* (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2535), 47.

วินิชาย ตโต ภาริ สนิชาย ผลานิ จ ॥๓๑ ॥

จากนั้นศกุนตลากก็เข้ามาหาพ่อที่เหนื่อยล้าของเธอและล้างเท้าให้ เธอหยิบของหนักที่อยู่บนไหล่ของเขาและจัดวางผลไม้ในที่ที่เหมาะสม จากนั้นก็พูดว่า

ศกุนตโลวาจ

มยา ปติรวฤโต ราชา ทุษยนตะ ปุรุโษตตมะ |

ตสไม สสจิวยย ตวั พรสาทิ กรตุมรหสิ ॥๓๒ ॥

ศกุนตลากกล่าวว่า

“ท่านพ่อ ท่านควรกรุณาสามีของลูก กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่กว่าคนทั้งปวง”

กณว อุวาจ

ปรสนน เอว ตสยาหิ ตวตฤเต วรรรณินิ |

คฤหาณ จ วริ มตตสตวั ศุเกยทภิปสิตม ॥๓๓ ॥

ฤษีกัณวะกล่าวว่า

“เด็กผู้งดงาม พ่อพร้อมที่จะอวยพรเขาเพื่อลูก มาเถิดลูก มารับพรที่เจ้าปรารถนา”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 73)

3.1.3 กลวิธีการนำเสนอ

กลวิธีการนำเสนอหรือเรียกว่าเทคนิคการแต่งนั้น เป็นคุณสมบัติที่สำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้บทประพันธ์มีคุณค่า เป็นความสามารถและมีมือของผู้แต่ง¹¹²ที่จะถ่ายทอดเรื่องราวมายังผู้อ่านให้เกิดความน่าสนใจและเกิดอารมณ์ร่วมไปกับวรรณกรรมได้ ซึ่งกลวิธีการนำเสนอนี้เป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้การดำเนินเรื่องน่าสนใจ ในการวิเคราะห์กลวิธีการนำเสนอของศกุนตโลปาชยาน ผู้ศึกษาแบ่งออกเป็นกลวิธีเกี่ยวกับผู้เล่าเรื่องและการดำเนินเรื่อง

กลวิธีเกี่ยวกับผู้เล่าเรื่อง

สำหรับศกุนตโลปาชยานในมหาภารตะ ผู้แต่งใช้กลวิธีเกี่ยวกับผู้เล่าเรื่อง คือ ผู้แต่งกำหนดให้ตัวละครตัวใดตัวหนึ่งเป็นผู้เล่าเรื่อง เสมือนว่าตัวละครตัวนั้นอยู่ในเหตุการณ์ หรือรับรู้เรื่องราวต่างๆ ได้เป็นอย่างดี โดยในศกุนตโลปาชยานนี้ ผู้เล่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของเรื่องเล่า

¹¹² กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดีวิจารณ์, 116-122.

กุลนิจ คณะฤกษ์ ได้แบ่งลักษณะของผู้เล่าเรื่องในมหากาพย์เป็น 2 ประเภท ได้แก่ ผู้เล่าเรื่องที่เป็นตัวละครหลักและผู้เล่าเรื่องที่เป็นพยาน¹¹³

1. ผู้เล่าเรื่องที่เป็นตัวละครหลัก คือผู้เล่าเรื่องที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในเรื่อง อาจได้เห็น ได้ยิน แล้วนำมาถ่ายทอด เช่น ศกุนตลาที่เล่าเรื่องชาติกำเนิดของนางแก่ทุษยันต์ เป็นต้น

2. ผู้เล่าเรื่องที่เป็นพยาน คือผู้เล่าเรื่องที่ไม่ใช่ตัวละครหลักแต่เป็นตัวละครที่มีความสำคัญรองลงมาซึ่งเป็นพยานหรือผู้สังเกตการณ์ ได้รับรู้เรื่องราวที่เกิดขึ้นกับตัวละครหลักและนำมาเล่า ผู้เล่าเรื่องประเภทนี้จะมีทรรษณะจำกัดในการเล่าเรื่องเพราะไม่สามารถอยู่ในทุกเหตุการณ์ได้ จึงอาจต้องคาดเดาเหตุการณ์ หรือรับฟังจากตัวละครหลักอีกทอดหนึ่ง ได้แก่ ไวศัมปายนะ คือผู้เล่าที่เป็นพยานเพราะไม่ใช่ตัวละครหลัก และไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องที่เล่า แต่เป็นเพียงผู้รู้ ผู้สังเกตการณ์เท่านั้น และมีทรรษณะค่อนข้างจำกัดจึงต้องพึ่งพาผู้เล่ากลุ่มที่สองคือผู้เล่าอุปายานเพื่อช่วยขยายมุมมองให้เหตุการณ์มีความชัดเจนมากขึ้น¹¹⁴

กลวิธีเกี่ยวกับผู้เล่าเรื่องและกลวิธีเล่าเรื่องในมหากาพย์มีความซับซ้อน มีการเล่าเรื่องโดยใช้วิธีอ้างคำพูดโดยตรงของตัวละครอื่น ล้วนแต่สร้างความสับสนในการศึกษากลวิธีเล่าเรื่องทั้งสิ้น เนื่องจากเนื้อเรื่องหลักเป็นเรื่องการสู้รบของพี่น้องสองตระกูลซึ่งเป็นเรื่องที่ถูกเล่าได้ฟังมาอีกต่อหนึ่งและอุปายานหรือเรื่องแทรกเป็นเรื่องที่ตัวละครในส่วนนำหรือในเรื่องหลัก หรือแม้แต่ตัวละครในเรื่องแทรกเองเป็นผู้เล่าแทรกขึ้นมา¹¹⁵ ดังนั้นการศึกษาเกี่ยวกับผู้เล่าเรื่องในมหากาพย์จึงต้องมีความอดทนเป็นอย่างมาก เพราะผู้เล่าเรื่องก็จะมีจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อเปลี่ยนฉาก เปลี่ยนบทสนทนา เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละครจะเปลี่ยนไป ในขณะที่เรื่องราวดำเนินไปโดยไม่มีรูปแบบชัดเจนว่าเมื่อใดจะเปลี่ยนผู้เล่า แต่จะกล่าวขึ้นมาเองทันทีว่าใครกำลังเป็นผู้เล่า เมื่อพิจารณาองค์ประกอบของมหากาพย์ในฐานะเรื่องเล่าดังที่กล่าวมานี้จะเห็นว่าองค์ประกอบแต่ละส่วนแยกออกจากกันได้อย่างค่อนข้างเป็นอิสระ และแต่ละส่วนดำเนินเรื่องตามลำดับเวลาแบบเรื่องเล่าหรือนิยายทั่วไป¹¹⁶

¹¹³ กุลนิจ คณะฤกษ์, “ขนบการประพันธ์และทรรษณะเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต : ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาวยะ” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 78.

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 81.

¹¹⁵ กุลนิจ คณะฤกษ์, “ขนบการประพันธ์และทรรษณะเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต : ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาวยะ”, 79.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน.

กลวิธีการดำเนินเรื่อง

มหากาพย์เป็นวรรณคดีที่มีขนาดใหญ่มาก มีอุปมาอุปไมยจำนวนมากที่แทรกอยู่ภายในเรื่องซึ่งมีที่มาต่างกัน เมื่อมาอยู่รวมกัน แม้ว่าแต่ละเรื่องจะมีอิสระ ไม่ขึ้นต่อกัน แต่ก็ย่อมมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันและย่อมร้อยโยงเป็นหนึ่งเดียวกันในฐานะที่เป็นเรื่องย่อยของวรรณคดี¹¹⁷ กลวิธีการดำเนินเรื่องของศกุนตโลปาขยานใช้กลวิธีการดำเนินเรื่องแบบลำดับตามเวลา และมีการพรรณนาเรื่องราวโดยสอดแทรกบทสนทนาของตัวละครที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการหลักธรรมและข้อปฏิบัติต่างๆ ตลอดทั้งเรื่อง ทั้งยังมีวรรณศิลป์และสื่อสารมายังอารมณ์ความรู้สึกของผู้อ่านได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างการพรรณนาในนวนิยายเรื่องนี้มีอยู่มากมาย เช่น การพรรณนาฉากธรรมชาติ การพรรณนาความรัก เป็นต้น

จากการศึกษาองค์ประกอบต่างๆ ของศกุนตโลปาขยานในมหากาพย์ พบว่าโครงเรื่องมีความสมบูรณ์ ทั้งการเปิดเรื่อง การดำเนินเรื่องที่น่าไปสู่จุดวิกฤตและจุดคลี่คลาย จนนำไปสู่การปิดเรื่องนั้น มีความสอดคล้องกัน โดยมีเรื่องราวความรักของศกุนตลาและทุษยันต์ผู้เป็นบรรพบุรุษของพี่น้องสองตระกูลเป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินเรื่อง อีกทั้งยังได้กำหนดบทบาทของตัวละครไว้อย่างชัดเจน บรรยายฉากได้ชัดเจน และช่วยเสริมบทบาทของตัวละครได้ดี เพื่อความสมจริงให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมไปกับวรรณกรรมเรื่องนี้

3.2 การวิเคราะห์ในด้านวรรณศิลป์

วรรณกรรมอาจมีจุดมุ่งหมายในการสร้างสรรค์แตกต่างกัน บางเรื่องมีเพื่อแสดงข้อกำหนดทางศาสนา เช่น คัมภีร์พระเวท อาจให้ความรู้และข้อมูลทางวิชาการ เช่น ตำรายาหรือดาราศาสตร์ อาจแสดงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในอดีต เช่น อิทธิสาสะ หรืออาจเพื่อสร้างความบันเทิง เช่น กาวยะ วรรณคดีสันสกฤตหลายเรื่องส่วนหนึ่งยังคงมีจุดมุ่งหมายเพื่อสั่งสอน แต่ก็ก็เป็นโอกาสเพื่อแสดงฝีมือในการประพันธ์ของกวี กวีใช้ผลงานเพื่อยกย่องผู้อุปถัมภ์หรือในบางกรณีอาจเพื่อวิพากษ์สังคม โดยสามารถแสดงความรู้หรือแสดงภูมิทางการประพันธ์ของตน ด้วยการตกแต่งคำประพันธ์หรือผลงานของตนเองด้วยอঙ্กการและเน้นการสร้างอารมณ์เพื่อแสดงรสของวรรณคดีมากขึ้น

¹¹⁷ กลุณีจ คณະฤกษ์, “ขนบการประพันธ์และทฤษฎีเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต : ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาวยะ”, 82.

หลักอรรถศาสตร์มีความสำคัญในการศึกษาวรรณคดี กล่าวคือ กวีนิพนธ์เรื่องที่ได้รับการยกย่องว่ามีความสมบูรณ์แบบนั้นจะต้องมีความโดดเด่นในด้านอรรถศาสตร์ หลักการตกแต่งคำประพันธ์โดยเลือกสรรถ้อยคำให้งดงามและมีความไพเราะลึกซึ้งเพื่อสื่อจินตภาพ¹¹⁸ ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตจึงเกิดขึ้นจากนักปราชญ์และนักศึกษาวรรณคดีสันสกฤตในหลายยุคสมัย หลักอรรถศาสตร์และวรรณศิลป์ของอินเดียมีพื้นฐานมาจากนาฏศิลป์และการละคร ได้รับอรรถศาสตร์ทางเสียง (ศัพท์อรรถศาสตร์) มาจากสังคีตศิลป์ ได้รับอรรถศาสตร์ทางความหมาย (อรรถศาสตร์) จากเนื้อหาของวรรณคดี เพราะเป็นสื่อกลางที่สามารถสื่อสารความหมายและความรู้สึกของวรรณคดีไปยังผู้อ่าน ทฤษฎีมุ่งอธิบายการสร้างสรรคกวีนิพนธ์ให้มีความงามตามหลักมาตรฐาน ทั้งการเลือกใช้เสียง ถ้อยคำ ความหมาย และสร้างกลวิธีการประพันธ์ต่างๆ ที่เหมาะสมตามแบบแผนที่ตั้งไว้ แนวทางในการสร้างสรรคกวีนิพนธ์ดังกล่าวทำให้เกิด “อรรถศาสตร์”¹¹⁹ โดยศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะแสดงให้เห็นการใช้สมัญญานามและคำไวพจน์เพื่ออธิบายลักษณะพิเศษของตัวละคร และมีการใช้สและอรรถศาสตร์ในการสร้างจินตภาพอย่างชัดเจน ดังนี้

3.2.1 สมัญญานามและคำไวพจน์ในศกุนตโลปาขยาน

การสร้างสรรควรรณคดีให้เกิดความงามและมีคุณค่าทางวรรณศิลป์นั้น ชื่อตัวละครเป็นสิ่งจำเพาะและสังเกตเห็นได้ง่ายซึ่งกวีมักให้ความสำคัญในการประพันธ์ หรือสร้างสรรคคำขึ้นมาเพื่ออธิบายลักษณะพิเศษของตัวละครบางกลุ่ม โดยเฉพาะตัวละครที่อยู่ในสถานะพิเศษทางสังคม หรือตัวละครที่กวีต้องการสร้างความโดดเด่นให้กับตัวละครนั้นเป็นพิเศษ นอกจากการใช้สรรพนามแทนตัวละครเมื่อมีการกล่าวถึงตัวละครบ่อยครั้งแล้ว กวีมักจะใช้คำไวพจน์ หรือคำที่แสดงความพิเศษของชื่อตัวละครมาประพันธ์ไว้ในกวีนิพนธ์แทนชื่อหลัก เรียกว่าสมัญญานาม โดยการสร้างสรรคของกวีอาจมีข้อจำกัดในการเลือกใช้คำเพื่อตกแต่งงานประพันธ์ให้สวยงาม เนื่องจากเหตุผลทางด้านกฎเกณฑ์ทางฉันทลักษณ์หรือความคิดสร้างสรรค์ของกวีเอง

คำในภาษาที่แม้จะเขียนต่างกัน ออกเสียงต่างกัน แต่กลับมีความหมายเดียวกัน ขึ้นอยู่กับระดับภาษาและบริบทในการใช้ ตามหลักไวยากรณ์จะเรียกคำเหล่านั้นว่า “คำไวพจน์” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้คำอธิบายว่า “คำที่เขียนต่างกันแต่มีความหมายเหมือนกัน

¹¹⁸ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอรรถศาสตร์ในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก สาขาวิชาจารึกศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558), 24.

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

หรือใกล้เคียงกันมาก เช่น มนุษย์ กับ คน บ้าน กับ เรือน รอ กับ คอย ป่า กับ ดง คำพ้องความ ก็ว่า¹²⁰ โดยในศกุนตโลปาขยาน ได้แก่ พระอินทร์ ซึ่งมีคำไวพจน์ คือ เทวราช เป็นต้น ส่วนสมัญญานามในทางวรรณคดีมีความหมาย 2 ลักษณะ ได้แก่ 1. Epithet คือ นามฉายา คุณศัพท์ หรือวลี ที่บ่งบอกลักษณะของบุคคลและวัตถุสิ่งของ ในทางวรรณคดี กลวิธีการใช้คำจำพวกนี้ช่วยเสริมให้กวีนิพนธ์มีความงดงามแตกต่างจากภาษาพูดธรรมดา 2. Antonomasia คือ คำหรือวลีที่สร้างขึ้นมาแทนชื่อเพื่อยกย่องบุคคล หรือใช้บ่งบอกลักษณะของบุคคลนั้นๆ¹²¹ ในศกุนตโลปาขยาน ได้แก่ กษัตริย์ทุขยันต์ มีสมัญญานาม คือ มนุเชศวร หมายถึง มนุษย์ผู้ยิ่งใหญ่ หรือ ผู้ยิ่งใหญ่ในหมู่มนุษย์ เป็นต้น การใช้คำไวพจน์และสมัญญานามของตัวละครที่ปรากฏในศกุนตโลปาขยานมีอยู่ชัดเจนเพียง 2 ตัวละคร ได้แก่ ตัวละครเอก คือ กษัตริย์ทุขยันต์ ซึ่งเป็นตัวละครที่อยู่ในวรรณะกษัตริย์และเป็นพระเอกของเรื่อง และตัวละครประกอบ คือ พระอินทร์ ซึ่งเป็นตัวละครที่มีสถานะพิเศษและถือเป็นเทพเจ้าที่สำคัญพระองค์หนึ่งในศาสนาฮินดู

การกล่าวถึงทุขยันต์ในฐานะ “กษัตริย์” กวีจึงสร้างสรรค์คำในการประพันธ์ให้เกิดความงดงามตามฉันทลักษณ์ต่างๆ เพื่อใช้แทนตัวละครที่เป็นกษัตริย์พระองค์นี้ และมักเป็นคำศัพท์ที่หมายถึง ผู้มีอำนาจ ผู้มีชัยเหนือศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ หรือผู้เป็นมนุษย์เสียหรือสิงโต อีกนัยหนึ่งเป็นการใช้เสียหรือสิงโตเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นผู้มีอำนาจ เช่น มนุช + อิศวร (ผู้ยิ่งใหญ่ในหมู่มนุษย์) และ นร + วยาฆร (มนุษย์ผู้เป็นดั่งเสือ) โดยการใช้สมัญญานามของกษัตริย์ทุขยันต์ที่พบในศกุนตโลปาขยาน แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) สมัญญานามที่แสดงความเป็นเลิศต่างๆ ในฐานะกษัตริย์หรือการบอกถึงความเป็นใหญ่เหนือคนทั้งหลาย 2) สมัญญานามที่แสดงถึงพลังอำนาจโดยการอุปมาเปรียบเทียบกับสัญลักษณ์ที่เป็นสัตว์ อันได้แก่เสือและสิงโต อันเป็นสัตว์ที่มีพลังอำนาจและเป็นเจ้าแห่งสัตว์ทั้งปวงด้วย มีรายละเอียดดังนี้

1) สมัญญานามที่แสดงความเป็นเลิศ ได้แก่

- 1.1) มนุเชศวร (๖๘.๔) (manujesvara) มาจาก manuja (man) + Īsvara รูปวิเคราะห์คือ manujaśca saḥ Īsavaraścāti manujesvaraḥ หมายถึง มนุษย์ด้วย มนุษย์นั้น

¹²⁰ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), 1091.

¹²¹ Britannica, epithet, Accessed 20 March 2564, Available from <https://www.britannica.com/art/epithet>

เป็นผู้ยิ่งใหญ่ด้วยเพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า มนุเชศวระ (มนุษย์ผู้ยิ่งใหญ่) เป็นวิเศษโณตตรบท
กรรมธารยสมาส

1.2) ริปุมรทนะ (๖๘.๕) (ripumardana) มาจาก ripu + mardana รูปวิเคราะห์คือ
ripum mrdnāṭīti ripumardanaḥ หมายถึง ผู้ใด ย่อมยำยี้ ข้าศึก เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า
ริปุมรทนะ (ผู้ยำยี้ข้าศึก) เป็นทวิติยาตตปุรุชสมาส (ยุ ปรัตยะ-กิตันตสมาส) อีกประการหนึ่ง
ripūṇāṃ mardanam yasya sa ripumardanaḥ หมายถึง การยำยี้ ซึ่งเหล่าข้าศึก ของ
บุคคลใด มีอยู่ บุคคลนั้น ชื่อว่า ริปุมรทนะ (ผู้ยำยี้เหล่าข้าศึก) เป็นษัษฐิวอิกรณพหุวิธี

1.3) มหาพาหุ (๖๙.๓, ๗๐.๑) (mahābāhu) มาจาก mahat + bāhu รูปวิเคราะห์
คือ mahāṃśca saḥ bāhuścāti mahābāhuḥ หมายถึง ใหญ่ด้วย ใหญ่นั้น เป็นแขนด้วย
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า มหาพาหุ (แขนใหญ่, ผู้มีกำลังแขนมาก, ผู้มีแขนเป็นเลิศ) เป็นวิเศษณ-
ปุรวบท กรรมธารยสมาส หรือเขียนอีกแบบว่า mahāntau bāhū yasya saḥ mahābāhuḥ
หมายถึง แขนทั้งสอง อันใหญ่ ของบุคคลใด (มีอยู่) บุคคลนั้น ชื่อว่า มหาพาหุ (มีแขนใหญ่)
เป็นษัษฐีสมานาอิกรณพหุวิธี

1.4) มนุชาธิปะ (๗๒.๑๘) (manujādhipa) มาจาก manuja + adhipa รูปวิเคราะห์
คือ manujānām adhipaḥ manujādhipa หมายถึง ราชา ของเหล่ามนุษย์ ชื่อว่า มนุชาธิปะ
(เจ้าแห่งมนุษย์) เป็นษัษฐิตตปุรุชสมาส

2) สมัญญานามที่ใช้การอุปมาเปรียบเทียบ

2.1) ปุรุชสิงหะ (๖๙.๒) (puruṣasimha) มาจาก puruṣa+simha รูปวิเคราะห์คือ
simhas iva simhas, puruṣaśca saḥ simhaścāti puruṣasimhas หมายถึง เป็นดั่งราชสีห์
ชื่อว่าสิงหะ, บุรุชด้วย บุรุชนั้นเป็นดั่งราชสีห์ด้วย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ปุรุชสิงหะ (บุรุชผู้
เป็นดั่งราชสีห์) เป็นอุปมาโนตตรบท กรรมธารยสมาส

2.2) ปุรุชวยาฆระ (๖๙.๑๐) (puruṣavyāghra) มาจาก puruṣa + vyāghra รูป
วิเคราะห์คือ vyāghras iva vyāghras, puruṣaśca saḥ vyāghraścāti puruṣavyāghraḥ
หมายถึง เป็นดั่งพยัคฆ์ ชื่อว่า วยาฆระ, บุรุชด้วย บุรุชนั้นเป็นเพียงดั่งพยัคฆ์ด้วย เพราะเหตุ
นี้ จึงชื่อว่า ปุรุชวยาฆระ (บุรุชผู้เป็นดั่งพยัคฆ์ หรือ บุรุชผู้เป็นดั่งเสือ) เป็นอุปมาโนตตรบท
กรรมธารยสมาส

2.3) มนุษวยาฆระ (๖๙.๑๙, ๗๐.๓๗) (manujavyāghra) มาจาก manuja + vyāghra รูปวิเคราะห์คือ vyāghras iva vyāghras, manujaśca saḥ vyāghraścāti manujavyāghrah หมายถึง เป็นดังพยัคฆ์ ชื่อว่า วยาฆระ, มนุษย์ด้วย มนุษย์นั้นเป็นดัง พยัคฆ์ด้วย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า มนุษวยาฆระ (มนุษย์ผู้เป็นดังพยัคฆ์ หรือ มนุษย์ผู้เป็นดัง เสือ) เป็นอุปมาโนตตรบท กรรมธารยสมาส

2.4) นรวยาฆระ (๖๘.๗) (naravyāghra) มาจาก nara + vyāghra รูปวิเคราะห์คือ vyāghras iva vyāghras, naraśca saḥ vyāghraścāti naravyāghrah หมายถึง เป็นดัง พยัคฆ์ ชื่อว่า วยาฆระ, คนด้วย คนนั้นเป็นเพียงดังพยัคฆ์ด้วย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า นรวยาฆระ (มนุษย์ผู้เป็นดังพยัคฆ์ หรือ มนุษย์ผู้เป็นดังเสือ) เป็นอุปมาโนตตรบท กรรมธารยสมาส

ในส่วนของคำไวพจน์ จัดเป็นศิลปะการใช้ถ้อยคำเพื่อลดการใช้คำที่ซ้ำซ้อน ไม่ให้เกิดคำ ซ้ำซาก ทำให้ภาษาไพเราะ สละสลวย และทำให้เกิดความน่าสนใจแก่ผู้อ่าน¹²² ในศกุนตโลปาขยานใช้ คำไวพจน์แทนชื่อตัวละครอย่าง “พระอินทร์” คำไวพจน์ที่ต่างๆ ที่หมายถึงพระอินทร์มีต้นเค้าปรากฏ อยู่ในคัมภีร์อื่นๆ มากมายหลายคัมภีร์ในฐานเทพเก่าแก่สมัยพระเวท มีทั้งคำศัพท์ที่เป็นตฤทิตและ สมาส ความหมายของคำศัพท์และชื่อของพระอินทร์มักอธิบายลักษณะและบทบาทของเทพ โดยการ ใช้ชื่อพระนามอย่างหลากหลายนั้นมีการพัฒนามาจากคัมภีร์โบราณซึ่งได้ปรากฏชื่อของเทพองค์ สำคัญต่างๆ เช่น คัมภีร์พระเวท คัมภีร์ปุราณะ เป็นต้น กล่าวคือ พระอินทร์เป็นเทพผู้บันดาลความ อุดมสมบูรณ์ มีอาวุธเป็นสายฟ้า เป็นเทพแห่งฝน เป็นราชาแห่งเทพ หรือผู้ยิ่งใหญ่ เช่น เทว + ราช (ราชาแห่งเทพ) วัชร + ปาณิ (ผู้ถือสายฟ้าในมือ) เป็นต้น มีรายละเอียดดังนี้

- 1) พรชันยะ (parjanya) มาจาก prṣ (secane) + nyaḥ รูปวิเคราะห์คือ parṣati siñcati vṛṣṭim dadātīti parjanyaḥ หมายถึง ผู้ใด ย่อมประพรม คือย่อมมารดรด ได้แก่ยอมให้ ซึ่งฝน เหตุนี้ ผู้นั้น ชื่อว่า พรชันยะ (ได้แก่ พระอินทร์)
- 2) ศักระ (śakra) มาจาก śak ธาตุ + rak กฤตปริตยะ รูปวิเคราะห์คือ śaknoti daityān nāsyitumiti śakraḥ หมายถึง ผู้ใด ย่อมสามารถ เพื่อยังเหล่าอสูรให้ พินาศ เหตุนี้ ผู้นั้น ชื่อว่า ศักระ (ผู้สามารถ)

¹²² พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์, “วรรณกรรมบาลีเรื่องสมันตกุฎวณณา: การศึกษาวรรณศิลป์ และสังคม” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก สาขาวิชาจารึกศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2563), 116.

- 3) วิประ (vipra) มาจาก vi + prā ธาตุ รูปวิเคราะห์คือ viśeṣeṇa prāti pūrayati saṭkarmāṇīti viprah หมายถึง ผู้ใด ย่อมบำเพ็ญ คือ ย่อมยังกรรมทั้ง 6 ประการ ให้บริบูรณ์ อย่างวิเศษ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า วิประ (ในที่นี้มุ่งถึงพระอินทร์)
- 4) ปุรันตระ (puraṇḍara) มาจาก pur + dī ธาตุ + khac กฤตप्रत्यये มีรูปวิเคราะห์คือ puraḥ śatrūṇaṃ nagarāṇi dārayatīti puraṇḍarah หมายถึง ผู้ใด ยังเมืองทั้งหลาย คือ ยังนครทั้งหลาย ของเหล่าศัตรู ให้ย่อยยับ เหตุนั้น ผู้นั้นชื่อว่า ปุรันตระ (ผู้ยังเมืองให้ย่อยยับ)
- 5) วัชรปาณี (vajrapāṇi) มาจาก vajra + pāṇi รูปวิเคราะห์คือ vajrah pāṇer yasya saḥ vajrapāṇin หมายถึง วัชระ ในมือ ของผู้ใด (มีอยู่) เพราะเหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า วัชรปาณี (ผู้มีวัชระ(สายฟ้า)ในมือ) เป็นชัษฐิวัยธกรณพหุวิริหิ
- 6) เทวราช (devarājan) มาจาก deva + rājan รูปวิเคราะห์คือ devasya rājā devarājā, devarājas vā หมายถึง ราชานของเหล่าเทพ ชื่อว่า เทวราชัน หรือว่า เทวราช เป็นชัษฐิตตปุรุชสมาส, อิกนัยหนึ่ง devaśca saḥ rājā cāti devarājā หมายถึง เทพด้วย เทพนั้นเป็นราชาดด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า เทวราช (เทพผู้เป็นพระราชาน) เป็นวิเศษโณตตรบถ กรรรมธารยสมาส
- 7) มเหนตระ (mahendra) มาจาก mahat + indra รูปวิเคราะห์คือ mahāṃśca saḥ indraścāti mahendrah หมายถึง ประเสริฐด้วย ประเสริฐนั้นเป็นพระอินทร์ด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า มเหนตระ (พระอินทร์ผู้ประเสริฐ) เป็นวิเศษณปุรวบถ กรรรมธารยสมาส
- 8) มรุตปติ (marutpati) มาจาก marut + pati รูปวิเคราะห์คือ murutaḥ patih murutpatiḥ หมายถึง เจ้านาย ของมรุต(เทพแห่งลม) ชื่อว่า มรุตปติ (เจ้านายของมรุต) เป็นชัษฐิตตปุรุชสมาส

3.2.2 รสในศกุนตโลปาขยาน

ทฤษฎีรสเป็นทฤษฎีเดียวในวรรณคดีสันสกฤตที่ให้ความสำคัญกับผลลัพธ์ของการสื่อสารผลงานมากกว่าตัวผลงาน กล่าวคือ ทฤษฎีรสจะศึกษาปฏิกิริยาทางอารมณ์ของผู้ฟังหรือผู้อ่านที่ตอบสนองต่อวรรณคดี ไม่ใช่อารมณ์ที่กวีตั้งใจถ่ายทอดไว้ในวรรณคดีเพียงอย่างเดียว¹²³ นักทฤษฎีรสให้ความเห็นว่าในรสนี้พื้นฐานมาจากนาฏยศาสตร์ ในสมัยต่อมาได้นำความคิดเรื่องรสมาวิเคราะห์วรรณคดีโดยถือว่าวรรณคดีเหมือนกับละครในแง่ที่เป็นศิลปะที่ศิลปินถ่ายทอดอารมณ์ไว้เช่นกัน¹²⁴ ต่างกันที่ใช้สื่อแสดงไม่เหมือนกัน ในขณะที่ละครใช้นักแสดง แต่วรรณคดีใช้ตัวอักษร อารมณ์ต่างๆ ที่กวีแสดงไว้ในผลงานเรียกว่าภาวะ เพื่อให้ผู้อ่านสามารถรับรู้ว่ามีภาวะหนึ่งเกิดขึ้นกวีจะต้องแสดงเหตุของวิภาวะไว้เป็นเบื้องต้น วิภาวะอาจเป็นตัวละครหรือเรื่องราวที่ทำให้เกิดภาวะนั้น ต่อจากนั้นตัวละครแสดงผลของภาวะหรือที่เรียกว่าอนุภาวะให้รู้ว่าเกิดภาวะหนึ่งขึ้นในใจแล้ว เมื่อผู้อ่านได้รับรู้ภาวะที่กวีแสดงไว้แล้วก็จะเกิดอารมณ์ตอบสนองสิ่งนั้นเรียกว่า ดังนั้น รส คือ การรับรู้ทางอารมณ์ของผู้อ่านที่เกิดจากการได้รับรู้วรรณคดี โดยผู้อ่านวรรณคดีได้รับรู้ความสะเทือนใจในอารมณ์ของกวีผ่านการอ่านวรรณคดี เมื่อการรับรู้ั้นกระทบใจแล้ว อารมณ์ของผู้อ่านจะเปลี่ยนแปลงตอบสนองต่อสิ่งที่กวีนำเสนอ กลายเป็นรสที่ผู้อ่านเสพด้วยใจ¹²⁵

รส มี 9 รส ได้แก่ ศฤงคารรส (รสของความรัก) หาสยรส (รสของความสนุกสนาน) กรุณารส (รสของความเมตตากรุณา) เราทรรส (รสของความโกรธแค้น) วีรรส (รสของความกล้า) ภยานกรส (รสของความเกรงกลัว) พีภัตสรส (รสของความเบื่อหน่ายหรือขยะแขยง) อัทภูตรส (รสของความ อัจฉริยะใจ) และ คานตรส (รสของความสงบ) รส เกิดจาก ภาวะที่กวีแสดงไว้ในผลงาน ซึ่งผู้อ่านจะทราบภาวะเหล่านั้นได้จาก เหตุของภาวะ (วิภาวะ) และผลของภาวะ (อนุภาวะ) การที่ผู้อ่านจะรับรสจากวรรณคดีได้นั้น อาจขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง ผู้อ่านบางคนอาจได้รับความรู้สึกหรือรสไม่เท่ากันหรือไม่เหมือนกัน การรับรสของผู้อ่านจึงแปรผันตรงกับความสามารถของกวีหรือสภาพจิตใจของผู้อ่านเอง

¹²³ อัจฉราภรณ์ ธาตุวิสัย, “การศึกษาวิเคราะห์คีตโควินทกาวยะ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 145.

¹²⁴ กุสุมา รักขมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 24.

¹²⁵ อัจฉราภรณ์ ธาตุวิสัย, “การศึกษาวิเคราะห์คีตโควินทกาวยะ”, 145.

กลวิธีการสร้างสรรค์ของศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะอาจไม่ได้มีจุดประสงค์ให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจเหมือนวรรณคดีบทละคร แต่ก็พบว่ามีการใช้โวหารทำให้เกิดความรู้สึกและเห็นภาพอารมณ์ของตัวละครอย่างชัดเจน ชาวอินเดียนส่วนใหญ่เห็นว่ารามายณะและมหาภารตะเป็นวรรณคดีอิติहाสะซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริง ความเป็นอิติहाสะส่งผลทั้งต่อกวีและผู้อ่าน กล่าวคือทำให้กวีเคารพและไม่สร้างงานในลักษณะที่นำความเสื่อมเสียมาสู่วรรณคดีที่เป็นต้นแบบ¹²⁶ และทำให้ผู้อ่านยอมรับในความสมจริงของเรื่อง เป็นการขจัดอุปสรรคในการเกิดรส ดังที่ภินาคุปตะอธิบายว่าเมื่อผู้อ่านไม่เชื่อว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ รสก็จะไม่เกิด¹²⁷ ในศกุนตโลปาขยานปรากฏเนื้อหาที่ก่อให้เกิดรสต่อผู้อ่าน ดังตัวอย่าง

3.2.2.1 ศฤงคารรส

ศฤงคารรส คือ ความซาบซึ้งในความรัก เกิดจากความรัก เช่น ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน มีเหตุของภาวะ คือ การอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ เป็นต้น การแสดงผลของภาวะ ได้แก่ พุดจาอ่อนหวาน เป็นต้น¹²⁸ ในศกุนตโลปาขยานพบว่ากษัตริย์ทุษยันต์เป็นผู้แสดงรสรักมากที่สุด เพราะเป็นตัวละครหลักและเป็นตัวละครที่แสดงความรักต่อศกุนตลา ดังตัวอย่าง

ทรศนาเทว หิ ศุภะ ตวยยา เม'ปหฤตฺ มนะ |

อิฉฉามิ ตวามหิ ชญาตุ้ ตนมมาจกษว โศภเน ||๑๓||

“แน่ะนางผู้งดงาม นับแต่แรกเห็น เธอก็ได้ขโมยหัวใจของฉันไปเสียแล้ว ฉันปรารถนาที่จะรู้จักเธอ แน่ะนางผู้สวยงาม ขอจงบอกเรื่องนั้นแก่ฉันเถิด”

(อาทิบรพ, สัมภวบรพ, บทที่ 71)

ทุษยันต อุวาจ

อิฉฉามิ ตวำ วราโรเห ภขมานามนินทิตะ |

ตวทรธั มำ สลิตั วิหิติ ตวทคตฺ หิ มโน มม ||๑๔||

ทุษยันต์กล่าวว่า

¹²⁶ กุลนิจ คณะฤกษ์, “ขนบการประพันธ์และพรรณนาเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต : ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาพย์”, 6.

¹²⁷ กุสุมา รักขมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 140.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน, 124-125.

“ดูก่อน นางผู้มีสะโพกงาม ผู้หาตำหนิมิได้ ฉันทปรารถนาให้เธอยอมรับฉัน จงรู้เถิดว่า ฉันทดำรงอยู่เพื่อเธอ เพราะหัวใจของฉันทอยู่ที่เธอแล้ว”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 73)

ยจจ โภปิตยาศยรณํ ตวโยกโต'สมยปริยํ ปริเย |

ปรณยินยา วิศาลากุชิ ตต กุชานตํ เต มยา สุเม ॥๑๒๔ ॥

“ดูก่อนที่รัก ดูก่อนคนสวยผู้มีดวงตาแสนงาม ฉันทให้อภัยเธอสำหรับทุกคำว่าร้ายที่เธอพูดด้วยความโกรธ เธอคือที่รักของฉันท”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

ผู้อ่านสามารถรับรู้ถึงความรู้สึกที่ใคร่ที่หุขยันต์มีต่อศกุนตลาผ่านบทสนทนาที่พระองค์มีต่อนางในเรื่องได้อย่างชัดเจน ว่าพระองค์มีความปรารถนาที่จะแต่งงานแบบคานธรรพวิวาท (ร่วมรัก) กับนางเป็นอย่างมาก จึงใช้ถ้อยคำโอ้อวมและใช้ถ้อยคำไพเราะชื่นชมในความงามของนาง ทั้งยังเกี่ยวพาราสีด้วยการบอกว่าโดนศกุนตลาขโมยหัวใจ เปรียบเทียบว่าพระองค์ได้ตกหลุมรักนางเข้าแล้ว แม้ในยามที่นางกล่าวจากร้ายกาจใส่พระองค์ก็ยังไม่โกรธเคืองและปลอบโยนนางด้วยคำพูดอ่อนหวานเช่นกัน แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงรักศกุนตลาเป็นอย่างมาก

3.2.2.2 หาสรส

หาสรส คือ ความสนุกสนานเพลิดเพลินใจ เป็นรสที่เกิดจากการได้รับความขบขัน ความสนุกสนานใจ แบ่งความขบขันออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น และความขบขันที่เกิดแก่ตนเอง อาจเป็นการพรรณนาที่ทำให้เกิดความรื่น สดชื่น สุขใจ อาจทำให้ผู้อ่านยิ้มกับหนังสือ ยิ้มกับการพรรณนาในเนื้อเรื่อง ถึงกับลืมทุกข์ดับกลุ่มไปชั่วขณะ¹²⁹ ในศกุนตโลปาข्यानพบการพรรณนาธรรมชาติที่น่าเพลิดเพลินใจชัดเจนที่สุดในตอนที่กษัตริย์หุขยันต์เสด็จเข้าไปในป่าเพื่อล่าสัตว์ ดังตัวอย่าง

วิเรชชะ ปาทปาสตตร วิจิตรกุสุมาพราะชะ |

เตชะ ตตร ปรวาเลขุ ปุชุปการาวนามิชะ ॥๑๑ ॥

รูนติ ราวาน มธูราน ษฎูปทา มธูลิปสวะ |

ตตร ปรเทศำศจ พหูน กุสุโมตกรรมณิตาน ॥๑๒ ॥

¹²⁹ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 125.

ลตาคฤหปรักษิปตาน มนสะ ปรีติวธรรนาน |

สมปศยน สุขหาเตชา พภูว มุทิตสตา ||๑๓||

ต้นไม้สดใสดงงามเพราะมีดอกไม้อันสวยงามเป็นอาภรณ์ ในป่านั้น บนกิ่งไม้ของต้นไม้นั้นที่โค้งลงด้วยความหนักของมวลดอกไม้ มีหมู่ผึ้งที่ต้องการเสียน้ำหวานส่งเสียงทึ่งๆ อย่างไพเราะ ในป่านั้น พระราชาผู้มีเดชยิ่งใหญ่ เมื่อทอดพระเนตรเห็นประเทศทั้งหลาย ซึ่งประดับประดาไปด้วยดอกไม้ที่หอมล้อมด้วยเครื่องแก้ววาลย์ ทำให้เกิดความสำราญพระทัย

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 70)

การพรรณนาธรรมชาติตั้งตัวอย่างด้านบน ทำให้ผู้อ่านสามารถรับรู้ถึงความรู้สึกเพลิดเพลินใจ และความสวยงามของธรรมชาติในป่าที่ทิวทัศน์ได้พบระหว่างการเดินทาง ซึ่งการพรรณนาธรรมชาติที่มีความโดดเด่นและสร้างจินตภาพและสร้างความรู้สึกชื่นใจให้แก่ผู้อ่านได้อย่างชัดเจน อีกทั้งการบรรยายลักษณะของกิ่งไม้อันมีดอกไม้ที่โค้งลงตามพฤติกรรมทางธรรมชาติของพืช และพฤติกรรมของสัตว์ที่มีการเคลื่อนไหวทั้งรูปร่างและเสียงอย่างผึ้งที่ต้องการเสียน้ำหวานและส่งเสียงไพเราะนั้น ก็ทำให้ผู้อ่านเข้าใจถึงสภาพแวดล้อมและมองเห็นบรรยากาศของเรื่องได้ชัดเจนขึ้นอีกด้วย

3.2.2.3 กรุณาส

กรุณาส คือ ความสงสาร เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ความทุกข์โศก โดยอาจมีภาวะเสริมต่างๆ เช่น ความเหนียวอ่อน ความวิตกกังวล ภาวะของความทุกข์โศก คือ ความผิดหวัง การพลัดพราก เป็นต้น อนุภาวะของความทุกข์โศกพึงแสดงออกด้วย การร้องไห้คร่ำครวญ หรือมีปฏิกิริยานิ่งตะลึงงัน น้ำตาไหล¹³⁰ ดังตัวอย่างเหตุการณ์ที่ศกุนตลาได้เฝียกับกษัตริย์ทิวทัศน์ด้วยความเศร้าเสียใจที่พระองค์ไม่ยอมรับนางและบุตร

ไสวมุกตา วราโรหา วรีทิตเว ตปสวินี |

นิสส์ญเว จ ทูเชน ตสเถา สฎญเว นิสจลา ||๒๑||

เมื่อจบถ้อยคำนั้น นักบวชหญิงงามก็เต็มไปด้วยความอับอาย นางหมดสติไปเพราะความเศร้าโศก และยืนนิ่งไม่ไหวติงเหมือนเสาไม้

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

กิมรลฺ ม่า ปฺรากถตวทูปเปรกษลฺ สํสทฺ |

¹³⁰ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 126.

น ขลวหิมิ์ ศุนเย เรามิ กิ น ศฤโณมิ เม ॥๓๕ ॥

“ทำไมพระองค์ปฏิบัติกับหม่อมฉันต่อหน้าคนเหล่านี้เหมือนหม่อมฉันเป็นผู้หญิงธรรมดา? แนนอนว่าหม่อมฉันไม่ได้ร้องไห้ในที่ห่างไกล พระองค์ไม่ได้ยินหม่อมฉันหรือ?”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

กิ นุ กรมาศุภิ์ ปุรวุ กฤตวตยนยชนมิ |

ยทหิ์ พานธไวสตยกตา พาลเย สมปฤติ จ ตวยา ॥๗๑ ॥

“หม่อมฉันได้ทำบาปครั้งใหญ่อะไรในชาติปางก่อน ถึงถูกพ่อแม่ทิ้งไปตั้งแต่ยังเป็นเด็ก และตอนนี้หม่อมฉันก็ถูกพระองค์ทิ้งอีกแล้ว?”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

จากตัวอย่าง เห็นได้ว่าผู้อ่านสามารถรับรู้ถึงความรู้สึกทุกซอกซอกของศกุนตลาผ่านบทสนทนาที่นางมีต่อทศยันทิ์ในเรื่องได้อย่างชัดเจน ว่านางมีความผิดหวัง ความอับอาย และหมดสติไป เพราะความเศร้าโศกเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังนิ่งไม่ไหวติงเหมือนเสาไม้ (เมื่อพื้นคืน) และร้องไห้คร่ำครวญ ใช้ถ้อยคำตัดพ้อต่อว่าใส่พระองค์และชะตาชีวิตของตัวเองอย่างน่าสงสาร แสดงให้เห็นว่าความรู้สึกของนางนั้นลึกซึ้งเพียงใด และส่งผลให้ผู้อ่านรับรู้ถึงจุดวิกฤตและความขัดแย้งในเรื่องได้ชัดเจนขึ้น

3.2.2.4 เราทรรส

เราทรรส คือ ความแค้นเคือง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธ ความตื่นตระหนก ความแค้น ความหวั่นไหว ภาวะของความโกรธ ได้แก่ การพูดใส่ความ พูดให้เจ็บใจ อนุภาวะของความโกรธ ได้แก่ การเมียน ตัด ตี ทำให้เจ็บปวดหรือบาดเจ็บ และอาจมีปฏิกิริยา คือ เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น¹³¹ ตัวอย่างความโกรธที่ปรากฏในศกุนตโลปาขยานเห็นได้ชัดเจนที่สุดในตอนที่ศกุนตลาเรียกร้องความยุติธรรมให้ตนเองต่อหน้ากษัตริย์ทศยันทิ์ ดังนี้

สัรมภามรชตามรากษิ์ สสุรมาณษาษฐสมบุฎา |

กฏากไชรนิรทหนตีว ติรยค ราชานไมกษต ॥๒๒ ॥

ในไม่ช้า ตาของนางก็กลายเป็นสีแดงราวทองแดง ริมฝีปากของนางเริ่มสั่น นางมอคงค้อนพระองค์ด้วยความโกรธแค้นราวกับจะแผดเผาพระองค์

¹³¹ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 126.

อาการ คุหมานำ จ มนุณา จ สมิริตา |

ตปสา สมภฤตฺ เตโซ ธาธยามาส โว ตทา ||๒๓||

นางพยายามเก็บกิริยาอาการความโกรธที่เพิ่มขึ้นและไฟโกรธลุกโชนของนาง ด้วยอำนาจตบะของนาง

สา มุหุรตมิว ธยาตวา ทุชามรุษสมนวิตา |

ภรตารมภิสมเปรกษย กุรุทธา วจนมพรวีต ||๒๔||

ชานนปิ มหาราช กสฺมาเทว ปุรภาษเส |

น ชานามิติ นิษคังกั ยถานุยะ ปฺรากฤโต ชนะ ||๒๕||

นางรวบรวมความคิดในชั่วครู่หนึ่ง มองตรงไปที่เขาด้วยความเศร้าโศกและโกรธแค้น นางได้พูดกับสามีว่า “ข้าแต่กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ ทรงทราบทุกอย่าง พระองค์ตรัสอย่างคนชั้นต่ำที่ไร้ความรับผิดชอบว่าไม่รู้อะไรเลยได้อย่างไร”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

การแสดงรสแห่งความโกรธในศกุนตโลปาข्यानมีความเข้มข้นมาก ผู้อ่านสามารถรับรู้ถึงความรู้สึกความโกรธ ความแค้น และความหวั่นไหวของศกุนตลาจากกิริยาอาการที่นางแสดงออกต่อหน้ากษัตริย์ทุชยันต์ในเรื่องได้อย่างชัดเจน ว่านางมีความผิดหวัง และความโกรธเคืองพระองค์เป็นอย่างมาก ตาของนางก็กลายเป็นสีแดงราวทองแดง ริมฝีปากของนางสั่น นางมองค้อนพระองค์ด้วยความโกรธแค้นราวกับจะแผดเผา ในขณะที่เดียวกันก็พยายามระงับอารมณ์โกรธของตนเองด้วยตบะ อีกทั้งเมื่อรวบรวมสติได้ก็ยังแสดงออกถึงความโกรธด้วยคำพูดและบทสนทนาโต้ตอบอย่างรุนแรง ใช้อ้อยคำเผ็ดร้อนต่อว่าทุชยันต์ด้วยการเปรียบเทียบพระองค์ว่าเป็นคนชั้นต่ำ แสดงให้เห็นว่าความรู้สึกโกรธของนางนั้นมากมายเพียงใด และส่งผลให้ผู้อ่านรับรู้ถึงจุดวิกฤตและความขัดแย้งในเรื่องได้ชัดเจนอย่างมาก

3.2.2.5 วีรรส

วีรรส คือ ความชื่นชม เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการแสดงความกล้าหาญอันเป็นคุณลักษณะของคนชั้นสูง อาจมีภาวะเสริม คือ ความมั่นคง ความพินิจพิเคราะห์ ความจงหอง วิภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ การเอาชนะศัตรู และบังคับอินทรีย์ของตนได้ การแสดง

พละกำลัง อนุภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ ท่าที่มั่นคง¹³² ในศกุนตโลปาขยานปรากฏชัดเจนใน
คุณลักษณะของทฤษัณต์และพระภรต ดังตัวอย่าง

นรยเยา ปรมปรตยา วนั มฤคชัฆาสา |

ตั เทวราชปรตมึ มตตวารณฐรตม ||๑๓||

ทวฤษตฤษัยวฤษุทรา นรยานตมณุชคมิเร |

ททฤษุรฐรมานาสเต อาศฤษุภฤษุจ ชเยน จ ||๑๔||

พระองค์เสด็จไปในป่าด้วยความปีติ ด้วยความประสงค์ที่จะฆ่ากวาง เหล่าพราหมณ์
กษัทรยั แพศยั และศุทรตตตามซึ่งพระองค์ผู้เปรียบเหมือนเทวราชผู้ประทับอยู่บนหลังช้างที่ตกมัน ผู้
กำลังเสด็จออกไป พวกเขาต่างพากันเปล่งเสียงด้วยคำสตูติและด้วยเสียงอำนวยอวยชัย

(อาทิบรพ, สัมภวบรพ, บทที่ 69)

กุมารโ เทวครภากะ ส ตตราศุ วยวรต |

ษทวฤษุช เอว พาละ ส กณวาศรมปทึ ปรต ||๕||

สฤษุวยามราน วราหาคจ มหฤษุชาศจ คชัสตธา |

พพนธ วฤกษะ พลวานาศรมสย สมิปตะ ||๖||

เขาเจริญเติบโตเร็วประหนึ่งเทวกุมาร เมื่ออายุหกขวบ เขาแข็งแรงมากจนเขาจับมัด
เสื่อ หมูป่า ควาย และช้าง ไว้กับต้นไม้ที่อยู่ใกล้กับอาศรมได้

(อาทิบรพ, สัมภวบรพ, บทที่ 74)

จากตัวอย่าง เห็นได้ว่าผู้อ่านสามารถรับรู้ถึงความกล้าหาญอันเป็นคุณลักษณะของคน
ชั้นสูงได้ชัดเจนจากกษัทรยัทฤษัณต์ ในตอนที่พระองค์ประสงค์จะเข้าไปล่าสัตว์ในป่าและประทับบน
หลังช้างที่ตกมันได้และผู้คนต่างพากันสตูติพระองค์ อีกทั้งการแสดงพละกำลังและความแข็งแรงของ
พระภรตในวัยเด็กกว่ามีความพิเศษ แข็งแรงมากจนสามารถจับมัด เสื่อ หมูป่า ควาย และช้าง ไว้กับ
ต้นไม้ที่อยู่ใกล้กับอาศรมได้ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจถึงลักษณะสำคัญของตัวละครและส่งผลต่อความเข้าใจ
ในการดำเนินเรื่องต่อไปได้ชัดเจนขึ้นด้วย

¹³² กุสุมา รัชมนณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 127.

3.2.2.6 ภยานกรส

ภยานกรส คือ ความเกรงกลัว เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว อาจมีภาวะเสริม คือ ความสงสัย ความหลง ความอับจน ภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การได้ยินเสียงผิดปกติ การเห็นภูตผีปีศาจหรือสัตว์ร้าย อนุภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การวิ่งหนี การส่งเสียงร้อง เป็นต้น และอาจมีปฏิกิริยา เช่น อาการตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น น้ำตาไหล หรือ เป็นลม¹³³ ดังตัวอย่าง

อสาวาทิตยส์กาไส วิศวามิโตร มหาตปาเซ |

ตปยมานสโตโป โฆริ มม กมปยเต มนะ ||๒๓||

“ฤๅษีวิศวามิตรผู้มีตบะแก่กล้า ผู้มีรัศมีรุ่งเรืองดังดวงอาทิตย์นั้น กำลังบำเพ็ญตบะอย่างหนัก ใจของฉันจึงหวาดหวั่น”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 71)

เอตานิ ยสย กรมาณิ ตสยาหิ ภฤศมุทวิเซ |

ยถาเสาน ทเหตุ กรุทสเสถา"ชญาปย มา วิโภ ||๓๕||

“สิ่งเหล่านี้คือการกระทำของฤๅษีท่านนั้น ฉันจึงหวาดกลัวต่อท่านอย่างยิ่ง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงรับสั่งโดยประการที่ฤๅษีนั้นจะไม่พึงเผาฉันด้วยความโกรธเถิด”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 71)

อถापศยทุ วราโรหา ตปสา ทคธกิลพิชม |

วิศวามิตรึ ตปยมานึ เมนกา ภีรราศรเม ||๒||

จากนั้น นางเมณฑาผู้งดงาม ผู้หวาดหวั่น ได้เข้าไปพบฤๅษีวิศวามิตร ผู้เฝ้าผลาญกิเลสทั้งหลายด้วยตบะ และผู้กำลังบำเพ็ญตบะอยู่ในอาศรม

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 72)

ลักษณะของรสแห่งความหวาดกลัวมีจำนวนไม่มากนักในศกุนต์โลปชยาน แต่ผู้อ่านสามารถรับรู้ถึงความหวาดกลัว ผ่านตัวละครย่อยอย่างอัปสรเมณฑานางมีความเกรงกลัวฤๅษีวิศวามิตรเป็นอย่างมาก นางพยายามเล่าเรื่องฤทธิ์เดชของฤๅษีวิศวามิตรที่มีกำลังสูงส่งให้พระอินทร์ฟัง และร้องขอความช่วยเหลือจากพระอินทร์ในการทำภารกิจที่ได้รับมอบหมาย ทำให้ผู้อ่านมีความรู้สึก

¹³³ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 127.

หวั่นเกรงไปกับนางด้วย ทั้งยังเข้าใจถึงลักษณะของตัวละครที่ส่งผลต่อการดำเนินเรื่องได้ชัดเจนขึ้น
ด้วย

3.2.2.7 พิภตสรส

พิภตสรส คือ ความเบื่อ รำคาญ ขยะแขยง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าเบื่อ
น่ารังเกียจ ซึ่งมี 2 ประเภท คือ เกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่ไม่สกปรก เช่น เลือด หรือสิ่งน่ารังเกียจที่
สกปรก เช่น อุจจาระ หนอง อาจมีภาวะเสริม คือ ความสิ้นสติ ความตื่นตระหนก ความหลง ความ
ป่วยไข้ ความตาย เป็นต้น วิภาวะ ของความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ ได้แก่ สิ่งที่ไม่สบอารมณ์ สิ่งชวนสลด
ใจ สิ่งสกปรก เป็นต้น อนุภาวะของความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ คือ การทำท่าทางขยะแขยง อาเจียน
ตัวสั้น¹³⁴ ดังตัวอย่าง

ภกษยนติ สม มาसानิ ปฏภูย วิริวัต ตทา |

ตตร เกจิตุ คชา มตตา พลินะ ศสตรวิภตตะ ||๒๙||

สโถยยาครกราน ภูตตะ ปทรวนติ สม เวติตะ |

ศกณมุตรํ สฤษนตศจ กษรนต์ะ โศณิตํ พหุ ||๓๐||

พากันกินเนื้อที่ข้านั้นตามชอบใจในกาลนั้น ช้างที่มีกำลังบางพวกพากันคลั่งเพราะ
ถูกแทงด้วยศาสตราวุธ พวกมันต่างพากันยกวงวิ่งหนีไปด้วยความหวาดกลัว พร้อมกับขับปัสสาวะ
และอุจจาระเรียรด และมีเลือดไหลอาบมากมาย

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 69)

จากตัวอย่าง เห็นได้ว่าผู้อ่านสามารถรับรู้ถึงความน่ารังเกียจ น่าขยะแขยง เกิดจาก
สิ่งน่ารังเกียจที่ไม่สกปรก เช่น เลือด หรือสิ่งน่ารังเกียจที่สกปรก เช่น อุจจาระ จากเหตุการณ์ในป่าที่
ทฤษยนต์ได้เข้าไปล่าสัตว์ ซึ่งการพรรณนาพฤติกรรมของสัตว์ที่มีการเคลื่อนไหววุ่นวาย ช้างที่คลั่งเพราะ
ถูกแทงด้วยศาสตราวุธ พร้อมกับขับปัสสาวะและอุจจาระเรียรด และมีเลือดไหลอาบมากมาย ก็ทำ
ให้ผู้อ่านเข้าใจถึงสภาพแวดล้อมและมองเห็นบรรยากาศของเรื่องได้ชัดเจนขึ้นอีกด้วย

¹³⁴ กุสุมา รัชมนณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 127.

3.2.2.8 อัทฤตรส

อัทฤตรส คือ ความอัศจรรย์ใจ เป็นรสที่เกิดจากการได้รับรู้ความน่าพิศวง อันมี 2 ประเภท คือ เกิดจากสิ่งที่เป็นทิพย์หรืออภินิหาร หรือเกิดจากสิ่งที่น่ารื่นรมย์ อาจมีภาวะเสริม คือ ความตื่นตระหนก ความหวั่นไหว ความมั่นคง เป็นต้น วิภาวะ ของความน่าพิศวง ได้แก่ การพบเห็น สิ่งที่เป็นทิพย์ การได้รับสิ่งที่เป็นมายา หรือมีเวทมนตร์ อนุภาวะของความน่าพิศวง คือ การทำท่าประหลาดใจ หรืออุทานด้วยความแปลกใจ เป็นต้น อาจมีปฏิกริยา เช่น การนั่งตะลึงงัน น้ำตาไหล¹³⁵ ดังตัวอย่าง

กฤตการยา ตตสตุรณมคจจกรสัสม |

ตัมเน วิชเน ครภี สีหยาขรสมากุเล ||๑๑||

ทฤษฏวา ศยานัน ศกุนาธา สมณตาด ปวยวรายน |

เนมา หิสยรวเน พาลา กรวยาทา มาสคฤทินะ ||๑๒||

เมณฑาได้ไปสู่ม่านน้ำมาลินีอันน่ารื่นรมย์ของภูเขาหิมวัต (คลอດแล้ว) และนางก็ทิ้งครภีที่เกิดแล้วไว้บนฝั่งแม่น้ำมาลินี จากนั้นนางผู้ทำกิจของนางสำเร็จแล้ว จึงได้รับกลับไปสู่สำนักของท้าวศักระ(พระอินทร์) เหล่านางจำนวนหนึ่งเห็นทารกนอนอยู่ในป่าลึกที่ไม่มีคน อันซุกซุมไปด้วยสิงโตและเสือ จึงพากันมาแวดล้อมโดยรอบทารก สัตว์ดุร้ายและสัตว์กินเนื้อทั้งหลายในป่าจึงไม่อาจทำร้ายทารกนั้น

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 72)

ไวศมปายน อุวาจ

เอตาวทุกตวา ราชานัน ปรัตติษฐต ศกุนตลา |

อถานตริกาษาท หุชยนต วาคูวาจาศรีริณี ||๑๐๙||

ฤตวิกปุโรหิตาจารย์ไยรมนตริภิกจ วฤต ตทา |

ไวศมปายนะกล่าววว่า

เมื่อกกล่าวคำทั้งหมดนี้ต่อกษัตริย์แล้ว ศกุนตลา ก็หันหลังให้ จากนั้นได้มีเสียงจากท้องฟ้าอันปราศจากรูปร่าง กล่าวกับกษัตริย์หุชยันต์ซึ่งนั่งล้อมรอบด้วยอำมาตย์มนตรี พราหมณ์ปุโรหิต และพราหมณ์ฤตวิษของพระองค์

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74, โศลกที่ 109-110)

¹³⁵ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 128.

ในศกุนตโลปาขยานปรากฏลักษณะของความพิสดารและพิศวง คือสิ่งที่เป็นทิพย์ หรืออภินิหารที่เกิดขึ้นกับศกุนตลาตั้งแต่กำเนิด เพราะนางถูกปกป้องด้วยเหล่านกตั้งแต่ยังเป็นทารก ในป่า ทำให้สัตว์ร้ายไม่สามารถมาทำร้ายนางได้ และเมื่อเติบโตขึ้นจนมีความสัมพันธ์กับทูษยันต์ จนไปสู่เหตุการณ์ที่นางต่อว่ากษัตริย์ทูษยันต์ต่อหน้าอำมาตย์มนตรี ได้มีเสียงจากท้องฟ้าอันปราศจากรูปร่าง กล่าวกับกษัตริย์ทูษยันต์เกี่ยวกับสถานภาพของนางและบุตร ทำให้ผู้อ่านเข้าใจถึงลักษณะสำคัญอันเป็นทิพย์ของตัวละคร และส่งผลให้ผู้อ่านรับรู้ถึงจุดสูงสุดของความขัดแย้งในเรื่องได้ชัดเจนอย่างมาก และส่งผลให้เนื้อเรื่องคลี่คลายนำไปสู่การปิดเรื่องได้สมบูรณ์

3.2.3 อลังการในศกุนตโลปาขยาน

อลังการ คือ การใช้ถ้อยคำที่ไพเราะและโวหารที่มีความหมายลึกซึ้ง เสมือนเครื่องประดับของบทประพันธ์ สามารถจำแนกอลังการประเภทหลักๆ ออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ศัพทอลังการ (ศพทอลงการ) คือ อลังการที่มุ่งความงามของคำประพันธ์ทางด้านเสียง และอรรถอลังการ (อรรถอลงการ) คือ อลังการที่มุ่งความงามของคำประพันธ์ทางด้านความหมาย¹³⁶ โดยอลังการทางเสียง คือ การเล่นคำหรือเล่นเสียงพยัญชนะและสระให้เกิดความไพเราะของเสียงในบทประพันธ์ ส่วนอลังการทางความหมาย คือ การใช้โวหารเปรียบเทียบเนื้อความให้งดงาม หรือโวหารแฝงความหมาย เพื่อให้มีความลึกซึ้งในการตีความหมายต่างๆ กันไป เป็นวิธีตกแต่งคำประพันธ์ด้วยกลวิธีที่ทำให้ความหมายเด่นชัดและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น อาจกล่าวได้ว่า “อลังการ” มีความสำคัญที่สุดที่ทำให้บทประพันธ์น่าอ่าน เพราะเป็นการสร้างเสริมถ้อยคำให้ทรงพลัง ลึกซึ้ง และสง่างามกลายเป็นถ้อยคำของกวีหรือบทกวีอย่างแท้จริง¹³⁷ ศัพทอลังการที่สำคัญ ได้แก่ ยมก คือ การซ้ำคำที่มีความหมายต่างกัน และ อนุปราศ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะในวรรคเดียวกันแต่มีเสียงสระต่างกัน ส่วนอรรถอลังการที่สำคัญ เช่น อุปมา คือ การเปรียบเทียบว่าสิ่งหนึ่งมีลักษณะเด่น เหมือน หรือ คล้าย กับอีกสิ่งหนึ่ง รูปกะ คือ การเปรียบเทียบว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง อุตเปรกษา คือ การกล่าวโดยแสดงจินตนาการเกินจริงว่าสิ่งหนึ่งมีลักษณะเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เป็นต้น

ตำราอลังการแต่ละเล่มมีอลังการจำนวนมากน้อยแตกต่างกันไปตั้งแต่ 4 ชนิด ไปจนถึง 125 ชนิด ขึ้นอยู่กับการแบ่งอย่างหยابไปจนถึงละเอียด โดยตำราอลังการในยุคแรกๆ จะนิยมแบ่ง

¹³⁶ นิพัทธ์ แยมเดช, “การศึกษาอลังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7”, 38.

¹³⁷ อัจฉราภรณ์ ธาตุวิสัย, “การศึกษาวิเคราะห์คีตโควินทกาวยะ”, 159.

อย่างกว้างๆ ทำให้มีจำนวนอสังการน้อยกว่าในยุคหลังๆ¹³⁸ ประเภทหลักของอสังการตามทรรณะของนักวรรณคดีสันสกฤตส่วนใหญ่ จำแนกเป็น 2 ประเภท เนื่องจากรูปแบบอสังการมีอยู่เป็นจำนวนมาก ปรากฏในตำราอสังการศาสตร์เล่มต่างๆ ไม่เท่ากัน ดังนี้

3.2.3.1 ศัพท์อสังการ

ศัพท์อสังการ เป็นอสังการในการประพันธ์ที่ทำให้เสียงในบทกวีเกิดความงามและมีความไพเราะ ในนาฏยศาสตร์ที่ประพันธ์ขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 1 มีอสังการทางเสียงเพียง 1 ชนิด แต่ในตำราของโกละที่ประพันธ์ขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 11 มีอสังการทางเสียงถึง 24 ชนิด¹³⁹ อสังการทางเสียงที่สำคัญ ได้แก่ ยมก และ อนุปราส ในศกุนตโลปายานมีศัพท์อสังการที่โดดเด่น คือ อนุปราส ดังนี้

1. อนุปราส

อนุปราส คือ การซ้ำอักษรเดียวกัน โดยมุ่งความเหมือนกันของพยัญชนะเสียงหนึ่งๆ แม้พยัญชนะนั้นจะประสมด้วยสระต่างกัน เป็นพยัญชนะเดี่ยวหรือพยัญชนะซ้อนก็ได้¹⁴⁰ ตัวอย่าง

ศฺรุตวถ ตสย ตํ ศพทํ กนยา ศฺรีริว รูปณี |

นิศฺจกรามาศฺรมาต ตสฺมาต ตาปสีเวษธารินี ||๓||

ครั้งนั้น หญิงสาวผู้มีรูปร่างสวยงามดังพระศรี (ศรี) ผู้แต่งกายด้วยเพศของดาบสินี เมื่อได้ยินเสียงของพระราชาก็ออกมาจากอาศรมนั้น

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 71)

จากตัวอย่าง มีการใช้เสียงอักษร “ศฺร” ซ้ำ 2 ตำแหน่งในบาทที่ 1 คือ ศฺรุต ในศฺรุตวถ และ ศฺรี ใน ศฺรีริว และ 1 ตำแหน่งในบาทที่ 2 คือ ศฺร ใน กรามาศฺรมาต

กณว อุวาจ

ตปฺยมานะ กิล ปุรา วิศวามีโตร มหต ตปะ |

สุภฤศฺ ตาปยามาส ศกฺรํ สุรคณฺศฺวรม ||๒๐||

ฤชีกัณวะกล่าวว่

¹³⁸ อัจฉราภรณ์ ธาตุวิสัย, “การศึกษาวิเคราะห์คีตโควินทกาวยะ”, 159.

¹³⁹ เรื่องเดียวกัน, 160.

¹⁴⁰ Bhāmaha, *Kāvyaḷamkāra*, trans. by Naganatha Sastry (Delhi: Motilal Babarsidass, 1991), 22-23.

ได้ยืนยันว่า ในกาลก่อน ฤๅษีวิศวามิตร (วิศวามิตร) ได้บำเพ็ญตบะอันยิ่งใหญ่อย่าง
เคร่งครัด จึงทำให้ท้าวศักระ (พระอินทร์) ผู้เป็นจอมเทวดาเดือดร้อน

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 71)

จากตัวอย่าง มีการใช้เสียงอักษร “ตปย” ซ้ำ 2 ตำแหน่ง ได้แก่ ในบาทที่ 1 คือ ตปย
ใน ตปยมานะ และในบาทที่ 2 คือ ตาปยา ใน ตาปยามาส

2. อลังการที่ไม่เข้าพวก

นอกจากนี้ในศกุนตลามีลักษณะการเล่นเสียงที่โดดเด่นอีกอย่างหนึ่งคือการกล่าวซ้ำ
คำ หรือซ้ำตัวอักษรของคำ แต่ไม่สามารถจัดเป็นศัพท์หลังการประเภท “ยมก” ได้ เนื่องจากเป็นการ
ซ้ำเสียงพยัญชนะที่มีเสียงเหมือนกันทุกพยางค์ หรือบางพยางค์ที่ส่วนใดส่วนหนึ่งของโคลกในวรรค
เดียวกันหรือบทเดียวกัน แต่มีความหมายเหมือนกันอยู่หลายโคลกเช่นกัน เป็นจุดเด่นที่สร้างความ
ไพเราะให้กับศกุนตโลปาขยานเช่นกัน ตัวอย่าง

อิมิ ตุ ภูย อิจฉามิ คุรุณำ วศมาทิตะ |

กถยมานิ ตวยา วิปร วิปรัชิตคนสิเนหา ||๒||

แต่ว่าข้าพเจ้าก็ยังปรารถนา (ที่จะได้ยิน) เรื่องราวการกำเนิดของราชาแห่งวงศ์กुरु ซึ่ง
ท่านผู้กระทำการเกิดแห่งพระเวทจะกล่าวในที่ชุมนุมของหมู่พรหมฤๅษีทั้งหลายตั้งแต่ต้น

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 68)

จากตัวอย่าง มีการใช้ “วิปร” ซ้ำ 2 ตำแหน่งในบาทที่ 2 ของโคลก

ศกุนตโลวาจ

ยถายมาคโม มหยิ ยถา เจทมภูต ปุรา |

ศถณุ ราชน ยถาตตตวิ ยถาสมิ ทูหิตา มุเนนะ ||๑๘||

ศกุนตลากล่าวว่า

“ข้าแต่ราชา การมาของฉันทเป็นอย่างไร เรื่องเก่าก่อนมีมาอย่างไร ฉันทเป็นลูกสาว
ของมุณีได้อย่างไร ขอจงสดับเรื่องนั้นตามความเป็นจริงเถิด”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 71)

จากตัวอย่าง มีการใช้ “ยถา” ซ้ำถึง 4 ตำแหน่ง ได้แก่ บาทที่ 1 จำนวน 2 ตำแหน่ง
และบาทที่ 2 จำนวน 2 ตำแหน่ง

3.2.3.2 อรรถาลังการ

อรรถาลังการ หรือ อลังการทางความหมาย เป็นวิธีการประพันธ์ที่เพิ่มความหมายที่ลึกซึ้งและเด่นชัดให้แก่บทประพันธ์ โดยใช้โวหารแบบต่างๆ มาเปรียบเทียบหรือแฝงนัยแทนการกล่าวอย่างตรงไปตรงมา¹⁴¹ อลังการทางความหมายที่สำคัญและพบในศกุนตโลปาขยาน ได้แก่

1. อุปมา

กุสุมา รักษมณี อธิบายไว้ว่า อุปมา คือการนำสิ่งทีกวีต้องการแสดงลักษณะเด่นไปเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะเด่นเป็นที่รู้จักหรือเป็นที่ยอมรับกันแล้ว โดยมีคำที่มีความหมายทำนองว่า เหมือน คล้าย ดัง เป็นคำแสดงความหมายเปรียบเทียบ¹⁴² เช่น

อกโขภยตเวรณวสมะ สหิษณุตเว ธราสมะ |

สมมตะ ส มทีปาละ ปุรสนนปุรราชูรวาน ||๑๔||

ภุโย ธรรมปโรฎาไวรมุทิต ชนมาทิตต ||๑๕||

ในด้านความหนักแน่น (ไม่กระเพื่อม) พระองค์เสมือนดังมหาสมุทร ในด้านความอดกลั้น พระองค์เสมือนดังแผ่นดิน พระราชาพระองค์นั้นทรงได้รับความนับถือและมีประชาราษฎรเลื่อมใสศรัทธา และพระองค์ทรงปกครองประชาชนผู้มีความยินดีด้วยใจที่ใฝ่ในธรรมเป็นอย่างดี (อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 68)

จากตัวอย่าง สิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบ คือ มหาสมุทร สิ่งทีกวีนำไปเปรียบเทียบ คือ ความหนักแน่น ลักษณะร่วมของทั้งสองสิ่ง คือ ความไม่กระเพื่อม และ แผ่นดิน สิ่งทีกวีนำไปเปรียบเทียบ คือ ความอดกลั้น ลักษณะร่วมคือ ความมั่นคง ทำให้ลักษณะของกษัตริย์ทุษยันต์ในเรื่องมีความชัดเจนมากขึ้น

นที จาศรมสศลิษฎา ปุณฺยโตยํ ททฺรศ สะ |

สรวปราณภฤตํ ตตร ชนนิมิว ธิษฐิตาม ||๒๔||

พระราชานั้นทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำที่มีอาศรมตั้งอยู่รายรอบ ที่มีน้ำใสสะอาด ซึ่งเป็นที่เลี้ยงดูสรรพสัตว์ทั้งหลาย เหมือนมารดาคอยเลี้ยงดูบุตร

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 70)

¹⁴¹ อัจฉราภรณ์ ธาตุวิสัย, “การศึกษาวิเคราะห์คีตโควินทกาวยะ”, 167.

¹⁴² กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 28.

จากตัวอย่างสิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบ คือ แม่น้ำ ซึ่งเป็นที่เลื่องลือสรรพสัตว์ ทั้งหลาย และสิ่งที่นำไปเปรียบ คือ มารดาคอยเลี้ยงดูบุตร เพื่อเป็นการบอกลักษณะร่วมของทั้งสองสิ่ง ในฐานะผู้เลี้ยงหรือผู้ให้การเลี้ยงดูสิ่งหนึ่ง อีกนัยหนึ่งอาจเป็นการพิจารณาคุณลักษณะและจินตนาการ ทางธรรมชาติของกวี ทำให้สถานที่นั้นมีภาพความงามชัดเจนต่อผู้อ่านมากยิ่งขึ้น

2. รูปกะ หรือ รูปกัม

กุสุมา รักษมณี ให้คำอธิบายไว้ว่า รูปกะ คือการเปรียบเทียบทำนองเดียวกับอุปมา แต่กล่าวเสียใหม่ว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ความหมายจึงลึกซึ้งกว่าอุปมา¹⁴³ เช่น

ราชนุ สตยัม ปรี พรหม สตยัม จ สมยะ ประ |

มา ตยา กษะ สมยัม ราชนุ สตยัม สัตตมสตุ เต ||๑๐๖ ||

“ข้าแต่กษัตริย์ ความจริงก็คือพรหมอันยิ่งใหญ่ ความจริงก็คือคำสัญญาที่ยิ่งใหญ่ ดังนั้น ข้าแต่กษัตริย์ โปรดอย่าฝ่าฝืนคำสัญญาของพระองค์ ขอให้ความจริงและพระองค์รวมเป็นหนึ่งเดียว”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

จากตัวอย่างสิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบ คือ ความจริง สิ่งที่ถูกนำไปเปรียบ คือ พรหมอันยิ่งใหญ่ เพื่อเป็นการให้น้ำหนักถึงความจริงที่นางกำลังพูด เกี่ยวกับคำสัญญาของกษัตริย์ ทูษยันต์ว่ามีความสำคัญและไม่สมควรละเลย

3. อุตเปรกษา

กุสุมา รักษมณี อธิบายไว้ว่า อุตเปรกษา คือการกล่าวโดยแสดงจินตนาการให้เกินจริง เห็นจริง ว่าสิ่งหนึ่งมีลักษณะราวกับว่า หรือประหนึ่งว่าเป็นอีกสิ่งหนึ่ง¹⁴⁴ ดังตัวอย่าง

สุชะ คีตะ สุขนธี จ ปุชะปรณฺวโห'นิละ |

ปริกรามน วเน วฤกษานูไปตีว ริรียา ||๑๖ ||

สายลมระรื่นเย็นสบายและมีกลิ่นหอม นำพาเกสรของดอกไม้พัดรำเพย ราวกับว่า ลมนั้นเข้ามาเล่นสนุกกับต้นไม้ในป่า

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 70)

¹⁴³ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 28.

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 28.

จากตัวอย่างสิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบ คือ สายลมที่พัดนำพาเกสรดอกไม้ (การพัดของสายลม) สิ่งที้นำไปเปรียบ คือ สายลมนั้นมาเล่นสนุกกับต้นไม้ (การเล่นสนุก) เพื่อเป็นการพรรณนาความงามของธรรมชาติในเรื่องให้มีความสวยงามและพิสดารมากขึ้น

4. อติศยะ หรือ อติศโยกติ

กุสุมา รักษมณี ได้อธิบายไว้ว่า อติศโยกติ คือการกล่าวให้เกินจริงด้วยวิธีการเดียวกับอุปเปรกษา แต่ไม่ใช่คำว่าประหนึ่ง¹⁴⁵ เช่น

อุทุมย มนุหฺร โทรฺกโย วเหตฺ สวณกานนฺม |

จตุษฺปกคทาธุเท สรวปรหฺรณฺช จ ||๑๒||

พระองค์สามารถยกภูเขาขึ้น (มนุหฺร) พร้อมทั้งป่าและต้นไม้ใหญ่ขึ้นได้ด้วย พระพาหาทั้งสอง ทรงเชี่ยวชาญในการรบด้วยคทาทั้งสี่แบบและในการใช้อาวุธทุกชนิด (อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 68)

จากตัวอย่างเป็นการกล่าวยกยอความสามารถของทูษยันต์ว่าสามารถยกภูเขาขึ้นพร้อมป่าด้วยแขนทั้งสอง ซึ่งเป็นการกล่าวที่เกินความเป็นจริงในฐานะมนุษย์ เพราะมนุษย์ไม่สามารถยกภูเขาทั้งลูกได้ โดยเฉพาะภูเขามันหระที่เป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ พระวิษณุทรงนำมาเพื่อใช้เป็นไม้กวาดในการกวาดมหาสมุทรเพื่อให้ได้น้ำอมฤต

5. อรรถานตรันยาส

กุสุมา รักษมณี ได้อธิบายไว้ว่า อรรถานตรันยาส คือการหาหลักฐานมายืนยัน สิ่งที่กล่าวถึง อาจเป็นการยกหลักทั่วไปมาสนับสนุนกรณีเฉพาะ หรือยกกรณีเฉพาะมาสนับสนุนหลักทั่วไปก็ได้ หลักทั่วไปที่นิยมยกมาอ้างมักเป็นคำพังเพยหรือสุภาษิต¹⁴⁶ ดังนี้

อาตฺมโน พนฺธฺราตฺไมว คตฺริราตฺไมว จาตฺมเน |

อาตฺมโน มิตรมาตฺไมว ตถา"ตฺมา จาตฺมเน ปิตา |

อาตฺมโนวาตฺมโน ทานํ กรตฺมฺรหฺสิ ธรรมตฺตะ ||๗||

“ตนเป็นญาติของตน ตนเป็นที่พึ่งของตน ตนนั้นแหละเป็นมิตรของตน และตนก็เป็นบิดาของตนเช่นกัน โดยความถูกต้องแล้ว เธอควรให้ทานตนเองด้วยตนเองนั้นแหละ”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 73)

¹⁴⁵ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 30.

¹⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 33.

จากตัวอย่างเป็นการแทรกสุภาษิต โดยใช้สิ่งเปรียบเทียบ คือ เพื่อน และ รถ ซึ่งเปรียบเสมือนสิ่งที่ถูกใจ สิ่งที่เป็นของจำเป็นในชีวิต หรือสิ่งที่เป็นคู่คิด หรือแปลได้อีกอย่างว่าศกุนตลาไม่ควรอยู่โดดเดี่ยว และสมควรมาเป็นภรรยาของทฤษัณต์เพราะเป็นสิ่งปกติธรรมดาที่คนผู้หนึ่งจะมีเจ้าของหรือมีคู่แต่งงาน

6. วยติเรก

กุสุมา รักษมณี อธิบายไว้ว่า วยติเรก คือการเปรียบเทียบสิ่งที่มีลักษณะเหมือนกัน แต่ยกให้สิ่งหนึ่งเหนือกว่าอีกสิ่งหนึ่ง อาจเป็นอุปมาเหนือกว่าอุปมาน หรือในทางกลับกันก็ได้¹⁴⁷ เช่น

วรํ กุปศตาท วาปี วรํ วาปีศตาท ทรตฺตํ |

วรํ ทรตฺตตตตต ปุตรระ สตยํ ปุตรศตาท วรม ||๑๐๒||

“สระน้ำมีคุณค่ามากกว่าบ่อน้ำหนึ่งร้อยบ่อ การเสียสละนั้นมีคุณค่ามากกว่าสระน้ำร้อยสระ บุตรนั้นมีคุณค่ามากกว่าการเสียสละร้อยครั้ง ความสัตย์มีคุณค่ามากกว่าบุตรหนึ่งร้อยคน”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

จากตัวอย่างเป็นการเปรียบเทียบคุณค่าสิ่งสองสิ่ง โดยใช้จำนวนหนึ่งร้อยเน้นน้ำหนักสิ่งนั้น และใช้การไล่ระดับความสำคัญของสิ่งนั้นแสดงสิ่งที่เด่นกว่า สิ่งที่ศกุนตลาต้องการบอกทฤษัณต์ได้แก่ ความสัตย์ > บุตรหนึ่งร้อย > การเสียสละหนึ่งร้อย > บ่อน้ำหนึ่งร้อย

7. ขาติ หรือ สวภาโวคติ

กุสุมา รักษมณี ให้คำอธิบายว่า สวภาโวคติ (ขาติ) คือ การกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามสภาพที่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ โดยไม่นำความรู้สึกของกวีเข้าไปแทรกมากนัก อาจมีการใช้ภาพพจน์บ้างเล็กน้อย มักเป็นบทพรรณนาสัตว์หรือต้นไม้¹⁴⁸ เช่น

ปรวฤทฺธิวิภูไปรวฤกฺโขชะ สุขฉฉายะ สมารฤตม |

ชฎูปทาฐฺรณิตตลํ ลกษฺมยา ปรมยา ยุตม ||๖||

ป่านั้นเต็มไปด้วยต้นไม้ที่มีกิ่งก้านสาขาเจริญเติบโต มีร่มเงาที่สบาย มีผืนป่าที่อ้ออิงไปด้วยฝูงผึ้งที่บินวน ประกอบไปด้วยความงดงามอย่างยิ่ง

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 70)

¹⁴⁷ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 29.

¹⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, 36.

8. เหตุ

เหตุ คือการแสดงเหตุที่ก่อให้เกิดสิ่งต่างๆหรือ สาเหตุที่ทำให้รู้ว่ามีสิ่งใดอยู่¹⁴⁹ และเหตุนั้นต้องเป็นการอธิบายสิ่งพิเศษ สิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดมีขึ้น หรือสิ่งที่เหนือกว่าสิ่งปกติจึงจะถือเป็นอสังการ ตัวอย่าง

นิรชเน ตฺ วเน ยสฺมาจฺจนฺนุโตะ ปรีวาริตา |

ศกฺนฺตเลติ นามาสฺยาเย กุฏฺถํ จาปิ ตโตะ มยา ||๑๖||

เพราะเหตุที่นางถูกแวดล้อมด้วยนกทั้งหลายในป่าอันปราศจากผู้คน ดังนั้น เราจึงตั้งชื่อแก่งว่า ศกนฺตลา

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 72)

9. อุทาดตะ

อุทาดตะ คือ การพรรณนาถึงคุณสมบัติของตัวละครที่เกินจริงมากไปกว่าปกติธรรมดา เป็นการพรรณนาลักษณะพิเศษของตัวละครให้พิสดาร¹⁵⁰ ตัวอย่าง

ทุชฺยณฺต อุวาจ

อูรฺชฺวเรตา มหาภาเค ภควาลฺโลกฺปุชิตะ |

จเลทฺธิ วุฏฺตดาทฺ ฐโรมฺปิ น จเลตฺ สฺติตฺวฺรตะ ||๑๖||

ทุชฺยณฺตตฺรึสฺว่า

“มหาฤๅษีผู้มีโชคในส่วนแห่งโชคอันยิ่งใหญ่ ผู้รุ่งเรือง ผู้ได้รับการบูชาโดยชาวโลก แม้ธรรมะจะเคลื่อนไปจากหนทางที่ถูกต้อง แต่ท่านฤๅษีผู้มีวัตรปฏิบัติแน่วแน่ก็ไม่เคยเคลื่อนไปจากธรรม”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 71)

จากการศึกษาวรรณศิลป์ในศกนฺตโลปาขยานพบว่า ปรากฏอสังการทั้งอสังการทางเสียงและอสังการทางความหมาย แม้จะเป็นวรรณคดีอิติहाสะที่ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการสร้างความความบันเทิงใจเป็นสำคัญให้แก่ผู้อ่านแบบวรรณคดีกาวยะ แต่ก็มีคามชัดเจนมากเพียงพอที่จะทำให้ผู้อ่านรู้สึกสนุกสนานไปกับเนื้อเรื่อง และสร้างอารมณ์ความรู้สึกร่วมไปกับเนื้อหาและความสวยงามทางการประพันธ์ ศกนฺตโลปาขยานจึงถือว่าเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ การแสดงออก

¹⁴⁹ Viśvanātha, The Sāhityadarpaṇa, trans. P.V.Kane, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1974), 229.

¹⁵⁰ Ibid., 312-313.

ของจินตนาการปรากฏอยู่ในการประดับองค์การของกวีจึงส่งผลให้เกิดรสแก่ผู้อ่าน ดังนั้นศกุนตโลปาย
ยานจึงมีความงามและสร้างสุนทรียภาพแก่ผู้อ่านได้ดี



บทที่ 4

การวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคม วัฒนธรรม และประเพณี

มหากาพย์มหาภารตะมีความยาวมหึมา เป็นสารานุกรมหรือที่รวมของเรื่องราวปรัมปรา ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนความรู้อันเกี่ยวกับสถาบันทางสังคมและการเมืองของอินเดียใน สมัยโบราณ¹⁵¹ มหาภารตะเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของชาวอินเดีย มีคุณค่าในฐานะแหล่งบันทึก ปรัชญา ศาสนา ความคิด ความเชื่อตามคติศาสนาพราหมณ์อย่างเข้มข้น¹⁵² มหาภารตะมีเนื้อหาที่ซับซ้อน มุ่งเน้นไปที่การรบทางสงครามระหว่างพี่น้องสองตระกูล แต่ก็แฝงไว้ซึ่งหลักปรัชญาของอินเดียและ ศาสตร์ต่างๆ ในโลก ถึงกับมีผู้กล่าวว่า เรื่องใดที่ไม่มีปรากฏในมหาภารตะ เรื่องนั้นก็ไม่มีปรากฏในที่ อื่นใด¹⁵³

4.1 ภาพสะท้อนสังคม วัฒนธรรม และประเพณีในศกุนตโลปาขยาน

จากการปริวรรตและแปลศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะ ผู้ศึกษาพบว่าศกุนตโลปา- ขยานเป็นวรรณคดีที่แสดงถึงรายละเอียดเกี่ยวกับความเชื่อในศาสนาฮินดูได้อย่างชัดเจนเรื่องหนึ่ง ศาสนาฮินดูเป็นศาสนาที่มีระบบวรรณะทั้ง 4 ได้แก่ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และศูทร แต่ละ วรรณะมีข้อกำหนดในหน้าที่ของตนอย่างชัดเจน คนในสังคมจะดำเนินชีวิตประจำวันด้วยคำสอนของ พระผู้เป็นเจ้าของตนที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาต่างๆ เช่น คัมภีร์มนูสมฤติ คัมภีร์พระเวท คัมภีร์อุปนิษัท เป็นต้น หากไม่ทำตามข้อควรปฏิบัติตามที่พระเป็นเจ้าของตนได้กำหนดไว้ก็จะมีผลอันไม่พึงปรารถนา และวงศ์ตระกูลนั้น ในศาสนาฮินดูมีรายละเอียดเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตค่อนข้างชัดเจนและมี รายละเอียดจำนวนมาก ทั้งยังมีพิธีกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับทุกช่วงของชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ส่งผลให้เกิดกฎเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นเพื่อไม่ให้คนในสังคมมีการผสมผสานวรรณะกัน ในศกุนตโลปาขยาน ปรากฏภาพสะท้อนทางสังคมอยู่หลายด้าน ดังนี้

¹⁵¹ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, มหาภารตยยุทธ (กรุงเทพฯ : ศยาม, 2533), 16.

¹⁵² นิพัทธ์ แยมเดช, “อิทธิพล ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ที่ส่งผลต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีไทย ,” วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชพฤกษ์ 1, 3 (ตุลาคม 2558 – มกราคม 2559): 8.

¹⁵³ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, มหาภารตยยุทธ, 8.

4.1.1 สภาพสังคมแบบวรรณะ

วรรณะ มาจากคำสันสกฤต วรรณ แปลว่า สีหรือผิว เมื่อชนเผ่าอารยันอพยพเข้ามา รุกรานชนเผ่าพื้นเมืองคือทราวิทหรือมิลักเซ โดยที่ชาวอารยันเป็นชนผิวขาวและทราวิทเป็นชนผิวคล้ำ ชาวอารยันในฐานะผู้ชนะและมีอำนาจมากกว่า จึงต้องการออกแบบระบบการบริหารจัดการที่จะรักษาผลประโยชน์แห่งเผ่าพันธุ์ของตนไว้ให้ได้มากที่สุด จึงกำหนดโครงสร้างวรรณะขึ้นมา โดยมี 4 วรรณะ คือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และศูทร¹⁵⁴ คัมภีร์พระเวทอธิบายการเกิดวรรณะไว้ว่า วรรณะทั้ง 4 เกิดจากส่วนต่างๆ ของพระพรหม ได้แก่ พราหมณ์เกิดจากปาก กษัตริย์เกิดจากแขน แพศย์หรือไวศยะเกิดจากสะโพกหรือขาอ่อน และศูทรเกิดจากเท้า งานที่ดีจะถูกสงวนไว้ให้เฉพาะกลุ่มคนผิวขาว นั่นคือ 3 วรรณะข้างต้น (พราหมณ์, กษัตริย์, แพศย์) ส่วนวรรณะที่ 4 คือวรรณะศูทร มีหน้าที่รับใช้วรรณะทั้ง 3 วรรณะพราหมณ์สร้างระบอบที่จะรักษาระบบวรรณะโดยการสืบทอดทางพันธุกรรมนี้ อย่างเข้มข้น โดยที่พราหมณ์ถือว่าวรรณะตนสูงส่งกว่าวรรณะอื่นใด รองลงไปคือกษัตริย์ แพศย์ และศูทรตามลำดับ การสืบทอดความต่อเนื่องของวรรณะให้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพและป้องกันการข้ามวรรณะอย่างได้ผลนั้น มีการปฏิบัติการผ่าน จารีตทางสังคม 2 อย่าง¹⁵⁵ คือ 1. การเข้าสู่ระบบการศึกษา ได้แก่ พิธีอุปนัยน์ โดยที่พิธีกรรมนี้คือการเข้าสู่การศึกษาพระเวทและวิชาความรู้เฉพาะของแต่ละวรรณะ เพื่อที่จะได้มีวิชาความรู้มาประกอบอาชีพตามวรรณะของตนสืบทอดไป 2. การแต่งงาน คนในสังคมไม่สามารถแต่งงานข้ามวรรณะได้ และผู้หญิงจะได้วรรณะตามสามี และที่มีการดำเนินและถือว่าเป็นสิ่งเลวร้ายที่สุดในการละเมิดการข้ามวรรณะ คือในกรณีที่หญิงวรรณะพราหมณ์ ไปแต่งงานกับชายวรรณะศูทร ลูกที่เกิดมาจะกลายเป็นจัณฑาล จัณฑาลเป็นคนนอกวรรณะที่ถือว่าเป็นคนชั้นต่ำที่สุดในระบบสังคมอินเดียโบราณ

สภาพสังคมในสมัยกษัตริย์ทุษยันต์ที่ปรากฏในศกุนตโลปาขยาน พบว่าคนในวรรณะต่างๆ ล้วนยินดีที่จะกระทำตามหน้าที่ของตน ไม่มีการปะปนวรรณะ ไม่มีผู้ใดทำบาปหรือทำสิ่งต่างๆ ที่ทำให้เกิดความสงสาร กล่าวคือ ไม่มีภัยจากโจร ไม่มีภัยจากความอดอยากแม้แต่น้อย และไม่มีภัยจากความเจ็บป่วยเลย มนุษย์ทุกคนต่างยินดีในธรรมและปฏิบัติตนเพื่อประโยชน์ในทางธรรม สภาพวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในเมืองอุดมสมบูรณ์ ฝนตกตามฤดูกาล ข้าวกล้าทั้งหลายต่างชุ่มชื้น

¹⁵⁴ สมหวัง แก้วสุฟอง, “ระบบวรรณะ: ปัญหาและทางออก ในมุมมองของ มหาตมะ คานธี และ ดร. บี. อาร์ อัมเบดการ์,” **ปณิธาน** 12, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2559): 124.

¹⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, 125.

แผ่นดินเต็มไปด้วยรัตนะและสัตว์เลี้ยว พราหมณ์ทั้งหลายล้วนประกอบในหน้าที่ของตนและความ
บกพร่องไม่มีในพราหมณ์เหล่านั้น ดังนี้

น วรณส์กรโร น กฤปยากรฤชชนะ |

น ปาปกฤต กศจิหาสีต ตสมิน ราชนิ ศาสติ ||๖||

ครั้งเมื่อพระราชอาพระองค์นั้นทรงปกครองอยู่ไม่มีผู้ใดกระทำการปะปนวรรณะ (วรรณะ
สังกร) ไม่มีผู้ใดทำความชั่วร้าย (เหตุแห่งความน่าสงสาร) และไม่มีผู้ใดกระทำบาป

ธรมะ รติ เสวมานา ธรรมารถาภิเพธิเร |

ตทา นรา นรวยาฆร ตสมินชนปะเทศวเร ||๗||

นาสิจจารภยั ตาต น กษุธาภยมนวปี |

นาสิท วยาธิภยั จาปี ตสมินชนปะเทศวเร ||๘||

โอ้ พระองค์ผู้กล้าหาญตั้งพยัคฆ์ ครั้งพระราชอาพระองค์นั้นทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน
มนุษย์ทุกคนต่างยินดีในธรรม และปฏิบัติตนเพื่อประโยชน์ในทางธรรม

โอ้ลูกเอ๋ย เมื่อพระราชอาพระองค์นั้นทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ไม่มีภัยจากโจร ไม่มีภัยจาก
ความอดอยากแม้แต่น้อย และไม่มีภัยจากความเจ็บป่วยเลย

สวธรมะ เรมิเร วรณา ไทเว กรมณิ นิสะปะถาหะ |

ตมาศริตย มหิपालมาสัศจิวากุโต ภยาหะ ||๙||

คนทุกระวรรณะต่างยินดีในหน้าที่ของตน โดยไม่มีความปรารถนาในผลของการกระทำ
เพราะอาศัยพระราชอาพระองค์นั้น คนผู้กลัวต่อภัยใดๆ จึงไม่มีเลย

กาลวรชั จ ปรัชณะ สสยานิ รสวัตติ จ |

สรวรตนะสมฤทธา จ มหิ ปศุมตี ตถา ||๑๐||

ปรัชณะ ได้ไปรยปรายฝนตามฤดูกาล ข้าวกล้าทั้งหลายต่างชุ่มชื้น แผ่นดินเต็มไปด้วย
รัตนะทุกประการ และอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์เลี้ยวทั้งหลาย

สวกรมนิรตา วิปรา นานฤตั เตษุ วิหยเต |

ส จาทฤตมทาวีริโย วชรสัหนโน युवा ||๑๑||

พราหมณ์ทั้งหลายล้วนประกอบในหน้าที่ของตนและความบกพร่องไม่มีในพราหมณ์
เหล่านั้น พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์หนุ่มผู้มีความกล้าหาญอย่างน่าอัศจรรย์และมีพระวรกายแข็งแรง
ตั้งวัชระ (วชร)

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 68)

สังเกตเห็นได้ว่า สภาพสังคมความเป็นอยู่ในสมัยโบราณมีแบบแผนอย่างชัดเจนในเรื่องหน้าที่และกฎเกณฑ์ทางสังคม การกระทำของคนในสังคมมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน และยังสามารถส่งผลมายังวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในระบบวรรณะด้วย นอกจากนี้ยังปรากฏให้เห็นความสำคัญของวรรณะพราหมณ์ที่ถือว่าเป็นวรรณะที่เป็นผู้มีความรู้และมีการศึกษาสูง ในศกุนตโลปาขยานแสดงให้เห็นว่าการศึกษาของอินเดียในสมัยโบราณ คือ อาศรม พราหมณ์ทั้งหลายจะเล่าเรียนวิชาต่างๆ ในป่า และผู้เป็นเจ้าของอาศรมก็คือฤๅษี ดังตัวอย่างคืออาศรมของฤๅษীগัณวะ ที่มีพราหมณ์ผู้รู้พระเวทและศาสตร์ต่างๆ มากมาย ดังนี้

ฤๅจ พหวจมฺบุโยศฺจ เปรรฺยมาณาะ ปทกรฺโมะ |

ศุศฺรารว มนุชฺวยายโมร วิตเตชฺยวิทฺท กรฺมสุ ||๓๗||

พระราชารู้กล่าวหาญในหมู่มนุษย์ ทรงสดับเสียงสวดฤๅษีที่ถูกสวดโดยผู้เป็นใหญ่ในหมู่พราหมณ์ ตามลำดับบทในพิธีกรรมทั้งหลายที่ดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่อง ณ ที่นั้น

ยชฺญวิทฺยางคฺวิทฺทิจฺจ ยชฺฐวิทฺทิจฺจ โศภิตมฺ |

มธฺโรระ สามคฺชีไตศฺจ ฤๅษิภฺริณฺยตฺวารไตะ ||๓๘||

ภารุณฺชสามคฺชีตากรฺรทฺวิโรโสทคฺไตะ |

ยตฺตามภิระ สุนฺยิตะ ศุศฺุเก ส ตทาศฺรมะ ||๓๙||

อาศรมนั้นงามไปด้วยพราหมณ์ผู้รื่องกัแห่งยัชญวิทฺทยา ผู้รู้ยชฺฐเวท งามด้วยสามเวทอันไพเราะที่เหล่าฤๅษีกำลังสวด ในกาลนั้น อาศรมนั้น งดงามแล้วด้วยพราหมณ์ผู้ควบคุมจิตใจ ผู้ควบคุมอินทรีย์ ผู้กำลังสวดสามเวท ของอถรรวศิระที่รู้จักกันในนามภารุณชะ

อถรรวทปฺรวระ ปุคฺยชฺญยสามคาคะ |

สํหิตามิรฺยนฺติ สม ปทกรฺมยุดฺดำ ตฺ เต ||๔๐||

ศพทสํสฺการสํยูกฺไตฺรพฺรทฺทิจฺจาปฺไรโรทฺวิไชะ |

นาทิตะ ส พเภา ศฺรีมานฺ พฺรหมฺโลก อิวาปฺระ ||๔๑||

พราหมณ์ทั้งหลายผู้เชี่ยวชาญในอาถรรพเวท ผู้สวดถูกต้องไปตามบทของการสวด พวกกันสาธยายสังหิตาไปตามลำดับ

อาศรมอันนั้นอ้ออิงไปด้วย เสียงของพราหมณ์ฤๅษีทั้งหลายผู้กำลังสวดมนต์ประสานเสียง จึงงดงามเหมือนพรมโลกอีกแห่งหนึ่ง

ยชญส์สการวิทกิจจ กรมศึกษาธิการไทย |

นยายตตวาทมวิชญานสมปนไนรเวทปารโคะ ||๔๒||

นานาวากยสมหารสมววยธิการไทย |

วิเศษการยวิทกิจจ โมกษธรรมปรายไณะ ||๔๓||

สถาปนากษेत्रปฐิธานตปรมารชยุดำ คโตะ |

ศพทจณโทนิรุกตชไยยะ กาลชยฐานวิชาการไทย ||๔๔||

ทรวยกรมคุณชไยศจ การยการณเวทิจิ |

ปกชิวานรรตชไยศจ วยาสครนถสมาศรีโตะ ||๔๕||

นานาศาสเตรช มุขไยศจ ศุคราว สวนมิริตม |

โลกายติกมุขไยศจ สมนตาทนุนาทิตม ||๔๖||

พระราชาพระองค์นั้นได้สดับเสียงสวดภาวนาของพราหมณ์ทั้งหลาย และเสียงที่อื้ออึงรอบด้านของพราหมณ์ผู้เป็นหัวหน้านักบวชในโลก ที่เป็นผู้รู้ในการประกอบพิธีชยยะ ผู้รู้ในกฎของการบูชาตามลำดับ ผู้รู้ในปรัชญา ผู้รู้หลักในการควบคุมจิตใจ ผู้เรียนจบในพระเวท มีฉลาดในการแต่งถ้อยคำ ผู้รู้ในพิธีกรรมพิเศษ ผู้ที่มีโมกษธรรมเป็นเป้าหมาย ผู้รู้ในความจริงอันสูงสุด เกี่ยวกับหลักการสร้างโลก

ผู้รู้ในศัพทศาสตร์ และฉันทศาสตร์ และนิรุกติศาสตร์ ผู้รู้ในกาลศาสตร์(โหราศาสตร์) ผู้รู้ในคุณสมบัติของวัตถุ ผู้รู้แห่งเหตุที่ถูกรสร้าง ผู้เข้าใจในเสียงของวานรและนก และผู้เชี่ยวชาญในการอ่านคัมภีร์ที่ถูกรรวบรวมไว้ ผู้เชี่ยวชาญในศาสตร์ต่างๆ

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 70)

4.1.2 เทวดาและสถานะพิเศษ

การให้ความสำคัญกับลำดับชั้นของเทพเจ้า ในศาสนาฮินดูมีการแบ่งชั้นวรรณะและลำดับของเทพไว้อย่างชัดเจนในคัมภีร์พระเวทและในคัมภีร์เทวดานานอื่นๆ เช่นเดียวกันกับในมหากาณะ ที่มีการอธิบายถึงวรรณะและชาติกำเนิดของตัวละครหลักอย่างศกุนตลาและทุษยันต์ เพื่อต้องการอ้างอิงเรื่องเทพเจ้าที่มีมาแต่สมัยพระเวทแล้วนั่นเอง ซึ่งการอธิบายเรื่องราวลักษณะนี้ในเนื้อหาของเรื่อง คือหลักของการอธิบายเกี่ยวกับเรื่องอติหสาะ รายละเอียดของการให้ความสำคัญในลำดับชั้นและชาติกำเนิดปรากฏในการโต้เถียงระหว่างศกุนตลาและทุษยันต์ เกี่ยวกับสถานภาพของ

นางที่เกิดมามีอำนาจสูงส่งกว่า ด้วยนางอยู่ในสภาวะกึ่งเทพ แต่ทฤษัณฑ์เป็นเพียงมนุษย์ นางสามารถไปในสถานที่พำนักของเทพบนสวรรค์ได้ แต่ทฤษัณฑ์ทำไม่ได้ ดังนี้

เมณฑกา ตริตพิเศษเวว ตริตศาศจานุ เมณฑกาม |

มไมโวทริจยเต ชนม ทฤษัณฑ์ตว ชนมณะ ||๘๓||

“ข้าแต่พระองค์ อัสรมณฑกาอยู่ในกลุ่มเทพทั้ง 33 พระองค์ แม้เทพ 33 พระองค์นั้นก็ยังไม่อยู่ต่ำกว่านาง ซาติกำเนิดของหม่อมฉันสูงกว่ากำเนิดของพระองค์นัก”

กษิตาวภูสิ ราเชนทร อนตริกเช จรามยหม |

อวโยรนตรี ปศย เมรุสรุชปโยริว ||๘๔||

“ข้าแต่พระราชาผู้ยิ่งใหญ่ ผู้เสด็จไปบนพื้นดิน แต่หม่อมฉันท่องไปในท้องฟ้า โปรดทรงรับรู้ถึงความแตกต่างระหว่างหม่อมฉันกับพระองค์เป็นเหมือนเมล็ดมีสตาร์ดกับขุนเขา”

มเหนทรสย กุเพรสย ยมสย วรุณสย จ |

ภวานนยนุสัยามิ ปรรภาว ปศย เม นฤป ||๘๕||

“ข้าแต่กษัตริย์ จงดูเถิด หม่อมฉันสามารถไปยังที่ประทับของพระอินทร์ ท้าวภูเวร พระยม และพระวรุณได้”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

4.1.2.1 ฤๅษี

เป็นสถานะพิเศษที่กล่าวถึงในศกุนตโลปาขยานหลายครั้ง ทั้งในฐานะตัวละครสนับสนุน และถูกกล่าวถึงในบทสนทนาของตัวละคร ฤๅษี ตามรูปศัพท์แปลว่า ผู้เห็น เป็นผู้แต่งคัมภีร์พระเวท และรวมถึงคนมีปัญญาอื่นๆ ที่เล่าไว้ในนิทานยุคโบราณ และได้ถูกย้ายให้ไปอยู่บนสวรรค์ ซึ่ง ณ ที่นั้นพวกเขามีฐานะเทียบได้กับเทพ ฤๅษีที่สำคัญคือฤๅษีเจ็ดตนซึ่งเห็นเป็นดาวจรระเซ่บนท้องฟ้า ฤๅษีทั้งเจ็ด ได้แก่ มริจิจิ อตริ อังคีรส ปุสตีตยะ ปุละหะ กระตุ และวสิษฐะ ฤๅษีที่สำคัญอื่นๆ ได้แก่ กัสยปะและทักษะ ในที่บางแห่งกล่าวว่าฤๅษีทั้งสองเป็นผู้ให้กำเนิดเทพและมนุษย์ ฤๅษีนาทรเป็นฤๅษีที่คิดพิณขึ้นมา ถือว่าเป็นเทวฤๅษีและเป็นเทพผู้อุปถัมภ์ดนตรี¹⁵⁶ ในศกุนตโลปาขยานได้กล่าวถึงฤๅษีหลายตน เช่น มตังคะ กัณวะ วิศวามิตร กัสยปะ วสิษฐะ ตริตังกุ โดยเฉพาะฤๅษีวิศวามิตรผู้เป็นบิดาของศกุนตลา เป็นผู้ที่อยู่ในวาระกษัตริย์ แต่อาศัยที่เป็นคนใจบุญและใส่ใจในการบำเพ็ญตบะจึงยกฐานะ

¹⁵⁶ กาญจนี ละอองศรีและคณะ, ผู้แปล, อินเดียมหัทศกรรย์ (กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2559), 530.

ตนเองขึ้นเป็นพราหมณ์ และถูกกล่าวถึงในนิทานหลายเรื่อง¹⁵⁷ ฤๅษีวิศวามีตรมีฤทธิ์เดชสูงส่งมาก เป็นผู้มีพลังอำนาจน่าเกรงขาม มีตบะมาก จนสามารถสร้างความปั่นป่วนไปจนถึงสวรรค์ แม้แต่พระอินทร์ยังเกรงกลัวจนทำให้อัศจรรย์จนต้องลงมาช่วยจนเกิดความสัมพันธ์ขึ้น ดังตัวอย่าง

อสวาทิตยส์กาโค วิศวามีโตร มหาตปาเซ |

ตปยมานสโตโป โฆรี มม กมปยเต มนะ ||๒๓||

“ฤๅษีวิศวามีตรผู้มีตบะแก่กล้า ผู้มีรัศมีรุ่งเรืองดังดวงอาทิตย์นั้น กำลังบำเพ็ญตบะอย่างหนัก ใจของฉันทึ่งหวาดหวั่น”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 71)

เมนโกวาจ | มหาเตชาะ ส ภควาสโตถาว จ มหาตปาเซ |

โกปนศจ ตลา หเยน ชาชาติ ภควานปี ||๒๔||

เมนากกล่าววว่า

“ฤๅษีผู้มีโชคนั้น เป็นผู้มีเดชมาก เป็นผู้มีตบะมาก อีกทั้งเป็นผู้โกรธง่าย แม้พระองค์ก็รู้เรื่องนี้เป็นอย่างดี”

เตชสสโตปสศใจว โกปสย จ มหาตมนะ |

ตวมปยุทวิชเส ยสย โนทวิเชยมห์ กถม ||๒๕||

“แม้พระองค์ก็ยังหวาดหวั่นต่อเดช ตบะ และความโกรธของฤๅษีผู้มีจิตใจสูงส่งนั้น แล้วฉันจะไม่ฟังเกรงกลัว (เขา) ได้อย่างไร”

มหาภาค วสิษฐ์ ยะ ปุไตรริชฎเฏรายโยชยต |

กษตรชาติศจ ยะ ปูรวมภวท พราหมโณ พลาต ||๒๖||

“เขายังทำให้ฤๅษีวิษณุ (วิษณุ) ผู้มีอำนาจ ต้องพลัดพรากจากบุตรผู้เป็นที่รัก แต่เดิมฤๅษีนี้เป็นผู้เกิดในวรรณะกษัตริย์ แต่แล้วก็ได้กลายเป็นพราหมณ์ด้วยกำลัง (ของตบะ)

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 71)

เตชสา นีรทเหลลโลกาน กมปเยท ธรณี ปทา |

สัทธิเปจจ มหาเมรุ ตูรณมวารุตเยท ทิศะ ||๒๗||

¹⁵⁷ กาญจนี ละอองศรีและคณะ, ผู้แปล, อินเดียมหัทศกรรย์ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2559), 530.

“ฤษีนั้นสามารถเผาโลกทั้งหลายด้วยเดช สามารถทำให้แผ่นดินไหวสั่นด้วยเท้า และสามารถถอนภูเขาสุเมรุอันยิ่งใหญ่ และเหวี่ยงไปในทิศต่างๆ ได้อย่างรวดเร็ว”

ดาทุศฺ ตปสา ยุกฺตํ ปฺรทีปตมิว ปาวกมฺ |

กถสมทวิธา นารี ชิตนุทริยมภิสฺสฤเศศ | ๓๗ ||

“ผู้หญิงอย่างหม่อมฉัน จะสามารถจับต้องพระฤษีผู้เป็นเช่นนั้น ผู้ประกอบด้วยพลังตบะ ผู้มีรัศมีรุ่งเรืองเหมือนดวงไฟ และผู้ควบคุมอินทรีย์ของตนได้แล้ว ได้อย่างไร”

หุตาศนมุขํ ทีปตํ สุรยจฺนทฺรภาชิตารกมฺ |

กาลชิหฺวํ สุรเศรชฺฐ กถสมทวิธา สฺสฤเศศ | ๓๘ ||

“ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐในหมู่เทวดา ผู้หญิงอย่างหม่อมฉันจะจับต้องฤษีผู้รุ่งเรือง ผู้มีปากประหนึ่งไฟโชติช่วง ผู้มีดวงตาดังดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ผู้มีลิ้นราวกับพระกาล ได้อย่างไร”

ยมศฺจ โสมศฺจ มหฺรชฺยศฺจ

สาธฺยา วิศฺเว วาลชิลยาศฺจ สฺรเว |

เอเตปิ ยสฺโยทฺวิชนเต ปฺรภาวาท |

ตสมาท กสมานมาทุศฺ โนทฺวิเชต | ๓๙ ||

“พระยม พระโสมะ เหล่ามหาฤษี เหล่าสาธยสะทั้งหมด และ เหล่าเทวฤษีวาลชิลยะทั้งหมด แม้คนเหล่านั้นทั้งหมดก็ยังเกรงกลัวต่ออำนาจของฤษีนั้น เพราะฉะนั้น เหตุใดเล่าหญิงเช่นหม่อมฉันจึงจะไม่หวาดกลัว”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 71)

4.1.2.2 นางอัปสร

นางอัปสร หรือ อัปสรา คือ นางฟ้าที่มีเสน่ห์ยั่วชวน มีชื่อเสียงทั้งในด้านดีและด้านร้าย คำว่าอัปสร หมายถึง ผู้ที่เคลื่อนไปในน้ำ หรือรวมความไปได้ว่าผู้เคลื่อนไปในท่ามกลางกลุ่มเมฆ และมักเข้าใจกันว่าเป็นนางฟ้าที่มีลักษณะคล้ายนิมฟ์ในเทพปกรณัมของกรีก¹⁵⁸ การกำเนิดของนางอัปสรนั้นมีที่มาจากหลายตำนานและมีจำนวนมาก นางอัปสรถือว่าเป็นผู้มีความงามมาก ความงามของนางอัปสรมีฤทธิ์เดชและมีพลังอำนาจทำลายตบะของฤษีหรือทำให้เทพและเหล่าคนธรรพ์หลงใหลได้ นางอัปสรแบ่งเป็น 2 พวกใหญ่ๆ ได้แก่ นางอัปสรเมืองฟ้า และนางอัปสรเมืองดิน พวกหนึ่งมักได้รับ

¹⁵⁸ Amaresh Kalaputra, Dulyasujarit Thawatchai และ Anan Chommanee, ไตรตรีงษ์ (กรุงเทพฯ: ดิเซมเบอร์, 2561), 54.

มอบหมายให้ไปทำลายตบะฤๅษี อีกพวกหนึ่งชอบพอกับคนธรรมดา¹⁵⁹ นางอัปสรทั้ง 2 รูปแบบนี้ยังมีบทบาทอยู่ในวรรณคดีสันสกฤตในฐานะตัวละครเอก และในฐานะตัวละครรองหรือตัวละครสนับสนุน เนื่องจากพวกนางมักมีบทบาทสำคัญตามหน้าที่โดยธรรมชาติ ทำให้เรื่องราวในวรรณคดีเกิดจุดพลิกผันไม่ทางใดก็ทางหนึ่งอยู่เสมอ นางอัปสรที่สำคัญและมีชื่อเสียงปรากฏในวรรณคดีสันสกฤต อาทิ อูรวสี ปริ้มโลจา เมนกา ฆฤตจาจี รัมภา ติโลตตมา อลัมพูชา และอทริกา เป็นต้น นางอัปสรตนสำคัญที่ปรากฏในศกุนตโลปาขยานคือเมนกา บางตำรากล่าวว่านางเป็นหัวหน้าของนางอัปสรทั้งหลายและเป็นนางอัปสรตนแรกที่ถือกำเนิดขึ้น ซึ่งเป็นแม่ของตัวละครหลักอย่างศกุนตลา ที่รับคำสั่งจากพระอินทร์ให้ลงไปยั่วยวนฤๅษีวิศวามิตรจนสำเร็จด้วยความงามอันไร้ที่ติของนาง เมื่อเสพสังวาสกับฤๅษีวิศวามิตรแล้วตั้งครรรค์ นางก็คลอดลูกสาวคือ ศกุนตลา แล้วทิ้งนางไว้กลางป่า ดังตัวอย่าง

คุโณรปสรสำ ทิวโยรเมนเก ตว วิศิษเส |

เศโรโย เม กुरु กลยาณิ ยต ตว่า วักษยามิ ตจฉณณ ||๒๒||

“แฉะเมนกา เธอเป็นเลิศกว่าหมูนางอัปสรที่เป็นทิพย์ทั้งหลาย จงทำงานที่ดีให้แก่ฉันเถิด จงฟังสิ่งที่ฉันจะบอก”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ)

กามิ ตู เม มารุตสตร วาสะ

ปรกริทธิตยา วิวฤโณตุ เทว |

ภเวจ เม มนมถสตร การเย

สหายภูตสตุ ตว ปุรสาทาต ||๔๑||

“ข้าแต่เทวะ! เมื่อหม่อมฉันยั่วยวนพระฤๅษี ณ ที่นั้น ขอให้พระมารุต จงปลดเปลื้องผ้าอาภรณ์ของหม่อมฉัน และขอให้พระมันมถะ จงอยู่ที่นั่นและเป็นผู้ช่วยในการทำงานด้วยคำสั่งของพระองค์”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 71)

อภิวาทย ตตะ สาทึ ปุรกริทธิฤๅษีสนิธา |

อโปวาท จ วาโส'สยา มารุตะ ศศิสนิภม ||๓||

หลังจากทำความเคารพฤๅษีแล้ว นางจึงได้ทำการยั่วยวนในที่ใกล้ฤๅษี และพระมารุตจึงได้ปลดเปลื้องอาภรณ์ของนางซึ่งเหมือนแสงจันทร์ (สีขาวนวล)

¹⁵⁹ วิสุทธ์ บุษยกุล, วิสุทธ์นิพนธ์ (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2520), 161.

สาคจณต ตวริตา ภูมิ วาสสททกิลิปสตี |

สมยมาเนว สุวริท มารุตํ วรรรณินิ ||๔||

และนางผู้ดงามนั้น จึงรีบวิ่งไล่ตามตะครุบอาภรณ์ที่ตกบนพื้นดิน และสร้างทำท้าวราว กับเอียงอายต่อมารุตเทพ

ปศยตสตสย ตตรรเชรปยคินิสมเตชสะ |

วิศวามิตรสตตสตำ ต วิชมสถามนินิทิตาม ||๕||

คฤทฐำ วาสสิ สมภรานตำ เมนกำ มุณิสตตมะ |

อนิรเทศยวโยรูปามปศยท วิฤตตำ ตทา ||๖||

ณ ที่นั้น แม่ฤๅษีผู้มีเดชเสมอด้วยไฟก็ได้เห็นนาง จากนั้นฤๅษีวิศวามิตรผู้เป็นมุณีสูงสุด จึงได้มองดูนางเมนก่า ผู้ยืนด้วยอาการเกือเขิน ผู้มีรูปร่างดงามไร้ที่ติ ผู้กำลังปรารถนาวิ่งตามจับผ้า ผู้มีความงามในวัยที่มีอาจจะบุได้ ผู้กำลังเปลือยกาย ในกาลนั้น

ตสยา รูปคณาน ทฤชฎำ ส ต วิปรรรษภสตทา |

จการ ภำว สัสรคาค ตยา กำมวคั คตะ ||๗||

ครั้งนั้น ฤๅษีผู้ประเสริฐนั้นครั้งนั้นได้เห็นความงามและคุณสมบัติของนางจึงตกอยู่ในอำนาจของความใคร่ และปรารถนาจะเสพสังวาสกับนาง

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 72)

4.1.3 พิธีกรรมทางศาสนา

ชาวฮินดูมีพิธีกรรม กฎเกณฑ์ทางสังคม และข้อปฏิบัติสำหรับบรรณณะต่างๆอย่างชัดเจน เช่น ข้อกำหนดสำหรับการแต่งงาน ชาวฮินดูไม่สามารถแต่งงานข้ามบรรณณะได้ และยังมีข้อจำกัดเกี่ยวกับวงศ์ตระกูลอีกด้วย การกินอาหาร ชาวฮินดูมีข้อกำหนดว่าสิ่งใดกินได้หรือไม่ได้ และคนในบรรณณะต่ำไม่สามารถปรุงอาหารให้คนบรรณณะสูงกินได้ การประกอบอาชีพที่ระบุเฉพาะเจาะจงแก่คนในบรรณณะนั้น ไม่สามารถประกอบอาชีพที่ตนปรารถนาได้ด้วยเงื่อนไขของบรรณณะ การตั้งที่อยู่อาศัยในเขตต่างๆและการเดินทางออกนอกพื้นที่ของตนเองล้วนมีข้อจำกัด เป็นต้น

4.1.3.1 พิธีประจำบ้าน

สังสการ เป็นพิธีกรรมสำหรับคนในศาสนาฮินดูเพื่อบ่งบอกการเปลี่ยนแปลงสภาพในชีวิตของมนุษย์ที่มีการบันทึกระบุไว้ในคัมภีร์สันสกฤตโบราณ หรือในอีกนัยหนึ่งอาจหมายถึงแนวคิดของ

กรรมในปรัชญาแบบอินเดียน¹⁶⁰ คำว่า สังสการ หมายถึง การนำมารวมกัน, การทำให้สมบูรณ์, การเตรียมพร้อม, การเตรียมตัว หรือพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เคารพนับถือ¹⁶¹ ในทั้งภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตโบราณ คำว่าสังสการ อาจหมายถึงการจัดการลักษณะทางพฤติกรรมที่ปรากฏตั้งแต่การเกิด มีการพัฒนาและปรับปรุงไปตามเหตุการณ์ที่พบในชีวิต พฤติกรรมเหล่านั้นมีอิทธิพลต่อธรรมชาติของบุคคลผู้นั้น ในการตอบสนองของร่างกายและสภาวะของจิตใจของตนเอง¹⁶² ในคัมภีร์ มนุสมฤติระบุไว้ว่าพิธีสังสการ เป็นพิธีกรรมที่ทำให้เกิดความบริสุทธิ์แก่ผู้ที่กระทำพิธี ผู้ที่เกิดในวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ จะต้องผ่านพิธีนี้ก่อนจึงจะถือว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ และมักจะทำในโอกาสสำคัญของชีวิต หรือการเปลี่ยนผ่านจากสถานะหนึ่งไปยังอีกสถานะหนึ่งตามหลักอาศรม 4¹⁶³ แบ่งออกเป็น 12 พิธี ดังนี้

1. ครรภาชาน พิธีรับครรรภ์ เป็นพิธีที่จัดขึ้นเมื่อทราบว่าตั้งครรภ์
2. ปุงสวัน พิธีเพื่อเด็กในครรภ์ที่เข้าใจว่าเป็นเพศชาย
3. สีมันโตนยัน พิธีตัดผมหญิงมีครรภ์ในช่วงอายุครรภ์ได้ 4, 6 หรือ 8 เดือน
4. ชาตกรรม พิธีคลอดบุตร
5. นามกรรม พิธีตั้งชื่อของเด็ก จัดขึ้นในวันที่ 12 หรือ 14 หลังจากวันคลอด
6. นิษกรรมณ พิธีนำเด็กออกไปรับแสงอาทิตย์ยามเช้า เมื่ออายุได้ 4 เดือน
7. อันนปราศัน พิธีป้อนข้าวเด็ก เมื่ออายุได้ 5 หรือ 6 เดือน
8. จูทากรรม พิธีโกนผมไว้จุก เมื่ออายุ 3 ปี
9. เกศานตกรรม พิธีตัดจุกตามวรรณะ หากอยู่ในวรรณะพราหมณ์จะตัดเมื่ออายุ 16 ปี วรรณะกษัตริย์จะตัดเมื่ออายุ 22 ปี วรรณะแพศย์ตัดเมื่ออายุ 24 ปี
10. อุปนัยน์ พิธีเริ่มการศึกษาเพื่อเป็นพราหมณ์โดยคล้องด้ายยัชโญปวีต
11. สมวารรตน์ พิธีกลับบ้าน ปฏิบัติเมื่อสำเร็จการศึกษาจากสำนักครูแล้ว

¹⁶⁰David Knipe, **Vedic Voices: Intimate Narratives of a Living Andhra Tradition** (New York: Oxford, 2015), 52.

¹⁶¹ Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary** (Delhi: Motilal Babarsidass, 1974), 1120.

¹⁶² Ian Whicher, **The Integrity of the Yoga Darsana: A Reconsideration of Classical Yoga** (New York: SUNY Press, 1999), 100-102.

¹⁶³ อาชวภูริชญ์ น้อมเนียน, “พิธีเปลี่ยนสภาวะ : กรณีศึกษาพิธีอุปนายนสังสการในสังคมชาวฮินดู,” *ภาษาและวัฒนธรรม* 37, 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2561): 153.

12. วิวาหะ พิธีแต่งงาน

ยุคก่อนของศาสนาฮินดูมีข้อกำหนดว่า พิธีสังสการทั้ง ๑๒ ประการ สงวนพิธีอุปนัยน์แก่เพศชายอย่างเดียวเท่านั้น และห้ามผู้หญิงสวดคัมภีร์พระเวท เพราะเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่สงวนเฉพาะเพศชายและคนบางวรรณะเท่านั้น¹⁶⁴ ในศกุนตโลปาขยานพบการอธิบายพิธีสังสการสำหรับการเกิดในตอนที่ศกุนตลาคลอดบุตรชาย และได้อธิบายว่าในพิธีสังสการนั้น พรหมณ์ทั้งหลายจะสวดมนต์ระเพื่อเป็นสิริมงคล และเป็นเสมือนการอวยพรและฉลองการเกิดแก่บุตรผู้นั้น ดังนี้

ชาตกรมาทิสัสการ กณวะ ปุณฺยฤตา วระ |

วิวัต การยามาส วรธมานสย ชิมตะ ||๓||

ฤชีกัณวะผู้เป็นเลิศที่สุดในการทำพิธีทั้งหลาย ได้จัดพิธีสังสการสำหรับการเกิดแก่เด็กผู้ฉลาด ซึ่งเติบโตขึ้นทุกวันๆผู้นั้น

(อาทิบรพ, สัมภวบรพ, บทที่ 74)

เวเทชวปี วหนติมฺ มนฺตรครามํ ทูวิชาตยะ |

ชาตกรมาณิ ปุตฺราณมา ตวาปี วิทิตฺ ตถา ||๖๒||

พระองค์ก็รู้ว่า เหล่าพรหมณ์ย่อมเปล่งเสียงมนต์ระในพระเวทอันศักดิ์สิทธิ์ต่อไปนี้ ในพิธีฉลองการกำเนิดของเด็ก

(อาทิบรพ, สัมภวบรพ, บทที่ 74)

4.1.3.2 พิธีแต่งงาน

การแต่งงานของศาสนาฮินดูมีบทบัญญัติไว้ในคัมภีร์อย่างละเอียดถึงข้อกำหนดที่ควรทำ และรูปแบบการแต่งงานที่เหมาะสมกับวรรณะต่างๆ ในศาสนาฮินดูการแต่งงานถือเป็นสิ่งสำคัญเนื่องจากเป็นหนึ่งในพิธีกรรมที่เปลี่ยนผ่านช่วงชีวิตของคนในศาสนา คือจากการเป็นเพียงพรหมจารีสู่การมีครอบครัวโดยสมบูรณ์ ดังนั้นการแต่งงานจึงเป็นสิ่งที่ถูกบัญญัติไว้ในคัมภีร์อย่างชัดเจน ในศกุนตโลปาขยาน กษัตริย์ทุษยันต์ได้อธิบายเกี่ยวกับพิธีแต่งงานทั้ง 8 ที่เหมาะสมแก่ศกุนตลา กษัตริย์ทุษยันต์ได้อธิบายถึงความสำคัญของวรรณะในการแต่งงาน โดยกล่าวว่าพรหมณ์ได้กำหนดรูปแบบที่เหมาะสมแก่วรรณะทั้ง 4 ไว้แล้ว ดังนี้

¹⁶⁴ อาชว์ภูริชญ์ น้อมเนียน, “พิธีเปลี่ยนสภาวะ : กรณีศึกษาพิธีอุปนัยน์สังสการในสังคมชาวฮินดู,”

อษฎาเวว สมาสเน วิวาหา ธรรมตะ สมฤตะ |

พราหฺโม ไทวสโตไถวารุชะ ปราชาปตยสตะธาสุระ ||๘||

คานธรวัว รากุชสศุใจว ไปศาจศจาษฎุมะ สมฤตะ |

เตชะ ธรรมยาน ยธาปุรวัว มนุชะ สวายมฤไวพรวิต ||๙||

ตามกฎเกณฑ์ มีการแต่งงานแปดชนิดคือ พราหฺมะ, ไทวะ, อารุชะ, ปราชาปตยะ, อสุระ, คานธรวะ, รากุชส และไปศาจ พระมนูได้กล่าวไว้ซึ่งรูปแบบของการแต่งงานเหล่านี้ เพื่อความเหมาะสมกับแต่ละวรรณะทั้งสิ้น

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 73)

กษัตริย์ทุษยันต์ยังอ้างกับศกุนตลาอีกว่า นางควรแต่งงานกับพระองค์ด้วยพิธีคานธรวิวาห์ โดยบอกนางว่าเป็นพิธีที่ดีที่สุด ในพิธีทั้งหลาย ทั้งยังปรากฏการยืนยันโดยฤๅษีกัณวะว่า พิธีแต่งงานที่เหมาะสมสำหรับวรรณะกษัตริย์คือ คานธรวิวาห์ ดังนี้

คานธรวเณ จ มา ฤวี วิวาเหไนหิ สุนหริ |

วิวาหานำ หิ รมโกรุ คานธรวะ เศรษฐู อูจยเต ||๑๔||

แน่ะ นางผู้งดงาม ผู้ต้นตระกูล ผู้มีขาอ่อนงดงาม จงแต่งงานกับฉันด้วยคานธรวิวาห์เถิด เพราะคานธรวิวาห์ ถูกกล่าวว่าเป็นพิธีที่ดีที่สุด ในบรรดาวิวาห์ทั้งหลาย

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 73)

กษัตริยสย หิ คานธรวัว วิวาหะ เศรษฐู อูจยเต |

คานธรววรากุชเสหา กุชเตร ธรรมเยา เตา มา วิศงกิกาะ |

ปฤถค วา ยหิ วา มิเศรธา กรตวเยา นาตร สศยะ ||๑๓||

รูปแบบคานธรวะและรากุชส เหมาะสมกับวรรณะกษัตริย์ ดังนั้นเจ้าไม่จำเป็นต้องต้องการความบันเทิงและไม่ต้องกลัวแม้แต่นิด ไม่ต้องสงสัยเลยว่าเราสองคนนั้นเหมาะสมตามรูปแบบการแต่งงานอย่างใดอย่างหนึ่งหรือรูปแบบทั้งสองนี้

สา ตวัมม สกามสย สกามา วรวรรณินิ |

คานธรวเณ วิวาเหเน ภารยา ภวิทุมรหสิ ||๑๔||

โอแม่สาวงาม ฉันเต็มใจด้วยความปรารถนา ดังนั้นเธอควรเป็นภรรยาของฉันตามแบบคานธรวะเถิด

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 73)

กษัตริย์สย หิ คานธรว วิวาทะ เศรษฐ อุจยเต |

สกามายะ สกาเมน นิรมนโตร รหัส สมฤตะ ||๒๗||

การแต่งงานตามรูปแบบคานธรว โดยปราศจากมันตระ ระหว่างหญิงที่เต็มใจและชายที่เต็มใจ ก็กล่าวกันว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับบรรณกษัตริย์

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 73)

สำหรับการแต่งงานในศาสนาฮินดูมีบัญญัติไว้ทั้งหมด 8 ประเภท ได้แก่¹⁶⁵

1. พรหมวิวาทะ คือ การแต่งงานที่ได้หมั้นกันเรียบร้อยแล้วด้วยทรัพย์ และมีการทำพิธีถูกต้องทางศาสนาโดยเต็มใจจากทั้งผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายและเจ้าบ่าวเจ้าสาวเอง
2. ไทววิวาทะ คือ การแต่งงานที่พ่อแม่ลูกสาวให้แก่พรหมณ์ผู้ทำพิธี ในฐานะที่ใช้เป็นของแทนค่าจ้าง
3. อารชวิวาทะ คือ การวิวาห์ที่มีสินสอดเป็นพ่อโคหรือแม่โค โดยฝ่ายชายจะมอบโคหรือกระบือหรือทั้งสองอย่างแก่บิดาฝ่ายเจ้าสาว
4. ปราชาปัตยวิวาทะ คือ การวิวาห์ที่ฝ่ายชายกับบิดาของฝ่ายหญิงตกลงกันอย่างมีเงื่อนไข โดยไม่เรียกร้องค่าสินสอดใดๆ เช่น แต่งงานเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจร่วมกัน เป็นต้น
5. อสุรวิวาทะ คือ การวิวาห์โดยการซื้อขายเหมือนสินค้า อีกนัยหนึ่งคือการที่ฝ่ายชายให้ทรัพย์สินเงินทองแก่ฝ่ายหญิง แล้วได้แต่งงานกับหญิงนั้น
6. คานธรรพวิวาทะ คือ การวิวาห์โดยความพึงพอใจของทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง โดยไม่ต้องขอความยินยอมจากผู้ใหญ่ หรือผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายไม่รู้
7. รากษสวิวาทะ คือ การวิวาห์ที่ใช้วิธีตีชิงหรือปล้นเอาโดยพลละกำลัง ฝ่ายชายใช้กำลังบังคับให้ฝ่ายหญิงมาเป็นคู่ครอง มักเกิดการทำร้ายญาติฝ่ายหญิงก่อนที่จะชิงตัวฝ่ายหญิงมา
8. ไปศัจวิวาทะ คือ การวิวาห์โดยการมอมยาหรือมอมเมาสุราฝ่ายหญิง ฝ่ายหญิงถูกล่อลวงและไม่เต็มใจ เป็นการแต่งงานที่ชาวฮินดูรังเกียจที่สุด

การแต่งงานของคนในแต่ละวรรณะมีข้อกำหนดถึงความเหมาะสมแตกต่างกัน กษัตริย์ทฤษยนต์กล่าวว่า การแต่งงาน 4 รูปแบบแรกนั้นเหมาะสมกับคนในวรรณะพรหมณ์ ได้แก่ พรหมมะ,

¹⁶⁵ กาญจนี ละอองศรีและคณะ, ผู้แปล, อินเดียมหัทศกรรย์, 271-272.

ไทวะ, อารุชะ และ ปราชาปัตยะ และ 6 รูปแบบแรกเหมาะสมกับวรรณะกษัตริย์ ได้แก่ พราหมะ, ไทวะ, อารุชะ, ปราชาปัต-ยะ, อสุระ และคานธวะ และมีข้อยกเว้นว่าวรรณะกษัตริย์ก็สามารถ แต่งงานแบบ รากษส ได้ แม้จะดูเหมือนไม่ใช่พิธีที่เหมาะสมแก่มนุษย์ในวรรณะสูง โดยระบุว่า การ แต่งงานที่เหมาะสมกับวรรณะแพศย์และศูทร คือ อสุระ อารุชะ และ ปราชาปัตยะ และกล่าวว่ารูปแบบ การแต่งงานแบบไปศาจและอสุระ ไม่ควรนำมาใช้กับมนุษย์ใดๆ ดังนี้

ปรศศตาศจตุระ ปูรวาน พราหมณสโยปธารย |

ษทานูปูรวยา กษตรสย วิทธิ ธรรมยานนินทิเต ||๑๐||

แม่สาวงามไร้ที่ติ จงรู้เถิดว่าสิรูปแบบแรกนั้นเหมาะสมกับวรรณะพราหมณ์ และหก รูปแบบแรกเหมาะสำหรับวรรณะกษัตริย์

ราชญา ตู รากษโส'ปยุกโต วิศูเทรชวาสุระ สมฤตะ |

ปลจนานา ตู ตรอย ธรรมยา อธรมเยา ทเวา สมฤตาวีห ||๑๑||

สำหรับกษัตริย์แม้แต่รูปแบบรากษส ก็สามารถทำได้ แต่การแต่งงานแบบอสุระ ให้ใช้กับ วรรณะไวศยะและวรรณะศูทร ในห้ารูปแบบแรก มีสามรูปแบบที่เหมาะสมและมีสองรูปแบบที่ไม่ เหมาะสม

ไปศาจ อาสุรศ'ใจน กรตวเยา กทาจน |

อเนน วิธินา การโย ธรรมสโยชา คติะ สมฤตา ||๑๒||

รูปแบบไปศาจ และอสุระ ไม่ควรนำมาใช้กับมนุษย์ใดๆ เหล่านี้เป็นหลักพิธีในพระ คัมภีร์และมนุษย์ควรปฏิบัติตาม

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 73)

พิธีแต่งงานในศาสนาฮินดูมีรายละเอียดและมีลักษณะพิเศษ มีขั้นตอนที่เป็นลำดับ ขึ้นอย่างเฉพาะเจาะจงและซับซ้อน เช่น เจ้าบ่าวและเจ้าสาวจะต้องสวมพวงมาลัยให้กันฝ่ายละ 3 พวง เป็นสัญลักษณ์แห่งการเริ่มต้นชีวิตคู่¹⁶⁶ และเดินรอบกองไฟระหว่างการทำพิธีแต่งงาน การเดินแต่ละ รอบนั้นล้วนมีความหมายและยังส่งผลต่ออนาคตของชีวิตคู่ของทั้งสองคนด้วย โดยการแต่งงานใน ศาสนาฮินดูจะเริ่มด้วยการบูชาเทพเจ้า เช่น พระคเณศ เพื่อให้การต่างๆ ประสบผลสำเร็จเป็นอันดับ แรกเสมอ หลังจากนั้นพิธีการแต่งงานจะเริ่มขึ้น บ่าวสาวจะนั่งเคียงคู่อยู่ข้างกองไฟในพิธีเพื่อให้พระ

¹⁶⁶ อาชว์กริชญ์ น้อมเนียน, พิธีกรรมมงคลการตวิวาหะ, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2564, เข้าถึงได้ จาก https://www.matichon.co.th/article/news_1246841

อัคนีเป็นประธานในพิธีกรรม พร้อมด้วยพ่อแม่ของทั้งสองฝ่าย พราหมณ์จะสวมมันตระพร้อมทั้งเอ่ยนามของคู่บ่าวสาว โดยมีแขกและญาติๆ นั่งเป็นสักขีพยาน หลังจากนั้นอาจมีการพาเจ้าบ่าวและเจ้าสาวไปนั่งชิงช้าและทำการโล้ชิงช้า สายโซ่ที่ห้อยชิงช้าหมายถึงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ท่ามกลางสวรรค์ โดยนัยของการแกว่งไปมาแสดงถึงความไม่แน่นอนของชีวิต หลังจากนั้นจะมีพิธีหว่านเมล็ดและรดน้ำเป็นสัญลักษณ์ของการมอบเจ้าสาวให้เจ้าบ่าว ต่อจากนั้นพ่อแม่เจ้าสาวก็จะจับมือเจ้าบ่าววางลงบนมือของเจ้าสาวเป็นอันเสร็จพิธี ขณะเดียวกันเจ้าบ่าวจะให้สัญญาว่าจะครองชีวิตคู่ตามอุดมคติของศาสนาฮินดู คือ เพื่อธรรมะ อรรถะ กามะ และโมกษะ จากนั้นจะกระทำพิธีกรรมที่เรียกว่า อัคนีทักษิณา คือ การเดินประทักษิณ (เวียนขวา) รอบกองไฟ โดยเจ้าบ่าวจะจูงแขนเจ้าสาวเดินรอบแท่นบูชาไฟ 3 รอบ ขณะที่พราหมณ์ผู้ทำพิธีจะสวดคาถาจากโคลกในพระเวทไปด้วย¹⁶⁷

ในศกุนตโลปาขยานปรากฏโคลกที่อธิบายการเดินทางในพิธีแต่งงานของกษัตริย์ทุษยันต์และศกุนตลาไว้ว่า

ยถา ตวมรหา สุโครนิ สตยเมตท พรวิมิ เต |

เอวมุกตวา ส ราชริสตามนินทิตคามินิม ||๑๙||

ชคราห วิริวัต ปาณาวัส จ ตยา สห |

วิศวาสย ใจนำ ส ปรายาทพริวจจ ปุณะ ปุณะ ||๒๐||

ไอ้แม่สาวผู้มีเอวงาม ฉันทพูดความจริง เธอสมควรได้รับสิ่งนี้ทั้งหมด ฉันทสัญญาว่าจะทำในสิ่งที่เธอขอ จากนั้นกษัตริย์ทุษยันต์จึงแต่งงานกับศกุนตลา ด้วยการเดินที่สง่างามตามพิธีกรรมที่กำหนด และนางก็ยอมรับเขาในฐานะสามีของนาง กษัตริย์ทุษยันต์กลับไปยังเมืองหลวงของตนหลังจากมั่นใจในสัญญา พระองค์ตรัสกับนางซ้ำหลายครั้ง

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 73)

หลังจากการเดินทางทักษิณาแล้ว เจ้าบ่าวจะให้เจ้าสาวใช้เท้าขวาเหยียบบนก้อนหิน ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของแท่นบูชาไฟ โดยก้อนหินนั้นเป็นสัญลักษณ์ของความมั่นคงแข็งแรงในการเอาชนะศัตรู และเจ้าบ่าวจะจูงแขนเจ้าสาวก้าวไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ 7 ก้าว แต่ละก้าวแทนสัญญาที่เจ้าบ่าวมีต่อเจ้าสาว พลังกล่าวว่า “ก้าวหนึ่งก้าวเพื่อไฉ่ย่าง ก้าวที่สองเพื่อดูน้ำหวาน ก้าวที่สามเพื่อความงอกงามไพบูลย์ของทรัพย์สมบัติ ก้าวที่สี่เพื่อความผาสุก ก้าวที่ห้าเพื่อมีปศุสัตว์ ก้าวที่หกเพื่อดู

¹⁶⁷ อาชวภูริชญ์ น้อมเนียน, พิธีกรรมมงคลการตีวาทะ, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2564, เข้าถึงได้จาก https://www.matichon.co.th/article/news_1246841

ต่างๆ ก้าวที่เจ็ดเพื่อเธอจะได้เป็นมิตรของพี่ ขอให้เธออุทิศตนต่อพี่ ขอให้เราทั้งสองมีบุตรชายหลายคน ขอให้บุตรชายของเราอายุยืนยาว”¹⁶⁸ ดังนี้

ก้าว 1 จะมีความมานะพยายามในการหาทรัพย์มาเลี้ยงดูครอบครัว และทรัพย์ทั้งหมดที่หามาได้จะนำมามอบให้ภรรยา หากจำเป็นต้องไปนอนค้างแรมที่อื่น หรือต้องรับประทานอาหารนอกบ้าน จะแจ้งให้ทราบล่วงหน้า

ก้าว 2 จะมีเสน่ห์ในเจ้าสาวและไม่นอกใจตลอดไป

ก้าว 3 จะยอมรับเจ้าสาวเป็นภรรยาคนเดียวตลอดชีวิต

ก้าว 4 จะเผชิญกับอุปสรรคทุกชนิดที่อาจเกิดขึ้นในชีวิตสมรส จะไม่ทอดทิ้งเจ้าสาว ความทุกข์ของเจ้าสาวคือความทุกข์ของตนเอง จะยินดีถือพรตบำเพ็ญตบะกระทำพิธีทางศาสนาเพื่อขอพรให้เจ้าสาว

ก้าว 5 จะปฏิบัติต่อพ่อแม่ ญาติพี่น้อง และสัตว์เลี้ยงของตนเช่นเดิมโดยไม่บกพร่อง เพื่อไม่ให้โลกตำหนิได้ว่าหลงรักเจ้าสาวจนลืมภารกิจและหน้าที่ต่างๆ ที่เคยกระทำมา

ก้าว 6 จะรับภาระเลี้ยงดูเจ้าสาวแทนพ่อแม่ของเจ้าสาว จะไม่ถือโกรธเมื่อเจ้าสาวขอร้องอะไรๆ เกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในบ้าน เนื่องจากเจ้าสาวเป็นสมาชิกใหม่ในครอบครัว ยังไม่ทราบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ของตระกูล หากทำอะไรผิดพลาดไปก็ไม่กล่าวโทษทันทีด้วยอารมณ์หรือล่วงเกินเลยไปถึงพ่อแม่ของเจ้าสาว

ก้าว 7 จะสืบต่อประเพณีทางศาสนาที่บรรพบุรุษของตนเคยยึดถือปฏิบัติกันมา และสอนลูกหลานให้ปฏิบัติตามครรถอนั้นด้วย เมื่อได้ประกอบพิธีใดก็จะถือว่าเจ้าสาวมีส่วนในผลบุญครั้งหนึ่ง และหากบังเอิญไปกระทำความชั่วเข้าก็จะรับผิดชอบคนเดียว

เมื่อเจ้าบ่าวให้สัญญากับเจ้าสาวแล้ว เจ้าสาวก็จะให้สัญญากับเจ้าบ่าวว่า จะไม่ไปพูดคุย เทียบเตร่ หรือร้องรำทำเพลงกับผู้อื่น จะไม่ไปไหนคนเดียว จะไม่คบหาสมาคมกับคนติดอบายมุข และจะไม่กระทำความบาปประการใดให้ชื่อเสียงตระกูลของทั้งสองฝ่ายเสียหาย และสุดท้ายเจ้าบ่าวจะโรย “สินทูล” หรือผงสีแดงตรงแสดมกกลางศีรษะเจ้าสาว¹⁶⁹ จึงสังเกตเห็นว่าสตรีที่ผ่านพิธี

¹⁶⁸ วิทยาธร สุกุลพรหมณ์, ธรรมะ 5 ศาสนา ในการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย (กรุงเทพฯ : ชีวันตารักษ์, 2549), 18-22.

¹⁶⁹ อาชว์กริชญ์ น้อมเนียน, พิธีกรรมมงคลการตบิหวาหะ, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2564, เข้าถึงได้จาก <https://www.maticchon.co.th/article/news1246841>

แต่งงานแล้วจะมีฝั่งสีแดงอยู่ตรงแสดกลางของผมเพื่อเป็นการอวยพรให้สามีของตนมีอายุยืนยาวนาน และเป็นสัญลักษณ์ว่ามีผู้ครอบครองแล้ว พิธีแต่งงานจะสิ้นสุดลงด้วยการที่แขกที่มาร่วมงานอวยพรให้ คู่บ่าวสาวมีอายุยืนยาวนานและประสบความสำเร็จสมบูรณ์ในชีวิต¹⁷⁰ ดังนั้น การเดินเจ็ดก้าวจึงเป็นสิ่ง สำคัญในพิธีแต่งงานของชาวฮินดู ในปัจจุบันพิธีแต่งงานของชาวฮินดูอาจแตกต่างกันไป เพราะความ กว้างใหญ่ของภูมิภาคและสถานะทางเศรษฐกิจ ย่อมส่งผลถึงพิธีกรรมและขั้นตอนในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งอาจจะมี ความแตกต่างกันอยู่บ้าง

นอกจากนี้ในการแต่งงานของชาวฮินดูยังมีสิ่งสำคัญที่เรียกว่า “สินสอด” ซึ่งเป็นหนึ่งใน ปัจจัยสำคัญสำหรับการทำพิธีแต่งงาน โดยเฉพาะการแต่งงานแบบพรหมวิวาหะ ในศกุนตโลปา- ขยานยังมีรายละเอียดเกี่ยวกับสินสอด หรือของที่ต้องมอบในพิธีแต่งงาน โดยกษัตริย์ทุษยันต์เป็น ผู้มอบให้กับศกุนตลาเพื่อเป็นหลักประกันและเชิญชวนให้นางเป็นภรรยาของพระองค์ อาจถือได้ว่าใน ที่นี้เจ้าบ่าวเป็นผู้ให้ทรัพย์หรือสินสอดแก่เจ้าสาว สิ่งของที่นำมามอบให้จึงมีแต่สิ่งของที่มีมูลค่าสูงด้วย ฐานะของกษัตริย์ ได้แก่ มาลัยทองคำ อาภรณ์ ต่างหู กำไล แก้วมณีที่งดงาม เหริยทูทอง และผ้าขน สัตว์ รวมถึงยกอาณาจักรให้นางในฐานะผู้ปกครองหรือราชินีคู่บัลลังก์ด้วย ซึ่งแตกต่างจากองค์ความรู้ ในปัจจุบันที่เข้าใจกันว่าในสังคมฮินดูผู้หญิงจะเป็นผู้มอบสินสอดให้ฝ่ายเจ้าบ่าว ดังนี้

สุวรรณมาลา วาสาสี กุณฑล ปรีหาภูเก |

นานาปตตนเช ศุภกร มณิรตเน จ โศภเน ||๒||

อาหารามิ ตวาทยาห นิษกาทีนยชินานิ จ |

สรวิ ราชยิ ตวาทยาสตุ ภารยา เม ภว โศภเน ||๓||

ฉันจะนำ มาลัยทองคำ อาภรณ์ ต่างหู กำไล แก้วมณีที่งดงาม ที่นำมาจากประเทศ ต่างๆ รวมทั้งเหริยทูทองและผ้าขนสัตว์ เป็นต้น วันนั้ราชอาณาจักรทั้งหมดจงเป็นของเธอ เน้นนางผู้ งดงาม เธอมาเป็นภรรยาของฉันเถิด

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 73)

4.1.3.3 พิธีต้อนรับผู้มาเยือน

พิธีการต้อนรับแขกของชาวฮินดู ปรากฏในศกุนตโลปาขยานตอนที่ทุษยันต์เข้ามาใน อาศรมของฤๅษีกัณวะ โดยศกุนตลาผู้อยู่ในอาศรมคนเดียวได้ทำการต้อนรับกษัตริย์ทุษยันต์ ด้วยการ

¹⁷⁰ อาชวภูริชัญ น้อมเนียน, พิธีกรรมมงคลการตริวาหะ, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2564, เข้าถึงได้ จาก <https://www.maticchon.co.th/article/news1246841>

นำสิ่งของมาต้อนรับจัดใส่ถาด เรียกว่า อรหะ แยกผู้มาเยือนจะได้รับการรับรองด้วยการล้างเท้า และที่นั่งอย่างดี โดยถาดอรหะ ประกอบด้วยข้าว, หญ้าพูรวา, ดอกไม้, น้ำ, หรือน้ำที่จัดไว้ในภาชนะรูปเรือทำด้วยไม้เนื้อดีหรือไม้มงคลจำพวกไม้กฤษณาโดยแกะให้มีขนาดเล็ก เพื่อถือเป็นการสังเวทต่อเทพเจ้าหรือแสดงความเคารพต่อผู้ชายที่น่าเคารพนับถือ ดังนี้

อาสนนารุจยิตวา จ ปาทุเณนารุขเยณ ไจว หิ |

ปปรจฉานามย์ ราชน กุศล จ นราธิปม ||๕||

“โอ ราชา” ครั้นต้อนรับพระองค์ด้วยอาสนะ ด้วยน้ำล้างพระบาทแล้ว และด้วยอรหะ แล้ว นางจึงถามถึงสุขภาพและความสุขสบายกับพระราชา

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 71)

4.1.3.4 พิธีการออกปาลาสัตว์

ปรากฏภาพของพิธีการออกจากเมืองเพื่อไปล่าสัตว์ของกษัตริย์ทุษยันต์ การจะล่าสัตว์ของกษัตริย์ในสมัยอินเดียบราณ ต้องมีการส่งเสียงและปรบมือของนักรบ มีการประโคมสังข์กลอง รวมถึงเสียงของสัตว์ที่ใช้งานในการเคลื่อนขบวนอย่างช้างและม้า เหล่าสตรีจะโปรยปรายดอกไม้ให้กษัตริย์ และพราหมณ์ก็จะสวดอวยพรให้กับกษัตริย์และนักรบทั้งหมดที่ออกไปล่าสัตว์ด้วยกัน ดังนี้

สีหนาทศจ โยธานา ศงขทุนทุภินะสวโนะ |

รณเมมิสวโนศไจว สนาควรพถุหิตะ ||๖||

นานายุธโรศจาปี นานาเวษโธโรสตา |

หะเรชิตสวโนศโรศจ กษเวชิตาสโฆฏิตสวโนะ ||๗||

อาสีต กิลกิลาศพทสตสมินิ คจฉติ ปารุถิเว |

ปราสาทวรศฤงคสเถาะ ปรยา นฤปโศภยา ||๘||

ททฤศุสตุ สตรียสตุตตร สุรมาตมยศสุกรม |

เมื่อพระราชาพระองค์นั้นเสด็จออกไป ได้มีเสียงดังอีกทีก็ ด้วยการบันลือสีหนาทของเหล่านักรบ เสียงสังข์ เสียงกลอง เสียงกระทบของกงล้อรถ เสียงกัมปนาทของช้าง เสียงนักรบผู้ถืออาวุธชนิดต่างๆ เสียงนักรบผู้สวมชุดชนิดต่างๆ และด้วยเสียงปรบมือผสมปนเปกับเสียงร้องของม้า เพราะความงามของพระราชาอันยิ่งใหญ่ เหล่าสตรีทั้งหลายผู้ยืนอยู่บนปราสาทอันงดงามต่างพากันจ้องมองพระราชาผู้กล้าหาญ ผู้เป็นบ่อเกิดแห่งพระเกียรติยศ อยู่ ณ ที่นั้น

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 69)

ตุษฏวะ ปุษปวฤชฎีจ สสฤชุตสย มุรธนิ |

ตตร ตตร จ วิเปรนุไทระ สตุยมานะ สมณฑตะ ||๑๒||

เหล่าสตรีก็ได้ไปรยปรายหยาดฝนคือดอกไม้ลงบนพระเศียรของพระราชารองค
นั้น ขณะเดียวกันพวกพราหมณ์ทั้งหลายก็สดุดีพระองค์อยู่โดยรอบ

นิรยเยา ปรมปรีตยา วณิ มฤคชิฆาस्या |

ตํ เทวราชปรติมิ มตตวารณธูรุตม ||๑๓||

ทวิษกษตรียวิภูศุทรา นิรยานตมนุชมิเร |

ททฤศุรวรธมานาสเต อาศิริภิจจ ชเยน จ ||๑๔||

พระองค์เสด็จไปในป่าด้วยความปิติ ด้วยความประสงค์ที่จะฆ่ากวาง เหล่าพราหมณ์
กษัตริย์ แพศย์ และศูทรติดตามซึ่งพระองค์ผู้เปรียบเหมือนเทวราชาผู้ประทับอยู่บนหลังช้างที่ตกมัน ผู้
กำลังเสด็จออกไป พวกเขาต่างพากันเปล่งเสียงด้วยคำสดุดีและด้วยเสียงอำนวยอวยชัย

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 69)

4.1.3.5 พิธีชฌะ (อัสวเมธ)

พิธีอัสวเมธเป็นพิธีที่มีความสำคัญและปรากฏอยู่บ่อยๆในวรรณคดีหลายเรื่อง เป็น
พิธีที่เกี่ยวข้องกับม้า หรือการบูชาด้วยม้า ในบางครั้งอาจเรียกว่าพิธีปล่อยม้าอุปการ ทำได้แต่
เฉพาะกษัตริย์เท่านั้น การที่ทำก็มุ่งหมายเพื่อขอพรพระผู้เป็นเจ้า ในสมัยโบราณกาลนิยมว่าเป็นพิธี
สำหรับขอลูก ต่อมาภายหลังจึงถือกันว่าเป็นพิธีแม่อำนาจ แรกลงมือทำจะต้องกระทำการบูชาไฟและ
สมโภชม้าตัวรัก แล้วก็ปล่อยม้าให้ออกไปตามใจโดยมีกองทัพตามไปด้วย¹⁷¹ เมื่อม้าที่ปล่อยผ่านเข้าไป
ที่ใด หากผู้ปกครองที่แห่งนั้นนั้นยอมอ่อนน้อมก็ต้องรับรองม้าด้วยความเคารพ หากไม่ยอมรับก็ต้อง
เปิดศึกสงครามกับกองทัพที่ตามมานั้นไป เมื่อม้านี้เที่ยวไปได้หนึ่งปีโดยไม่มีอุปสรรคใดๆ กองทัพนั้น
จะนำม้ากลับมาสู่เมือง ฆ่าม้าแล้วจัดงานสมโภชฉลองชัยชนะจึงจะถือว่าพิธีอัสวเมธประสบ
ความสำเร็จ ในศกุนตโลปาขยานปรากฏพิธีอัสวเมธและการจ่ายเงินแก่พราหมณ์ผู้ทำพิธีเนื่องในงาน
ฉลองพระโอรส ดังนี้

ส ราชา จกรวรรตยาสีต สารวภามะ ปรัตตปวาน |

¹⁷¹ สัจจาภิรมย์อุคตมราชภักดี, พระยา, เทวกำเนิต (กรุงเทพฯ : อักษรสาสน์, 2502), 18.

อิเซ จ วหุภริยชไญรยธา ศโกร มรุตปติะ ॥๑๒๙ ॥

กษัตริย์องค์นั้น เป็นที่รู้จักกันในนามจักรพรรดิและสรรพภูมิ พระองค์กระทำชัยชนะ
มากมายเช่น พระอินทร์ผู้เป็นใหญ่แห่งพระมรุตเทพ

ยาชยามาส ตั กณโว วิธิวท ภูริทกษินนม |

ศรีมานุ โควิตตัม นาม วาซิเมธมวาป สะ |

ยสมิน สหสรุ ปทมานำ กณวาย ภรโต ทเทหา ॥๑๓๐ ॥

ฤๅษীগัณวะเป็นหัวหน้านักบวชในการทำชญาพิธีและถวายเครื่องบูชาที่ยิ่งใหญ่แต่
พราหมณ์ กษัตริย์ผู้มีโชคทำพิธีอศวเมธนามว่า โควิตตะ และมอบเหรียญทองคำหนึ่งพันเหรียญให้แก่
ฤๅษীগัณวะเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการทำชญาพิธีของพระองค์

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

4.1.4 ความสำคัญของบุตร

ในคัมภีร์มनुสมฤติกล่าวว่า มีบุตรทั้งหมด 12 ประเภท บุตรชาย 6 ประเภทนี้ ได้แก่
เอารส กษेत्रราช ทตตก กฤตริม कुณฑ และ อปวิท มีสิทธิได้รับมรดกของบรรพบุรุษ ส่วนอีก 6
ประเภท ได้แก่ กานิน สโหม กรีตก เปานรภว สวย์ทตต และ เคาทร ไม่มีสิทธิได้รับส่วนแบ่งทรัพย์สิน
ของบรรพบุรุษ คุณสมบัติของพวกเขาอาจถูกตัดสินจากเรื่องราวและลักษณะดังต่อไปนี้¹⁷²

1. เอารส (aurasa) เป็นบุตรที่เกิดจากการแต่งงานตามปกติในวาระ หรือจากวงศ์
ตระกูลของตนเอง
2. กษेत्रราช (ksetraja) เป็นบุตรที่เกิดจากภรรยาของผู้เสียชีวิต ผู้ป่วย หรือเป็นคนไร้
สมรรถภาพ ตามพิธีนิโยค คือผ่านการติดต่อของบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้ง
3. ทตตก (dattaka) เป็นบุตรบุญธรรม ลูกชายที่พ่อแม่มอบให้ด้วยความเต็มใจในยาม
ทุกข์ยากแก่บุคคลอื่นในวาระเดียวกัน
4. กฤตริม (krtrima) คำว่ากฤตริมหมายถึงบุตรเทียม ได้รับการยกย่องว่าเป็นลูกชาย
ของคนในวาระเดียวกันหลังจากรักษารธรรมชาติ คุณสมบัติอันดีงาม และข้อบกพร่องที่เปลี่ยนไปตาม
มุมมองของสังคม

¹⁷² Sushma Gupta, **Kinds of Putra (Manu)**, Accessed 20 October 25 6 2 ,
Available from <http://www.sushmajee.com/reldictionary/dictionary/page-P-Q/putra.htm>

5. คูฒซ (gūdhaja) บุตรที่เกิดขึ้นอย่างลึบๆ ไม่สามารถระบุได้ว่าเกิดจากพ่อและแม่ในวรรณะเดียวกันหรือไม่ หรือไม่สามารถระบุที่มาของบุตรผู้นั้นได้ว่าเกิดจากสามีของภรรยาผู้ตั้งครรภ์นั้นจริงๆ

6. อปวิฑธ (apavidhha) เป็นบุตรที่ถูกยอมรับโดยบุคคลอื่นหลังจากที่ถูกพ่อแม่ที่แท้จริงทิ้งไป เงื่อนไขเกี่ยวกับบุตรที่เป็นเชื้อสายของบุคคลที่อยู่ในวรรณะเดียวกันจะใช้ไม่ได้สำหรับกรณีนี้

7. กานีน (kānīna) บุตรที่เกิดมาจากหญิงสาวที่ยังไม่ได้แต่งงานในขณะที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่ของเธออันเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ที่ผิดกฎหมาย

8. สโหฒ (sahodh) บุตรที่เกิดขึ้นจากหญิงสาวที่ตั้งครรภ์ในระยะเวลาที่มีพิธีแต่งงานและคลอดหลังจากการแต่งงาน

9. กุรีตก (krītaka) บุตรที่ถูกซื้อมา ซึ่งผู้ที่จ่ายเงินอาจเป็นวรรณะใดก็ได้

10. เปานรภว (paunarbhava) บุตรที่เกิดจากผู้หญิงที่เป็นม่ายหรือสามีของเธอทิ้ง บุตรที่เกิดไม่ใช่ผลจากสามีของเธอ

11. สวย์มตต (svayamdatta) หมายถึงการให้หรือเสนอตัวเองเป็นบุตรของพ่อแม่ เป็นบุตรที่ถูกพ่อแม่ทอดทิ้งและเสนอตัวให้ถูกรับเลี้ยงโดยบุคคลอื่น ในกรณีนี้ลูกชายคนนี้ก็รับอุปการะพ่อของเขาเช่นกัน

12. เสาทฐ (śaudra) หรือ นิซาท (niśāda) บุตรที่เกิดจากหญิงคูทรและพราหมณ์ บุตรนั้นถือได้ว่าตายแล้วแม่ในขณะที่มีชีวิตอยู่

ในส่วนของคัมภีร์พระเวท ได้อธิบายว่ามีบุตร 13 ประเภท อีก 1 ประเภทที่เพิ่มขึ้นมาได้แก่

13. ปุตรีกา ธรรม (putrikā dharma) พวกเขาเป็นลูกชายที่เกิดจากลูกสาวของตนและได้รับการยอมรับจากปู่ของมารดา (พ่อของแม่)

ในศกุนตโลปาขยาน อาจกล่าวได้ว่าศกุนตลาได้อธิบายถึงประเภทของบุตรในศาสนาฮินดู โดยสรุปแก่กษัตริย์ทุษยันต์ไว้ 5 ประเภทจากทั้งหมด ได้แก่ 1.บุตรที่เกิดจากภรรยาของตน 2.บุตรที่คนอื่นยกให้ 3.บุตรที่ได้จากการซื้อมา 4.บุตรที่เลี้ยงดูมาด้วยความรัก 5.บุตรที่เกิดจากหญิงอื่นที่ไม่ใช่ภรรยา ดังนี้

กฤตยานนยาสุ โจตปนนานน ปุตรานน ไว มนุรพรวิต ॥๙๙ ॥

พระมุนีกล่าวว่า มีบุตรทั้งหมด 5 ประเภท กล่าวคือ บุตรที่เกิดจากภรรยาของตน บุตรที่คนอื่นยกให้ บุตรที่ได้จากการซื้อมา บุตรที่ตนเลี้ยงดูด้วยความรัก และบุตรที่เกิดจากหญิงอื่นที่ไม่ใช่ภรรยา

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

การมีบุตรถือเป็นสิ่งสำคัญและสะท้อนแนวคิดและโครงสร้างทางสังคมของชาวฮินดู เช่นกัน ความสำคัญของการมีบุตร โดยเฉพาะบุตรชาย ถือเป็นสิ่งสำคัญและได้มีการอธิบายจากปากของผู้เป็นแม่อย่างศกุนตลาเอง ความสำคัญของบุตรชายปรากฏในลักษณะสำคัญต่างๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ไม่ว่าจะเป็นความสำคัญในฐานะผู้สืบทอดตระกูล หรือสืบทอดหน้าที่ของบิดามารดาเท่านั้น แต่ยังคงเป็นผู้สืบทอดทางจิตวิญญาณ รวมถึงเป็นผู้เสริมพลังอำนาจแก่บิดามารดาด้วย เช่น ทำให้บิดามารดาพ้นจากขุมนรกหรือพ้นจากบาป

4.1.4.1 บุตรคือผู้ทำให้บิดามารดาพ้นจากนรก

บุตรในศาสนาฮินดูมีความสำคัญมาก เนื่องจากบุตรมีสถานะทางศาสนาชัดเจนว่าเป็นผู้ช่วยชีวิตพ่อแม่และบรรพบุรุษจากนรก บุตรก็คือตัวบิดานั้นเอง ตระกูลใดที่มีบุตรชายจะถือว่านำพาซึ่งความสำเร็จและคุณธรรมมาให้ ดังตัวอย่าง

ปุตรามโน นรกาท ยสมาค ปิตร์ ตรายเต สุตะ |

ตสมาค ปุตร อิติ โปรกตะ สวยามะ สวยมภวา ॥๓๙ ॥

เพราะลูกชายช่วยชีวิตบรรพบุรุษของเขาจากนรก ดังนั้นพระพรหม(สวยมภ)จึงเรียกเขาด้วยพระองค์เองว่า ปุตระ

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

ธรมกีรตยวหา นฤณำ มนสะ ปรีติวรณะะ |

ตรายนเต นรกาชชตาอะ ปุตรา ธรมปลวอะ ปิตถุณ ॥๑๐๐ ॥

บุตรที่เกิดมาย่อมนำพาคุณธรรมและนำพาความสำเร็จมาให้ พวกเขาเป็นผู้เพิ่มพูนความสุข และยังได้ชื่อว่าเป็นผู้ช่วยชีวิตบรรพบุรุษจากนรก

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

ภสตรา มาตา ปิตุะ ปุโตร เยน ชาคะ ส เอว สะ ॥๑๐๑ ॥

ภรสว ปุตร ทุษยนต มวามสเถอะ ศกุนตลาม |

เรโตะธะ ปุตร อุณนยติ นรเทว ยมกษยาค ॥๑๑๑ ॥

ตวิ จาสย ธาตา ครภสย สตยมาท ศกุนตลา ।

ชายา ขนยเต ปุตรมาตมโนงคํ ทวิธา กฤตม ॥๑๑๒ ॥

กล่าวว่า "ดูก่อนทุชยันต์ มารดาเป็นเนื้อและหนัง บุตรเกิดจากบิดาก็คือตัวบิดานั้น ดังนั้นจึงหวงแหนลูกชายของท่าน และอย่าดูถูกศกุนตลา ดูก่อนผู้เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ บุตรเกิดจากตนเองนั้น ย่อมช่วยชีวิตเขาจากที่พำนักของพระยม ท่านเป็นบิดาของบุตรชายคนนี้ ศกุนตลาพูดความจริง ดูก่อนทุชยันต์ สามีแบ่งร่างของเขาออกเป็นสองส่วน และเกิดในครรภ์ของภรรยาในฐานะบุตรชาย

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

4.1.4.2 บุตรคือความสุขอันประมาณไม่ได้

ความสุขจากการมีบุตรอาจหมายถึงความรู้สึกเพลิดเพลิน หรือความเป็นมงคลต่างๆ ที่บิดามารดาจะได้รับ บุตรเป็นตัวแทนของความสุขอันเป็นนิรันดร์ การได้ไปสวรรค์ และความเป็นอมตะ ในขณะที่เดียวกันความสุขของการมีบุตรก็เป็นความสุขที่ไม่มีสิ่งใดบนโลกเสมอเหมือน แม้แต่ รongเท้า ความสุขที่ได้รับจากภรรยา หรือความชุ่มเย็นจากน้ำ ก็ไม่สามารถเทียบได้ ทั้งความสกปรก เลอะเทอะที่อยู่บนตัวบุตรนั่นเอง ก็ไม่สามารถทำให้เกิดความทุกข์ใจได้ ในศกุนตโลปาขยาน ศกุนตลา ได้อธิบายแก่กษัตริย์ทุชยันต์ถึงความสุขต่างๆที่เกิดจากการมีบุตรชาย เช่น

(ปุเตรณ โลกามชยติ เปาเตรณานนตยมศนุเต ।

อล เปาตรสย ปุเตรณ โมทนต์ ปรีปิตามหะ ॥) **

บุรุษนั้นย่อมพิชิตโลกโดยกำเนิดของลูกชาย เขาสนุกกับความเป็นอมตะเพราะหลาน เมื่อเป็นทวดก็เพลิดเพลินไปกับความสุขนิรันดร์เพราะการกำเนิดของเหลน

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

ภารยายำ ชนิดํ ปุตรมาทระเศวีว จานนม ।

หลาทเต ชนิดา เปรกษย สุวรงค์ ปราบุเยว ปุณยกฤต ॥๔๙ ॥

เมื่อมองดูหน้าบุตรผู้เกิดจากภรรยา ก็เปรียบกับมองเห็นใบหน้าของตัวเองในกระจก บิดาก็รู้สึกที่ตัวเองมีความสุขราวกับได้ทำบุญกุศลไปถึงสวรรค์

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

ปรีติปทย ยทา สุนุรธณเณเรณคุณฐิตะ ।

ต่างๆ จนบรรลุถึงโมกษะ¹⁷³ ชีวามันก็จะกลับไปปรวมกับปรมาตมันได้ ในศาสนาฮินดูอธิบายเรื่องกฎแห่งกรรมไว้ว่า กรรมเป็นเครื่องกำหนดของชีวิตในภพหน้า กล่าวคือ ใครทำสิ่งใดในชาตินี้ ก็ย่อมได้สิ่งนั้นในชาติหน้า คำสอนในคัมภีร์อุปนิษัตินี้เองที่ทำให้เกิดความเชื่อเรื่องวิญญาณเวียนว่ายตายเกิด และการให้ความสำคัญกับชีวิตหลังความตายด้วย การมีบุตรโดยเฉพาะบุตรชาย เป็นการสร้างความมั่นใจว่า บุตรจะเป็นผู้สืบทอดวิญญาณของบรรพบุรุษ รวมถึงตัวตนและจิตวิญญาณของพ่อแม่ก็จะดำรงอยู่ในตัวตนของลูก ดังนั้นการมีบุตรชายจึงเหมือนกับเป็นตัวแทนของพ่อและแม่ในอีกร่างกายหนึ่ง และเป็นผู้ดำรงจิตวิญญาณของพ่อแม่แม่ไม่ให้อับสั่นไป ดังตัวอย่าง

ยทาคมวตะ บุสฺตทปตฺยํ ปรชยเต ।

ตต ตารยติ สัตตยา บุรวปรตาน ปิตามทาน ॥๓๘॥

ในกาลใด บุตรผู้เกิดจากบุรุษผู้เข้าไปยังการประเวณี บุตรผู้นั้นย่อมสืบต่อวิญญาณของบรรพบุรุษของตน ในกาลนั้น

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

องคาทงคาคต สมภวสิ หฤทยาทิชายเส ।

อาตมา ไว บุตรนามาสี ส ชิว ครทะ ศตม ॥๖๓॥

“ลูกเกิดจากร่างกายของแม่ ลูกเกิดแล้วจากหัวใจของแม่ ลูกเป็นตัวของแม่ในรูปแบบบุตรชาย ขอให้ลูกจงมีชีวิตอยู่ถึงหนึ่งร้อยปี”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

ตวทงเคภยะ ปรสุโตยํ ปุรุชาต ปุรุโษประะ ।

สรสิวามเล"ตมานํ ทวิทียํ ปศย ไว สุตม ॥๖๕॥

เขาได้กำเนิดจากร่างกายของพระองค์ เขาเป็นบุรุษคนที่สองที่เกิดจากคนที่หนึ่งคือพระองค์ ขอจงทรงดูตัวพระองค์เองในบุตรชายประหนึ่งพระองค์ทรงมองเงาในสระน้ำอันใสสะอาด

ยถา หยาหวนีโย'คฺนิรฺคารหฺปตฺยาคฺต ปฺรณียเต ।

ตถา ตวตตะ ปรสุโตยํ ตวเมกะ สน ทฺวิธา กฤตตะ ॥๖๖॥

มฤคาวกฤษฺฏานํ ปุรา มฤคยํ ปรีชวตา ।

อหฺมาสาทิตา ราชนํ กุมาริ ปิตฺราศฺรเม ॥๖๗॥

¹⁷³ กาญจนี ละอองศรีและคณะ, ผู้แปล, อินเดียมหัทศกรรย์, 535-536.

คนยอมจุดไฟที่เป็นเครื่องบูชาจากไฟในบ้านแล้วฉันใด บุตรชายของพระองค์ผู้นี้ก็ยอมเกิดจากพระองค์ฉันนั้น แม้ว่าพระองค์จะเป็นหนึ่งแต่ก็แบ่งออกเป็นสอง หม่อมฉันถูกพระองค์เข้าหาเมื่อครายังบริสุทธิ์ในอาศรมของพ่อ

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

4.1.4.4 บุตรคือที่ตั้งแห่งตระกูล

การมีบุตรชายเป็นสิ่งสำคัญในการสืบต่อวงศ์ตระกูลสำหรับสังคมผู้นับถือศาสนาฮินดูเพศชายยังคงเป็นเพศที่เป็นสัญลักษณ์ของการให้กำเนิดสรรพสิ่ง และมักจะมีคามสำคัญเหนือเพศหญิงอยู่เล็กน้อยในเชิงโครงสร้างทางสังคมและครอบครัว ดังนั้นการให้กำเนิดบุตรชายหรือมีบุตรชายในครอบครัวจึงเสมือนกับการรับประกันได้ว่า วงศ์ตระกูลนั้นจะยังคงมีลูกหลานสืบต่อไปได้อย่างยาวนาน และผู้ให้กำเนิดบุตรชายจึงรู้สึกเหมือนกับได้บรรลุคุณธรรมทั้งปวง ดังนี้

ชีวิติตฺตวทธีนํ เม สัตานมปิ จากุชยม |

ตสมาท ตวํ ชีว เม บุตร สุสุขี ครทำ ศตม ||๖๔||

“ชีวิตของแม่ขึ้นอยู่กับลูก ความต่อเนื่องของการสืบตระกูลอย่างไม่เสื่อมถอยก็ขึ้นอยู่กับลูกเช่นกัน ดังนั้นจงใช้ชีวิตอย่างมีความสุขและมีชีวิตยืนยาวหนึ่งร้อยปี”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

กุลวิศปรดิษฐํ หิ ปิตระ บุตรมพรวน |

อุตตมํ สรวธรรมานํ ตสมาท บุตรํ น สนตยเขต ||๙๘||

บรรพบุรุษกล่าวว่า บุตรเป็นที่ตั้งแห่งวงศ์ตระกูล ดังนั้นการให้กำเนิดบุตรชายจึงเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในคุณธรรมทั้งปวง ลูกชายจึงไม่ควรถูกทอดทิ้ง

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

4.1.4.5 บุตรคือสิ่งประเสริฐ

บุตรเปรียบเสมือนสิ่งวิเศษ สิ่งยอดเยี่ยม และมีค่าสูงสุดในบรรดาสิ่งที่น่าสัมผัสทั้งปวง เป็นสิ่งดีเลิศที่มีค่ามากกว่าการเสียสละหนึ่งร้อยครั้ง หากผู้ใดที่ให้กำเนิดบุตรแล้วไม่ดูแล ก็ย่อมไม่สามารถเข้าถึงความเป็นมนุษย์ และเหล่าเทพก็จะทำลายโชคกลางที่ติดของผู้นั้นและ วงศ์ตระกูลไปด้วย เช่น

พราหมโณ ทวิปทำ เศรษฐู เคารวริชฐา จตุษปทาม |

คุรุครียสำ เศรษฐู บุตรระ สปรศวตำ วระ ||๕๗||

พราหมณ์คือผู้ประเสริฐสุดในบรรดาสัตว์สองเท้า โคคือสัตว์ประเสริฐสุดในบรรดา สัตว์สี่เท้า ครูคือผู้ประเสริฐสุดในบรรดาผู้ควรเคารพ และบุตรคือผู้ประเสริฐสุดในบรรดาสิ่งน่าสัมผัส ทั้งปวง

(อาทิบรพ, สัมภวบรพ, บทที่ 74)

สวามุตปาทย ไว ปุตรี สหฤศ โย น มนยเต |

ตสย เทวาะ ศรีย ฆนนติ น จ โลกานุปาสนเต ||๙๗||

ผู้ให้กำเนิดบุตรชายซึ่งเหมือนตัวเองแล้วไม่ดูแล ย่อมไม่เข้าถึงชีวิตของมนุษย์โลก เหล่าเทพจะทำลายโชคกลางของคนผู้นั้น

(อาทิบรพ, สัมภวบรพ, บทที่ 74)

วรี กุปศตาท วาปี วรี วาปีศตาท กรตุะ |

วรี กรตุศตาท ปุตุระ สตุย ปุตุรศตาท วรม ||๑๐๒||

สระน้ำมีคุณค่ามากกว่าบ่อน้ำหนึ่งร้อยบ่อ การเสียสละนั้นมีคุณค่ามากกว่าสระน้ำ ร้อยสระ บุตรนั้นมีคุณค่ามากกว่าการเสียสละร้อยครั้ง ความสัตย์มีคุณค่ามากกว่าบุตรหนึ่งร้อยคน

(อาทิบรพ, สัมภวบรพ, บทที่ 74)

ตสมาท ภรสว ทุชยนต์ ปุตรี ศากุนตล นฤป |

อภูติเรชา ยตุ ตยกตวา ซีเวชชีวินตมาตมชม ||๑๑๓||

ข้าแต่กษัตริย์ทุษยันต์ ท่านจงเลี้ยงดูบุตรชายคนหนึ่งของท่านซึ่งเกิดจากศกุนตลาเถิด การละทิ้งลูกชายของตัวเองและใช้ชีวิตหลังจากนั้นเป็นความโชคร้ายอย่างยิ่ง

(อาทิบรพ, สัมภวบรพ, บทที่ 74)

4.1.5 ความสำคัญของภรรยา

ในวรรณคดีของชาวฮินดู ผู้หญิงเป็นตัวแปรสำคัญและมักถูกคาดหวังจากสังคมว่าจะต้อง เป็นผู้ประพฤติถูกต้องตามกฎเกณฑ์อย่างเคร่งครัด บทบาทและความสำคัญของผู้หญิงในมหาภารตะมี ความขัดแย้งกับสภาพสังคมปีศาจไปเลยเข้มข้นอย่างอินเดียในปัจจุบันอยู่บางประการ ภาพของผู้หญิง ในอินเดียปัจจุบันมักแสดงให้เห็นถึงความลำบากแร้นแค้นทางสิทธิเสรีภาพและถูกกดขี่ทางสังคม แต่ ในมหาภารตะพบว่าบทบาทของสตรีมีพลังอำนาจและมีความสำคัญต่อบุรุษในหลายๆแง่มุม และมีความ สำคัญไม่แพ้กัน เช่น ในอุปขยานเรื่องสาวีตรี พระนางสาวีตรีเป็นผู้มีความฉลาดเฉลียวมากจน สามารถช่วยเหลือสามีคนรอบตัวของพระนางไว้ได้ นางทมยันตีที่มีความรักอันแน่วแน่และซื่อสัตย์ต่อ พระนลจนสามารถเลือกพระนลตัวจริงมาเป็นสามีได้ หรือพระนางเทราปทีผู้เป็นตัวละครหลักใน

มหาภารตะ ก็มีอำนาจสาปผู้ที่เหยียดหยามพระนางต่อหน้าธารกำนัลอย่างพี่น้องตระกูลการพให้ตาย โดยฝีมือของสามีทั้ง 5 ของพระนาง อันเป็นชนวนเหตุของมหาสงครามที่ทุ่งกุรุเกษตร ศกุนตลา ก็เป็นผู้มีความกล้าหาญ มีความรอบรู้ และสามารถโต้เถียงกับกษัตริย์ทุษยันต์เพื่อยืนหยัดในความถูกต้อง และเพื่ออธิบายคุณสมบัติอันมีค่าของภรรยาที่มีต่อสามีของเธอเอาไว้อย่างครบถ้วน ดังนั้น บทบาทหน้าที่ของสตรีที่ปรากฏในมหาภารตะจึงมีความสามารถและมีคุณค่าต่อบุรุษเป็นอย่างมาก ความสำคัญของผู้หญิงในฐานะภรรยาปรากฏในระหว่างที่ศกุนตลาได้โต้เถียงและอธิบายความสำคัญของตัวเองแก่กษัตริย์ทุษยันต์ ที่สร้างทำเป็นลืมน่าว่าพระองค์ได้เป็นสามีของนาง ดังนี้

4.1.5.1 ภรรยาคือผู้เสียสละ

ตามจารีตประเพณีแต่โบราณกำหนดให้สตรีมีบทบาทสำคัญ 2 ประการเท่านั้น กล่าวคือ “บุตร” และ “ภรรยา” ช่วงชีวิตของสตรีใกล้เคียงกับอุดมคติความคาดหวังทางสังคม ซึ่งกำหนดไว้ในวรรณคดีต่างๆ มากกว่าบุรุษที่มีหลักอาศรม 4¹⁷⁴ เป็นหลักปฏิบัติ¹⁷⁵ จากโคลกหนึ่งที่พบในศกุนตโลภขยาน ฤๅษีกัณณะกล่าวไว้ว่าเมื่อสตรีแต่งงานแล้วก็ควรจะต้องไปอยู่ในบ้านของสามี

นารีณา จิรวาโส หิ พานธเวษุ น โรจเต |

กิริตจาริตรธรรมขนสตสมานนยต มา จิรม ||๑๒||

มันไม่เหมาะสำหรับผู้หญิงที่จะมีชีวิตอยู่ตลอดไปในบ้านของพ่อหรือแม่ มันทำลายชื่อที่ดีงาม ความประพฤติดีงาม และคุณธรรม ดังนั้นจงพาเธอไปที่บ้านสามีของเธออย่าได้ช้า (อาทิบรพ, สัมภวบรพ, บทที่ 74)

¹⁷⁴ อาศรม 4 ได้แก่ 1.พรหมจรรย์ คือชั้นการศึกษาเล่าเรียนของผู้ที่อยู่ในวัยการศึกษา จะต้องปฏิบัติตามหลักธรรมที่ว่าด้วยการศึกษา เรียกผู้อยู่ในชั้นนี้ว่า พรหมจารี มีอายุตั้งแต่เกิดถึง 25 ปี 2.คฤหัสถ์ คือชั้นตอนการครองเรือนหลังจากสำเร็จการศึกษาเล่าเรียนแล้ว จะต้องปฏิบัติตามหลักธรรมที่ว่าด้วยการครองเรือน เรียกผู้อยู่ในชั้นนี้ว่า คฤหัสถ์ หมายถึง ผู้ครองเรือน มีอายุ 26-50 ปี 3.วานปรสธ คือชั้นการแยกตัวออกไปปฏิบัติธรรมอยู่ในป่า หลังจากครองเรือนจนมีสมบัติพอสมควร ครอบครัวมีฐานะมั่นคงและมีลูกหลานที่จะสืบตระกูลแล้ว เรียกผู้อยู่ในชั้นนี้ว่า วานปรสธ มีอายุ 51-75 ปี 4.สันยาสี คือชั้นการออกบวชหลังจากออกไปบำเพ็ญธรรมอยู่ในป่าพอสมควรแล้ว และมีศรัทธาแก่กล้าจนเสียสละทุกอย่าง เรียกผู้อยู่ในชั้นนี้ว่า สันยาสี มีอายุ 76-100 ปี

¹⁷⁵ ชานปวีช ทัตแก้ว, “คนธรรมพิวาห์และสุมพร: เสรีภาพในการเลือกคู่ครองของสตรีอินเดียโบราณ?” ใน พลังผู้หญิง แม่เมีย และเทพสตรี: ความจริง และภาพแทน (กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2559), 175.

4.1.5.2 ภรรยาเป็นผู้ให้กำเนิด

นางอธิบายว่าภรรยาเป็นผู้ให้กำเนิด และที่มาของการถูกเรียกด้วยคำว่า ชายา ในฐานะผู้ให้กำเนิด อธิบายศัพท์ ชายา จาก ชน ธาตุ (เกิด) + ย ปัจจัย + อา ดังนี้

ภรรยา ปติะ สมปวิศย ส ยสมาชชายเต पुनः ।

ชายายาสตทฺธิ ชายาตฺวํ เปราธนาะ กวโย วิหุะ ॥๓๗॥

กวีเก่าแก่พูดว่า เมื่อสามีเข้าไปสู่ภรรยาแล้ว ย่อมให้กำเนิดซึ่งบุตร ดังนั้นภรรยาจึงถูกเรียกว่าชายา

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

4.1.5.3 ภรรยาเป็นผู้ดูแลปรนนิบัติสามี

นางอธิบายถึงคุณลักษณะของภรรยาที่มีคุณค่าแก่สามี เป็นผู้ดูแลปรนนิบัติสามี และมีความซื่อสัตย์ต่อสามี โดยใช้คำศัพท์เรียกภรรยาว่า ได้แก่ คฤหทักษา หมายถึง แม่บ้านที่ดี ประชาวดี หมายถึง ผู้ให้กำเนิด ปติปราณา หมายถึง ผู้ทุ่มเททั้งชีวิตเพื่อสามี ปติวรดา หมายถึง ผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี ดังนี้

สา ภार्या या คฤहेทกษา सा भार्या या प्रचवती ।

สา भार्या या पतिप्राना सा भार्या या पतिव्रता ॥๔๐॥

ภรรยาคือแม่บ้านที่ดี (คฤหทักษา) ภรรยาคือผู้ให้กำเนิด (ประชาวดี) ภรรยาคือผู้ที่ทุ่มเททั้งชีวิตเพื่อสามี (ปติปราณา) ภรรยาคือผู้ซื่อสัตย์ต่อสามี (ปติวรดา)

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

4.1.5.4 ภรรยาคือปุรุชาณะ 4 ประการ

นางกล่าวว่าภรรยา คือ "ปุรุชาณะ" 4 ประการ อันเป็นจุดมุ่งหมายอันสมควรในชีวิตของมนุษย์ตามหลักศาสนาฮินดู ได้แก่ ธรรมะ (หน้าที่, จริยธรรม), อรรถะ (การเจริญเติบโต), กามะ (แรงจูงใจ) และโมกษะ (การหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด) ทั้งยังเป็นแหล่งของความสุขและคุณธรรมทั้งหลายขึ้นอยู่กับภรรยา เมื่อสามีทำร้ายภรณาก็ไม่สามารถไปถึงโมกษะได้ ดังนี้

อर्थ भार्या मनुष्यस्य भार्या ऋषुत्तमः सखा ।

ภรรยา มูลํ ตริวรคสย भार्या มูลํ ตริษยตะ ॥๔๑॥

ครึ่งหนึ่งของบุรุษคือภรรยา ภรรยาเป็นเพื่อนที่ดีที่สุดของสามี ภรรยาเป็นแหล่งกำเนิดของตริวิรรค ภรรยาเป็นมูลแห่งการพ้นจากบาป

(อาทิบรพ, สัมภวบรพ, บทที่ 74)

สุสฺรพโธปี รามานำ น กุรยาทปริยํ นระ |

รติ ปรีติ จ ธรมํ จ ตาสวายตตมเวกษย ทิ ||๕๑||

ไม่มีใคร แม้แต่คนที่โกรธ ทำสิ่งที่ไม่เหมาะสมกับภรรยาของเขา เพื่อความสุข เพื่อคุณธรรม และทุกอย่างขึ้นอยู่กับภรรยา

(อาทิบรพ, สัมภวบรพ, บทที่ 74)

4.1.5.5 ภรรยาคือส่วนสำคัญในพิธีกรรม

นางกล่าวถึงความสำคัญของภรรยาในการทำพิธีทางศาสนา ในพิธีกรรมหลายประเภท สตรีไม่มีบทบาทหลัก เป็นเพียงคู่ทำพิธี และเป็นส่วนเติมเต็มพิธีกรรม¹⁷⁶ ดังนั้นแม้บุรุษจะเป็นผู้กระทำการต่างๆ เป็นหลัก แต่ก็มีอาจสมบูรณ์ได้หากปราศจากสตรี ศกุนตลาจึงกล่าวถึงความสำคัญของภรรยาว่าจะเป็นผู้นำโชคมาให้แก่สามีและครอบครัว เปรียบดั่งบิดาในการทำศาสนพิธี และเปรียบดั่งมารดาในยามเศร้าโศกของสามีเช่นกัน ดังนี้

ภารยวานตะ กุริยวานตะ สภารยา คฤทเมธินะ |

ภารยวานตะ ปรมโหนเต ภารยวานตะ ศรียานวิตาะ ||๕๒||

ผู้ที่มีภรรยาสามารถปฏิบัติศาสนกิจได้ เป็นผู้ที่สามารถนำชีวิตครอบครัวได้ ผู้ที่มีภรรยาเป็นผู้มีความสุข และเป็นผู้มีโชค

สขายะ ปรวีวิกเตษุ ฆวานตยเตตาะ ปริยวทาะ |

ปิโตร ธรรมการเยษุ ฆวานตยารตสย มาตระะ ||๕๓||

ภรรยาที่กล่าวถ้อยคำหวานเป็นเพื่อนของสามีในโอกาสแห่งความสุข เป็นเหมือนบิดาในศาสนพิธี เป็นเหมือนมารดาในช่วงเวลาแห่งความเจ็บป่วยและความโศกเศร้า

(อาทิบรพ, สัมภวบรพ, บทที่ 74)

¹⁷⁶ ชานปวีชช ทัตแก้ว, “คนธรรพวิวาทและสยมุพร: เสรีภาพในการเลือกคู่ครองของสตรีอินเดียโบราณ?” ใน พลังผู้หญิง แม่เมีย และเทพสตรี: ความจริง และภาพแทน, 170.

4.1.5.6 ภรรยาเป็นทรัพย์อันประเสริฐ (ความสุขและความสบายใจ)

นางกล่าวถึงคุณลักษณะทางธรรมชาติของเพศหญิงซึ่งเป็นเพศที่มีความอ่อนโยนและนุ่มนวล ผู้หญิงเป็นตัวแทนของความงามและความน่าไว้วางใจในสถานการณ์ต่างๆ รวมถึงความรู้สึกชุ่มเย็นใจจากการปลอบโยนของผู้หญิง ดังนั้น ศกุนตลาจึงได้ยกย่องลักษณะทางธรรมชาติของผู้หญิงเป็นหนึ่งในคุณสมบัติของภรรยาที่มีค่าแก่สามี

กานตาเรชวปี วิศราโม ชนสยาธวนิกสย ไว |

ยะ สทาระ ส วิชวาสุยสตุสมาท ทาระ ประาคติะ ||๔๔||

แม้ในป่าลึกภรรยาก็เป็นคนที่สดชื่นและปลอบใจของผู้เดินทาง ภรรยาเป็นที่ไว้วางใจของทุกคน ดังนั้นภรรยาจึงเป็นทรัพย์อันประเสริฐสุด

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

ทหุยมานา มโนหุะไชรฺวยธาธิภิกจาทูรา นราชะ |

หลาหนเต สุเวษุ ทาเรษุ ชฺรมารฺตะ สะลิเสษฺวิว ||๕๐||

ผู้ชายที่ถูกเผาไหม้ด้วยความเศร้าโศกทางจิตใจ หรือทุกข์ทรมานจากโรคภัย จะรู้สึกเป็นสุขใจในความดูแลของภรรยาเหมือนกับอยู่ในน้ำ

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

4.1.5.7 ภรรยาที่มีความผูกพันทางจิตวิญญาณในโลกหน้า

นางได้กล่าวถึงความผูกพันทางจิตวิญญาณระหว่างสามีและภรรยา ผ่านการอธิบายพิธีสตีโดยอ้อม โดยอธิบายถึงการตามสามีไปยังโลกหน้าในไม่ช้า และจะติดตามสามีไปยังดินแดนหลังความตายเสมอ ซึ่งพิธีสตีคือการทำหน้าที่ของภรรยาเมื่อสามีเสียชีวิต

พิธีกรรมดังกล่าวไม่สามารถหาข้อสรุปได้ชัดเจนว่ามาจากแหล่งใดอย่างแน่ชัด ประเพณีการฆ่าภรรยาที่สามีรักที่สุดเหนือหลุมฝังศพของสามีก็จัดอยู่ในพิธีกรรมแบบสตีด้วย พบในภูมิภาคหลายแห่งของโลก เช่น พวกซีสเทียน ธเรสเซียน อียิปต์โบราณ สแกนดิเนเวีย ชาวจีน และในกลุ่มสังคมแถบเอเชียเนียบและแอฟริกา¹⁷⁷ ส่วนในอินเดียมีต้นกำเนิดจากตำนานของพระนางสตี ในภพหนึ่งพระนางปารวตีได้เกิดเป็นพระนางสตี (ผู้ซื้อสัตย์ต่อสามี) เป็นลูกสาวของพระพักษะ มีความงดงามไม่มีใครเปรียบปาน เหล่าพระราชาได้ตกลงให้พระคิเวแต่งงานกับพระนางสตี ระหว่างนั้นฤๅษี

¹⁷⁷ ฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร, สตี: พิธีบูชาญัตนเองของหญิงหม้ายในอินเดีย, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2562, เข้าถึงได้จาก <http://researchbychatbongkoch.blogspot.com/>

ทิวาสกำลังบูชาพระชคทัมพิกาเทวี¹⁷⁸ พระเทวีพอใจการกระทำนั้นจึงประทานพวงมาลัยให้ เมื่อฤๅษี
 ท่องเที่ยวไปก็คล้องพวงมาลัยไปด้วยจนไปถึงปราสาทของพระทักษะ ฤๅษีจึงมอบพวงมาลัยนั้นให้พระ
 ทักษะ เมื่อพระทักษะได้สูดกลิ่นดอกไม้ทิพย์นั้นแล้ววางไว้ในห้องบรรทม ก็ทรงเสพสังวาสกับพระ
 ชายาของพระองค์ ทำให้พวงมาลัยไม่บริสุทธิ์ พระทักษะจึงต้องคำสาปของฤๅษีทิวาสให้เกิดความ
 เกลียดซังพระนางสตีและพระศิวะสามีของนางด้วย ที่ทั้งสองไปร่วมทำพิธีบูชาฤๅษีโดยไม่ได้รับเชิญ
 พระนางสตีอดทนต่อการตำหนิของพระบิดาไม่ได้จึงโดดเข้ากองไฟฆ่าตัวตาย¹⁷⁹ ทำให้ภรรยาผู้นับถือ
 ศาสนาฮินดูในยุคหนึ่งต้องกระโดดเข้ากองไฟที่เผาสามีตัวเองตามไปด้วย เพื่อยืนยันความซื่อสัตย์ที่
 ภรรยาเมื่อสามี ส่วนหลักฐานในปัจจุบันมีการบันทึกว่าพิธีกรรมนี้มีมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยคุปตะ
 จนกระทั่งถูกยกเลิกไปในช่วงที่อังกฤษเข้ามาปกครองอินเดีย

สัสรนตมปี เปรต วิษเมษเวกปาตินม |

ภารุโยวานเวติ ภรตาริ สดตี ยา ปติวารตา || ๔๕ ||

เมื่อสามีออกจากโลกนี้ไปยังดินแดนของพระยม ภรรยายอมอุทิศตนเพื่อติดตามสามี
 ไปยังที่นั้น

ปรลมิ สัสถิตา ภารยา ปตี เปรตย ปรตีกษเต |

ปुरुวิ มฤตติ จ ภรตาริ ปศจาท สาธวณุกจจติ || ๔๖ ||

เมื่อภรรยาตายก่อนสามี ภรรยายอมร่ววิญญาณสามีของเธอ และถ้าสามีตายก่อน
 ภรรยาจะตามเขาไปในไม่ช้า

เอตสมมาต การณาทุ ราชน ปาณิศรหณมิษยเต |

ยทาปโนติ ปติรภารยามิหโลกเ ปตรจ || ๔๗ ||

โอพระองค์ ด้วยเหตุผลเหล่านี้การแต่งงานจึงมีอยู่ ด้วยสามียอมมีความสุขกับภรรยา
 ของเขาทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

¹⁷⁸ บำรุง คำเอก, “การเฉลิมฉลองเทศกาลทิวาคาบูชา,” *ตำราวิชาการ* 18, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2562): 130.

¹⁷⁹ พระนามหนึ่งของพระแม่ทิวาคาในรูปศักดิ์

4.1.5.8 ภรรยาคือพลังอำนาจของสตรีที่เป็นครึ่งหนึ่งของบุรุษ

นางได้กล่าวถึงพลังอำนาจของสตรีที่เป็นครึ่งหนึ่งของบุรุษ ซึ่งจะขาดไปไม่ได้ ในมหาภารตะปรากฏหลายส่วนที่โยงใยถึงปรัชญาสาขายะโยคะ ปรัชญาสาขายะอธิบายถึงความจริงแท้สองประการ ได้แก่ บุรุษะ หมายถึง ตัวรู้ และประกฤติ หมายถึง ธรรมชาติ เป็นสภาวะที่สามารถเกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งต่างๆ เมื่อบุรุษะรวมกับประกฤติก็จะเกิดสภาวะเคลื่อนไหว หากบุรุษะปราศจากประกฤติก็เป็นเพียงพลังที่ไม่มีการเคลื่อนไหว ไม่มีการเปลี่ยนแปลงหรือวัตนาการสิ่งใดได้ ทั้งสองจึงต้องอาศัยกันและกัน ดังนั้นบุรุษะ จึงหมายถึงเพศชายโดยรากศัพท์ และตรงข้ามกันประกฤติจึงหมายถึงเพศหญิง ด้วยเหตุนี้ประกฤติจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

ในศาสนาฮินดูได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ลักษณะนี้ในฐานะ “ศักติ” พลังนี้อยู่ในรูปเพศหญิง ปรากฏทั้งในไวศณพนิกายและไศวะนิกายในรูปแบบของเทพภรรยาของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า คือ พระแม่ปารวตี และพระแม่ลักษมี เทพบุรุษอย่างพระศิวะและพระวิษณุ เป็น “ตัวรู้” (consciousness) ที่ไม่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ในขณะที่ “ศักติ” เป็นพลังที่แปรเปลี่ยน (changing power) และเพราะเป็นพลังที่สามารถแปรเปลี่ยนเคลื่อนไหวได้นี้เองจึงทำให้จักรวาลและโลกเกิดขึ้น¹⁸⁰ ศักติจึงมีความสำคัญยิ่งกว่าเทพบุรุษ และเมื่อสามีได้รวมเข้ากับภรรยาก็ถือกำเนิดชีวิตใหม่ ภรรยาจึงเปรียบเสมือนมารดาของสามีด้วย ดังนี้

อาตมา"ตมโนว ชนิตะ บุตร อิตยจุยเต พุโธะ |

ตสมาทุ ภार्या นระ ปศเยนมาตถวต บุตรมาตรม ||๔๘||

ผู้มีปัญญาได้กล่าวไว้ว่า บุตรผู้หนึ่งคือผู้เกิดจากตน ดังนั้นผู้ชายที่ภรรยาให้กำเนิดบุตร ควรมองเธอในฐานะมารดาของตนเช่นกัน

(อาทิบรพ, สัมภวบรพ, บทที่ 74)

อาตมโน ชนมนะ กุเชตรึ ปุณย์ รามะ สนาตนม |

ฤชีณามปิ กา ศกตึะ สรชภู รามามฤเต พรชาม ||๕๒||

ภรรยาเป็นดินศักดิ์สิทธิ์ที่สามีเกิดใหม่อีกครั้ง แม้แต่ฤชีก็ไม่สามารถสร้างผู้ชายได้ หากไม่มีผู้หญิง(ศักติ)

(อาทิบรพ, สัมภวบรพ, บทที่ 74)

¹⁸⁰ คมกฤษ อยู่เต็กคง, “เทวี : เทวสตรีในอินเดีย” ใน พลังผู้หญิง แม่เมีย และเทพสตรี: ความจริงและภาพแทน (กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2559), 163.

4.1.6 สุภาชิตและข้อคิด

ในศกุนตโลปาขยานปรากฏโคลงหลายโคลงที่ศกุนตกล่าวถึงข้อคิดและสุภาชิตสำคัญ ในขณะที่ตัวละครสนทนากันหรือโต้แย้งกัน สุภาชิตที่ปรากฏอาจเป็นภาพสะท้อนบางอย่างทางด้าน ศาสนาและปรัชญาในสังคมฮินดูยุคโบราณ เป็นแนวคิดและกฎเกณฑ์ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์และ หลักคำสอนที่สำคัญในศาสนาฮินดู เนื่องจากมหาภารตะเป็นที่กล่าวขานว่าเปรียบเสมือนคัมภีร์ทาง ศาสนาเล่มหนึ่ง ข้อคิดต่างๆที่ปรากฏไม่เพียงแต่เป็นหลักธรรมคำสอนเท่านั้นแต่ยังแสดงให้เห็นสิทธิ และเสรีภาพของมนุษย์ที่มีความใกล้ชิดกับข้อกำหนดทางศาสนา สัมพันธ์กับการดำเนินไปของเรื่อง และเกี่ยวเนื่องกับการกระทำของตัวละคร ดังตัวอย่าง

วิรุโป ยาวาทาทรเศ นาทมนะ ปศยเต มุขม |

มนยเต ตาวาทาตมานมนเยภโย รูปวตตรม ||๘๗||

“คนที่รูปไม่งาม ตราบใดที่ยังไม่เห็นหน้าของตนในกระจก ก็ย่อมคิดว่าตนเองรูปร่างดีกว่า คนอื่น”

ยทา สวมุขมาทรเศ วิกฤตฺ โส'ภีวีกษเต |

ตทานตริ วิชานีเต อาตมานิ เจตริ ชนม ||๘๘||

“แต่เมื่อเขาเห็นใบหน้าของตัวเองในกระจกแล้ว เขาก็ยอมสำเหนียกได้ถึงความแตกต่าง ระหว่างตัวเขากับคนอื่นๆ”

อตีวรูปสมปนโน น กิจิทวมนยเต |

อตีว ชลปน ทูรวาโจ ภวตีห วิเหฐกะ ||๘๙||

“ผู้ที่รูปร่างอย่างแท้จริง ย่อมไม่สบประมาทผู้อื่น ผู้ที่มักใส่ร้ายป้ายสีผู้อื่น ถือเป็นผู้ทำร้ายผู้อื่น”

มูรโฆ หิ ชลปตา ปุส่า ศรุตวา วาจะ ศุภาศุภาะ |

อศุภี วากยมาทตเต ปุริชมิว สูกระ ||๙๐||

“ราวกับหมูที่แสวงหาแต่สิ่งสกปรกแม้สิ่งสกปรกจะอยู่ในสวนดอกไม้ คนโง่จึงเลือก เพียงแต่คำพูดอันชั่วร้ายแม้จะมีคำพูดดีอื่นๆ”

ปราชยสตุ ชลปตา ปุส่า ศรุตวา วาจะ ศุภาศุภาะ |

คุณวท วากยมาทตเต หิสะ กุชีรมิวามภสะ ||๙๑||

“ราวกับหงส์ที่เลือกดูคนมอยู่เสมอแม้บนเปกกับน้ำ คนฉลาดจึงยอมรับเฉพาะคำพูดที่ดี จากถ้อยคำที่มีทั้งความดีและความชั่ว”

อนฺยานํ ปรีวทฺทํ สาธุรฺยถา หิ ปรีตปฺยเต ।

ตถา ปรีวทฺทนนฺยํสาตุษฺโฆ ภาวตี ทฺรุชนะ ॥๙๒ ॥

“คนที่ซื่อสัตย์มักรู้สึกเจ็บปวดที่ให้ร้ายคนอื่นฉันใด คนที่ชั่วร้ายมักได้รับความสุขในการให้ร้ายคนอื่นฉันนั้น”

(อาทิบรรพ, สัมภวบรรพ, บทที่ 74)

4.2 การแผ่ขยายและอิทธิพลของศกุนตโลปาขยานต่อการสร้างสรรค์อื่นๆ

ศกุนตโลปาขยานในมหากาพย์หรือบทอาขยานเรื่องศกุนตลา เป็นวรรณกรรมหรือวรรณคดี สันสกฤตที่ถือว่ามียุทธศาสตร์และได้รับความนิยมมากที่สุดเรื่องหนึ่งของโลก เป็นที่ยอมรับว่าเป็นเรื่องราวของศกุนตลาที่เก่าแก่ที่สุด อีกนัยหนึ่งคือได้รับการยอมรับว่าเป็นต้นเค้าของเรื่องศกุนตลาในวรรณคดี ศกุนตลาฉบับอื่นๆ หากกล่าวถึงชื่อศกุนตลาแม้จะไม่ได้ระบุว่าเป็นศกุนตลาจากต้นฉบับใดก็ล้วนแต่เป็นที่คุ้นเคยของนักอ่านวรรณคดี อาจเป็นเพราะความสวยงามของศกุนตลาที่ได้รับการยอมรับมา ยาวนาน และความเก่าแก่ของเนื้อเรื่องที่มีความประณีต เนื้อหาเรื่องศกุนตลาจึงปรากฏอยู่ในวรรณคดี เรื่องอื่นๆ ด้วย ได้แก่ ศกุนตโลปาขยานในปัทมปุราณะ กัณฐกชาดกในพระไตรปิฎก และเรื่องของ กษัตริย์เพลเลกิริตัสในประวัติศาสตร์กรีก¹⁸¹ และบทละครอภิชฌยานศกุนตลัม ผลงานวรรณคดีเรื่องนี้ ได้ถูกดัดแปลงจากต้นฉบับเพื่อใช้เป็นบทละครเวที จนนำมาสู่การเผยแพร่ที่ยิ่งใหญ่และกว้างไกลไป เกือบทั่วทุกมุมโลกผ่านภาษาที่หลากหลาย โดยนำเรื่อง อภิชฌยานศกุนตลัม ที่แปลครั้งแรกโดย Sir William Jones ในปี ค.ศ.1789 เป็นบทละครสันสกฤตเรื่องแรกที่แปลเป็นภาษาตะวันตก จนกระทั่ง ในปี ค.ศ. 1889 บทละครได้รับการแปลและบรรยายเป็นภาษาต่าง ๆ ถึง 46 ภาษา ในส่วนของการ แสดง มีการการปรับปรุงดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงในหลายประเทศ ได้แก่ ออสเตรเลีย ฝรั่งเศส อิตาลี ฮังการี และนอร์เวย์ นอกจากนี้ยังมีการจัดแสดงในต่างประเทศ และบทละครที่แปลออกมานั้น ยังได้รับการยกย่องจากนักวิจารณ์และนักแสดงชั้นนำหลายคนด้วยเช่นกัน¹⁸²

¹⁸¹ M. R. Kale, *The Abhijnānaśakuntalam of Kālidāsa* (Delhi: Motilal Babarsidass, 1969), 60-64.

¹⁸² Vikram Dhillon, *8 Facts About Abhigyan Shakuntalam, A Sanskrit Play By Kalidas*, Accessed 20 October 25 63, Available from <http://topypaps.com/n-facts-about-abhigyan-shakuntalama-sanskrit-play-by-kalidas>

ละครสั้นสกฤต หมายถึงละครที่ดำเนินเรื่องด้วยบทละครสั้นสกฤต ชาวอินเดียเชื่อว่าบทละครสั้นสกฤตมีกำเนิดมาจากเทพ บางตำรากล่าวว่าบทละครมีต้นกำเนิดมาจากการเต้นรำของพระศิวะและพระนางปารวตีที่เรียกว่า ตามทวะ หรือมีต้นกำเนิดมาจากการเล่นสนุกของพระกฤษณะที่เรียกว่า ราสลีลาหรือราสกรีธา หรือมีต้นกำเนิดมาจากพระเวท รวมถึงคติเกี่ยวกับพระพรหมได้มอบคัมภีร์นาฏยเวทนี้ให้แก่ภรตมุนินำมายังโลกมนุษย์อีกด้วย ละครสั้นสกฤตแบ่งออกเป็น 2 ชนิดใหญ่ ได้แก่ รูปกะ เป็นละครที่มีคุณสมบัติและองค์ประกอบครบถ้วนสมบูรณ์ มีความประณีต วิจิตรบรรจง ทั้งเรื่องของฉาก ท่ารำ บทประพันธ์ บทร้อง และดนตรีประกอบ ที่สำคัญคือสถานะของตัวละครมักเป็นชนชั้นสูง หรือเป็นเรื่องราวของเทพเจ้าองค์สำคัญ และอุรูปกะ เป็นละครที่มีคุณสมบัติและองค์ประกอบครบถ้วนสมบูรณ์แต่มีขนาดย่อมกว่า เน้นความสนุกสนานเป็นหลัก สถานะของตัวละครมักอยู่ต่ำกว่าละครรูปกะ ตัวเอกของเรื่องไม่จำเป็นต้องมีความสมบูรณ์พร้อมในตนเอง และมักไม่มีเรื่องเกี่ยวกับเทพเจ้าองค์สำคัญ¹⁸³ ภาษาที่ใช้พูดในละครสั้นสกฤตเกี่ยวเนื่องกับสถานภาพทางสังคมของตัวละคร จึงมีการใช้ภาษาที่แตกต่างกัน พระเอก พระราชา ฤๅษี หรือตัวละครชายที่มีสถานภาพสูงและมีการศึกษาจะใช้ภาษาสันสกฤตแบบแผน (Classical Sanskrit) ส่วนผู้ชายที่มีสถานภาพต่ำ รongลงมา เช่น ตัวตลก และผู้หญิง จะใช้ภาษาปรากฤต โดยการใช้ภาษาปรากฤตซึ่งเป็นภาษาในถิ่นต่างๆ ของอินเดียก็จะแยกออกไปตามอาชีพและสถานภาพอื่น ๆ ของตัวละครอีกเช่นกัน แต่อย่างไรก็ตามแต่ละภาษาก็ไม่ได้มีความแตกต่างกันมากนัก เนื่องจากไวยากรณ์มีความใกล้เคียงกันจึงสามารถสื่อสารและเข้าใจกันได้

ศกุนตลา หรือ อภิษยานศกุนตลมา เป็นวรรณคดีสันสกฤตประเภทบทละครสำหรับพูดสลับร้อง คือมีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองปนกันอยู่ จัดเป็นรูปกะ ชนิดนาฏกะ เป็นละครชั้นเลิศ มีองค์ประกอบทางการแสดงครบถ้วน ตัวละครหลักมักเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าหรือเป็นวีรบุรุษ เขียนด้วยลีลาอลังการอย่างประณีต แต่งขึ้นโดย กาลิทาส หนึ่งในกวีที่มีชื่อเสียงที่สุดของประวัติศาสตร์สันสกฤต มีเนื้อหาทั้งหมด 7 องก์ มีบทร้อยกรองทั้งสิ้น 200 บท ภาษาที่ใช้ในบทละครเป็นภาษาสันสกฤตแบบแผน บทละครเรื่องศกุนตลาได้รับการยอมรับว่ามีความงดงามสมบูรณ์ที่สุด กาลิทาสเป็นกวีผู้ประพันธ์บทละครเรื่องศกุนตลา เกิดในวรรณะพราหมณ์ มีความชอบท่องเที่ยวไปในที่ต่างๆ เป็นกวีคนเดียวที่พรรณนาถึงภูมิประเทศต่างๆ ได้เสมือนจริง โดยเฉพาะความงามของแถบเทือกเขา

¹⁸³ ธวัชชัย ดุยสุจิริต, “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤต อภิษยานศกุนตลมา องก์ที่ 1-2.”,

หิมालย์ จึงทำให้มีข้อสันนิษฐานว่า กาลิทาสอาจอาศัยอยู่ในแคว้นกัษมีร์ ใกล้เมืองกาลิงคะ และกลายเป็นกวีเอกในราชสำนักพระเจ้าวิกรมาทิตย์แห่งเมืองอุชไชน ตำนานเล่าว่ากาลิทาสเดิมเป็นคนมีการศึกษาน้อยและถูกภรรยาดูหมิ่นจึงคิดฆ่าตัวตาย แต่พระแม่สร้อยสวตีหรือบางตำนานคือพระแม่กาลีประทานพรให้กาลิทาสกลายเป็นอัจฉริยะทางด้านกวี¹⁸⁴ ครอบงำทั้งพระเวทและปรัชญาทั้งหมดอย่างลึกซึ้ง ผลงานของกาลิทาสได้รับการยอมรับในต่างประเทศ มีการแปลเป็นภาษาต่างๆมากมาย ชาวอินเดียยกย่องกาลิทาสว่าเป็นกวีของชาติ ดังข้อความที่ว่า “ภูเขาคาหิมาลย์เป็นภูเขาแห่งชาติเรา แม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำแห่งชาติเรา คีตาเป็นคัมภีร์แห่งชาติเรา และกาลิทาสเป็นกวีแห่งชาติเรา”¹⁸⁵

สำหรับในเรื่อง อภิชญานศากุนตลัม คำว่า อภิชญาน หมายถึง เครื่องเตือนความจำ หรือ ความทรงจำ มาจากธาตุ √ชญา เต็มอุปสรรค อภิ- เป็นแกนหลัก ดังนั้น อภิชญานศากุนตลัม จึงหมายถึง นางศกุนตลาผู้ที่ถูกจำได้ด้วยเครื่องเตือนความทรงจำ แต่มักนิยมเรียกกันสั้นๆว่า ศกุนตลา¹⁸⁶ เป็นบทละครที่มี 7 องก์ โดย 4 องก์แรกเป็นฉากในอาศรมของพระกัณณะที่เขิงเขาคาหิมาลย์ องก์ที่ 5 และองก์ที่ 6 เป็นฉากในเมืองหัสตินาปุระ องก์สุดท้ายเป็นฉากในอาศรมของพระมารีจะที่ภูเขาคาหิมาลย์ ประเทือง ทินรัตน์¹⁸⁷ ได้อธิบายถึงจุดสำคัญในการพัฒนาเค้าโครงเรื่องของบทละครเรื่อง อภิชญานศากุนตลัม มีดังต่อไปนี้

1. บทนำท้าวทุษยันต์เข้าสู่เขตอาศรมของพระกัณณะ
2. รักแรกพบของท้าวทุษยันต์กับนางศกุนตลา
3. คานธรรพวิวาท์ของคนทั้งสอง
4. คำสาปของฤๅษีทรวาสและผลร้ายแรงที่เกิดขึ้น
5. การจากไปสู่เมืองหัสตินาปุระของนางศกุนตลา
6. การสูญหายของแหวนที่ระลึก
7. การปฏิเสธไม่ยอมรับนางศกุนตลาและการรับพาตัวนางไปสู่อาศรมในสวรรค์
8. การได้พบแหวนและความปວดร้าวทรมานของท้าวทุษยันต์ที่เกิดขึ้น

¹⁸⁴ วัชชัย ดุยสุจริต, “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิชญานศากุนตลัม องก์ที่ 1-2.”, 24.

¹⁸⁵ จำลอง สารพัดนึก, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546), 154.

¹⁸⁶ วัชชัย ดุยสุจริต, 15.

¹⁸⁷ ประเทือง ทินรัตน์, “ศกุนตลา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างฉบับต่างๆ”

9. การเดินทางไปสวรรค์และการเดินทางกลับของท้าวทุษย์นัตด้วยราชรถของพระอินทร์
10. การพบกับกุมารที่เก่งกล้าผู้หนึ่งโดยบังเอิญในอาศรมของพระมารีจะ
11. คำบอกเล่าเรื่องเครื่องรางซึ่งเป็นเครื่องพิสูจน์ว่ากุมารนั้นเป็นโอรสของท้าวทุษย์นัต
12. การได้พบกับนางศกุนตลา
13. การได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขของคูรักทั้งสองคนในตอนอวสาน

บทละครเรื่อง อภิษยานศากุนตลม เป็นบทละครนาฏกะ ซึ่งเค้าโครงเรื่องจัดอยู่ในประเภท ขยาตะ คือ เค้าโครงเรื่องที่กวีนำมาจากประวัติศาสตร์หรือตำนาน กวีสามารถปรับปรุงแก้ไขเนื้อหา บางตอนให้แตกต่างจากเดิม¹⁸⁸ และพัฒนาอารมณ์ สถานการณ์ และความรู้สึกของตัวละครมายัง ผู้อ่านหรือผู้ชมได้มากขึ้น อาจเป็นการเปลี่ยนแปลงบุคลิกลักษณะของตัวละครเอกให้ดูสูงส่งและมี คุณธรรมเหนือกว่าคนธรรมดา ความเชื่อของคนอินเดียและนักภารตวิทยาชาวต่างประเทศถือว่า กาลิทาสได้ดัดแปลงเค้าโครงเรื่องบางตอนให้ผิดแผกจากเค้าโครงเรื่องเดิม ทั้งนี้ก็เพื่อให้เหมาะสมกับ ลักษณะข้อบังคับของละครนาฏกะ¹⁸⁹ โดยจะสามารถสังเกตเห็นความแตกต่างของโครงเรื่องอย่าง ชัดเจน บทละครเรื่องอภิษยานศากุนตลม ของกาลิทาสเป็นละครที่มีชื่อเสียงโด่งดังที่สุดของอินเดีย และมีการขยายบทละครออกไปอีกเป็นจำนวนมากกว่าร้อยฉบับ นอกจากนี้เนื้อเรื่องของศกุนตโลป- ขยานในปัทมปุราณะก็มีความแตกต่างจากในมหาภารตะและมีความใกล้เคียงกับอภิษยานศากุนตลม เนื่องจากปัทมปุราณะเป็นผลงานที่พัฒนาขึ้นในยุคหลังกาลิทาส¹⁹⁰ และผู้ที่รวบรวมปัทมปุราณะอาจ ได้รับอิทธิพลในด้านเนื้อเรื่องจากทั้งมหาภารตะและบทละครอภิษยานศากุนตลม จึงทำให้เห็น พัฒนาการในการสร้างสรรค์เนื้อเรื่องจากโครงเรื่องเดิมให้มีความพิสดารและขยายเนื้อหาออกไป ตามแต่จินตนาการของผู้แต่งในเวลาที่แตกต่างกัน

¹⁸⁸ ประเทือง ทินรัตน์, “ศกุนตลา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างฉบับ ต่างๆ”, 46.

¹⁸⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, 18.

ในพุทธศตวรรษที่ 17 พบเรื่องราวของศกุนตลาในจารึกปราสาทหินพนมรุ้ง โดยปราสาทหินพนมรุ้ง เป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย มีประวัติพัฒนาการในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 – 18 โดยกำหนดอายุสมัยจากศิลาจารึกและรูปแบบศิลปกรรม ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 ถือเป็นสมัยที่รุ่งเรืองที่สุดของการสร้างศาสนสถานบนเขาพนมรุ้ง เพราะมีการสถาปนาปราสาทประธานและอาคารสิ่งก่อสร้างต่างๆ อยู่ในรูปแบบแผนผังที่แสดงถึงการจำลองเขาไกรลาสที่ประทับของพระศิวะมาไว้บนโลกมนุษย์อย่างชัดเจน¹⁹¹ เนื้อหาในจารึกกล่าวถึง “นเรนทราทิตย์” คือพระนามของกษัตริย์ที่ปรากฏในจารึกช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 ว่าพระองค์คือผู้สร้างปราสาทพนมรุ้ง ซึ่งที่ผ่านมายังไม่พบว่าปรากฏพระนามนี้อยู่ในจารึกหลักใด นอกจากจารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง¹⁹² เนื้อความมีว่า “พระองค์ผู้ปราศจากมลทิน...ไปแล้วกับหมู่คนผู้เป็นชวานคร” สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (พระราชอิสริยยศในขณะนั้น) ทรงวิเคราะห์ว่า “นคร” ในที่นี้คงหมายถึง เมืองพระนครอันเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรเขมรโบราณ เนื่องจากศิลาจารึกซึ่งค้นพบในประเทศกัมพูชาหลายหลักเรียกเมืองพระนครว่า “นคร”¹⁹³ ชะเอม แก้วคล้าย ผู้ปริวรรตและแปลข้อความในจารึกพนมรุ้งหลักที่พบใหม่กล่าวว่า นเรนทราทิตย์เป็นโอรสของพระนางกูปตินทรลักษมี เป็นผู้มีสติปัญญาหลักแหลม มีความสามารถในการรบ ได้เข้าร่วมรบกับกองทัพของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ในการรวบรวมแผ่นดินให้เป็นปึกแผ่น นเรนทราทิตย์คงได้รับความดีความชอบเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยจึงได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ปกครองเมืองแห่งดินแดน “มหิธรปุระ”¹⁹⁴ พระองค์ทรงสร้างปราสาทประธาน ประดิษฐานรูปเคารพ สร้างงานศิลปกรรมที่ปรากฏเป็นลวดลายสลักต่าง ๆ เช่น หน้าบันและทับหลัง ที่ล้วนแสดงให้เห็นว่ามีความประสงค์ที่จะสร้างเป็นเทวาลัยแห่งพระศิวะ มีศิวลึงค์เป็นองค์ประธาน และยังมีการนับถือเทพองค์อื่นๆ ซึ่งอยู่ในสถานะเทพชั้นรอง นอกจากนี้ข้อความในจารึกยังกล่าวว่า “นเรนทราทิตย์ได้สร้างปราสาทแห่งนี้เพื่อประดิษฐานรูปเคารพของตนเอง เพื่อเตรียมไว้สำหรับการเข้าไปรวมกับเทพที่

¹⁹¹ ชะเอม แก้วคล้าย, “จารึกปราสาทหินพนมรุ้งที่พบใหม่ จารึกปราสาทพนมรุ้ง 8,” ศิลปากร 31, 2 (พฤษภาคม-มิถุนายน, 2530), 32-41.

¹⁹² เรื่องเดียวกัน.

¹⁹³ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521), 151-153.

¹⁹⁴ สุรรัตน์ ทองภู, นเรนทราทิตย์ผู้เนรมิตเขาพนมรุ้งดั่งเขาไกรลาส, เข้าถึงเมื่อ 20 มกราคม 2565, เข้าถึงได้จาก <https://www.finearts.go.th/promotion/view/14159-นเรนทราทิตย์ผู้เนรมิตเขาพนมรุ้งดั่งเขาไกรลาส>

ทรงนับถือหลังจากสิ้นพระชนม์ โดยในจารึกพนมรุ้งหลักที่ 8 จารึกชำรุด โศลกที่ 30 มีเพียงบาทที่ 3 และ 4 ที่สมบูรณ์ มีข้อความสรรเสริญเรนทราทิตย์ ซึ่งปรากฏชื่อศกุนตลาและฤๅษীগัณวะอย่างชัดเจนว่า

----- กियม

กนวาทริสสคิตศิเววฤตไต

ศศกุนตลาเทรทุหิตฤตมาปตม

แปลว่า

.....

พระองค์ .. . อันถึงความเป็นธิดาของพระนางศกุนตลา

เป็นต้น ด้วยความประพตฺในพระศิวะ ที่กัณวะฤๅษีเป็นต้น ได้อาศัยแล้ว¹⁹⁵

ในส่วนของการแปลเนื้อหาจารึกปราสาทหินพนมรุ้ง ที่ปริวรรตและแปลใหม่โดย ผศ.ดร.

จिरพัฒน์ ประพันธ์วิทย์ยา มีข้อความว่า

----- กियม

กนวาทริสสคิตศิเววฤตไต

ศศกุนตลาเทรทุหิตฤตมาปตม

แปลว่า

.....

นี้ .. . (ดูจ) เรื่องที่เหล่าฤๅษীগัณวะเป็นต้น ผู้มีความประพตฺเรียบร้อย

ดิงาม ยอมรับเอานางศกุนตลาเป็นต้นมาเป็นลูกสาว

จากความเป็นไปได้ในช่วงเวลาและความเกี่ยวข้องของปราสาทพนมรุ้งและอาณาจักรพระนครหรือเขมรโบราณ ทำให้เข้าใจได้ว่าศกุนตลาที่ปรากฏในจารึกนั้น ได้รับอิทธิพลของศกุนตโลปายานในมหากาณะ เนื่องจากมหากาณะเป็นเรื่องราวที่สามารถพบเห็นได้จากหลักฐานของปราสาทหินและศิลปกรรมเขมรที่ปรากฏในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน สัมพันธ์กับความรุ่งเรืองของศาสนาฮินดูในอาณาจักรเขมรโบราณที่มีความสำคัญสืบต่อมาจนถึงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (พ.ศ. 1511-1544)

¹⁹⁵ จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 8, ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, เข้าถึงเมื่อ 20 มกราคม 2565, เข้าถึงได้จาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/496>

พระองค์นับถือศาสนาฮินดูไศวนิกาย เช่นเดียวกับพระราชบิดา (พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2) จึงเป็นหลักฐานอ้างอิงที่สำคัญของอิทธิพลของศกุนตโลปาขยานในประเทศไทยที่มีมานานมากกว่าศตวรรษ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำเรื่องศกุนตลาเข้ามาสู่วรรณคดีไทยในรูปแบบบทละคร และดัดแปลงบทละครเพื่อใช้ในการแสดงละครเวทีในไทย โดยทรงอาศัยจากฉบับที่แปลเป็นภาษาอังกฤษ ไม่ได้แปลจากฉบับภาษาสันสกฤตของกาลิทาสโดยตรง ซึ่งทำให้ทราบว่าศกุนตลาฉบับของพระองค์นั้นเป็นเรื่องที่ดัดแปลงมาจากบทละครเรื่อง อภิษยานศกุนตลมของกาลิทาส และกาลิทาสได้ที่มาของบทละครเรื่องนี้จากศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะ¹⁹⁶ นอกจากบทละครที่ใช้แสดงละครแล้วยังปรากฏภาพวาดฝีพระหัตถ์สีน้ำเรื่องศกุนตลา ปัจจุบันจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป์เจ้าฟ้า กรุงเทพมหานคร กว่าอีกร้อยภาพ¹⁹⁷

สำหรับอิทธิพลของวรรณคดีเรื่องศกุนตลาต่อประเทศไทยที่นอกจากจะส่งผ่านจากบทพระราชนิพนธ์ดัดแปลงในรัชกาลที่ 6 แล้ว ภายหลังกยังเป็นแรงบันดาลใจในการเรียบเรียงขึ้นเป็นบทเพลงของวงสุนทราภรณ์ โดยผู้ประพันธ์นำตัวละครเอกของเรื่องคือศกุนตลามาดังชื่อเพลงว่า “ศกุนตลา” ซึ่งผู้ประพันธ์คำร้องคือ ทวีปวร (ทวีป วรดิลก) ศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ ประจำปีพ.ศ. 2538 ได้รับแรงบันดาลใจจากตอนที่ท้าวทุษย์นต์ชมโฉมนางศกุนตลาที่มีลักษณะงดงามราวเทพธิดาที่งดงามที่สุดจากสวรรค์

ภาษาที่ใช้ประพันธ์คำร้องเป็นการอุปมาเปรียบเทียบศกุนตลากับสิ่งต่าง ๆ บนผืนโลกและสวรรค์ที่เป็นที่อาศัยของเหล่าเทพที่ตามคติความเชื่อมีลักษณะที่งดงาม ดั่งเนื้อเพลงที่ปรากฏต่อไปนี้

ศกุนตลา	นางฟ้าแมกฟ้าฤโณน
เดินดินนางเดียวเปลี่ยวใจ	นางไม้แมกไม้มิได้ปาน
น้ำค้างค้างกลีบกุหลาบอ่อน	คือเนตรบังอรหยาดหวาน
โอษฐ์อิมพริมรัตน์ชัชวาล	เพลิงบุญอรุณกาลผ่านทรวง
ศกุนตลา	นางฟ้าแมกฟ้าจากสรวง
คลื่นสมุทรสุดอุทัยไหวปวง	คือทรวงนางสะท้อนถอนใจ

¹⁹⁶ ประเทือง ทินรัตน์, “ศกุนตลา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างฉบับต่างๆ”, 7.

¹⁹⁷ รินรุดี, พระราชนิพนธ์ เรื่อง ศกุนตลา ผ่านภาพวาดฝีพระหัตถ์สิ้นเกล้า รัชกาลที่ 6, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2564, เข้าถึงได้จาก <http://oknation.nationtv.tv/blog/rinrudee/2015/11/25/entry-1>

ยอดมณีศรีศิลป์ปิ่นสวรรค์

หล่อหลอมจอมขวัญผ่องใส

คือแก้วแพรวพร่างกระจ่างใจ

อาบไออมฤตนิจนิรันดร์¹⁹⁸

ในส่วนของสภาพสังคมอินเดียยุคหลัง เดือนมกราคม ปี ค.ศ.2005 หนังสือนวนิยายเรื่อง *Shakuntala: The Play of Memory* ของนักเขียนหญิงชาวอินเดียชื่อ Namita Gokhale ได้วางจำหน่ายไปทั่วประเทศอินเดีย¹⁹⁹ ได้สร้างปรากฏการณ์ความเคลื่อนไหวทางด้านสิทธิสตรีเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่สภาพสังคมของอินเดียส่วนใหญ่เป็นสังคมระบบบุรุษนิยม หรือ Patriarchy นวนิยายเรื่อง *Shakuntala: The Play of Memory* ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมลัทธิระบบสังคมนิยมผู้ชายของอินเดียกับการปลุกฝังความเชื่อที่ผู้หญิงเป็นฝ่ายผิดเสมอ ผ่านตัวละครหลักของเรื่องที่มีชื่อว่า “ศกุนตลา” โดยผู้ประพันธ์รับเอาเค้าโครงเดิมจากวรรณคดีสันสกฤตเรื่องศกุนตลามาดัดแปลงแก้ไขเหตุการณ์ต่างๆ ให้เข้ากับสมัยปัจจุบันและความเป็นสากล ผู้ศึกษาเข้าใจว่าวรรณกรรมอินเดียปัจจุบันที่นำเสนอเรื่องราวของศกุนตลาเรื่องนี้ อาจได้รับอิทธิพลจากลักษณะนิสัยของศกุนตลาที่ปรากฏในมหาภารตะ เนื่องจากตัวละครหญิงอย่างศกุนตลาในศกุนตโลปาขยานที่ปรากฏในมหาภารตะนั้น มีลักษณะที่แตกต่างจากสตรีอินเดียในยุคปัจจุบัน ดังที่กล่าวไปแล้วว่าศกุนตลาในมหาภารตะมีความชาญฉลาด มีความรู้ มีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว และกล้ายืนหยัดเพื่อสิทธิของตนเอง ไม่กลัวที่จะตอบโต้กับกษัตริย์ทุษยันต์เพื่อความถูกต้อง และเนื้อหาสาระที่กล่าวถึงความสำคัญของสตรีในฐานะภรรยาของศกุนตลา รวมถึงคำยืนยันของฤๅษีกัณวะที่กล่าวถึงการเลือกที่จะมอบตนเองแก่สามีในการแต่งงานแบบคานธรรพวิവാห์ของศกุนตลาที่เป็นเครื่องยืนยันได้ว่า ในสังคมอินเดียสมัยโบราณให้คุณค่า ให้สิทธิและความเท่าเทียมกับเพศหญิงอยู่ไม่น้อย

ผู้ศึกษาพบว่าความโดดเด่นของวรรณกรรมปัจจุบันเรื่องนี้เป็นการเล่นแนวคิดสตรีนิยมที่สร้างความสั่นคลอนในสังคมที่ยึดถือคติทางความเชื่อแต่ดั้งเดิม อาทิ ระบบอาวุโส การรักษาเกียรติของตน การถ่อมตนไม่โอ้อวด และรวมถึงการยอมจำนนเป็นทาสต่อระบบสังคมความเชื่อที่ล้ำหลัง ซึ่งบทบาทหน้าที่ของสตรีคือการเป็นทาสและการสงบปากสงบคำไม่โต้ตอบ ความหลงใหลในภาพลักษณ์

¹⁹⁸ กังหัน ลม, ศกุนตลา, เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2564, เข้าถึงได้จาก <http://www.websuntaraporn.com/suntaraporn/lyric/postlyric.asp?GID=243>

¹⁹⁹ Geeta Doctor, **The mystic lover Kalidas' heroine stages a comeback as the hillbilly Bridget Jones**, Accessed 10 November 2563, Available from <http://indiatoday.intoday.in/story/book-review-shakuntala-the-play-of-memory-by-namita-gokhale/1/193626.html>

ที่สดใสกับชีวิตโศกนาฏกรรมของผู้หญิงคนหนึ่งที่ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ภายใต้เงื่อนไขของตัวเอง ถูกขัดขวางทุกครั้งที่มีการเปลี่ยนสภาพความเป็นอยู่และอายุที่เปลี่ยนแปลงของเธอ ผู้เขียนอย่าง **Namita Gokhale** ได้รวบรวมสิ่งที่พิเศษของเธอไว้ร่วมกับการเล่าเรื่องกับประวัติศาสตร์ศาสนาและปรัชญา เพื่อสร้างเรื่องราวอันไร้กาลเวลาซึ่งเหนือกว่าระบบสังคมแบบโบราณ เนื่องจากการสร้างปรากฏการณ์ความเคลื่อนไหวทางด้านสิทธิสตรีเพิ่มมากขึ้นในอินเดียที่เป็นสังคมระบบนิยมชาย นวนิยายเรื่องนี้จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมลือระบบสังคมนิยมชายของอินเดียกับการปลุกฝังความเชื่อมาแต่เนิ่นนานผ่านตัวละครหลักของเรื่องชื่อ “ศกุนตลา” ที่เป็นเพศหญิงซึ่งตรงข้ามกับชั่วอำนาจของสังคมที่เป็นฝ่ายชาย การยอมจำนนเป็นทาสต่อระบบสังคมความเชื่อที่ล้ำหลังที่ปรากฏในงานเขียนจึงส่งอิทธิพลและเป็นข้อสนับสนุนให้สตรีไม่ควรอดทนเพิกเฉยอีกต่อไป ในปัจจุบันจึงเห็นการเคลื่อนไหวของสตรีที่ลุกขึ้นต่อต้านระบบต่างๆ ในสังคม โดยคำนึงถึงสิ่งที่สมควรจะเป็นและสมควรจะได้รับในอนาคต และในฐานะวรรณคดีศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นต้นเค้าของงานเขียนในปัจจุบัน ศกุนตโลปายานในมหาภารตะจึงเป็นหนึ่งในวรรณคดีสันสกฤตที่มีคุณค่าทางด้านสังคม และอธิบายความสำคัญของสิทธิสตรีเพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้ตระหนักถึงความไม่เท่าเทียมกันที่เปลี่ยนแปลงไปในยุคปัจจุบันได้อย่างชัดเจน



บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการศึกษา

อุปาขยาน เป็นเรื่องแทรกหรือเรื่องเล่าในมหากาพย์ โดยมหากาพย์จัดอยู่ในวรรณกรรมประเภทอิติहाสะ อาจเรียกได้ว่าเป็นวรรณคดีมหากาพย์ มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ที่เชื่อว่าจะเกิดขึ้นจริง เป็นวรรณคดียอพระเกียรติของกษัตริย์หรือการอวดตบตาของเทพเจ้าองค์สำคัญ เป็นงานเขียนที่ผู้เขียนสามารถใช้อักษรเป็นสื่อกลางในการสื่อเรื่องราวต่างๆ ผ่านมายังผู้อ่าน โดยผู้เขียนยังสะท้อนค่านิยม วัฒนธรรม ประเพณี และการดำเนินชีวิตมาเป็นพื้นฐานของเนื้อเรื่องและการเขียนมหากาพย์จึงเกิดความสมจริงด้วยความเชื่อที่ว่าวรรณกรรมประเภทอิติहाสะอาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง กล่าวคือแม้ว่าบุคคลและพฤติกรรมต่างๆ จะไม่ได้เกิดขึ้นจริง แต่ตัวละครในมหากาพย์นั้นก็เป็นที่ยอมรับว่าเป็นบุคคลที่มีชีวิตจริง ลักษณะพิเศษของอุปาขยาน คือ ตัวละครในส่วนนำเรื่อง หรือตัวละครหลักในเรื่องหลัก หรืออาจเป็นตัวละครในเรื่องแทรก มักเป็นผู้เล่าเรื่องราวคืออุปาขยานเหล่านี้เพื่อมีจุดประสงค์ในการอธิบาย ขยายความ หรือให้ข้อคิดกับตัวละครที่กำลังกระทำเหตุการณ์ใด เหตุการณ์หนึ่ง ซึ่งเนื้อเรื่องในอุปาขยานแทบไม่ได้ส่งผลต่อการดำเนินเรื่องในขณะนั้น อาจเป็นการให้คำแนะนำ หรือเป็นเหตุผลสนับสนุนของตัวละครในการกระทำบางสิ่งบางอย่าง เป็นต้น โดยเรื่องแทรกมักเป็นเรื่องที่มีตอนจบในตัวเอง เนื้อเรื่องไม่ได้ผูกติดกับเนื้อเรื่องหลัก สามารถแยกเล่าได้โดยไม่ได้ทำให้โครงเรื่องหลักเปลี่ยนแปลงไป

ศกุนตโลปาขยานเป็นวรรณคดีสันสกฤตที่ถือว่ามีชื่อเสียง เนื่องจากเป็นวรรณคดีที่มีความหมายกับชาวภารตหรือชาวอินเดีย เพราะเป็นเรื่องราวประวัติศาสตร์ของจักรวรรดิและพระภรต ผู้ถือเป็นบรรพบุรุษและเป็นที่มาของชื่อเรียกประเทศอินเดีย ศกุนตโลปาขยาน คือ อุปาขยานเรื่องศกุนตลา อยู่ในอาทิบรรพของมหากาพย์ เป็นอุปาขยานเรื่องแรกในสัมภวบรรพ ประกอบด้วยคำประพันธ์ 325 บท คือ โศลกจำนวน 318 บท อุปุชาติฉันท 6 บท และวังศ์สถฉันท 1 บท องค์ประกอบของศกุนตโลปาขยาน ที่ผู้ศึกษาต้องการนำเสนอ ประกอบด้วย โครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละคร ฉาก บทสนทนา และกลวิธีการนำเสนอ ศกุนตโลปาขยานมีลักษณะของเค้าโครงเรื่องที่ไม่ซับซ้อนเนื่องจากเป็นอุปาขยานหรือเรื่องสั้น จะสังเกตเห็นว่า ตลอดระยะเวลาการดำเนินเรื่องราวมา ศกุนตโลปาขยานจะสอดแทรกเรื่องคุณธรรมและจริยธรรม ข้อกำหนดอันควรทำทางศาสนา รวมถึง

เหตุการณ์พิเศษที่เกิดจากการบันทาลของเทวดาและฤๅษี และใช้ตัวละครเอกเป็นสื่อกลางในการเล่าเรื่องและเรียกร้องหาความยุติธรรม ซึ่งแก่นเรื่องนี้ทำให้ผู้อ่านทราบถึงจุดมุ่งหมายของผู้ประพันธ์ และทำให้เกิดอารมณ์ร่วมไปกับเนื้อเรื่องหลักอย่างมหาภารตะได้เป็นอย่างดี จากการศึกษาของค้ประกอบต่างๆของศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะ พบว่าโครงเรื่องมีความสมบูรณ์ ทั้งการเปิดเรื่อง การการดำเนินเรื่องที่น่าไปสู่จุดวิกฤตและจุดคล้คลาย จนนำไปสู่การปิดเรื่องนั้น มีความสอดคล้กัน โดยมีเรื่องราวความรักของศกุนตลาและทุษยันต์ผู้เป็นบรรพบุรุษของพี่น้องสองตระกูลเป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินเรื่อง อีกทั้งยังได้กำหนดบทบาทของตัวละครไว้อย่างชัดเจน บรรยายฉากได้ชัดเจน และช่วยเสริมบทบาทของตัวละครได้ดี เพื่อความสมจริงให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมไปกับวรรณกรรมเรื่องนี้

กลวิธีการดำเนินเรื่องของศกุนตโลปาขยานใช้กลวิธีการดำเนินเรื่องแบบลำดับตามเวลา และมีการพรรณนาเรื่องราวโดยสอดแทรกบทสนทนาของตัวละครที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักธรรมและข้อปฏิบัติต่างๆตลอดทั้งเรื่อง ทั้งยังมีวรรณศิลป์และสื่อสารมายังอารมณ์ความรู้สึกของผู้อ่านได้เป็นอย่างดี จากการศึกษาศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะพบว่าเป็นอุปาขยานที่มีเนื้อหาโดดเด่นในด้านวรรณศิลป์ไม่น้อย และมีความชัดเจนมาก ประกอบไปด้วยคำไวพจน์ หรือคำพ้องความหมายอย่างชัดเจนในหลายโคลง เช่น คำพ้องความหมายของทุษยันต์ พระอินทร์ เป็นต้น นอกจากนี้ในศกุนตโลปาขยานยังปรากฏสรรและอ้งการอีกมากมาย อาทิ การพรรณนาความรัก การพรรณนาธรรมชาติ แม้วรรณคดีอิติหาสะจะไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการสร้างความความบันเทิงใจเป็นสำคัญให้แก่ผู้อ่านแบบวรรณคดีกาวยะ แต่วรรณศิลป์ในศกุนตโลปาขยานก็มีความชัดเจนมากเพียงพอที่จะทำให้ผู้อ่านรู้สึกสนุกสนานไปกับเนื้อเรื่อง และสร้างอารมณ์ความรู้สึกร่วมไปกับเนื้อหาและความสวยงามทางการประพันธ์

จากการศึกษาวิเคราะห์ศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะ ผู้ศึกษาใช้ต้นฉบับในการศึกษาวิเคราะห์จากหนังสือมหาภารตะ ฉบับของ M.N. DUTT, *Mahābhārata Sanskrit text and English translation* (Delhi: Anand Parbat, 2013). เป็นต้นฉบับ Calcutta Edition และตีพิมพ์โดย Asiatic Society ซึ่งเป็นกลุ่มสถาบันวิจัยที่รวบรวมตำราวิชาการต่างๆ โดยกลุ่มนักวิชาการชาวอังกฤษและเยอรมันตั้งแต่ช่วง ศตวรรษที่ 6 โดยสถาบัน Asiatic Society เป็นองค์กรของรัฐบาลอินเดียที่ก่อตั้งขึ้นระหว่างการปกครองของบริษัทในอินเดียเพื่อส่งเสริม "การวิจัยแบบตะวันออก" ในกรณีนี้คือการวิจัยในอินเดียและภูมิภาคโดยรอบ ก่อตั้งขึ้นโดยนักปรัชญาวิลเลียม โจนส์

เมื่อวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2327²⁰⁰ ซึ่งศกุนตโลปายานในมหาภารตะฉบับนี้ เป็นฉบับที่ยังไม่เคยมี ผู้ใดปริวรรตและแปลเป็นภาษาไทยมาก่อน มีจำนวนทั้งสิ้น 325 โศลก แตกต่างจากศกุนตโลปายาน ในมหาภารตะฉบับที่ศึกษาเปรียบเทียบไว้โดย ประเทือง ทินรัตน์ ที่ระบุว่าใช้ฉบับแปลของ Kisori Mohan Ganguli²⁰¹ จากต้นฉบับ Bombay edition และตีพิมพ์โดย Neelkanth Chatrudhar's commentry มีจำนวน 303 โศลก และมีความสมบูรณ์ในเนื้อหาเช่นกัน เป็นที่เข้าใจว่ามหาภารตะทั้ง 2 ฉบับมีความแตกต่างกันเนื่องจากการตรวจชำระจากต้นฉบับที่ต่างกัน จำนวนโศลกที่ปรากฏใน มหาภารตะจึงมีจำนวนไม่เท่ากัน และคำศัพท์ที่ใช้ในบทประพันธ์ก็แตกต่างกัน ความแตกต่างที่เกิดขึ้น จากมหาภารตะทั้ง 2 ฉบับนั้น อาจเป็นไปได้ว่าเกิดจากธรรมชาติของการสืบทอดการคัดลอกคัมภีร์ ต้นฉบับจากกลุ่มการศึกษาคนละสำนักและทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงบางอย่างในคัมภีร์เกิดขึ้น ซึ่ง ทำให้ไม่สามารถยืนยันได้ว่ามหาภารตะฉบับใดเป็นต้นฉบับที่แท้จริง โดยพบว่าจำนวนโศลกที่เพิ่มมา มี ทั้งการเพิ่มมาทั้งโศลก และการเพิ่มจำนวนบาทลงไปในโศลกจนทำให้จำนวนโศลกเดิมคลาดเคลื่อนไป จนมีจำนวนเพิ่มขึ้น เช่น การเพิ่มโศลกหนึ่งที่ไม่มีเลขโศลกในฉบับของผู้ศึกษาในบทที่ 74 ดังนี้

पुत्रेण लोकाञ्जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते।

अथ पौत्रस्य पुत्रेण मोदन्ते प्रपितामहः ॥) **

(บุตรณ โลกานชัยติ เปาเตรณานนตยมศนุเต ।

อถ เปาตรสย บุตรณ โมทนเต พรปิตามหะ ॥) **

“บุรุษนั้นย่อมพิชิตโลกโดยกำเนิดของลูกชาย เขาสนุกกับความเป็นอมตะเพราะหลาน เมื่อเป็นทวดก็เพลิดเพลินไปกับความสุขนิรันดร์เพราะการกำเนิดของเหลน”

ผลการศึกษาพบว่า ศกุนตโลปายานในมหาภารตะฉบับนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับฉบับของ ประเทือง ทินรัตน์แล้วนั้น ผู้ศึกษาเห็นว่าองค์ประกอบของเรื่องและกลวิธีการนำเสนอไม่ได้มีความแตกต่างกัน นอกเหนือจากจำนวนโศลกที่ไม่เท่ากันซึ่งฉบับของผู้ศึกษามีจำนวนโศลกมากกว่าถึง 22 โศลกแล้วนั้น ยังมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนในรายละเอียดของแต่ละโศลกที่ปรากฏอยู่ 2 ลักษณะ ได้แก่

²⁰⁰ The Asiatic Society, Accessed 20 April 2565, Available <https://www.asiaticsocietykolkata.org/>

²⁰¹ Kṛṣṇadvāipāyanavyāsa, *The Mahābhārata of Krishna Dwaipayana Vyasa*, trans Kisari Mohan Ganguli (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt., Ltd., 1972).

1) ใช้คำศัพท์ต่างกัน แต่ความหมายเหมือนกัน ผู้ศึกษาพบว่าจำนวนคำประพันธ์ที่พบหลายโคลงมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน แต่เมื่อแปลความหมายออกมาแล้วก็มีเนื้อหาแบบเดียวกัน ซึ่งทำให้ไม่ส่งผลใดๆ ต่อองค์ประกอบของเรื่อง ยกตัวอย่างเช่น ชื่อตัวละครหลักอย่างกษัตริย์ “ทุษยันต์” ในทุกๆ ตำแหน่งโคลง

- ฉบับของประเทือง ทินรัตน์ เป็น ทุษณุต
- ฉบับของผู้ศึกษา เป็น ทุษยนุต

ตัวอย่างโคลงที่ใช้คำศัพท์ต่างกัน แต่ความหมายเหมือนกัน เช่น

ตารางที่ 1 ตัวอย่างการใช้ชื่อทุษยันต์

ฉบับของผู้ศึกษา	ฉบับของ ประเทือง ทินรัตน์
ธรรมาตมา จ มหาตมา จ <u>ทุษยนุต</u> ะ ปุรุโษตตมะ อภยคจฉะ ปติ ยต ตวั ภาขมานิ ศกุนตเล ๒๘ (บทที่ 73)	ธรรมาตมา จ มหาตมา จ <u>ทุษณุต</u> ะ ปุรุโษตตมะ อภยคจฉะ ปติ ย ตวั ภาขมานิ ศกุนตเล ๑๖๘
“กษัตริย์ทุษยันต์ผู้ยิ่งใหญ่เป็นคนมีคุณธรรมและมีใจสูงส่ง เจ้าศกุนตลาได้ยอมรับเขาเป็นสามี”	“ดูก่อนศกุนตลา ลูกรับบุรุษใดที่คู่ควรเป็นสามี บุรุษนั้นคือท้าวทุษยันต์ผู้มีธรรมเป็นอาตมัน ผู้ประเสริฐสุดในบรรดาบุรุษทั้งหลาย”

ตารางที่ 2 ตัวอย่างโคลงที่ใช้ศัพท์ต่างกัน แต่ความหมายเหมือนกัน

ฉบับของผู้ศึกษา	ฉบับของ ประเทือง ทินรัตน์
ตริษุ วรเชษุ ปุรุณษุ ปรัชชาติาหมริทม อิมิ กุมาริ ราเชนทร ตว โศกวินาศนม ๕๙ (บทที่ 74)	ตริษุ วรเชษุ ปุรุณษุ ปรัชชาติาหมริทม อิมิ กุมาริ ราเชนทร ตว โศกปรณาศนม ๒๓๒
“ข้าแต่กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ข้าแต่พระองค์ผู้ทำลายศัตรู เมื่อผ่านไปสามปีหม่อมฉันได้ให้กำเนิดบุตรชายผู้นี้ ผู้กำจัดความเศร้าโศกของพระองค์”	“ข้าแต่องค์ราชาเขนทร์ผู้ปราบศัตรู เมื่อตั้งท้องอยู่เป็นเวลาสามปีเต็ม หม่อมฉันก็เป็นผู้ให้กำเนิดกุมารผู้นี้ ผู้ทำลายความโศกของพระองค์”

2) ใช้คำศัพท์ต่างกัน และความหมายต่างกัน ผู้ศึกษาพบว่าความแตกต่างในส่วนนี้ส่งผลให้รายละเอียดของการแปลในแต่ละโคลงมีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง แต่ก็ไม่ได้ทำให้องค์ประกอบของเรื่องเปลี่ยนแปลงเช่นกัน ดังตัวอย่าง

ตารางที่ 3 ตัวอย่างโคลงที่ใช้ศัพท์ต่างกัน และความหมายต่างกัน

ฉบับของผู้ศึกษา	ฉบับของ ประเทือง ทินรัตน์
อุทุมย มนทร์ โทรมโย วเขต สวนกานนม จตุษปกคทายุทธะ สรวพรหระณษุ จ ๑๒ (บทที่ 68)	อุทุมย มนทร์ โทรมโย หเรต สวนกานนม ๑๑ ธนุษยถ คทายุทธะ ตสรุพรหระณษุ จ
พระองค์สามารถยกภูเขาขึ้นทระ (มนทร) พร้อมทั้งป่าและต้นไม้ใหญ่น้อยขึ้นได้ด้วยพระพาหาทั้งสอง ทรงเชี่ยวชาญในการรบด้วยคทาทั้งสี่แบบ และในการใช้อาวุธทุกชนิด	...ทรงสามารถยกและแบกภูเขาขึ้นพร้อมทั้งป่าน้อยใหญ่ นอกจากนี้ พระองค์ยังมีฝีมืออย่างยิ่งในการใช้ธนู มีฝีมือในการต่อสู้ด้วยคทาและอาวุธทั้งหลายที่มีด้าม

โดยเมื่อตรวจสอบความแตกต่างของคำประพันธ์จากทั้ง 2 ฉบับที่พบแล้ว ผู้ศึกษาสามารถแบ่งสาเหตุอันเนื่องจากการชำระต้นฉบับออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

1. **แตกต่างกันเนื่องจากการสนธิ** ผู้ศึกษาพบว่ามีการสนธิคำศัพท์ในโคลงบางโคลงคนละตำแหน่ง ทำให้เมื่ออ่านออกเสียงหรือปริวรรตแล้วคำประพันธ์มีความแตกต่างกัน เช่น

ตารางที่ 4 ตัวอย่างโคลงที่ใช้ศัพท์แตกต่างกันเนื่องจากการสนธิ

ฉบับของผู้ศึกษา	ฉบับของ ประเทือง ทินรัตน์
ตวทงเคภยะ ปฐสูโตยั ปุรุชาต ปุรุโซ'ประ สรสูวามเล'ตมานัน ทวิตียั ปศย ไว สุตม ๖๕ (บทที่ 74)	ตวทงเคภยะ ปฐสูโตยั ปุรุชาต ปุรุโซ'ประ สรสูวามล อาตมานัน ทวิตียั ปศย ไว สุตม ๖๓๘
“เขาได้กำเนิดแล้วจากร่างกายของพระองค์ เขาเป็นบุรุษคนที่สองที่เกิดจากคนที่หนึ่งคือพระองค์ ขอจงทรงดูตัวพระองค์เองในบุตรชายประหนึ่งพระองค์ทรงมองเงาในสระน้ำอันใสสะอาด”	“บุตรผู้นี้เกิดจากร่างของพระองค์ เป็นบุรุษคนที่สองที่เกิดจากบุรุษคนที่หนึ่ง ของพระองค์โปรดทอดพระเนตรบุตรของหม่อมฉันซึ่งจะเสมือนพระองค์ทอดพระเนตรเงาของพระองค์เองในสระน้ำที่ใสสะอาด”

2. แตกต่างกันเนื่องจากการสลับตำแหน่งคำศัพท์ในโคลง ผู้ศึกษาพบว่ามีการสลับตำแหน่งคำศัพท์บางคำในโคลงต่างๆ หลายตำแหน่ง ทำให้เมื่อปริวรรตแล้วมีความแตกต่างกัน เช่น ตารางที่ 5 ตัวอย่างโคลงที่ใช้ศัพท์แตกต่างกันเนื่องจากการสลับตำแหน่งคำศัพท์ในโคลง

ฉบับของผู้ศึกษา	ฉบับของ ประเทือง ทินรัตน์
ส ตว์ นฤปติศารทูล ปุตรี น ตยกตุมรหสิ อาตมานัน สตยธรรมา จ ปาลยณ ปฤถิวีปเต นเรนทรสิท กภู น โวฒุ ตวมิหารหสิ ๑๐๑ (บทที่ 74)	ส ตว์ นฤปติศารทูล น ปุตรี ตยกตุมรหสิ อาตมานัน สตยธรรมา จ ปาลยณ ปฤถิวีปเต นเรนทรสิท กภู น โวฒุ ตวมิหารหสิ ๒๗๔
“ดังนั้น ข้าแต่กษัตริย์ผู้ประเสริฐสุด มันไม่ควร เลยที่พระองค์จะละทิ้งบุตร ข้าแต่กษัตริย์ของ แผ่นดิน จงปกป้องตนเอง ความจริง และ คุณธรรมของพระองค์ ข้าแต่กษัตริย์ผู้ยิ่งยง มัน ไม่ควรเลยที่พระองค์จะฉ้อฉลใจคดในเรื่องนี้”	“ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ผู้เป็นพโยคมิใน หมู่กษัตริย์ทั้งหลาย พระองค์นี้เองทรงเป็นผู้ ปกป้องพระองค์เองและสัจธรรมอยู่ พระองค์จึงไม่ ควรที่จะทอดทิ้งบุตร ข้าแต่เรนทรสิงห์ ในฐานะ เช่นนี้ พระองค์ไม่ควรที่จะคงความฉ้อฉลเอาไว้”

3. แตกต่างกันเนื่องจากการแต่งเติมโคลง ผู้ศึกษาพบว่ามีการแต่งเติมเนื้อหาเพิ่มเติมใน
ศกุนตโลปาขยานหลายตำแหน่งโคลง ทั้งการเพิ่มบาทหนึ่งลงไปโคลงหนึ่งบท และแต่งเติมลงไป
เป็นโคลงทั้งบท เพื่อเสริมรายละเอียดทางด้านคำสอนทางศาสนาและข้อคิดที่สำคัญ ทำให้เนื้อหาใน
ลำดับโคลงแต่ละโคลงมีความแตกต่างกันหรือคลาดเคลื่อนจากกันไปเช่น
ตารางที่ 6 ตัวอย่างโคลงที่ใช้ศัพท์แตกต่างกันเนื่องจากการแต่งเติมโคลง

ฉบับของผู้ศึกษา	ฉบับของ ประเทือง ทินรัตน์
จการานย จ โลกั วั กุรุทโธ นกษตรสมปทา ปฤติศรวณปุรวาณิ นกษตรานิ จการ ยะ ครุศปาปหตสยาปิ ตริศงโกะ ครณิ ทเทหา ๓๔ (บทที่ 71)	อติ นกษตรวิสาสจ กุรุทโธ นกษตรสมปทา ปฤติศรวณปุรวาณิ นกษตรานิ สสรช ยะ ครุศปาปหตสยาปิ ตริศงโกะ ครณิ ทเทหา ๑๖๖
“ฤษีนั้นผู้โกรธเคือง ได้สร้างแล้วซึ่งโลกอื่นอีกให้ถึง พร้อมด้วยดาวนักษัตร และยังกระทำดาวนักษัตร ทั้งหลาย เริ่มตั้งแต่ดาวศรวณะ (ศรวณ) เป็นต้น และ เขายังได้ให้ที่พึ่งแก่ตรีศงกุ (ตรีศงกุ) ผู้ต้องคำสาปของ ครู”	“อนึ่ง ฤษีวิศวามิตรผู้มีโทษะ ได้สร้างกลุ่มดาวนักษัตร ทั้งหลาย อันมีกลุ่มดาวศรวณะเป็นอันดับที่หนึ่งขึ้น ให้ เหนือกว่ากลุ่มดาวนักษัตรอื่นๆ ด้วยคุณสมบัติอันเลิศ แห่งดาวนักษัตร”

อย่างไรก็ตาม คำศัพท์ที่แตกต่างกันมากมายหลายโคลงที่พบในเนื้อเรื่องศกุนตโลปายานฉบับที่ผู้ศึกษาเลือกใช้ศึกษาไม่ได้ทำให้การดำเนินเรื่องหรือโครงเรื่องต่างๆ มีความเปลี่ยนแปลงหรือมีส่วนที่ทำให้เนื้อหาของศกุนตโลปายานฉบับนี้เปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิงจากฉบับของประเทือง ทินรัตน์ แต่มีรายละเอียดปลีกย่อยของคำแปลในเนื้อหาสาระที่สามารรถอธิบายและสังเกตเห็นได้ชัดเจนว่ามีความแตกต่างกัน นอกจากนี้ผู้ศึกษายังพบภาพสะท้อนสังคม วัฒนธรรมและประเพณี แสดงถึงรายละเอียดเกี่ยวกับความเชื่อในศาสนาฮินดูได้อย่างชัดเจน ซึ่งศาสนาฮินดูเป็นศาสนาที่มีระบบวรรณะ และแต่ละวรรณะก็มีข้อกำหนดในหน้าที่ของตน ในศาสนาฮินดูมีรายละเอียดเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตค่อนข้างเข้มข้นและมีรายละเอียดจำนวนมาก ทั้งยังมีพิธีกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับทุกช่วงของชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ส่งผลให้เกิดกฎเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นเพื่อไม่ให้คนในสังคมมีการผสมผสานวรรณะกัน ในศกุนตโลปายานปรากฏภาพสะท้อนทางสังคมอยู่หลายด้าน ได้แก่ สภาพสังคมแบบวรรณะ ลำดับชั้นของเทวดาและสถานะพิเศษ ข้อกำหนดในพิธีกรรมทางศาสนา ความสำคัญของบุตร ความสำคัญของภรรยา และสุภาชิตและข้อคิดมากมายที่สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

อิทธิพลของศกุนตลาส่งผลต่อการสร้างสรรค์ผลงานด้านอื่นๆ ของนักประพันธ์ทั่วทั้งโลก กล่าวคือ เนื่องจากวรรณคดีเรื่องศกุนตลาเป็นวรรณกรรมสันสกฤตที่ถือว่ามีชื่อเสียงและได้รับความนิยมมากที่สุดเรื่องหนึ่งของโลก จึงได้รับการเผยแพร่กว้างไกลไปเกือบทั่วทุกมุมโลกผ่านภาษาที่หลากหลาย มีการจัดแสดงในต่างประเทศ และบทละครที่แปลออกมานั้นยังได้รับการยกย่องจากนักวิจารณ์และนักแสดงชั้นนำหลายคนด้วยเช่นกัน ผลงานวรรณคดีเรื่องนี้ได้ถูกดัดแปลงจากต้นฉบับเพื่อใช้เป็นบทละครรำ โดยนำเรื่องอภิษฐานศกุนตลุม ที่เป็นบทละครสันสกฤตเรื่องแรกๆ ที่แปลเป็นภาษาตะวันตกไปแปลและบรรยายเป็นภาษาต่างๆ อีกหลายภาษา อิทธิพลของบทละครเรื่องศกุนตลาส่งผลต่อการสร้างสรรค์ผลงานด้านอื่นๆ ของนักประพันธ์เป็นอย่างมาก จึงได้รับการเผยแพร่กว้างไกลไปเกือบทั่วทุกมุมโลก มีการจัดแสดงในต่างประเทศ และบทละครที่แปลออกมานั้นยังได้รับการยกย่องจากนักวิจารณ์และนักแสดงชั้นนำหลายคนด้วยเช่นกัน

สำหรับอิทธิพลของวรรณคดีเรื่องศกุนตลาต่อประเทศไทย พบหลักฐานการกล่าวถึงเรื่องราวศกุนตลาในดินแดนไทยตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 17 ในจารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 8 นอกจากนี้จะส่งผ่านจากบทพระราชนิพนธ์ดัดแปลงในรัชกาลที่ 6 และภาพวาดฝีพระหัตถ์ของพระองค์แล้ว ภายหลังจากเป็นแรงบันดาลใจในการเรียบเรียงขึ้นเป็นบทเพลงวงสุนทราภรณ์ โดยผู้ประพันธ์นำตัว

ละครเอกของเรื่องมาตั้งชื่อเพลงว่า “ศกุนตลา” ซึ่งผู้ประพันธ์คำร้องคือทวีป วรดิลก เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ ปี 2538 ได้รับแรงบันดาลใจจากตอนที่ท้าวทุษยันต์ชมโฉมนางศกุนตลาที่มีลักษณะงดงามราวเทพธิดาที่งามที่สุดจากสวรรค์

นักเขียนหญิงชาวอินเดียผู้มีความถนัดทางด้านกรอบแนวคิดสตรีนิยมชื่อ Namita Gokhale ได้วางจำหน่ายนวนิยายเรื่อง *Shakuntala: The Play of Memory* ไปทั่วทั้งอินเดียก็สร้างความปรากฏการณ์เกิดความเคลื่อนไหวทางด้านสิทธิสตรีเพิ่มมากขึ้นในอินเดียที่เป็นสังคม ระบบนิยมชาย นวนิยายเรื่องนี้ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมลัทธิระบบสังคมนิยมชายของอินเดียกับการปลุกฝังความเชื่อมาแต่เนิ่นนานผ่านตัวละครหลักของเรื่องชื่อ “ศกุนตลา” ที่เป็นเพศหญิงซึ่งตรงข้ามกับชั่วอำนาจที่เป็นฝ่ายชายของสังคม การยอมจำนนเป็นทาสต่อระบบสังคมความเชื่อที่ล้ำหลังจึงเป็นสิ่งที่สตรีไม่ควรอดทนเพิกเฉยอีกต่อไป สตรีจึงลุกขึ้นต่อต้านในสิ่งที่สมควรจะเป็นไป

ดังนั้น ศกุนตโลปายาน จึงมิใช่เพียงวรรณคดีที่สำคัญต่อการศึกษาภาษาสันสกฤตและประเทศอินเดียเท่านั้น หากยังมีความสำคัญต่อโลกของเรา จากวรรณคดีสันสกฤตที่อยู่ในคัมภีร์ ศักดิ์สิทธิ์ กลายเป็นต้นเค้าของเรื่องที่เป็นจุดที่ตีแผ่แนวความคิดสตรีนิยมเพื่อหักล้างกับระบบโครงสร้างความเชื่อโบราณที่ชายเป็นใหญ่ ซึ่งทำได้ผ่านนวนิยายของ Namita Gokhale เช่นกัน จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าศกุนตโลปายานและศกุนตลาสามารถหลอมรวมทุกอย่างบนโลกและเคลื่อนไหวไปได้ในทุกยุคทุกสมัย

5.2 ข้อเสนอแนะ

เนื้อหาศกุนตโลปายานในมหาภารตะฉบับที่ผู้ศึกษาเลือกนำมาแปล เป็นเพียงฉบับหนึ่งในหลายฉบับที่ถูกตีพิมพ์ออกมาสู่สาธารณชน ด้วยความเก่าแก่ของเนื้อเรื่องมหาภารตะ ผู้ศึกษามีความเข้าใจว่าอาจมีการแต่งเติมเสริมแต่งเนื้อหาและการใช้ภาษาโดยผู้คัดลอกตามกาลเวลาที่ผ่านไป แม้กระทั่งการแต่งโคลงเพิ่มเข้ามาเพื่อเสริมแนวคิดใหม่ในสังคมที่เปลี่ยนไป ผู้ศึกษาได้นำเอาทุกฉบับมาเปรียบเทียบหาข้อแตกต่างของคำศัพท์และโคลงที่แตกต่างกันในแต่ละฉบับทั้งฉบับเก่าที่สุดและฉบับใหม่ เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ต่อไปในลักษณะของการรวบรวมเนื้อหา โครงเรื่อง วรรณศิลป์ และข้อคิดสำคัญในศกุนตโลปายานฉบับต่างๆ หรือพัฒนาการของเนื้อเรื่องในมหาภารตะในสมัยต่างๆ โดยองค์รวม ฉะนั้นจึงน่าจะมีการศึกษาเปรียบเทียบความแตกต่างของศกุนตโลปายานในมหาภารตะ

แต่ละฉบับที่ถูกตีพิมพ์โดยสมบูรณ์ตามลำดับเวลาหรือช่วงยุคสมัย ว่ามีความเหมือนเดิมตามต้นฉบับที่เก่าแก่ที่สุด หรือแตกต่างกันอย่างไรกับฉบับที่ใหม่ที่สุดต่อไปในอนาคต



รายการอ้างอิง

- Amaresh Kalaputra, Dulyasujarit Thawatchai, and Anan Chommanee. ไตรตรีงษ์. กรุงเทพฯ: ดีเซมเบอร์, 2561.
- Anogeissus latifolia. "Anogeissus latifolia." Accessed October 23, 2021, Available from <https://Hmong.In.Th/Wiki/Dhaora>.
- BAMS, Dr. Prashanth B.K., MD (Ayu), Ph.D. "Wood Apple (Kaitha) Uses, Research, Remedies, Side Effects." Accessed October 23, 2021, Available from <https://www.easyayurveda.com/2017/12/28/wood-apple-kaitha-feronia-limonia-limonia-acidissima/>.
- BASHAM, A.L. อินเดียมหัตถจารย์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2559.
- Bhāmaha. *Kāvyaḷamkāra*. Translated by Naganatha Sastry. Delhi: Motilal Babarsidass, 1991.
- Bharatdiscovery. "अथर्वशिर उपनिषद्." Accessed October 23, 2021, Available from https://m.bharatdiscovery.org/india/अथर्वशिर_उपनिषद्.
- Binu, Sowmya. "Khadir/Khadira: Uses, Health Benefits, Dosage and Side Effects." Accessed October 23, 2021, Available from <https://www.netmeds.com/health-library/post/khadir-khadira-uses-health-benefits-dosage-and-side-effects>.
- Britannica. "Epithet." Accessed March 4, 2022, Available from <https://www.britannica.com/art/epithet>.
- Davids, Rhys T.W. and Stede, William. *Pāli-English Dictionary*. Bristol: Pāli Text Society, 1999.
- Dhillon, Vikram. "8 Facts About Abhigyan Shakuntalam, a Sanskrit Play by Kalidas." Accessed October 20, 2020, Available from <http://topyaps.com/n-facts-about-abhigyan-shakuntalama-sanskrit-play-by-kalidas>.
- Emeneau, M.B. "Kālidāsa's Śakuntalā and the Mahābhārata." *Journal of the American Oriental Society* 82, 1 (Jan. - Mar. 1962).
- Geeta, Doctor. "The Mystic Lover Kalidas' Heroine Stages a Comeback as the Hillbilly Bridget Jones." Accessed November 10, 2020, Available from <http://indiatoday.intoday.in/story/book-review-shakuntala-the-play-of-memory-by-namita-gokhale/1/193626.html>.
- Government of Gujarat. "Par River." Accessed October 20, 2021, Available from nwrws.gujarat.gov.in.
- Goyal, Anuradha. "Kanvashram-the Birthplace of Emperor Bharat." Accessed October 2, 2021, Available from <https://www.inditales.com/kanvashram-birthplace-of-bharat/>.
- Gupta, Sushma. "Kinds of Putra (Manu)." Accessed October 2, 2020, Available from <http://www.sushmajee.com/reldictionary/dictionary/page-P-Q/putra.htm>.
- Harshananda, Swami. "Indradhvaja." Accessed October 23, 2021, Available from <http://www.hindupedia.com/en/Indradhvaja>.
- Hiemstra, Gabe. "Wisdom Library." Accessed October 23, 2021, Available from <https://www.wisdomlib.org/definition/himavat>.

- Kale, M. R. . *The Abhijnānaśakuntalam of Kālidāsa*. Delhi: Motilal Babarsidass, 1969.
- Kale, M. R. E. *The Abhijñānaśākuntalam of Kālidāsa*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1920.
- KantaDeva, Raja Radha. *Shabda Kalpadruma*. Varanasi: Vidya vilas press, 1967.
- Kapoor, Satish. "Sacred Trees." *Accessed October 23, 2021, Available from <http://www.salagram.net/Sacred-trees.html>.*
- Karai, Vijay Kumar. "Bilva: A God's Fruit." *Accessed October 23, 2021, Available from <https://www.ayuruniverse.com/blogs/bilva-gods-fruit/>.*
- Knipe, David. *Vedic Voices: Intimate Narratives of a Living Andhra Tradition*. New York: Oxford, 2015.
- Kṛṣṇadvāipāyanavyāsa. *The Mahābhārata*. Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute, 1971.
- . *The Mahābhārata of Krishna Dwaipayana Vyasa*. Translated by Kisari Mohan Ganguli. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt., Ltd., 1972.
- Kumar, Sathish T. R. "Gandaberunda: Flights of the Two-Headed Bird." *Accessed October 23, 2021, Available from <https://www.deccanherald.com/spectrum/spectrum-top-stories/gandaberunda-flights-of-the-two-headed-bird-772554.html>.*
- Larson, M.L. *Meaning Based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalence*. London: University Press of America, 1984.
- Macdonell, Arthur A. *A History of Sanskrit Literature*. 2d ed. Delhi: Motilal Babarsidass, 1971.
- MISHRA, DINESH KUMAR. "The Legends of Kosi." *Accessed October 23, 2021, Available from <https://www.himalmag.com/the-legends-of-kosi/>.*
- Narasimhan, Chakravarthi V. *The Mahābhārata*. New York: Columbia University Press, 1965.
- Shantha. "Arka – Giant Milkweed." *Accessed October 23, 2021, Available from <https://www.itslife.in/gardening/trees/arka>.*
- Swaminathan, Santanam. "Valakhilyas: 60,000 Thumb-Sized Ascetics Protect Humanity." *Accessed October 23, 2021, Available from <https://www.speakingtree.in/blog/valakhilyas-60-000-thumb-sized-ascetics-protect-humanity>.*
- The Asiatic Society. "About Us." *Accessed April 20, 2022, Available from <https://www.asiaticsocietykolkata.org/>.*
- Viśvanātha. *The Sāhityadarpaṇa*. Translated by P.V.Kane. Delhi: Motilal Banarsidass, 1974.
- Warder, A.K. *Indian Kāvya Literature, Vol.2. The Origins and Formation of Classical Kavya*. 2nd ed., rev ed. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1992.
- Whicher, Ian. *The Integrity of the Yoga Darsana: A Reconsideration of Classical Yoga*. New York: SUNY Press, 1999.
- Williams, M. *Śakuntalā a Sanskrit Drama, in Seven Acts, by Kālidāsa*. Oxford: The Clarendon Press, 1876.
- Williams, Monier. *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford: The Clarendon Press, 1899.
- เฉลิมศรี จันทรสิงห์. การแปลเบื้องต้น ทฤษฎี และแบบฝึกหัด นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.
- เทพรัตน์ราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. "จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง." *วิทยานิพนธ์ปริญญา*

- มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521.
- เบญจมาศ ขุนประเสริฐ. "การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤต อภิษยานุสาฎกมองที่ 3-4." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2560.
- ไทย-สันสคริปท์. "การปริวรรตอักษรหรือการเขียนคำทับศัพท์ (Transliteration)." เข้าถึงเมื่อ 15 กุมภาพันธ์ 2565. เข้าถึงได้จาก <https://blog.thai-sanscript.com/transliteration/>.
- กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย. **มหาภารตยุทธ**. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2533.
- กัณฑ์ลม. "ศกุนตลา." เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2564. เข้าถึงได้จาก <http://www.websuntaraporn.com/suntaraporn/lyric/postlyric.asp?GID=243>.
- กุลนิจ คณะอักษร. "ขนบการประพันธ์และพรรณนาเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสั้นสกฤต: ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาพย์." วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.
- กุสุมา รัชชมณี. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสั้นสกฤต** กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษา ตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. **วรรณคดีวิจารณ์** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2522.
- คมกฤษ อยู่เต็กค่าง. "เทวี: เทวสตรีในอินเดีย." **พลังผู้หญิง แม่เมีย และเทพสตรี: ความจริง และภาพแทน**, กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (2559): 163.
- จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 8. "ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย." เข้าถึงเมื่อ 20 มกราคม 2565. เข้าถึงได้จาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/496>.
- จำลอง สารพัดนึก. **ประวัติวรรณคดีสั้นสกฤต**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546.
- ฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร. "สติ: พิธีบูชาญัตตนเองของหญิงหม้ายในอินเดีย." เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2562. เข้าถึงได้จาก <http://researchbychatbongkoch.blogspot.com/>.
- ชะเอม แก้วคล้าย. "จารึกปราสาทหินพนมรุ้งที่พบใหม่ จารึกปราสาทพนมรุ้ง 8." **ศิลปากร** 31, 2 (พฤษภาคม-มิถุนายน, 2530): 32-41.
- ชานปวีช ทัดแก้ว. "คนธรรพวิวิธและสยมพร: เสรีภาพในการเลือกคู่ครองของสตรีอินเดียโบราณ?". **พลังผู้หญิง แม่เมีย และเทพสตรี: ความจริง และภาพแทน**, กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (2559): 175.
- ธวัชชัย ดุยสุจริต. "การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤต อภิษยานุสาฎกมองที่ 1- 2." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.
- นพพร ประชากุล. **ศาสตร์การแปล**. กรุงเทพฯ: โครงการศูนย์การแปล คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.
- นิพัทธ์ แยมเดช. "การศึกษาอภินิหารในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7." วิทยานิพนธ์

- ปริญญาหมาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558.
- . "อิทธิพล ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ที่ส่งผลต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีไทย." **วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชพฤกษ์** 1, 3 (2559): 8.
- บำรุง คำเอก. "การเฉลิมฉลองเทศกาลทศกาศบูชา." **ดำรงวิชาการ** 18, 1 (2562): 130.
- ประเทือง ทินรัตน์. "ศกุนตลา: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างฉบับต่างๆ." **วิทยานิพนธ์ปริญญาหมาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, 2526.
- ปัญญา บริสุทธิ์. **ทฤษฎีและวิธีปฏิบัติในการแปล**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ หจก. ธรรมกมลการพิมพ์, 2533.
- พรพิมล เสนะวงศ์. **พื้นฐานของการแปล**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527.
- พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์. "วรรณกรรมบาลีเรื่องสมันตภูมิกถา: การศึกษาวรรณศิลป์ และสังคม." **วิทยานิพนธ์ปริญญาหมาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร**, 2563.
- พีชนีย์ สรรคบุรานุรักษ์. **การแปลอังกฤษเป็นไทย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ศกุนตลา**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมสิริ วรวรรณ ณ อยุธยา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2521.
- ยุวพาส์ (ประทีปเสนา) ชัยศิลป์พัฒนา. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดี** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556.
- รินรุดี. "พระราชนิพนธ์ เรื่อง ศกุนตลา ผ่านภาพวาดฝีพระหัตถ์ล้านเกล้า รัชกาลที่ 6." เข้าถึงเมื่อ 20 ตุลาคม 2564. เข้าถึงได้จาก <http://oknation.nationtv.tv/blog/rinrudee/2015/11/25/entry-1>.
- วรนาถ วิมลเฉลา. **คู่มือสอนแปลสำหรับผู้แปลมือใหม่**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- วัลยา วิวัฒน์ศร. **การแปลวรรณกรรม**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- วิทยาธร สุกุลพราหมณ์. **ธรรมะ 5 ศาสนา ในการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย**. กรุงเทพฯ: ซีวันตารักษ์, 2549.
- วิสุทธ์ บุญยกุล. **วิสุทธ์นิพนธ์**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2520.
- วีระ ไทพานิช. **ศิลปะการพูด**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2535.
- ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา. "มหากาพย์มหากาพย์: เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเรื่อง "มหากาพย์มหากาพย์": ความสัมพันธ์ที่มีต่อวัฒนธรรมไทย ครั้งที่ 2." จัดโดยคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และชมรมบาลีสันสกฤต, (20-21 พฤศจิกายน 2543): 4.
- สมหวัง แก้วสุฟอง. "ระบบวรรณะ: ปัญหาและทางออก ในมุมมองของ มหาตมะ คานธี และ ดร. บี. อาร์

อัมเบตการ์." **ปณิธาน** 12, 2 (2559): 124.

สัจจาภิรมย์อุดมราชภัคดี, พระยา. **เทวกำเนิด**. กรุงเทพฯ: อักษรสาสน์, 2502.

สัญญาวี สายบัว. **หลักการแปล**. พิมพ์ครั้งที่ 7 กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

สำเนียง เลื่อมใส. **มหาวิสตุอวทาน เล่ม 3**. พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพฯ: มุลินธิสันสกฤตศึกษา, 2561.

สุรรัตน์ ทองภู. "นเรนทราทิตย์ผู้เนรมิตเขาพนมรุ้งจุดตั้งเขาไกรลาศ." เข้าถึงเมื่อ 20 มกราคม 2565.

เข้าถึงได้จาก <https://www.finearts.go.th/promotion/view/14159>-นเรนทราทิตย์ผู้เนรมิต

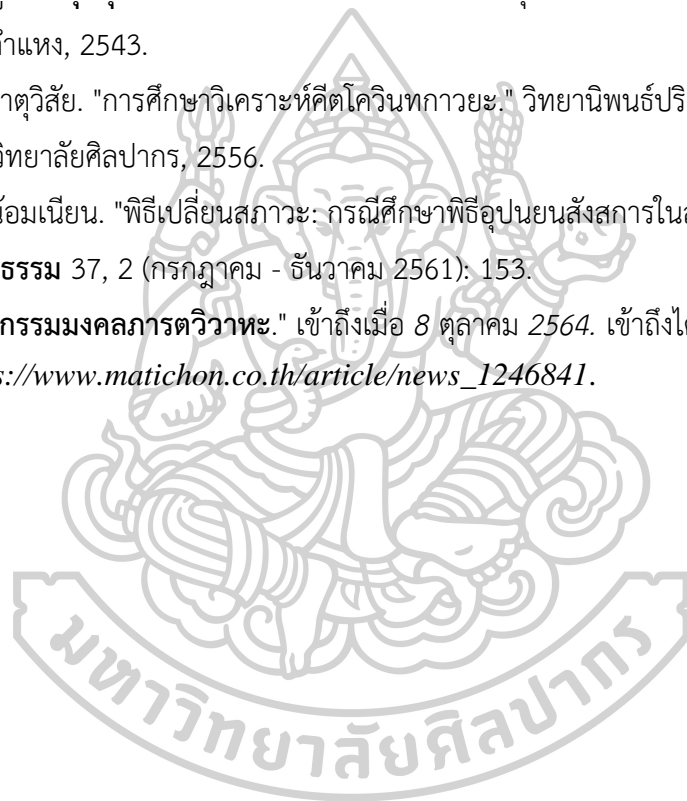
เขาพนมรุ้งจุดตั้งเขาไกรลาศ.

อัจฉรา ไล้ศัตรูไกล. **จุดมุ่งหมาย หลักการและวิธีการแปล**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2543.

อัจฉราภรณ์ ธาตุวิสัย. "การศึกษาวิเคราะห์คดีโควิดทกาวะ." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556.

อาชว์ภูริชญ์ น้อมเนียน. "พิธีเปลี่ยนสภาวะ: กรณีศึกษาพิธีอุปนยนสังสารในสังคมชาวฮินดู." **ภาษาและวัฒนธรรม** 37, 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2561): 153.

———. "พิธีกรรมมงคลการตวิวาหะ." เข้าถึงเมื่อ 8 ตุลาคม 2564. เข้าถึงได้จาก https://www.matichon.co.th/article/news_1246841.





ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นางสาวสุปรีชญา จับใจ
วัน เดือน ปี เกิด	15 ธันวาคม 2536
วุฒิการศึกษา	พ.ศ. 2554 สำเร็จการศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายจากโรงเรียนนม มินตราชินุทิศ สอนกุหลาบวิทยาลัย สมุทรปราการ พ.ศ. 2558 สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (สาขาวิชา ภาษาไทย) จากคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2560 ศึกษาต่อหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา สันสกฤตศึกษา คณะโบราณคดี ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัย ศิลปากร
ที่อยู่ปัจจุบัน	49/37 หมู่ 9 ถนนเทพารักษ์ ตำบลบางพลีใหญ่ อำเภอบางพลี จังหวัด สมุทรปราการ 10540

